BAKİ ÖZ

İTTİHAT-TERAKKİ VE BEKTAŞİLER

can yayınları
238

Baki ÖZ

İTTİHAT-TERAKKİ VE BEKTAŞİLER

can yayınları -238

2004

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan CAN YAYINLARI'nın izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da her hangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

BAKİ ÖZ

İTTİHAT-TERAKKİ VE BEKTAŞİLER

can yayınları
238

can yayınları

Adil Ali ATALAY Vaktidolu
Molla Fenari Sok.
No:16 Cağaloğlu/İST.
Tel: (0212) 528 36 09
Tel/Fax: (0212) 528 36 10
Web Sayfamız: www.canyayinlari.com.tr

Birinci Basım: Kasım 2004

ISBN 975 - 6358 - 39 - 4

Basım: BERDAN MATBAACILIK
(0212) 613 12 11 - 613 11 12

BARIŞ MATBAA ve MÜCELLİT
(0212) 674 85 28

Dizgi
Zeynel ATALAY

İÇİNDEKİLER

Önsöz....13

Bölüm: I
Giriş ve Araştırmaya İlişkin Yöntem ve Yaklaşımlar
1- Din Olgusunun Toplumsal, Siyasal ve Kültürel Nitcliği....21
2- Alevi-Bektaşiliğin Toplumsal ve Siyasallığı ve Bu Niteliğinin Oluşmasında Heterodoksinin Etkisi....25
3- Dinsel Kurumlaşmalar İçerisinde Alevi-Bektaşi Kurumlaşması ve Diğerlerine Karşın Belirgin Nitelikleri....26

Bölüm: II
Yeni Osmanlı, Jön Türk ve İttihat-Terakki Hareketi
1- Yeni Osmanlı Hareketi ve Genel Özellikleri....35
a- Yeni Osmanlı Hareketinin Doğuşu....35
b- Yeni Osman'ı Hareketinin Siyasal-Düşünsel Niteliği....38
c-Yeni Osmanlı Hareketinin Başarısız Kalışının Nedeni....41
2- Jön (Genç) Türk-İttihat ve Terakki Hareketi ve Genel Özellikleri....42
a-Genel Çizgileriyle Jön Türk-İttihat ve Terakki Hareketi....42
b- Jön/Genç Türk- İttihat Terakki Hareketlerinin Genel Niteliği....49

c- Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki Hareketinin
Etniksel-Ulusal Yapısı ve Niteliği.....54
d- Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki
Hareketinde Düzen (Rejim) Anlayışı.....57

Bölüm: III
Siyasal ve Düşünsel Akımların Merkezi Olması Bakımından Balkanlar
1- Balkan Ülkelerindeki Siyasal ve Toplumsal
Hareketler.....65
2- Özgürlükçü Düşünce ve Eylemlerin Odağı
Selanik.....69
3) Kafkasya'dan Balkanlara Gelen Narodnik
(Halkçılık) Akım.....71

Bölüm: IV
Balkanlar'da Alevilik-Bektaşilik
1- Balkanlarda Alevi- Bektaşiliğin Tarihçesi.....75
2- XX. Yüzyıl Başlarında Balkanlarda Bektaşilik ve
İttihat-Terakki'nin Kurulmasında Rolü.....84
3- Alevi-Bektaşiliğin XIX Yüzyılda Önemli
Kaynakları 90
a- Laiklik.....91
b- Ulusçuluk.....97
4- Birleştirici ve Çağdaş Kalma Çabası.....102

Bölüm: V
Yeniçeri-Bektaşi Kırımı Olayı ve Düşündürdükleri
1- Yeniçeri-Bektaşi Ocağı'nın Kaldırılışı.....107
a- Yeniçerilik'le Bektaşiliğin Kaldırılışının Nedenleri ve
Bu Nedenleri Hazırlayan İç ve Dış Etkenler.....107

b- Yeniçeri-Bektaşi Kırımı ve Bu Ocakların Kaldırılması 116
c- Bektaşiliğin Yasaklanması ve Tekkelerinin Kapatılması 121
2- Yeniçerilik ve Bektaşiliğin Kaldırılmasından Sonraki Dönemde Bektaşiliğin Durumu 131
a- Bektaşiliğin Yönetimle Mücadelesi ve Bektaşiliği Resmi Yaşatma Çalışmaları 131
b- Yeniçeriliğin Kaldırılması Sonrasında Bektaşiliğin "Kabül Görme" Mücadelesi ve Merkezi Dergâhların Açılması 138

Bölüm: VI
XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Alevilik-Bektaşilik Alanında Yapılan Yayın Çalışmaları
1- Türkiye'deki Kitap ve Yayın Çalışmaları 143
2- Osmanlı Ülkelerinden Arnavutluk'ta Bektaşilik Üzerine Yayın ve Kitap Çalışmaları 146
3- Batılı Bilim Adamlarının Alevilik-Bektaşilik Çalışmaları 152

Bölüm: VII
Osmanlı'nın Son Yüzyılında Yönetimler ve Siyasal Hareketler Karşısında Alevi-Bektaşiliğin Niteliği ve Tutumu
1- Fransız Devrimcileriyle Bektaşilerin Ortak Çalışmaları 155
2- Devlet Yönetiminde Tasavvuf ve Tarikatların Etkinliği 160
3- Dönemin Aydınlarının Tasavvuf ve Tarikatların Çağsallığına ve Görevselliklerine İlişkin Tutum ve

Görüşleri.....176
4- Dönemin Tasavvufi Kurum, Kuruluş, Örgüt,
Dernek ve Yayın Organları.....180
a- Dernekler.....180
b- Dergiler.....181
5- Osmanlı'nın Son Yüzyılında Şeri İslam-Tasavvufi İslam
Çevrelerinin Çatışması.....185
6- İttihat ve Terakki Partisi ve Yönetiminin Din
Anlayışı.....189
7- Dönemin Yönetiminde Ulema Etkinliğini Kırma
Savaşımı.....197
8- Yeni Osmanlıların Radikalleştirdiği Softacılık
Karşısında, II. Abdülhamit'in Sünni Tarikatlara
Yanaşma Politikası.....201
9- Yeni Osmanlı, Jön-Genç Türk, İttihat ve Terakki
Örgütlerinin Bektaşilik'le İlişkileri.....203
10- Bektaşilerin İttihat-Terakki, Melamilerin ise
Hürriyet-İtilaf Partileriyle Bütünleşmeleri.....218
11- İttihat-Terakki ve Bir Alevilik Yolu Olan
Ahilik'le İlgisi.....225
a- Osmanlı'nın Son Yüzyılında Ahiliğin Konumu ve
Ahiliğe Yaklaşım.....225
b- İttihat ve Terakki Döneminde Anadolu'da Ahilik
ve Alevilik-Bektaşilik Çalışmaları.....227
c- Milli Mücadele Döneminde Ahilik Arayışı.....236
d- Cumhuriyet Döneminde Ahilik Özleminin Düşünce,
Sanat ve Edebiyat Yoluyla Dile Getirilmesi.....244
12- Mason-Bektaşi Birlikteliği ve Yeni Osmanlı-
Jön/Genç Türk-İttihat Terakki Hareketlerindeki
Ortak Mücadelesi.....248

Bölüm: VIII
Bektaşi Olanların Tespitinde Yöntem ve Yaklaşımlar ve Bektaşi Olasılığı Yüksek Olan Kimseler

1- Bektaşi Geleneği İçinden ve Dışından Gelenlerin Tesbiti.....267
2- Bektaşi Olma Olasılığı Olan Aydınlar ve Bunların Belirlenmesinde Yöntemsel Yaklaşım.....275
· Ziya Gökalp.....277
· Dr. Abdullah Cevdet Bey.....279
· Mehmet Emin (Yurdakul) Bey.....280
· Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey.....282
· Gaspıriski İsmail Bey.....283
· Ahmet Ağaoğlu.....284
· Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey.....286
· Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey.....286
· Mehmet Ali Ayni.....288
· Celal Paşa.....288
· Süleyman Askeri Bey.....289
· Vehip Paşa.....289
· Akif Paşa.....289
· Seyfi (Seyfullah) Paşa.....290
· Kâzım Karabekir Paşa.....290
· Bezmi Nusret Kaygusuz.....291
· Besim Atalay Bey.....291

Bölüm: IX
Milli Mücadele'de Alevi-Bektaşiler ve Bu Dönemin Önemli Bektaşileri

(Ekrem Ramazanoğlu Baba - Asım Kiritlioğlu Baba - Ali Naci Baykal Dedebaba - Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey- Dr. Hasan Ragıp Evrensel - Samih Rıfat Bey -

Mustafa Zeki (Saltık) Bey - Ahmet Muammer Tarlan - Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan - Hasan Cemali Baba).....293

Bölüm: X
Osmanlı'nın Son Yüzyılında Etkin ve Ünlü Olan Bektaşiliği Kesin Asker-Sivil Bürokrat ve Aydınlar
· NAMIK KEMAL.....301
· MİTHAT PAŞA.....306
· ZİYA PAŞA.....308
· MUSTAFA FAZIL PAŞA.....310
· BEKTAŞİ FRAŞERİ AİLESİ VE ŞEMSEDDİN SAMİ BEY.....311
· TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.....320
· MAHMUT NEDİM PAŞA.....325
· KAYMAKAM AHMET BEY.....326
· ABDÜLHAK HAMİT TARHAN.....327
· ŞANİZADE MUHAMMED ATAULLAH EFENDİ.....327
· HOCA TAHSİN EFENDİ.....329
· SAMİH RIFAT BEY.....331
· MUALLİM (ÖMER) NACİ.....335
· AHMET RASİM BEY.....336
. BATRAKÇIZADE CAVİT (AKAR) BEY.....336
· HERSEKLİ ARİF HİKMET BEY.....336
· ZEYNEP KÂMİL HANIM.....337
· ŞAİR EŞREF.....337
· Dr. SADREDDİN HATTUZA.....338
· KÂZIM PAŞA.....339
· Dr. REFİK SAYDAM.....339
· DR. ZİYAEDDİN (ERDOĞRU) BABA.....339
· İSMAİL HAKKI KURTCEBE NOYAN.....340

· Dr. M. TALAT SİMER 340
· NECATİ TACAN.....340
· Dr. ŞÜKRÜ ŞENOZAN 341
· TEVFİK NEVZAT BEY.....341
· EDİP HARABİ 341
· YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU.....343
· YAHYA KEMAL BEYATLI.....353
· HÜSEYİN NESİMİ BEY.....354
· MUSA KÂZIM EFENDİ.....356
· ŞEYHÜLİSLAM HAYRİ (ÜRGÜPLÜ) EFENDİ.....358
· FİLOZOF RIZA TEVFİK (BÖLÜKBAŞI) BEY.....358
· TÂLÂT PAŞA.....366
· CEMALETTİN AFGANİ.....373
· Dr. İBRAHİM TEMO.....375
· RESNELİ NİYAZİ BEY.....377
· MUSTAFA KEMAL ATATÜRK.....378
· İBRAHİM TURAN BABA.....379
· Dr. EKREM HAYRİ ÜSTÜNDAĞ.....379
· NEYZEN TEVFİK KOLAYLI.....379
· VAHİD LÜTFİ SALCI.....384
· ALİ CEMAL BARDAKÇI.....384
· MEHMET ALİ HİLMİ DEDEBABA.....385
· ALİ RIZA SUN.....386
· NACİ KUM 386
· HAŞİM BEY.....386
· ESAT CİMCOZ.....386
· ASIM KERİMİ BABA.....386
· FEVZİ AKEREN BABA.....386
· ŞEYH BABA MEHMET SÜREYYA.....387
Kaynakça.....388

Önsöz

İttihat ve Terakki dönemi, Cumhuriyet'in laboratuarıdır. Cumhuriyet'in koşulları, düşensel-siyasal ilkeleri ve kadrosu İttihat ve Terakki'ce yaratılmıştır. İşte bu nedenle İttihat ve Terakki, Türkiye Cumhuriyeti'nin laboratuarıdır diyoruz.

Günümüzü iyi anlayabilmek için dünü çok iyi tanımak, değerlendirmek ve irdelemek gerekir. Çünkü, geleceğin koşulları dünce ve bugünce oluşturulup yaratılmaktadır. Dün (geçmiş), toplumsal ve siyasal bilimler açısından bu nedenle önemlidir. Günümüzün siyasal olayları, çalkantıları, siyasal sistemi ve siyasal-kültürel-düşünsel oluşum ve yapılanmaları doğrudan XIX. ve XX. yüzyılın; yani Tanzimat sonrası çağdaşlalaşma-yenileşme döneminin; Yeni Osmanlı-Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki dönemlerinin doğrudan izlerini taşır, onlara bağıntılı olarak gelişir ve gelişmiştir.

Cumhuriyet döneminin gelişme ve yapılanmalarını Osmanlı çağdaşlaşma-yenileşme hareketlerinden; Yeni Osmanlı-Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki hareketlerinden koparak anlamak ve yorumlamak olası değildir. Olaylar, birbirlerinin tarihsel gelişme içerisindeki süreçleridir, halkalarıdır. Cumhuriyet ve başka deyişle Atatürkçülük (Kemalizm) kendinden önceki dönemin koşullarından ve gelişmelerinin etkenliği içerisinden doğmuştur. Her ne kadar başkalaşma ve kendine özgelik (orijinallik) göstermeye çalışsa da, bir önceki birikimlerin etkisini de yansıtıyor. Tarih ve toplum bilimlerinde bu bir toplumsal ve bilimsel gerçekliktir.

Türkiye'nin Yakınçağı birçok yerli ve yabancı araştırmacılarca ele alınıp, araştırılmış ve incelenmiştir. Oldukça özgün, bilimsel ürünler ortaya konmuştur. Prof. Y. Hikmet Bayur, Prof. E. Ziya Karal, Prof. T. Zafer Tunaya, Prof. Ş. Mardin, Prof. S. Akşin, Prof. N. Berkes, Prof. Ş. Hanioğlu, Ş. S. Aydemir, A. Bedevi Kuran gibi yerli; Prof. B. Lewis, Prof. Stronford-Ezel Kural'lar, Prof. F. Ahmad, E. E. Ramsaur, Y. A. Petrosyan gibi yabancı bilginler dönemi halkımızın deyimiyle "didik didik" etmişlerdir.

Konu, tümüyle aydınlandı mı? Genç Türkiye'nin doğmasına, rejiminin oluşmasına, siyasal-düşünsel-kültürel yapılaşmasına temellik ve kaynaklık eden bu dönemin tüm alanları, yanları etkinlik ve etkilenimleri tümüyle aydınlatabildi mi?

Doğallıkla hayır. Uzun zaman kaynaklara ulaşılamayışı, Prof. T. Z. Tunaya Hoca'nın belirttiği gibi *"Başbakanlık Arşivi'nin 1908'den sonraki döneminin araştırmacı için (...) 'yasak bölge' olması"*,[1] günümüz toplumsal-siyasal yapılanmasında etken olacak bir takım öğelerin uzun zaman anlaşılamamasına ve yalınkat kalmasına neden olmuş, bu dönem hakkındaki çalışmaların tek boyutlu yapılmasına yol açmış, günümüz için önem taşıyacak birçok yanın aydınlanmasına engel olmuştur. Bu eksiklikleri, bu alanın araştırmacıları da zaman zaman vurgulamaktan çekinmemişlerdir.

Genel olarak çağdaşlaşma-yenileşme, özel olarak Yeni Osmalılar-Jön/Genç Türkler-İttihat ve Terakki dönemi olarak niteleyeceğimiz XIX. yüzyıl son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğini içine alan Osmanlı'nın son yüzyılı olarak

1. Prof. Tarık Zafer Tunaya - Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı Yay. İst. 1984, c: I, s: XXVII.

nitelediğimiz bu dönemin şu yanı hiç, ama hiç ele alınmamış, araştırma konusu yapılmamıştır. Bu yan şu: Genel olarak Tarikatlar, özel olarak Alevilik-Bektaşilik... Doğallıkla, Alevilik-Bektaşiliğin dönemin toplumsal-siyasal-kültürel-düşünsel oluşum ve yapılaşmasındaki etkisi, katkısı...

Kısaca Ş. S. Aydemir'in *"sürekli bir doğum ağrısı"*[2] olarak nitelediği Türkiye'nin bu çağdaşlaşma-yenileşme döneminde Alevi-Bektaşiliğin rolü ne olmuştur? Toplumsal devrimde neleri, nekadar omuzlamıştır? Siyasallaşmada, sivil toplum olmada, parlamenter ve anayasal düzene geçmede görevi, işlevi, etkinliği ne olmuştur, nedir?.. Önder rolü mü üstlenmişlerdir, yoksa sadece desteklemekle mi yetinmişlerdir?.. Osmanlı'nın son yüzyılındaki çağdaşlaşma sürecinde roller nedir?.. Araştırma konumuz, alanımız bu olacaktır.

Varolan araştırmalar içerisinde olgunun bu yanına kimse girmemiştir. Yapılmış ve yayınlanmış hiçbir yerli yabancı üniversite tezine de rastlayamadık. Ele aldığımız bu konu, Yakınçağ tarihimiz açısından tümüyle el değmemiş bir alan. Yalnızca Amerikalı tarihçi E. E. Ramsaur araştırmasında kısa bir bölüm ayırmış,[3] öteki tüm araştırmacılar Ramsaur'un bu bilgisine dayanmışlar ve hiçbir ek ve katkıda bulunmamışlardır.

Son dönemler sadece Bektaşiliği çok iyi bilinen "Filozof" Rıza Tevfik (Bölükbaşı) üzerinde Th. Zarcone gibi kalem oynatan Batılı araştırmacılar olmuştur. N. Clayer de Balkan Bektaşiliğiyle ilgilenmiştir. Ne var ki, yabancı dil sorunu nedeniyle Türkiye okurunun bu çalışmalardan bilgileri olmamıştır. Bu nedenle bizim işimiz zor.

2. Şevket Süayya Aydemir - Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, Remzi Kitapevi, İst. 1983, c: I, s: 13.
3. Ernest Edmondson Ramdaur, Jr. - Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yay. İst. 1972, s: 128 v. d.

Önderlik edecek kılavuz araştırmaların olmayışı, dönemde etkin olan kişilerin yayınlanan anılarında etnik ve ulusal yanlarını açıklamalarına karşın; mezhepsel-tarikatsal yanlarına değinmekten kaçınmaları, hangi mezhepsel-tarikatsal görüşten/inançtan olduklarını gizleme yoluna gitmeleri bizim kişilerin bu yanını belirlememizde zorluk çekmemize neden oluyor.

İkinci bir zorluk da, kişilerin gerek düşüncelerinin değişmesi, gerekse dönemin bir takım siyasal ve kültürel etkenleri sonucu kişilerin tarikat değiştirmeleridir. O nedenle, bir takım kişileri kaynaklar farklı farklı tarikatlardan vermektedirler. Örneğin; Namık Kemal için Mevlevi olduğu yazılmasına karşın, Bektaşi olduğunu bilmekteyiz. Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi için bir takım kaynaklar Nakşi der. Fakat birlikte hükümette olan çevresinin ve en yakınlarının kaleminde Bektaşi olduğunu öğreniyoruz.

Bu örnekleri çoğaltmak olasıdır. Konularımız içerisinde yer yer değineceğiz. Araştırmamız için bu durum hem büyük zorluk, hem de önemli açmazlardan biridir. Konunun bu tür zorluk ve açmazlar taşıması, doğallıkla çalışmamızda birtakım boşlukların, belirsizliklerin ve bilgi eksikliklerinin doğmasına neden olacaktır. Yargıda bulunmada bizi kuşkuda bırakacaktır.

Bu durum, ortaya çıkacak ürünün mükemmelliğini engelleyen bir öğe olacaktır doğallıkla. Bunu peşinen kabul ediyor ve bu bilinçle hareket ediyoruz. Ama ne var ki çalışmamızın alanında ilk oluşu, bir bakıma bundan sonraki çalışmalara basamak olacağı düşüncesi bizi rahatlatıyor.

Umarım bu çalışmamızla çağdaşlaşma-yenileşme döneminin amaçladığımız yanına ilgiyi çeker; birçok araştırmacı kurum ve üniversite bu alana yönelir; konu derinleş-

tirilir, aydınlatılır, bizim aradığımız mükemmellik ortaya çıkar ve bizim önümüzdeki zorluk ve açmazlar aşılmış olur. Dileğimiz bu...

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarının aydınları Batı'da demokrasiyi, laikliği, ulusçuluğu, liberalizmi ve sosyalizmi tanımış ve bu akımlara dayanılarak üretilen düşüncelerin birer yandaşı olmuş, kendileri de bu çığırlarda düşünmüş, düşünce ve bilgi üretmiş, tüm bunları Türkiye toplumuna kazandırmaya çalışmışlardır. Bu düşünceler kimi kez Tanzimat, kimi kez Yeni Osmanlı, kimi kez Jön/Genç Türk ve son olarak da İttihatçılık hareketi içerisinde kalınarak toplum yaşamına sokulmuştur. Çağdaşlık, laiklik, demokrasi ve ulusçuluk akımlarıyla örtüşebilen Bektaşilik bu dönem aydınlarının ortak inancı olmuştur.

Herhangi bir tarikata girmek, o inanç çığırında yetişmek aydınlar, devlet adamları, siyasal ve düşünsel çevreler arasında bir bakıma dönemin modasıdır. Liberal, demokrat, laik ve çağdaş düşünme rahatlığı içerisinde olan birçok aydın, sanatçı, yazar, düşünür, bilim adamı ve devlet-siyaset adamı Bektaşiliği yeğlemiş, bu düşünce-inancı konumlarına daha uygun bulmuşlardır. Birçoğu bir Bektaşi dergâhına gitmiş, buradaki tapınıma yönelik etkinliklere katılmış, dahası bir pirden nasip alıp yola girenler ve bu eğilimlerini oldukça ileri düzeye götürenler bile vardır.

Ne var ki, kaynaklar bu alanda oldukça yetersiz. Bilgi edinmemiz oldukça sınırlı. Bu dönem aydınlarının anılarında da yeterli bir bilgi yoktur. Mezhepsel-tarikatsal eğilimleri konusunda oldukça ağzı sıkı (ketum) kalmışlardır. Dergâh/tekke kayıtları da olmadığından, dergâh soykütüklerinin yalnızca postnişinleri kapsaması, bağlılarına (müritlerine) yönelik bilgi vermeyişi bizi bu kaynaktan da yoksun bı-

rakıyor.

O nedenle kaynaklar arasında iğneyle kuyu kazmakdan öteye gidemedik. Yetersiz de bulsak edindiğimiz bilgilerle değerlendirmeler yaparak, bunu okurumuzla ve bilim çevreleriyle paylaşmak istedik. Doğallıkla bunda, bu alanda ilk araştırma yapmış olmanın da verdiği zorluklar var elbette. Bu zeminde hareket eden sonraki araştırmalar, daha başarılı olacaklardır. Bu nedenlerle biz, 1991'lerde başlattığımız araştırmaya ara vermek ve zamana bırakmak zorunda kaldık. Çalışmamızı 2001 yılının başlarında yeniden ele aldık. Bu ara hep bilgiler aradık. Yine de mükemmelliğe ulaştığımı düşünemiyorum

Konuyu zaman zaman Alevilik-Bektaşilik uzmanlarıyla, eski Bektaşilerle, Bektaşilik kurumu/örgütü/tarikatı içerisinde gelen ve önemli yerler edinenlerle tartıştık. Onların bilgilerine başvurarak Osmanlı'nın son yüzyılında (yani XIX. yüzyılın tümü ve XX. yüzyılın başları) Bektaşi aydınları, düşün ve bilim adamları, edebiyat ve sanatçı, devlet ve siyaset adamlarının kimler olduğunu ve gerek yol içerisinde, gerekse düşünce, bilim, edebiyat, sanat ve siyaset alanındaki etkinliklerini saptamaya çalıştık.

Yüzyüze görüşmelerimiz olduğu gibi, mektuplaşarak da Bektaşi olanların belirlenmesi konusundaki yardımlarını istedik. Bu yolla hem Bektaşi olan kimi adlar saptandı, hem de herkes kesin bildiği birtakım Bektaşi adları vererek bize yardımcı oldu. Doğallıkla kimi araştırmalarda geçen Bektaşiler ve bizzat bu aydınların yazdıkları anıları da adları belirlememizde, daha önemlisi dönemin Bektaşiliği ve Bektaşilerine yönelik bilgi vererek bize yardımcı oldular.

Bu çalışmamızı, eksiklerimizi bilerek sürdürdük. Yalnız, Cumhuriyet'in kuruluşunun anlaşılmasına ve bu çağdaş

kurumların oluşumuna Alevi-Bektaşilerin katkısının bilinmesine kapı aralayacağı düşüncesi bizi cesaretlendirmiştir.

Araştırmamızı, on yılı aşkın bir çalışmadan sonra ürüne dönüştürdük. Gecikmesinde, konunun özelliği nedeniyle biraz da içine düştüğümüz tereddütler rol oynamıştır. Çaba bizden, takdir okurumuzdan. Gelebilecek her türlü eleştiriyi şimdiden saygıyla karşılıyoruz...

Baki ÖZ
Temmuz 2001- Altınoluk

BÖLÜM: I

GİRİŞ VE ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN YÖNTEM VE YAKLAŞIMLAR

1- Din Olgusunun Toplumsal, Siyasal ve Kültürel Niteliği

Din toplumbilimi şunu gösterir: Dinler, mezhepler, tarikatlar salt inanışlar değillerdir. Dönemleri için birer toplumsal, siyasal, kültürel ve düşünsel olaylardır, hareketlerdir, etkinliklerdir, akımlardır. Çünkü, toplumla ilişkilidirler. Toplum üretir, yaratır bu düşünceleri, akımları... O nedenle, toplumsal ve siyasal biçim kazanmak zorundadırlar. Toplumun özünden getirdiği yasasıdır bu. O nedenle biz dinleri ve dinsel akımları salt inanış bağlamında görmüyor, onun toplumsal, siyasal ve kültürel görevini gözönüne çıkarma gereğini duyuyoruz.

Türkiye'nin çağdaşlaşma-yenileşme dönemindeki, özellikle İttihat ve Terakki dönemindeki Bektaşiliğin rolünü de bu açıdan gözönüne alarak, yani üstlendiği/görevlendirildiği (fonksiyonel) toplumsal-siyasal-kültürel-düşünsel yanıyla inceliyoruz. Bu açıdan bakınca; Bektaşilik dönem için sadece bir din sorunu değil; bir toplumsal olgu, bir yönetim ve siyasal yapılanma sorunu, bir kültür oluşumu ve etkilenimi sorunu ve bir düşünsel (felsefik) olay, akım olarak karşımıza çıkıyor ki bizim aradığımız, irdelediğimiz, incelemeye ve vermeye çalıştığımız da bu yanı. Kısaca toplumsal, siyasal, kültürel ve düşünsel olguluğu...

Bu salt Alevi-Bektaşiliğe özgü değil. Bütün dinsel, mezhepsel ve tarikatsal akımlar toplumsal, siyasal ve kültürel niteliklidir. Museviliğin (Yahudilik) Kenan ülkesi insanı için bir ulusal kurtuluş hareketi olduğunu; İseviliğin (Hıristiyanlık) Kudüs ve giderek Ortadoğu yoksul insanı için bir siyasal hareket olduğunu; İslamlığın Mekke'de kabile üstünlük kavgasında Haşimiler soyuna kazanımlar sağlamayı amaçlayan bir siyasal öz taşımasının yanında kabile çatışmalarının önüne geçmeyi düşünen yansımalar taşıdığını; Budizmin Hindistan'daki kast sistemine karşı bir toplumsal-siyasal direnme hareketi olduğunu biliyoruz.

Mezhepler de öyle. Şiilik, geri düzeydeki Bedevi Arap kültürel-siyasal etkinliğine karşı İran'ın gelişmiş kent düzeyli uygarlığının kültürel ve siyasal direnmesidir. Kendi Fars-Zerdüşt (Mecusi) kimliğini koruması olayıdır, bir yerde. Hambelilik, Kuzey Afrika coğrafyasında İslamlığın oluşum biçimidir. Eski kültürel öğelerin yeni koşullarda, yeni bir kültürel-düşünsel ve siyasal yapılanmayla ortaya çıkmasıdır.

Aleviliği de bu tür oluşumların dışından düşünemeyiz. Alevilik-Bektaşilik, Anadolu coğrafyasında Türklük kimliğiyle İslamlığın etkisinde (içinde), ama ona karşın bağımsız ve özgün, kendi kültürel-düşünsel ve giderek siyasal kimliğini korurcasına oluşan bir yapılaşmadır. Bunları yaparken eski kültürel ve inançsal değerleri ve geleneklerini yeni inancına taşıyarak, yeni koşullarda ulusal benliğini eritmeden yaşamanın yolunu göstermiştir. Alevilik'le Arap egemenliği önlenmeye çalışılmış, Arap kültürel etkinliği karşısında Türk kültürel kimliği korunma ve var kılınma savaşımı vermiştir.

Alevilik-Bektaşilik böylece İslamlığı, Türk ve Türkiye

koşullarında inanılacak ve uygulanacak duruma getirmek için yeniden biçimlendirmiştir. O nedenle Alevilik-Bektaşilik, İslam'ın Anadolu coğrafyasında Türkler için üretilmiş ilginç bir yorumudur, diyoruz.

Dinler (veya mezhepler, tarikatlar) çok açık olarak söylenirse, toplumsal ve siyasal hareketlerdir. Tarih boyu hep yönetim için uğraşmışlar, yönetime gelmek için ölesiye savaşım vermişlerdir. Hıristiyanlık, Roma topraklarında paganist inançlara karşı az savaşım vermemiştir Roma'nın resmi dini olmak için. Sonunda Büyük Teodasius Hıristiyanlığı resmen tanımıştır (İ. S. 381). Kral Konstantin, bu dini temel alarak Doğu Roma'yı (Bizans) kurmuştur. Batı'nın (Avrupa'nın) resmi mezhebi Katolik'tir. XVI. yüzyılda Alman Luther'le başlayan Protestanlık siyasal ve askersel savaşları da birlikte getirmiştir. Sonunda Protestanlık, birçok Avrupa ülkesinde kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti kurulurken Aleviliğe ve türevlerine (Ahilik) dayanır. Kuruluş dönemi Osmanlı'nın dinsel tutumu açıkça Türk törelerinin egemen olduğu Alevilik'tir. Ne var ki, İmporatorluk yoluna girişle birlikte Sünnilik seçilir. Sünni mezhebe ve kadrolara dayanan Osmanlı yönetimi sonuna dek Aleviliği ve dayandığı Türk/Türkmen halk kesimlerini baskı ve egemenlik altında tutar. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Gerek görmüyorum. Yalnız tarih, toplumbilim ve siyasal bilim açısında şu kanıtlanmış olmaktadır:

Dinler (yahut mezhepler, tarikatlar) birer, siyasal, toplumsal, kültürel ve düşünsel olaylardır. Dini ve türevlerini, siyasallıktan ve toplumsallıktan soyutlamak olanaksızdır. Bir insan bilimi olan antropolojide dinler (mezhepler, tarikatlar) "kültür" kavramı içerisinde değerlendirilir ve "kültür" içerisinde sınıflandırılırlar. Doğallıkla bu, din ve tü-

revlerinin birer toplumsal kurum oluşundan kaynaklanır.

Kısaca, din, türevleri ve çeşitli eğilimdeki kolları birer toplumsal ve siyasal olaylardır. Devletleri ise, bu yönleriyle etkilemiş ve yönlendirmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin birtakım tarikatsal kesimlerle ilişkiye girmesi, özellikle Bektaşilerde destek araması, işbirliğine girerek yönetime gelmeye çalışması olayına bu açıdan; olayın toplumsallık, siyasallık ve Türk ulusal kimliğine dönüş nedeniyle kültürel özelliğinden bakmak ve değerlendirmek daha bilimsel ve gerçekçi olur kanısındayım.

Her din gibi, İslamlık da bir toplumsal ve siyasal olaydır. Kendine özgü stratejileri ve taktikleri vardır. Önce, Kureyş dini olarak ortaya çıkar. Güçlendiğini anlayınca, tüm Arap'ın dini olduğunu söyler. Son aşamada, kendine güvenecek ölçüde güçlenince evrensel olduğunu duyurur. Böylece İslam'la birlikte Arap'ın dünya halkları üzerindeki egemenliği başlar. Dinsel ve inançsal yayılma da birlikte yürütülür.

İslamlık, artık dünya insanları açısından bir siyasal ve askersel olaydır. Birtakım devletler ve halklar ulusal ve kültürel kimliklerini bu yayılmacılık karşısında korurken, birtakımı tam egemenliğe girerler, birtakımıysa İslamsal ilkeleri yumuşatarak, özümleyerek kendi varlıklarına ve kimliklerine katarak alırlar. Yeni bir kültürel-düşünsel kalıba dökerek biçim kazandırır ve ortaya yeni bir kimlik çıkarırlar. Alevilerin yaptığı bu olur.

Doğallıkla, bu yeni yayılmacılık karşısında ulusal ve kültürel kimlik koruma öyle pek de kolay olmaz. Yüzyıllarca süren bir uğraş gerektirir. Bu ***Heterodoksi*** hareketidir. Hıristiyanlık'taki ***Bogomiller***, Ortadoğu dinleri ve inanışları içerisindeki ***Mazdek*** ve ***Karmati*** hareketleri gibi... İs-

lamlık içerisinde de Heterodoks hareketleri genellikle Alevilik ve türevleri (Babailik, Haydarilik, Kalenderilik gibi...) yürütmüşlerdir. Çeşitli adlarda ve biçimlerde günümüze dek getirmişlerdir.

2- *Alevi-Bektaşiliğin Toplumsal ve Siyasallığı ve Bu Niteliğinin Oluşmasında Heterodoksinin Etkisi*

Heterodoksi, bir direnme olayıdır. Egemenlik altına girmemek için; bir kültürel, düşünsel, siyasal, toplumsal ve ulusal harekettir. Sürekli, savaşım içerisindedir. Tarihi, siyasal ve toplumsal savaşımlarla geçmiştir. Ama ne olursa olsun kimliğini teslim etmemiştir. Bu dirençli ve çabacı yanıyla da zamanla bir akım (veya akımlar bütünlüğü) durumuna gelmiştir. Bir kültür, bir düşünce (felsefe), bir siyasal ve toplumsal akımdır. Kendine özgü bir dünya anlayışı (ideolojisi), yöntemi ve yorumu olmuştur. Kurulu düzenle sürekli çatıştığından, kendisini düzen karşısında bulmuş ve yönetim için savaşmıştır. Düşmanın gücü kimi kez onu gizliliğe (illegalliğe) itmiş, düşüncelerini tasavvuf ve Batıni anlayışında olduğu gibi farklı yorumlar, anlamlandırmalar ve kendine özgü terimler ve simgelerle ortaya koymasına neden olmuş; kimi kez de silahlı eylemlere sürüklemiştir. Ortadoğu'daki Batıni hareketlerinde olduğu gibi.

Ama ne olursa olsun Heterodoksi, özünde ve genel olarak Alevi hareketleridir. Yeni ve ideal düzen için savaşır. Kendine özgü bir dünya, evren, yönetim ve yaşam yorumu vardır. İslam heterodoksi düşüncesinin temelinde Ali, Ehl-i Beyt, On İki İmam sevgisi ve bağlılığı yatar. Temeldeki bu ilkeler üzerine bir düşünce evreni ve dünya sistemi kurmak ister. Osmanlılar'da olduğu gibi, bu uğurda çok da can ver-

se de, dirençli ve inançlı olduğu için bıkmamıştır, yılmamıştır. Ülküsü uğruna siyasal savaşımını sürdürmüştür.

Bu akımın Anadolu'da kurumsal olanı Bektaşilik'tir. Böyle olması onu devlet baskısından kurtaramamıştır. En son tırpan II. Mahmut'la Yeniçeriliğin kaldırılışında vurulmuştur (1826). Bu olayla, Bektaşilik'te bir ölçüye dek gizlenme başlar. Sultan Abdülaziz'in Bektaşiliğe sıcak yaklaşımından ve yarı serbest bırakmasından olacak ki bu dönemden itibaren, bu akımda yeniden canlanma olur. Bektaşi dergâhları yavaş yavaş açılmaya başlar. Artık heterodoksi içinden gelen ve onun daha kurumlaşmış ve resmileşmişi olan Bektaşilik Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat ve Terakki'yle ilişki içerisindedir. Bu örgütlerin birçok elemanı Bektaşidir ve bu örgütler Bektaşilerle iş, görev ve düşünce birliği içerisindedirler. Bu birliktelik Türkiye'ye parlamenter ve anayasal yönetimin, giderek Cumhuriyet'in kapılarını açacaktır.

3- Dinsel Kurumlaşmalar İçerisinde Alevi-Bektaşi Kurumlaşması ve Diğerlerine Karşın Belirgin Nitelikleri

Prof. H. J. Kissling "tarikatları, tasavvufun örgütlenmiş biçimi" olarak niteler. Çok doğru bir belirlemedir. Tasavvufun heteredoksiliğini unutmamak gerekir. Bir başka deyişle heterodoksi nitelikli tasavvuf, tarikat olarak örgütlenmiştir. Bu örgütler bir yerde Kisling'in vurguladığı gibi, "erkek birlikleri"dir. Ama Alevi-Bektaşi dergâhlarında kadın dervişlerin bulunduğu da bir gerçektir ve bu durum Alevi-Bektaşiliğin kadın-erkek eşitliğine dayanan anlayışının ürünü olduğu gibi aynı zamanda, Alevi-Bektaşi dergâh-

larının diğer Sünni ekoldeki İslami tekkelerden ayrılan önemli yanıdır.

Selçuklu ve Osmanlı'daki Alp Erenler, Gazi toplulukları, köyleri ve kırsal kesimleri korumak için oluşturulan iğdiş grupları ve yiğitbaşı toplulukları bu örgütlenmelerin bir başka çeşitleridir. Heterodoksi nitelikli tasavvuf tarikatları kendi içlerinde eşitlikçidirler. Sosyalist bir yapı gösterirler. Sünni İslam'ın ilkelerine pek uygun düşmezler. Zaten, hiçbir tarikat tam anlamıyla katı Sünni nitelikli değildir. Şöyle ya da böyle, Alevi öz taşırlar. Tarikatlar halk-İslam'ın örgütleridirler. Aşağı tabakanın, yani halk tabakasının inanç kurumlarıdırlar. Alevi-Bektaşilik, bu sınıflama içerisinde alt katmanın (tabakanın), yani halk katmanlarının inanç biçimi olarak ortaya çıkar. Kısaca, Alevi-Bektaşilik bir halk-İslam dinidir, inanışıdır.(4)

Bektaşilik II. Mahmut'la her ne kadar büyük bir darbe yediyse de, ülke çapında köklü örgütlenmişlikleri ve Alevilik damarları nedeniyle kamuya maloluşlarıyla varlıklarını korumuş ve sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru 161 dolayındaki derviş tarikatlarından özellikle Bektaşilik'le Mevlevilik siyasal öneme sahiptir.(5)

XIX. yüzyılda İstanbul halkının beşte biri Bektaşidir. Sultan Mahmut'un kıyımını gözönüne alarak kıyaslarsak, Bektaşiler bu gelişmeyi Sultan Abdülmecit (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861- 1876)'lerin hoşgörüsüne borçludurlar. Yeniçeri kırımından sonra Türkiye'deki birçok Bektaşi Balkanlar'a göçmüştür. Arnavutluk'ta bu dönem nasipli mürid sayısı 80 binlere ulaşmıştır. Balkanlar'da, özellikle

4. Geniş yorumlar için bkz: Prof. Dr. Hans Joachim Kissling - "Osmanlı İmparotorluğu'nda Tarikatların Sosyolaji ve Pedogoji Açısından Rolleri", Tarih ve Toplum Dergisi, Ağustos 1985, Sayı: 20, s: 57- 61 arası.
5. Bkz. Prof. Gotthard Jaschke - Yeni Türkiye'de İslamlık, Bilgi Yay. Ank. 1972, s: 35.

Arnavutluk'ta 3 milyon Bektaşi vardır.[6] Prof. Otto Spies 1911'lerde 14'ü İstanbul'da olmak üzere ülke çapında 1500 Bektaşi dergâhının olduğunu, en etkili dönemlerinin XIX. yüzyıl olduğunu, Balkanlar'da yoğun olarak yaşadıklarını, bu dönemler Balkanlar'da sayılarının 60 binler dolayında olduğunu yazar.[7] Bu sayı tarikata girmişlerin (intisap etmişlerin) sayısı olmalıdır. Sayılar çelişkili de olsa Bektaşi dergâhlarının gücü, yaygınlığı ve Alevi-Bektaşi yoğunluğu hakkında bilgi verebileceği kanısındayım.

Alevi-Bektaşi kültürü, özlü bir Türk kültürüdür. Doğrudan Türk halk kültürüdür. O nedenle günümüz ulusal kültürünün tek içeriği ve temsilcisi durumundadır. Sünni kültür Arap ve İran (Acem-Fars)'ın temsilcisi olurken, Alevi kültür yalnızca "Türk/Türklük"ün temsilciliğini yapmıştır.

Kökeni Asya bağlamında olan, Anadolu coğrafyasında yeni koşullarda yeniden kalıba dökülen, Asya öğeleriyle Anadolu öğelerini kararak yeni bir kültür hamuru yoğuran Alevi-Bektaşi toplumu olmuştur. İşte Alevilik-Bektaşilik, bu yeni oluşum sonucu ortaya çıkan kültür, düşünce ve siyasetten oluşan inançtır. Mevlana gibi Sünni kültürün temsilcileri bir tümce bile Türkçe söyleyip yazmazken, Farsça'yla Arapça'yla ciltler dolusu ürünler topluma sunarken, bu ürünleriyle Selçuklu-Osmanlı kültürünün, düşüncesinin ve siyasetinin temellerini oluşturup yönlendirirken; Alevi inanç-kültürünün temsilcileri hangi ülkede ve hangi etnikte olurlarsa olsunlar yalnızca Türkçe söyleyip, Türkçe yazmışlardır. Türk kültürünün kaynaklarına bağlı kalmışlardır. Verdikleri ürünlerle, Türkçe'nin ve Türk kültürünün günümüze dek gelmesini sağlamış, Türklük bilincini ayakta tut-

6. Bkz. Van Hasluck - Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı, İst. 1991, s: 40, 67.
7. Yakup Kadri Karaosmanoğlu - Nur Baba, (Baskıya hazırlayan: Atilla Özkırımlı), Birikim Yay. İst. 1977, s: 280 (Kitabın sonuna konulan ekler).

mayı bu anlayışları yüzünden başarmışlardır.

Sünni çevrelerle Alevi çevreler iki ayrı akımın içerisinde yer almışlardır. Medreseler, Camiler, Sünni tekkeler ve Mevlana, Birgivi, Kadızadeler, Ebussuud gibi Sünni aydınlar halka, Türk halkına özgü olan Türkçe'ye, Türk kültürüne ve kurucu öğe olan Türk/Türkmenlik öğesine aşağılayıcı gözle bakmışlar. Selçuklu-Osmanlı üst katmanlarının eğilim alanı olan Farsça ve Arapça'yı kullanmışlardır. Farsça ve Arapça yayılmış; eğitim, din, bilim, düşünce, edebiyat ve sanat dili olarak egemen olmuştur. Arap ve Fars düşüncesi, ilkeleri, zihniyeti İslam dini görünümü altında Türk toplumuna benimsetilmeye çalışılmıştır.

Bu çevre için amaçlanan Araplılıktır, İranlılıktır. Yok edilmeye çalışılan Türklük'tür, Türk kültürü, düşüncesi ve gelenekleridir. Osmanlı üst katmanları ve bunların başları olan padişahlar Türklüğe/Türkmenliğe düşman olacak ölçüde etniksel kimliklerinden uzaklaşmış ve aymazlaşmışlardır. Sünni İslamın etkisiyle Araplaşmış ve böylesi bir nitelik sergilemişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Divan-ı Hümayun'dan bir katibi *"Türk, baban da olsa öldür"* dizelerini daha vurgulayıcı olduğu için nakarat olarak içeren şiirini padişaha sunabilecek ve avuçlar dolusu altın bağış alabilecek ortamın oluşması, Osmanlı'nın kültürel ve kimliksel bakımdan gidişi açısından düşündürücüdür.

Alevi-Bektaşi aydını ve dergâhları daha başında seçeneğini Türklük için kullanmıştır. Böylece Araplığa, İraniliğe ve kültürlerine ilgi duymamışlar; -kültürlerinden ve kimliklerinden ödün vermektense- halk olarak, alt tabaka olarak kalmayı yeğlemişlerdir.

Asya'da da ilk kez İslamiyet adına Alevilik yayılmıştır. Anadolu'ya da İslamiyeti ilk getirenler Alevilerdir ve İs-

lamlığın Alevi yorumunu Anadolu'ya kazandırmışlardır. Aleviler İslamı kabul edilir biçimiyle, yumuşatarak Anadolu insanına sundukları içindir ki, Alevilik yorumlu İslamlık Anadolu paganist ve Hıristiyan halkı arasında yadlanmadan tutunur, bir Anadolu etnik, kültür, düşünce ve inanç bireşimi doğar.

Alevilik akımındaki aydınlar halktan gelen insanlardır. Halktan aldıklarını, yeni bir dünya anlayışıyla değerlendirerek yeniden halka veriyorlardı. Bu halk, bu akım kendi aydınını üretir. Bu akım verimlidir. O nedenle seçkin insanlar yetiştirebilmiştir.

İbni Sinâ'lardan tutun Yunus Emre'ler, Tabduk Emre'ler, Hacı Bektâş'lar, Abdal Musa'lar, Kaygusuz Abdal'lar, Pir Sultan'lar, Harabi'ler, Hilmi Dedebaba'lar, Mimar Sinan'lar, Namık Kemal'ler, Ziya Paşa'lar, Şemseddin Sami'ler, Tâlât Paşa'lar, Mithat Paşa'lar, Mustafa Kemal'ler, Yakup Kadri'ler, Yahya Kemal'ler gibi daha birçokları bu çığırdan yetişir; Türk kültür, bilim, düşünce ve siyaset tarihine katkıda bulunurlar.

Türklük ve Türk kültürü bugünlere dek gelebildiyse, onu Aleviliğe borçludur. Sünni çevrelere, medreselere ve aydınlarına kalsa Türkler çoktan Araplaşmış, Türkçe'nin yerini Arapça, Türk kültürünün yerini Arap ve Fars kültürü almış olacaktı.

Bilindiği gibi Karamani Mehmet Bey Türkçe'yi uygulama zorunluluğu getirir (1277). Yunuslar, Pir Sultanlar ve öteki Alevi aydınları Türkçe yazarak, Türk halkının yaşantısını yarınlarının gereçleri olarak kullanarak, Türk kültür akımını başlatır ve günümüze dek getirirler.

1990'lı yıllarda Türkiye'yi UNESCO'ya bir Yunus Emre götürebiliyor, TRT ve diğer özel radyo ve TV kanalları

Alevi deyişlerinin çıkarılması durumunda repertuarında hiçbir şeyin kalmayacağını biliyorlar. Dünya edebiyat antolojilerine Türkiye adına Yunus Emre'lerin, Pir Sultan'ların Namık Kemal'lerin dizeleri giriyor.

Kısaca; Alevi-Bektaşilik Sünni tekke-cami-medrese üçlüsünün Arap kültürü yanlılıklarına karşın; Türk kültürü, düşüncesi ve siyasetinin günümüze dek yaratıcılığını ve taşıyıcılığını yapmıştır.

Alevi düşünce, kültür, yazın (edebiyat) ve sanat akımının temelinde Hz. Ali bağlılığı, Ehl-i Beyt ve On İki İmam sevgisi, Kerbela olayı mitosu vardır. Ortaçağ bağlamında belki bunlar yazın ve düşüncenin içeriği açısından yetiyordu. Bu bağlılıktan yola çıkılarak sayısız ürünler de verilmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti kalıbını değiştirmek zorundaydı. Bu değişikliğin yine öncülüğünü Alevi-Bektaşi aydın çevreleri yapmışlardır. Klasik Alevi-Bektaşi yazın ve düşüncesinin içeriği değişmiş, daha çağdaş motiflerle zenginleşmiştir. Doğallıkla bunda değişen dış dünyanın da etkisi vardır. Artık Alevi-Bektaşi aydını anayasa, yasa, çağdaş anlamda eşitlik, adalet, parlamenter yönetim, ulusçuluk, Türk ulusçuluğu, halkçılık, meşrutiyet, cumhuriyet gibi kavram ve ilkelerle uğraşıyor, edebiyatını bu konulara ayırıyordu. Namık Kemal, Ziya Paşa, Yakup Kadri, Yahya Kemal'lerde bunu görüyoruz.

Alevi-Bektaşiler yeni, çağdaş niteliklere girerek Osmanlı siyasetinin önlerinde yer almaya, siyasete yön vermeye çalışırlar. Örgütler, partiler kurup, yahut bu tür örgütlenmelerde yer alıp, devrimler düzenliyorlardı. Resneli Niyazi'lerin, Tâlât Paşa'ların, Mustafa Kemal'lerin yaptıkları kısaca bu bağlamdadır. Dolayısıyla bu yeni olgu, Alevi-

Bektaşiliğe yeni ve siyasal özlü bir içerik kazandırmıştır. Alevi-Bektaşi'nin artık çağdaş düzeyi budur. Güncelleşmiş; kendini güne, çağa uyarlamıştır. Güncel sorunların ve siyasetin doğrudan içindedir. Mustafa Kemal'le de yönlendirici ve uygulayıcı konumundadır. Alevilik, bir bakıma laiklikle çağdaşlaşmış olarak yaşama yeniden sokulmuştur.

Aleviliğin Osmanlı yönetim sorunlarıyla doğrudan ilgilenmesi, bir başka deyişle siyasetle içli-dışlılığı, kısaca oldukça politize olması Yeni Osmanlı hareketiyle başlar. Fakat, İttihat ve Terakki'yle doğrudan siyasetin içindedir. Yani, Alevi-Bektaşiler siyasetin içindedir, doruğundadır.

İttihat ve Terakki'nin Sünni şeriatçı kesimle karşıt kutuplarda konumlanması, onu öteden beri bu kesimle çelişkide olan Alevi-Bektaşi kesiminin yanına itmiştir. Çağdaşlaşmacı-yenileşmeci İttihat Terakki'nin çağdaşlaşma ve batılaşmaya karşı olan Sunni şeriatçı kesime karşın çağdaşlaşma-yenileşme yanlısı Alevi-Bektaşiyle bütünleşmesi doğaldır. Böylece, İttihat ve Terakki-Bektaşlik birlikteliği başlamıştır.

Bu yakınlıkta, inanç birlikteliğinden çok siyasal birliktelik temeldir. R. Çamuroğlu'nun da vurgu yaptığı gibi; *"bu yakınlık politik bir yakınlıktır. Yani, yakınlığın inançsal bir temeli yoktu."*[8] İnançsal öğenin tümüyle yok olduğu da biraz abartı olmalıdır. Koşullar, siyasal gelişmeler, Osmanlı'nın son siyasal-toplumsal-yapısal durumu Alevi-Bektaşilerle İttihat ve Terakki gibi siyasal örgüt ve kurumları inanç bağlamının da ötesinde siyaset bağlamında biraraya getirmiştir.

Ötede, Jön/Genç Türk ve İtihat-Terakki'nin birçok üyesinin, dergâha giderek etkinliklere katılmalarına ve bir

8. Reha Çamuroğlu - Günümüz Aleviliği'nin Sorunları, Ant Yay. İst. 1992, s: 120.

şeyhe bağlılıklarına bakılırsa inanç olarak Bektaşi'dirler. Doğusuyla batısıyla tüm Alevi toplumu bu döneme göre ilerici hareketleri desteklemişlerdir. Bu yakınlaşmada, işbirliği içerisine girilmede; -temel etken olmasa da- bir inançsal yanın, bir inançsal ortaklığın ve bir inançsal birlikteliğin olduğu da yadsınamaz.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı'nın son yüzyılını konu edindik. Bu yüzyıl XIX. yüzyılın tümü ile XX. yüzyılın ilk çeyreğidir. Bu yüzyılda yoğun ölçüde demokratikleşme ve aydınlanma yaşanmıştır. Ülke ve toplum çok önemli gelişmeler geçirmiştir.

Alevilik zemininde yükselen Bektaşilik, uzun bir Alevilik birikimine sahiptir. Her ne kadar bu tarihi boyu ve özellikle bu yüzyılda çok önemli kırımlara uğrasa da, tarihsel birikiminden ve deneyimlerinden yararlanarak erken toparlanabilmiştir. Bu nedenle baskı altında tutulan Bektaşiliği yok etmek ve susturmak mümkün olamamıştır. Bektaşilik kendini demokrasi ve aydınlanma hareketleri içerisinde ortaya koymuştur. Bektaşi toplumu; Osmanlı'nın son yüzyılındaki bürokrasi, bilim, felsefe, kültür ve sanat alanında önemli kimseler yetiştirerek, büyük bir canlılık örneği göstermiş, genel tabloya göre sıçrama yapmıştır. Böylece; Yeni Osmanlı, Jön Türk, İttihat ve Terakki, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in bel kemiğini Alevi-Bektaşi aydınları oluşturmuştur.

BÖLÜM: II

YENİ OSMANLI, JÖN TÜRK VE İTTİHAT-TERAKKİ HAREKETİ

1- Yeni Osmanlı Hareketi ve Genel Özellikleri

a- Yeni Osmanlı Hareketinin Doğuşu

Tanzimat sonrası Türk tarihi; toplumsal savaşımlar, Batı demokrasi kurumlarını tanımalar, demokratik örgütleşmeler ve hareketler tarihidir. 1860-70 arası en canlı dönemdir. Doğrudan kümelenmeler, örgütlenmeler ise 1865-68 yılları arasındadır.

Hareket ve örgütlenmeler halktan, toplumdan kaynaklanmaz. Hareket, bir aydın hareketi olarak doğar ve yaygınlaşır. İstanbul'da dar bir aydınlar (entelektüeller) çevresi bu işi yürütür. Başlangıcında gizlidir. Fakat Avrupa'ya geçen/kaçan bir takımınca, Osmanlı yönetimine karşı bir basın ve propaganda savaşımına dönüşür.

Osmanlı mutlakiyetçi yönetimine karşı yürütülen bu özgürlükçü ve liberal hareketin başlangıcını birçok tarihçi 1859 tarihli ***"Kuleli Olayı"***na götürürler.(9) Şöyle veyahut böyle bu olay, kendisini sonradan izleyen ***"Yeni Osmanlılar"*** hareketine esin kaynağı olur.(10) Amaçları, meşrutiyet rejimidir.

9. Prof. Dr. Bernard Lewis - Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yay. Ank. 1984, 2. basım, s: 150; Ahmet Bedevi Kuran - İnkılap Tarihimiz ve "Jön Türkler", İst. 1945, s: 6, 9.
10. Fürüzan Hüsrev Tökin - Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yay. İst. 1965, s: 17.

Yeni Osmanlılar'la başlayıp İttihat ve Terakki ile süren hareket başından beri karışık terimlerle adlandırılmıştır. Kimi bu ilk harekete ***"Genç Osmanlılar", "Jön (Genç) Türkler"*** derken, kimi de Yeni Osmanlılar'la başlayıp İttihat ve Terakki ile de süren hareketin tümüne ***"Jön (Genç) Türkler"*** demektedirler.

Bu kavram kargaşasına hareketin içinde olanlar yol açtıkları gibi, o dönemin Avrupa basını da neden olmuştur. Avrupa basını genellikle bu hareketin tümünü ***"Jön Türk"*** (Fransızca ***"Jeunes Turcs"***) terimiyle adlandırır. Hareket içerisinde yer alan Mısır hidivinin kardeşi Mustafa Fazıl Paşa "Genç Almanya", "Genç İtalya" hareketlerinden esinlenerek ***"Genç Osmanlılar"*** ve ***"Genç Türkiye"*** terimlerini kullanır.

Fakat asıl bu hareketin öncüleri olan Namık Kemal, Ali Suavi gibi kimseler ***"Yeni Osmanlılar"*** terimini uygun bulur, kullanır ve ad olarak alırlar.[11] Yeni Osmanlı hareketi, mutlakiyete karşı meşrutiyet yanlısıdır. II. Abdülhamit'i yönetime getirmiştir. II. Abdülhamit'se sonradan bu hareketi ortadan kaldırabilmek için ezer. ***"Jön Türk"*** hareketiyse, Yeni Osmanlı hareketinin devamı olarak doğar. Parlamenter ve anayasal yönetim yanlısıdır. II. Abdülhamit'e karşı bir hareket olarak 1881'lerden sonra ortaya çıkmaya başlar. Bir tepki hareketidir.

II. Abdülhamit'in baskısı karşısında çoğu yurtdışına çıkarak tepkisel hareketlerini oralardan sürdürürler. ***"İttihat ve Terakki"*** ise, bu ***"Jön(Genç) Türk"*** hareketi içerisinde gizli-açık ve örgüt/parti hareketi olarak 1889'lardan itibaren doğmuştur. Genelde, "Jön/Genç Türkler" denen bu

11. Bkz: Lewis (1984), s: 152 v. d.; Erik Van Zürcher - Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam Yay. İst. 1987, s: 20 v. d.

akım 1908'lerde devrim yapacak güçtedir. 1909'lardan itibarense ***"İttihatçılar"*** adıyla yönetimdedirler. Hareketin son dönemlerdeki adı artık ***"İttihat ve Terakki"***dir. Biz anlatımımızı bu doğrultuda yapacağız.

1865 yılının 6 Haziran günü yedi genç Sağır Ahmet Bey'in Yeniköy'deki evinde gizlice toplanırlar. Bir gün sonra Belgrad Ormanı'ında piknik görünüşünde toplanarak ***"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"***ni kurarlar. İlk dönemler, bu grup kendilerini ***"Vatanseverler Birliği"*** olarak adlandırır. Ancak 1867'de ***"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"*** adını alır ve sürekli bu adlá çalışmalarını sürdürürler.

İlk kurucular şunlardır: Necip Paşa'nın torunu Mehmet, Mehmet Namık Kemal (hareketin ideologu, şair ve yazar), Agâh Efendi (Tercüman-ı Ahvâl Gazetesi sahibi), Gazeteci Mustafa Refik, Hilmi Paşazade Ayetullah, Menapirzade Nuri, Kayazade Reşat. Bu hareketin merkezinde giderek şu ünlüler de yer alırlar: Abdülhamit Ziya Paşa (gazeteci, yazar, şair), Ali Suavi Bey (gazeteci, yazar), Kâni Paşazâde Rıfat Bey, Mustafa Asım Paşa, Ömer Naili Paşa, Süleyman Paşa (Harp okulu müdürü), Ayetullah Bey, Ahmet Mithat Efendi (tarihçi, yazar), Ahmet Mithat Paşa (Örgüte doğrudan girmemiş, ama birlikte hareket etmiştir. Osmanlı'nın yetiştirdiği en önemli devlet adamlarındandır.), İbrahim Şinasi Bey (gazeteci, yazar, hareketin fikir babası ve manevi önderi) v. b.[12]

12. Yuriy Aşatoviç Petrosyan - Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Bilgi Yay. Ank. 1974, s: 56 v. d.; Tökin (1965), s: 17; Aydemir (1983), C: I, s: 25 v. d.; Kuran (1945), s: 10 v. d.

b- Yeni Osmanlı Hareketinin Siyasal-Düşünsel Niteliği

Jön/Genç Türk ve İttihat Terakki'den önce II. Abdülhamit'in *"istibdat yönetimi"*ne karşı en kararlı savaşımı Yeni Osmanlı hareketi yürütmüştür.[13] Bu hareket bir aydın (entelektüel) hareketidir. Toplumu harekete geçiren bir dinamizm yaratmışlardır. Ne var ki batı ölçülerinde bakıldığında, bu akım tam bir devrimci eylem sayılamaz. Avrupa'da liberal, ulusçu, sosyalist ve devrimci çevrelerle tanışmalarına, dahası Paris Komünü deneyimi yaşamalarına karşın, O. Koloğlu'nun vurguladığı gibi *"kendileriyle aynı dalga uzunluğunda çevreler bulamamışlardır."* Avrupalılarca İslamcı ve tutucu görülmüşlerdir. Panislamist bir eğilimleri de yoktur. Geniş kamu yığınlarını etkilerine alamamışlar, yalnızca medreseliler (softalar, talebe-i ulum) üzerinde etkin olabilmişlerdir. Kaldı ki, kitle olarak siyasal eyleme katılan tek grup da o dönemler bu softalardır.[14]

Özellikle İtalya'daki ***"Karbonari"*** gizli mason örgütünden esinlenerek kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti[15] meşrutiyetçidir. Parlamenter (meclisli) ve anayasal bir düzen savunmaktadır. Örneğin Mithat Paşa, İngiliz parlamentosunun *"coşkun bir aşığı"*dır. Batı uygarlığı hayranıdırlar.[16] Özgürlükçü ve siyasal meşrutiyeti isteyen bir kuşağın doğmasında rol oynamışlardır. Yalnız, *"cumhuriyet düşüncesi"*ne ulaşamamışlardır.[17]

Bütün aydınlara bir *"vatan ideolojisi"* aşılamaya çalışmışlardır. Namık Kemal, bu ideolojinin başında biridir.

13. Prof. Şerif Mardin - Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yay. İst. 1983, s: 30.
14. Orhan Koloğlu - Abdülhamit Gerçeği, Gür Yay. İst. 1987, 2. basım, s: 96 v. d.
15. Aydemir (1983), C: I, s: 26.
16. Petrosyan (1974), s. 139; Kuran (1945), s: 10.
17. Mardin (1983), s: 50 v. d.

Bu ideolojiyi, Süleyman Paşa askeri okullarda bir ölçüye dek gerçekleştirir. Dahası ***"Türk-i Alem"***ini bu amaçla yazmıştır.(18) Yurtseverdirler ve düşünceleri bu temel üzerine kurulmuştur. Ülkeye giren demokrasi, ulusçuluk ve burjuva toplumu düşünceleri Yeni Osmanlılar'ın ürünüdür.(19) *"Vatan sevgisi"* temel alınmış, çok ulusluluğa çözüm olarak *"Osmanlı ulusu(milleti)"* yaratma çabasına girilmiştir. Bütün ulusları *"Osmanlı ulusu"* kavramı ve olgusunda eriterek yeni bir toplumsal oluşumla her türlü ayrımın, kopmanın, dağılmanın önüne geçilebilineceğine ve güçlü, batılılaşmış bir devlet olunacağına inanmaktadırlar. Bilindiği gibi N. Kemal bu ideolojinin fikir babasıdır.(20)

Yeni Osmalılar, çeşitli siyasal düşünce akımları ve devrimci hareketlerle ilişki içerisindedirler. Polonyalı devrimcilerle ilişkileri vardır. Avrupa'da madziistlerle, çeşitli sosyalist kesimlerle, mason kuruluşlarıyla, ülkede çeşitli tarikat çevreleriyle ilişkiler kurmuşlardır. İlk Yeni Osmanlılar Avrupa'daki sosyalist akımlarla iç içedirler. Paris Komünü'ne katılırlar ve onlarla ilgili yazılar yayınlarlar. Yeni Osmanlılar'ın tüzüklerinin hazırlanmasına Polonyalı devrimcilerden I. Sosyalist Enternasyonal'ın ve Paris Komünü'nün üyesi Simon Doyç da katılmıştır. Tüzüğü Mustafa Fazıl Paşa, N. Kemal, Ziya Paşa, Plater ve Doyç birlikte imzalamışlardır.(21)

18. Prof. Hilmi Ziya Ülken - Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk Yay. İst. 1966, C: I, s: 65 v. d. Ayrıca örnekler için bkz: Petrosyar (1974), s: 173.
19. Kurt Steinhaus - Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander Yay. İst. 1973, s: 48.
20. Bkz: Prof. Dr. Enver Ziya Karal - Osmanlı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1983, 2. basım, C: VIII, s: 210 v. d.; Petrosyan (1974), s: 132 v. d.; Necdet Kurdakul - "Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal", Tarih ve Toplum Dergisi, Aralık 1988, Sayı: 60, s: 9 v. d.
21. Petrosyan (1974), s: 73. Prof. N. Berkes bu konuda farklı düşünür. Ona göre; "ne Mazzini-Garibaldi çizgisinde liberal, ulusçu, devrimci çevrenin, ne de Marksçı sosyalistlerin Yeni Osmanlılar düşünü üzerinde bir etkisi olmuştur. (...) Yeni Osmanlılar devrimci, ulusçu olmadıkları gibi Batı'daki anlamda anayasacı liberal de değillerdi" demektedir. Bkz: Prof Dr. Niyazi Berkes - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay. Ank. 1973, s: 254.

Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler Paris Komünü'nü savunmak için aktif olarak savaşa katılırlar.[22] Yeni Osmanlılar'ın hepsinin siyasal ve düşünsel besinleri Fransız Devrimi'nin düşün öncüleri olan Russo, Monteskiyo, Volter, Hugo, Molyer, Lamartin ve Conderket gibi Batı kültürünün temel taşı olan kimselerdir.[23]

Yeni Osmanlılar'ın pek kitle tabanı yoktur. Köy ve kentlerde toplu destekleyicileri henüz oluşmamıştır. Ulusal kentsoyluluk (milli burjuvazi) henüz yeni doğmaktadır ve oldukça cılızdır.

Türk ulusal kent soyluluğunun çıkarlarını amaçlayan Yeni Osmanlılar hareketini sahiplenenler; kararsız, tutarsız, siyasal ve ideolojik ayrılıklar içerisindedirler. Meşrutiyet ve parlamentoculuk Türk toplumu için henüz çok yenidir ve yeterince bilinmemektedir. O nedenle hareket, kitle tabanı olamayan çok dar bir seçkin/elit tabakaca yürütülür. Böyle de olsa Yeni Osmanlılar, Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki hareketinin *"temel sosyo-politik ve ideolojik platformu"*nu hazırlamış olurlar.[24]

Yeni Osmanlı hereketi her ne kadar liberal ve özgürlükçü gözükse de, din konusunda Tanzimatçılardan daha tutucudurlar. Tanzimat'ın Osmanlı toplumunun ahlâksal ve ideolojik temelini sarstığını savunmaktadırlar. Tanzimat'ın yarattığı bu açıklığı kapamak için İslamlığı öne çıkarırlar. *Batılı siyasal kurumları geleneksel İslam ve Osmanlı kurum ve uygulamasıyla bağdaştırmaya çalışan ilk İslam düşünürleri olurlar.*

Tanzimatçı karşıtlıkta birleşen Yeni Osmanlılar, birtakım çözümlerde ayrılmaktadırlar. Yalnız tümü de; *"ana-*

22. Petrosyan (1974), s: 78.
23. Petrosyan (1974), s: 79.
24. Petrosyan (1974), s. 107, 121.

yasa", "parlamento" ve *"Osmanlılık"* düşüncelerinde birleşmektedirler.(25)

c- Yeni Osmanlı Hareketinin Başarısız Kalışının Nedeni

Tanzimat batılılaşmasına karşı ortaya çıkan Yeni Osmanlı hareketinin iki ilginç yanı vardır. Birincisi, karşıtlığını (muhalifliğini) dinsel bir tabana oturtması; ikincisiyse, hareket önderlerinin Tanzimat sonrası çıkar ve konumlarını (statü) yitiren aydın-bürokratlar olamalarıdır.

Tanzimat'la başlayan yasalaşma hareketi sonucu Osmanlı'daki *"boynu kıldan ince kapıkulu"* değişir. Bunların yerini yeni bir tip alır. Bunlar; Osmanlı egemen sınıflarıyla işbirliği içinde olan bir Batılı güce yakın olmakla bilinen kimselerdir. Bu durum, üst bürokratik görevleri belli ve etkin ailelere açtığından; genç, aydın ve yetenekli bürokratların yolunu tıkar. Yeni Osmanlı hareketi bu tür bürokratların bir hareketidir. Bunların da bir başka eksiklikleri vardır. O da kuramsal (teorik) zayıflıklarıdır. Bu eksikliklerini Batı'da iyi işleyen birtakım kurumları alıp İslami temel üzerine oturtarak gidermeye çalışmalarıdır ki, onları Tanzimat'ın gerisine düşüren yanları da bu dinsel tutuculukları olmuştur.

Montesquieu'nun *"güçler ayrılığı"* ilkesini ***"Şura-yı Ümmet"***, ***"Şura-yı Devlet"*** ve ***"Ayan Meclisi"*** ile; Rousseau'nun *"genel irade"* kavramıysa şeriattaki *"biat"*la karşılamaya çalışmışlardır. Oysa, bu kavramlar Batı'da kent soylu sınıfının siyasal haklar sağlamak için ülküleştirdiği kavramlardır. İslamsal kurallarla çelişmektedirler. Batı'da

25. Prof. Dr. Stanfort J. Shaw - Prof. Dr. Ezel Kural Shaw - Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yay. İst. 1983, C: II, s: 170.

çok başka amaç ve toplumsal güçlere dayanılarak üretilen bu kurumların şeriata dayanılarak yürütülmesi beklenemezdi.

Kaldı ki, Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar oldukça iyimserdirler. Olaya romantik yaklaşmaktadırlar. Bu farklılıklar doğallıkla Yeni Osmanlıları başarısızlığa götürmüştür. Çünkü ayrışıma uğramış toplumlarda, kişinin kendi toplumsal çıkarlarıyla ayrışıma dayanan temsil kurumlarının benzerleri ne Osmanlı ne de İslam toplumlarının yönetim deneyimlerinde yer edinmişlerdir. Batı kurumları iyi niyet ve vatanseverlikle yürütülmeye çalışılmıştır. Oysa, onlar kent soylu toplumunun ürünleridir ve bireysellikler taşırlar. Özellikle emperyalizme açılan Osmanlı toplumunda yürütülen iğreti batılılaşma dine dayandırılarak sürdürülmeye çalışıldıysa da tüm iyi niyetlere karşın, kurulmak istenen özgürlükçü düzen gerçekleştirilememiştir.(26)

2- Jön (Genç) Türk-İttihat ve Terakki Hareketi ve Genel Özellikleri

a- Genel Çizgileriyle Jön Türk-İttihat ve Terakki Hareketi

Yeni Osmanlılar'dan İttihat ve Terakki'ye kadar bütün olaylar ***"Jön Türk"*** kavramıyla karşılansa da, biz bu kavramla II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı oluşan tepkici dönemi, örgütlenmeyi ve hareketleri anlıyoruz. Jön/Genç Türk hareketi 1881'lerden itibaren faaliyet içerisindedir. Zaten bilindiği gibi hareket 1900'lerden itibaren ***"İttihat ve***

26. Geniş bir değerlendirme ve yorumlama için bkz: Dr. Ahmet Yücekök - Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yay. İst. 1971, s: 69 v. d.

Terakki" adıyla karşılanacaktır.

II. Abdülhamit'in saltanatı süresince yurt içinde ve dışında çeşitli tepki grupları doğar. Bu özgürlükçüler ve liberaller Avrupa'da *"Jön Türkler"* adı altında birleşirler. Bunlardan biri de *"İttihat ve Terakki Cemiyeti"*dir. Bu örgüt, 1908'de Abdülhamit'i Meclis'i açmaya, Anayasayı yürürlüğe sokmaya, daha sonra da yönetimden çekilmeye zorlayacakktır.

Bunların çoğu Abdülhamit dönemi okullarından eğitim gören insanlardır. Çoğu Galatasaray Lisesi, Harp Okulu ve Akademisi, Mülkiye, Askeri Tıbbıye öğrencileri ve bitirmişleridir. Kaynakları, kısaca bu okullardır. Bir bölümüyse I. Meşrutiyet'in anayasal ve parlamenter uygulamasında düş kırıklığıyla çıkan kimselerdir. Hepsinin ortak yanı, Abdülhamit karşıtlığıdır. V. Murat'ı veya Sultan Reşat'ı yönetime getirmeyi ve anayasal-parlamenter bir rejim olan Meşrutiyet'i yürürlüğe sokmayı istemektedirler.

Yönetimin baskısına dayanamayan Jön/Genç Türkler Paris, Londra, Cenevre, Bükreş ve Kahire'ye yerleşmişlerdir. Çalışmalarını bu merkezlerde sürdürmüşlerdir. Lübnanlı bir Maruni ailesinden gelen 1877 Meclis üyelerinden Halil Ganim, Paris'te yayınladığı *"La Jeune Turquie"* adlı broşürle düşüncelerini duyurmaya çalışır. Hareket de adını burdan almıştır.

Jön/Genç Türk muhalefeti özellikle 1880'lerde yönetimin bütçeyi dengelemek için memur ve ordu kadrosunu azaltmaya gitmesi üzerine başlar. Okullarını bitirip işe başlayacakları bir dönemlerinde birçok gencin açıkta kalması ve genel anayasal istekler bu yığınları yönetimin karşısına düşürür.

Böylece ilk örgütlenme 1887'lerde Kâzım Nami Du-

ru'nun beş arkadaşıyla ***"Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane"***de derneşerek ***"İttihat ve Terakki Cemiyeti"*** adında bir grup oluşturmalarıyla başlar.(27) Gerçi bu grup çok erken dağılmıştır. 1889'da çekirdeğini Askeri Tıbbiye öğrencilerinin oluşturduğu ***"İttihat-ı Osmani Cemiyeti"*** kurulur. Kurucu üyeleri şunlardır: Müslüman Arnavutlardan İbrahim Temo, Çerkeslerden Mehmet Reşit, Kürt kökenlilerden Abdullah Cevdet ile İshak Sukuti ve Kafkas kökenli Türklerden Hüseyinzade Ali.(28)

Örgüt, İtalyan mason ***"Carbonari"*** örgütünü örnek edinerek kurulmuştur.(29) 1894'de ise Ahmet Rıza Bey'in A. Comte'nin pozitivizminin etkisini taşıyan önerisiyle örgütün adı ***"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"*** olarak değiştirilir.(30)

Bir süre sonra örgüt üyeleri yönetimce ülkeden kaçmaya zorlanırlar. Romanya'ya kaçan İbrahim Temo 1896'da örgütün Köstence ve Mecidiye şubelerini kurar. Ruscuk, Dobruca, Şumnu, Filibe, Sofya, Kızanlık ve Vidin şubelerinin de açılmalarında etkin olur. Kimi Jön/Genç Türkler Berlin'de şube kurarlar. Paris'e kaçanlar Ahmet Rıza Bey'in çevresinde toplanırlar. Rumeli'de 1898'lerde yoğun örgütlenmeler olur ve şubeler açılır. İşkodra'da etkin olurlar. Bu yıl Tiran'da dokuz şube açılır.(31)

27. Bu örgüte kaynaklar pek yer vermez ve kurulan ilk örgüt olarak görmezler. Kâzım Nami Duru'nun anılarına dayanarak Prof. Shaw'lar bu derneşmeyi ilk örgüt olarak kabul ederler. Bkz: Shaw'lar (1983), C: II, s: 311.

28. Kurucular kaynaklarda farklı ve eksik verilir. Fakat genellikle Hüseyinzade Ali'nin dışında bu adlar üzerinde birleşilmiştir. Bkz: Shaw'lar (1983), C: II, s: 311Kuran (1945), s: 30; Ahmet Bedevi Kuran - İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İst. 1948, s: 61 v. d; İbrahim Temo - İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yay. İst. 1987, s: 15 v. d.; Doç. Dr. Sina Akşin - Jön Türkler İttihat ve Terakki, Gerçek Yay. İst. 1980, s: 17; Ramsaur (1972), s: 31; Tunaya (1984), C: I, s: 20; Dr. Mehmet Kabasakal - Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, Tekin Yay. İst. 1991, s: 24.

29. Bkz: Doç. Dr. Şükrü Hanioğlu - Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yay. İst. 1985, C: I, s: 175 v. d.; Ramsaur (1972), s: 31; Kabasakal (1991), s: 25 v. d.

30. Hanioğlu (1985), C: I, s: 180.

31. İbrahim Temo (1987), s: 111 v. d.; Kabasaka l (1991), s: 30 v. d.; Petrosyan (1974), s: 207.

Örgüt, yurtdışında şu merkezleri oluşturmuştur:

Paris Merkezi: Ülke içindeki örgütün yurtdışındaki bir merkezi konumundadır. Başkanları Ahmet Rıza Bey'dir. Yayın organları ***"Meşveret"***tir. Mizancı Murat, Paris'e gelmesinden sonra, örgütün başına getirilir. 1897'de örgüt merkezi Cenevre'ye taşınır. ***"Mizan"*** dergisi orada çıkarılır. Ahmet Rıza ve çevresi çalışmalarını Paris'te sürdürürler.

Cenevre Şubesi: 1897'de kurulur. 1898'den itibaren ***"Osmanlı"*** gazetesini çıkarırlar. İshak Sukuti ile Abdullah Cevdet'ler bu şubenin yönetimindedirler.

Kahire Şubesi: 1897'lerde oluşmuştur. Başkanları Hoca Kadri, yazmanları Salih Cevdet Bey'dir. 1899'larda yeniden örgütlenmiştir. Yayın organı ***"Kanuni Esasi"***dir.(32)

Arnavut ulusçu hareketinin önde gelen adlarından olan İsmail Kemal Bey Vlora'nın, Kafkasyalı tarihçi Mizancı Murat'ın ve Damat Mahmut Paşa'nın (oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah ile birlikte) aralarına katılmalarıyla hareket canlanır ve yeni boyutlar kazanır.

Hareket, iki kişinin çevresinde toparlanır. Bunlar; Ahmet Rıza Bey ile Prens Sabahattin'dir. Pres Sabahattin'in çabasıyla Paris'te 4-9 Şubat. 1902'de ***"I. Jön Türk Kongresi (Osmanlı Liberaller Kongresi)"*** düzenlenir. Kongre, dağınık güçleri toparlamayı düşünürken, sonuçta ayrı gruplar ortaya çıkar. Ahmet Rıza Bey, ***"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"***ni kurar. Eski gazetelerini yayınlar (Mısır'da ***"Şura-yı Ümmet"***). İdeolojisini Auguste Comte ve pozitivizmine dayandırır. Prens Sabahattin ise, ***"Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"***ni kurar. Yayın organları ***"Terakki"***dir. Edmond Desmolins ve Frederic Le Play'dan

32. Geniş bilgi için bkz: Kazım Nami Duru - İttihat ve Terakki Hatıralarım, İst. 1957, s: 8; Kuran (1948), s: 96 v. d.; Tunaya (1984), C: I, s: 20; Petrosyan (1974), s: 205 v. d.; Kabasakal (1991), s: 31.

aldığı *"Science Sociale/Toplumsal Bilim"* öğretisine dayanır. Ahmet Rızalar merkezi yönetimi düşünürken, Prens Sabahattinler federalizme yakın bir yönetim yanlılarıdırlar. Ahmet Rızalar devrimci bir hareketten ve dış karışmalardan çekinmelerine karşın, Prens Sabahattinler dış karışmaya kadar tüm yolların denenmesinden yanadırlar. Ötede, hareketin yığınlarla bu dönem (1899-1904) hiçbir bağı yoktur. Liderler de, böyle bir ilişkinin çabası içerisinde değillerdir.(33)

Eylül 1906'da III. Ordu subaylarından on kişi ***"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"***'ni kurarlar. Bunlar; Bursalı Tahir Bey, Naki Bey, Edip Servet Bey, Kâzım Nami Duru Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey, Hakkı Baha Bey, Mehmet Tâlât Bey, Rahmi Bey ve Mithat Şükrü Bey'lerdir. Bu örgüt önce kurulanların deneyiminden yararlanmasına karşın, onların bir devamı değildir. İlginç bir yanları da, kurucularının tarikat üyeleri ve mason olmalarıdır. Örgüt, döner başkanlıkla yönetilme esasını uygulamıştır.(34)

Şam'da genç subay Mustafa Kemal'in çevresinde oluşmuş ***"Vatan Cemiyeti"***, Ekim 1906'da ***"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"*** adını alır. M. Kemal Selanik'e gelir ve bu örgütün şubesini açar. Şube yönetiminde; hatip Ömer Naci, topçu Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Selanik Askeri Rüştiyesi tarih ve edebiyat öğretmeni Hakkı Baha, bu rüştiyenin müdürü Bursalı M. Tahir, Selanik Öğretmen Okulu Müdürü Hoca İsmail Mahir ve Mustafa Necip Bey'ler görev alırlar.

Mustafa Kemal görev bölgesine döndükten sonra bu örgüt aynı nitelikte olan ***"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"*** ile

33. Geniş açıklamalar ve değerlendirmeler için bkz: Tunaya (1984), C: I, s: 21; Shaw'lar (1983), C: II, s: 312 v. d.; Petrosyan (1974), s: 222 v. d.; Akşin (1980), s: 52 v. d.; Kabasakal (1991), s: 32 v. d.
34. Bkz: Tunaya (1984), C: I, s: 21 v. d.; C: III (1989), s: 15, 321 v. d.; Kabasakal (1991), s: 35 v. d.

kaynaşır ve birleşir. "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" unutulur. Örgütün yönetimi Selanik'tekilerin eline geçer. M. Kemal ise merkezden uzak olduğundan pek etkin olamaz ve ileri-deki olaylarda ikincil rol üstlenmek durumunda kalır.(35)

Örgüt, özellikle Balkanlar'da yayılma olanağı bulur. Manastır'da Resneli Niyazi, Üsküp'te Necip Draga, Ohri'de Eyüp Sabri yoğun çalışma içinde olurlar. Bursalı Tahir, Süleyman Askeri Bey, Vehip Bey ve Atıf Beylerin yönetiminde bulundukları Manastır kolu, Selanik'ten sonra ikinci merkez durumuna gelir. Örgütlenme, köylere kadar uzar ve halka götürülür.(36)

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile Paris'teki ***"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"*** 27 Eylül 1907'de resmen birleşirler. Yeni adları ***"İttihat ve Terakki Cemiyeti"*** olur. Bu, Doç. S. Akşin'in belirttiği gibi bu, *"konfederatif"* nitelikte bir birleşmedir. Her iki kuruluşun yayın organları yeni örgütün hizmetine girer.(37)

27-29 Aralık 1907'de Paris'te ***"II. Jön Türk Kongresi"*** toplanır. Başkanlığı; Ahmet Rıza, Sabahattin ve K. Malumyan ortakça yürütürler. Jön/Genç Türkleri kendi ulusçu amaçları için kullanmak isteyen Ermeniler de katılmışlardır. Kongrede, ordu müdahaleciliği görüşü benimsenir. Avrupa'daki grupların birleşemeyeceği de anlaşılmış olur. Sonuçta, bu Avrupa grupları Jön/Genç Türk Devrimi'nde hiçbir görev üstlenmezler.(38)

1908 yılı, devrim yılıdır. Rumeli'deki örgüt artık anayasalı düzene geçmeye karar vermiştir. Resneli Kolağası (önyüzbaşı) Niyazi Bey 200 asker ve 200 sivil milisten olu-

35. Bkz: Şhav'lar (1983), C: II, s: 321; Ramsaur (1972), s: 117 v. d.; Kabasakal (1991), s: 36 v. d.
36. Ramsaur (1972), s: 133 v. d.; Akşin (1980), s: 56 v. d.; Kabasakal (1991), s: 38 v. d.
37. Bkz: Akşin (1980), s: 60 v. d.; Kabasakal (1991), s: 39 v. d.
38. Bkz: Akşin (1980), s: 62 v. d.; Shaw'lar (1983), C: II, s: 322.

şan birliğiyle 3 Temmuz 1908'de ayaklanarak Resne'de dağa çıkar. Binbaşı Enver Bey de birliğiyle Selanik'te ayaklanarak onu izler. Örgüt, 6 Temmuz günü Manastır sokaklarında dağıttığı duyurularıyla açıktan çalıştığını artık gösterir.

Makedonya Ordusu'nun başına gönderilen padişah yaveri Şemsi Paşa 7 Temmuz günü Manastır'da ayaklanmacılarca öldürülür. Manastır, Firozvik, Serez, Üsküp ile öteki kent ve kasabalarda asker-sivil ortak ayaklanmalar olur. Halk, 20-23 Temmuz günleri arasında yaptıkları yürüyüşlerle anayasa isteminde bulunur ve bu isteklerini padişaha telyazılarıyla iletirler. II. Abdülhamit, işin sonunun geldiğini anlayınca 23 Temmuz günü Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalır.(39)

Artık İttihat ve Terakki için yeni bir dönem başlamıştır. Devrimi yapanlar eğitimli-okullu subaylardır. Jön/Genç Türk hareketinin Rumeli kolu, yani ***"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"*** kanadı olayı gerçekleştirmiştir. Avrupa'daki kanadın bir rolü olmamıştır.

İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in ilk hükümeti (kabinesi) sayılan Kâmil Paşa Hükümeti'ne yalnızca Manyasızade Refik Bey'i Adalet Bakanı olarak vererek katılmışlardır. Deneyimsizlikleri nedeniyle doğrudan hükümet olmayı değil, yönetimi denetimlerinde tutmayı yeğlemişlerdir. Bu durumda kurulan hükümetlerin hepsi İttihat ve Terakki'ce izinli ve denetimlerinde olan hükümetlerdir.

31 Mart olayıyla II. Abdülhamit de padişahlıktan alınır. 1913-18 arasında yalnızca Sait Halim Paşa ve Tâlât Pa-

39. Geniş bilgi için bkz: Resneli Niyazi - Hürriyet kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, Çağdaş Yay. İst. 1975, s: 79 v. d.; H. Erdoğan Cengiz (Haz.) - Enver Paşa'nın Anıları, İletişim yay. İst. 1991, s: 86 v. d.; Ramsaur (1972), s: 153 v. d.; Petrosyan (1974), s: 314 v. d.; Kuran (1945), s: 251 v. d.; Shaw'lar (1983), C: II, s: 322 v. d.; Akşin (1980), s: 68 v. d.; Kabasakal (1991), s: 41 v. d.

şa hükümetleri doğrudan İttihatçı hükümetlerdir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kâmil Paşaların kısa hükümet süreleri (dört ay) dışında, yürütmeye İttihat ve Terakki egemendir.

1908- 1918 yılları arasında üç genel seçim yapılır. Bunların hepsini de İttihat ve Terakki Partisi kazanır. Dokuz kez kongresi yapılır.[40] İttihat ve Terakki bu döneminde üç de savaş geçirmiş ve yürütmüştür. Bunlar; Trab-lusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'dır. I. Dünya Savaşı, dünya devletlerinin çoğunun katıldığı ve siyasal bakımdan taraf olduğu korkunç bir savaştır.

b- Jön/Genç Türk-İttihat Terakki Hareketlerinin Genel Niteliği

Jön/Genç Türk-İttihat Terakkiciler kendi içerisinde uyarlı, türdeş bir nitelikte siyasal ve toplumsal düşüncelerden yoksundurlar. Düşünceleri oldukça yüzeyseldir. Derinliği olan ve kuramsal-öğretisel izler bırakan düşüncelerine rastlamıyoruz. XIX. yüzyılın romantizminin etkisinde kalmışlardır. Batı ile aralarında bir kanal da Yeni Osmanlılar'dır. Özellikle romantik özgürlükçülüklerinde Namık Kemal taklitçiliği açıkça göze çarpar. *"Yarı aristokratik bir bürokratik"* kesimi denetimlerinde tutmak için parlamenter kurumların ülkeye yerleşmesini istemişlerdir. Denetimli monarşiden yanadırlar. Batı'nın ahlâksal çöküş içerisinde olduğunu bilerek, Batılı kurumların alınmasından yanadırlar. Batı emperyalizmine de karşıdırlar.[41] Yeterli öngörücülüğe sahip değillerdir.

40. Tunaya (1984), C: I, s: 24 v. d.
41. Geniş açıklamalar için bkz: Mardin (1983), s: 23 v. d., 35, 117, 125, 129, 153, 180; Aydemir (1983), C: I, s: 278 v. d. N. Kemal ilgisi için bkz: Halil Menteş - Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteş'in Anıları, Hürriyet Vakfı Yay. İst. 1986, s: 10.

Jön/Genç Türklük, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çağdaşlaşma (modernleşme) hareketinin bir halkasıdır. Batılı materyalistlerin oldukça etkisindedirler. Darwin'e ilgi duyuyorlardı. Laik, liberal ve özel girişimcilik yanlısıydılar. Tanrının varlığı konusunda tartışmalar yapabiliyorlardı. *"Devrim"* kavramına pek yaklaşmamış, *"ılımlı muhalefet"* konumunda kalmışlardır.(42) Yeni Osmanlılar'a göre daha ileride ve daha radikaldirler.(43)

Gerek Yeni Osmanlılar, gerekse Jön/Genç Türkler burjuva ideolojisindedirler. Bunlar yoluyla Türk tarihinde ilk kez *"ideo-politik"* bir akım doğmuştur. Bu hareket, bir *"yarı aydın"* hareketidir. O nedenle de Ş. S. Aydemir'in belirttiği gibi, hareket liderini yaratamamıştır.

Türk ulusal kentsoyluluğunun çıkarlarını korumakla yola çıkan Yeni Osmanlılar hareketi Jön/Genç Türkler ve İttihatçılarla *"ılımlı bir kentsoylu- liberal reformizmi çizgisinde"* kalmıştır. Yaşanılan sınıfsal savaş toplumsal, siyasal ve kültürel gelişmesi frenlenmiş feodalizmle, feodal yapının içinde doğup gelişen kapitalizmin ve onun öncü sınıfı kentsoyluluğun savaşıdır.

Jön/Genç Türk hareketi yeni gelişmekte olan Türk ulusal kentsoyluluğunun ve liberal yapılı çevrelerin çıkarlarını gözeterek, kökenleri Türk aydınlarına (entelektüellerine) dayanan, genç feodal bürokratların siyasal bir hareketi olarak doğar ve serpilerek gelişir. *"Türk"* temeli üzerine bir kentsoylu-liberal oluşuma yardımcı olur. Hareketin feodal-bürokrat kökenli önder ve ideologları, Türk tarihinde ilk kez yeni doğan bir ulusal kentsoyluluğun toplumsal ve siyasal çıkarlarının sözcüsü olarak harekete geçmişlerdir.

42. Geniş yorumlar ve kanıtlar için bkz: Tunaya (1984), C: I, s: 31; Hanioğlu (1985), C: I, s: 9 v. d., 24 v. d, 46, 51, 604, 607, 642, 649.
43. Prof. Şerif Mardin - Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler-III-), İletişim Yay. İst. 1991, s: 287.

Giderek, Jön/Genç Türk-İttihatçı yönetim asker-bürokrat çevrelerin bir oligarşisine dönüşür.(44)

Jön/Genç Türk ve İttihat Terakki örgütleri İtalyan **"Carbonari"** mason örgütü ile Bektaşi ve Melami tarikatlarının örgütlenmelerinden esinlenmişlerdir. Hareket üzerinde örgüt ve tarikatların derin izleri vardır.(45)

Hareket giderek düşüncelerini daha da Osmanlı toplumuyla somutlaştırmış ve özdeşleştirmiştir. Hareketin gündemine *"Ulusçuluk", "Türkçülük", "İslamcılık", "Turancılık"* gibi siyasal-toplumsal düşünce akımları girmiş, bunlar İttihat ve Terakki Hükümetlerinin siyasaları olmuştur. Fakat *"Türk ulusçuluğu"* ve *"Osmanlıcılık", "Osmanlı ulusu"* anlayışını bir türlü yıkıp, onun yerini tam olarak alamamıştır. Hareketin bir başka yanı da şu olmuştur: Din, mezhep ve etnikler üstü kalınarak, bu yolla bir ulusal birlik sağlanmaya çalışılmıştır.(46)

Tarihin Abdülhamit'in baskıcı düzeninin karşısına çıkardığı İttihat ve Terakki örgütü, Balkan Yarımadası'nda oluşmuştur. Bu Yarımadanın ürünüdür. Balkanlarda çeşitli etnikler ve uluslar (Yunan, Arnavut, Sırp, Karadağlı Rumen gibi.) bağımsızlık için harekete geçmiş, *"çeteye çıkmış"* ve *"komitacılık"*a başlamışlardır. İmparatorluğun asli öğesi Türkler en sonraya kalmakla birlikte onlar da *"çeteye çıkma"* adayıdırlar.

44. Bkz: Aydemir (1983), C: I, s: 287 v. d.; Petrosyan (1974), s: 7 v. d., 121, 269 v. d; Akşin (1980), s: 78 v. d.; Steinhaus (1973), s: 47 v. d., 50.
45. Bu konu ileride genişçe işlenecektir. Ramsaur (1972), s: 30 v. d.; Akşin (1980), s: 18 v. d.; 24, 156; Orhan Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar, Gür Yay. İst. 1991, s: 45 v. d., 62, 65 v. d.
46. Kanıtlayıcı bilgiler için bkz: Petrosyan (1974). Prens Sabahattin'in 1902 kongresindeki sözleri (s: 217), 1902'de Cenevre'de kurulan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin tüzüğünün 25. maddesi (s: 225), "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin 1907'de Kahire'de yayınlanan nizamnamesinin 6. ve 7. maddeleri (s: 245), 1908'de örgütün ülkeye gönderdiği mektuplardan (s: 229), İttihat ve Terakki'nin Selanik Komitesi'nin 8.7.1908'de konsolosluklara gönderdiği mektubundan (s: 313)... bu düşünceye yer verilmiştir. Ayrıca bkz: 9 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Manastır merkezinin padişaha verdiği ültimatom metni; Aydemir (1983), C: I, s: 547 v. d.

Bu örgüt, böylesi bir savaşım içinde doğmuş ve *"Balkanlı bir nüfus kağıdına"* sahiptir. Bu örgütün kökünü Balkanlar'da aramalıdır. Çünkü İttihat ve Terakki Makedonyalı'dır. Abdülhamit'e karşı doğup gelişen ve onun yönetimini deviren bu hareket, *"özü bakımından yerlidir. Üslübu bakımından Balkanlıdır. Kılıfı ise Osmanlıdır."* Oluşturduğu kurumlarda da bu etki egemendir.

Örneğin, İttihat ve Terakki'nin bir yan kuruluşu/örgütü olan *"Teşkilât-ı Mahsusa"* da *"Balkanlı bir renk"* taşır. Balkanlar, birçok siyasal düşüncelerin kaynaştığı bölgedir. *"Panislavizm", "Panelenizm", "Pancermenizm"* ve *"Siyonizm"* gibi türlü ulusçu akımlar bölgede cirit atmaktadırlar.

Bilindiği gibi, *"Balkanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun yumuşak karnıdır. Batı'ya karşı açık ve fazlasıyla konukseverdir."* Bu özelliğinin sonucu olacak ki, Balkanlar'daki bu akımlar arasına Osmanlıların ürettiği *"Osmanlıcılık", "Türkçülük", "Turancılık"* ve *"Panislamizm"* gibi akımlar da girer. Gerçi Türkler iki kez Meşrutiyet'i getirmelerine karşın, *"Osmanlıcılık düşüncesine yapışıp kalmışlardır."* Bu yapışıklık Balkan Savaşları'yla kopar. *"Türkçülük akımı bu savaşın damarları içinde sanki fışkırır."* Türkler artık uluslaşma platformuna ulaşmaktadırlar. Ulusçuluk, böylece bir iç devinim niteliği kazanmıştır. Bu da Balkanlığın ürünüdür.

İttihatçılar, Balkanlık kavramına bir kurtuluş düşüncesi, biraz da Masonlukla tarikatçılık dozu katmışlardır. İttihatçılar hem mason, hem de Sünnü-Alevi tarikatların birinde olabilmektedirler. Bir yerde İttihatçılar Türk Jakobenleridir.(47)

47. Ayrıntılı yorumlar için bkz: Tunaya (1989), C: III, s: 7, 13, 23, 275, 310, 327.

İttihat ve Terakki sürekli çoğulcu formülleri almıştır. Zaten devletin dokusu da genel ve özel *"vatan"*lardan örülüdür. *"Genel vatan"*, İttihatçılar için bir ideolojik bağlayıcılığa sahiptir. Ulusal bir kadrolaşmaya gidilmiştir. *"Osmanlıcılık"*, yalnızca devleti korumak için bir maskedir. Bu kavram, ne Arapları ne de Balkanlıları doyurmuştur.

Buna karşın "Türkçülük", Kafkasya'da ve Azerbaycan'da Ziya Gökalpçi yorumlarla kutsal ve ideolojik bir değer kazanır ve yayılır. İttihat ve Terakki'nin bir yüzü ne ölçüde ulusçu-Türkçü ise, öte yüzü de o ölçüde *"İslamcı"*dır. Yalnız, XX. yüzyılın bir gereği olan ulusçu-Türkçülük İttihat ve Terakki'nin gerçek, İslamcılık ise siyasal yüzüdür.

Ulusçuluk; İttihat ve Terakki'nin ürünü olmasına karşın, İslamcılık akımı bu harekete iğreti ve zoraki takılmıştır. Ulusçuluk, İttihatçı anlamda *"Türkçülük"* adını almıştır. Bu akımın önderi Ziya Gökalp'tir. Durkheim toplumbiliminin ön plana çıkarılmasıdır, bu akım. Türkçülükten başka hiçbir düşünce akımı *"ideolog üstad"* yaratamaz.

İttihat ve Terakki'nin ulusçuluğu ve Turancılığına karşın, yerel ulusçu akımlar da koşut bir yol izlerler. Ulusçu akımlar arasındaki çatışma 1908 hareketiyle birlikte su yüzüne çıkar. Osmanlı'da gizlilikten kurtulan ilk örgüt İttihat ve Terakki'dir. Karizmasını da Osmanlı anayasa romantizminden almıştır. Bu karizmatik gücü başlatan da kendisi olur. Bu güçten kaynaklanan bir açıklık dönemi başlatmıştır. Düşünce akımlarının birden su yüzüne çıkışlarının nedeni de budur.(48)

İttihatçılar Yeni Osmanlılar'ın devamı/izdaşı olmalarına karşın, birçok alanda onları aşmışlardır. Yeni Osmanlı

48. Ayrıntılı değerlendirmeler için bkz: Tunaya (1989), C: III, S. 303 v. d., 608.

hareketinde dinsel doz etken olmasına karşın, İttihatçılar bu dozdan oldukça uzak kalmışlardır. Batı kaynaklı *"pozitivist"* ve *"elitist"* görüşlerin egemen olduğu Jön/Genç Türk-İttihatçı hareketinde birleşme ve toplumun kurtuluşu Yeni Osmanlılar'da olduğu gibi, toplumun tek ortak malı olabilecek *"dinsel inanç ve değerlerde"* aranmamış, bunun yerini *"ulusçuluk"* ve *"Türkçülük"* kavramları almıştır.

Uygar bir toplum olmanın ve çağdaşlaşmanın, durgun ve geleneksel bir toplum kültürüyle ve İslam diniyle gerçekleştirilemeyeceğinde birleşilmiş, Yeni Osmanlılar'ın *"Osmanlı ulusçuluğu"*nun yerini *"Türk ulusçuluğu"* almış, *"İslam"* da bir toplumsal harç olarak kullanılmaktan çıkmıştır. Yalnız *"İslam"*ın birtakım özgün yorumlarıyla Bektaşilik, Melamilik gibi siyasal bağlaşıklıklara girilmekten de kaçınılmamıştır. Artık bu dönem çağdaş ulusu yaratacak ve yaşatacak bir öğreti ve ideolojinin, *"kozmopolit ve soyut bir İslam öğretisi"*yle gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır.(49)

c- Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki Hareketinin Etniksel- Ulusal Yapısı ve Niteliği

Jön/Genç Türk ve İttihatçıların etniksel yapısı Osmanlı İmparatorluğu'nun etniksel-ulusal yapısının rengini taşır. İmparatorluk da çokulusludur, bu örgüt de. Harekete katılan, örgütleri kuran ve yürütenler imparatorluğun içinde yer alan Türk, Kürt, Çerkes, Arap, Ermeni, Arnavut, Rum, Yahudi v. b. Örgütün ***"Osmanlı"*** adlı dergisinde yayınlanan mektuplarda şunlar söyleniyor (No: 75-76).

49. Geniş anlatım için bkz: Yücekök (1971), s: 73 v. d. Ayrıca yaklaşık değerlendirme için bkz: Feroz Ahmad - İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yay. İst. 1984, s: 45 v. d., 259 v. d.

"Örgütümüz bugün onbinlere ulaşan üyeye sahiptir. Bu üyeler arasında Arap, Türk, Arnavut, Kürt, Ermeni, Laz, Rum, Yahudi, Dürzi v. b. din ve etniklerine ait pek çok insan vardır." (50)

Hemen hemen ilk örgüt kabul edilen ***"Osmanlı İttihat Cemiyeti"***nin kurucularından İshak Sukuti ile Abdullah Cevdet Kürt, İbrahim Temo Arnavut, Mehmet Reşit Çerkes, Hüseyinzade Ali ise Kafkas Türkü'dür. Bu harekette giderek yer alan, önlere tırmanan kimselerin soy kimliği de aynı manzarayı gösterir. Enver Paşa Gagauz Türkü, Cavit Bey Yahudi dönmesi, Emmanuel Karasu Efendi Sephardim Yahudisi, Tâlât Paşa iddialara göre "Müslümanlaşmış Bulgar Çingenesi" (Oysa, Türk kökenli olduğu kanıtlanmıştır.), Ahmet Rıza Bey Çerkes-Macar karışımı, Ziya Gökalp "Türkleşmiş Kürt", Mizancı Murat Bey Kafkas Türkü, Şerafettin Mağmumi Arap, Alberto Fua Yahudi, Aristi Paşa Rum, Halil Ganem Lübnanlı Maruni v.b.(51) Doğallıkla bunlar daha çoğaltılabilir. Ama, gerek görmüyoruz.

Yalnız hareket Osmanlı'nın kozmopolit rengini taşımasına karşın, giderek Türklük ve Türk ulusçuluğu doğrultusunda bir gelişme gösterir. Özünde bu hareketin içinde yer alan insanların çoğu kendi etniklerinin ulusçuluklarına eğilimlidirler. Başında Namık Kemal'in etkisiyle *"Osmanlı vatanseveri"* ve *"Osmanlı ulusçusu"* idiler. Giderek bu etki zayıflar ve etnik köken damgalı ulusçuluk eğilimleri doğar: Arnavut ulusçuluğu, Arap ulusçuluğu, Kürt ulusçuluğu, Çerkes ulusçuluğu gibi...

İbrahim Temo mektup ve yazılarında *"Arnavut kavm-i*

50. Mektubun metinleri için bkz: Hanioğlu (1985), C: I, s: 629.
51. İbrahim Temo'nun Anılar (1987), s: 13 v. d.; Lewis (1984), s: 211; Mardin (1983), s: 90, 113, 129, 164; Akşin (1980), s: 27, 40, 50; Naci Kutlay- İttihat Terakki ve Kürtler, Komal - Fırat Yay. İst. 1991, s: 26 v.d., 33 v. d.

*necibi"*nden, *"cesur Arnavutlar"*dan ve *"Türkler'den nefret"*ten söz eder. İshak Sukuti ve Abdullah Cevdetler *"çifte kişilikli"*dirler. Bir yandan herkesi Osmanlı olmaya çağırırken, ötede Kürt Bedirhanileri ailesiyle yakınlık kurar, ortak hareket ederler. Mısır çevresi Jön/Genç Türkler ***"Çerkes Cemiyeti"***ni kurmuşlardır.(52)

1908 devrimini azınlıklar sevinçle karşılamışlardır. Kavatla'daki mitingde Yunan ozanı Konstantinidis şiirler okur. Balkanlar'da ve Arnavutluk'ta duygulu, coşkulu ve devrimci bir hava eser. Tüm imparatorluk halkının *"bir bedende bir canla"* karışıp kaynaştığı ve kardeş olduğu vurgulanır.(53)

Oysa özünde Jön/Genç Türk-İttihatçı hareket, *"aralarında çok az kozmopolit öğe bulunan yerli bir hareketin ürünü"*dür.(54) Harekete ve örgütlere katılanların çoğunluğunu *"Müslüman Türkler"* oluşturmaktadır. Temel amaçları, *"Türk ulusçuluğu"*dur. Osmanlı ulusçuluğu, bu temel amaç için bir araçtır.(55) Prof. B. Lewis, harekete katılanları çok uluslu göstermek, hareketi gözden düşürmek amacı taşıdığı kanısındadır. Ona göre; bu hareket sanıldığı gibi ne mason, ne Yahudi, ne Katolik, ne pozitivist, ne Orleans, ne de Alman Genelkurmayı ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın düzenlediği harekettir. Bu hareket; *"çoğu asker Müslüman Türklerin yurtsever bir hareketi"*dir.(56)

Gazete yayınlarındaki şu dağılım da bunun en belirgin kanıtıdır. II. Abdülhamit döneminde Jön/Genç Türkler çeşitli ülkelerde/merkezlerde 95 Türkçe, 8 Arapça, 12 Fran-

52. Geniş açıklamalar için bkz: Mardin (1983), s: 164; Hanioğlu (1985), C: I, s: 624 v. d.
53. Petrosyan (1974), s: 321 v. d.
54. Bkz: Feroz Ahmad (1984), s: 264.
55. Geniş bir değerlendirme için bkz: Zürcher (1987), s: 48 v. d.
56. Lewis (1984), s: 210 v. d.

sızca ve 1 Yahudice olmak üzere 116 gazete çıkarmaktadırlar.(57) Türkçe yayının temel alınması hareketin özünü ve niteliğini ortaya koyar sanırım. 02 06 1906'da Bulgaristan'da Kızanlık şubesine yazılan bir mektupta hareketin özellikle Türk etniği ve Türkçülük ideolojisi temeli üzerine oturtulduğunu açıklar. Mektubun ilgili bölümünde şunlar yer almaktadır:

"Biz gayrimüslim bir Osmanlı'yı örgütümüze alırsak, ancak kimi koşullar içerisinde alırız. (...) Örgütümüz, katıksız bir Türk örgütüdür." (58)

Bir kentsoylu hareketi olan ve bir kentsoylu düzeni içerisinde kalkınılacağı ve kurtulunacağı sanılan bu Jön/ Genç Türk-İttihat ve Terakki hareketi; Türk, genç, yönetici, okullu ve kentsoylu zhniyetli çevrelerin hareketidir. Gerek *"Yeni Osmanlılar"*, gerekse *Jön/Genç Türkler*'in ideolojisi bir kentsoylu ideolojisi olarak tanımlanabilir. Ötede *"Osmanlıcı"* ve *"İslamcı"* gözükmelerine karşın, doğrudan Türk ulusçuluğunu benimsemeleri, bu kentsoylu anlayışlarının ürünüdür. Açıkça hareket, genellikle Türk yöneticilerinin genç okullu kesimlerince yürütülmüştür, denebilir.(59)

d- *Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki Hareketinde Düzen (Rejim) Anlayışı*

Osmanlılarda, *"cumhuriyet anlayışı"* ilk kez XVIII. yüzyılda Batılılaşma hareketleriyle birlikte doğar. Bu görüşü ilkin Büyük Reşit Paşa ile Şinasi ortaya sürmüşlerdir.

57. Kuran (1945), s: 45; Prof. Enver Ziya Karal - Osmanlı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1983, C: VIII, s: 513.
58. Metin için bkz: Akşin (1980), s: 54.
59. Geniş açıklamalar için bkz: Doç. Dr. Sina Akşin- "Jön Türkler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. C: III, s: 842 v. d.

"Cumhuriyet", ilkin Şinasi'nin Mustafa Reşit Paşa'yı amaçlayarak yazdığı şiirinin bir dizesinde yer alır. Bu şiirde; *"Eyâ Ahâli-i Fazlın reis-i cumhuru/ Bildirir haddini Sultana senin kanunun"* dizeleriyle cumhuriyet özlemi dile getirilmiş olur. Bundan sonra Yeni Osmanlıcılığın ileri gelir aydınlarınca diğer düşünce ve kavramlarla birlikte "cumhuriyet"de de yayın organlarında yer verilir. Ne var ki Reşit, Ali ve Fuat Paşalar temsili sisteme inanmamaktadırlar. Yeni Osmanlıcılar da, temsili sistemin cumhuriyete giden bir yol olduğunun bilincinde değildirler. Ancak bu sistemi, üst düzeyli bürokrasinin salt egemenliğini engelleyecek bir mekanizma olarak görmektedirler.(60)

Yeni Osmanlıcılar, genellikle *"meşrutiyetçi"*dirler. İçlerinde aşırı nitelenen bir bölümü meşrutiyetin cumhuriyete geçiş olanaklarını hazırlayacağı kanısındadır. Çoğunluk Fransız kökenli düşüncelerin etkisindedirler.(61) Yeni Osmanlılar'dan N. Kemal, Ziya Paşa "meşrutiyetçi", Şinasi ise halkçı, demokrasi yanlısı ve "cumhuriyetçi"dir. Şinasi; uygarlık anlayışında Batıcı, devlet anlayışında yasacı, yönetim anlayışında halkçıdır. Yazılarıyla siyasal rejime yönelik bu yeni kavramları ve düşünceleri kamuoyuna taşımıştır.(62)

Ali Suavi Osmanlı'nın baskıcı yönetime dayandığını vurgular ve "halk egemenliği"nden söz eder. Ziya Paşa, Osmanlı çöküşünün "anayasa" ve "meclis"le durdurulabileceğini savunur. N. Kemal, Tanzimat Fermanı'nın anayasa olmadığından yetersiz kaldığı görüşündedir. Ancak bu tür düzenlemelerin; "düşünce özgürlüğü", "halk egemenliği" ve

60. Bkz: Baki Öz - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can Yay. İst. 1996, s: 177 v. d.
61. Bkz: Karal (1977), C: VII, s: 308 v. d.; Ülken (1966), C: I, s: 104, 125, 143, 151; Feroz Ahmad (1984), s: 42, 265.
62. Karal (1977), C: VII, s: 321.

"parlamentoculuk"a dayanması durumunda anayasa özelliği taşabileceği ve etkin olabileceğini düşünür.(63)

N. Kemal ve Ziya Paşalar "cumhuriyet"i bu aşamada savunmaz, "padişahlı meşrutiyet"i yeterli bulurlar. Ancak kamuoyunu da "cumhuriyet" konusunda bildikleri kadarıyla aydınlatırlar. O aşamada "cumhuriyet"in getirilmesini olanaksız görürler.(64)

Bu hareketler içerisinde az da olsa azınlıklardan aydınlar da vardır. Yeni Osmanlılar bu tür çevrelerin sermayelerince desteklenmektedir. Bu nedenle, Hıristiyan uyrukluların durumlarının düzeltilmesi de amaçlar arsında yer almıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ilk siyasal örgütü, liberal Batı hukuku ve siyasal düzenin sözcülüğünü yapan aydın bürokratlarca, azınlık ve yabancı ticaret kentsoylusunun desteğini de alarak yola çıkmış olur.(65)

Yeni Osmanlılar, devlet kurumlarında eğitim görmüş aydın bürokratlardır. İyi eğitim almışlardır. Ama, devlet yönetiminde deneyimleri sınırlıdır. Olanak yeterince tanınmamıştır. Olanak tanınması durumunda yetenekler ortaya konulmuştur. Bir orta sınıf hareketi olarak kalmışlardır. Jön/Genç Türkler'se Yeni Osmanlılar'la aynı toplumsal değerleri paylaşmalarına karşın, toplumda aynı yere sahip değillerdir. İttihat ve Terakki ise, bu hareketlerin devamıdır. Önderleri alt orta sınıftan gelmişlerdir. Aralarında çok az kozmopolit öğe bulunan yerli bir hareketin ürünüdür. Örgüt, bir seçkin sınıf yanlısı olamayacak kadar *"dünyada örneği az görülür"* geniş bir toplumsal tabana ve çeşitlilik gösteren

63. Muzaffer Sencer - Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yay. İst. 1971, s: 17.
64. Namık Kemal 14.9.1869 tarihinde "Hürriyet Gazetesi"nde ve 24.8.1878'de Ahmet Mithat'a yazdığı mektubunda, Ziya Paşa ise 14.5.1870 tarihinde yine "Hürriyet Gazetesi"nde yazdığı mektubunda bu alandaki görüşlerini dile getirmişlerdir. Metinler için bkz: Tökin (1965), s: 18 v. d.; Baki Öz (1996), s: 179 v. d.
65. Muzaffer Sencer (1971), s: 18, 383.

bir sınıf yapısına sahiptir.

İttihatçılar yabancı sermayeye dayalı azınlık ticari egemenliğine karşıdırlar. Ulusal ticareti desteklemiş ve geliştirmişlerdir. Ulusal bağımsızlık savaşını üstlenecek güçler bu hareketin içinden çıkmışlardır. "Ulusal kentsoylu" olarak nitelenebilirler. Bu çeşitlilik içinde doğan Hürriyet ve İtilafçılar ise; özünde saraya bağlı, büyük kentlerde oturan, Babıâli yönetimiyle kaynaşmış, toprak gelirleriyle geçinen daha feodal öğelerin temsilcisidirler. Bir tür *"feodal aristokrasi"* olarak nitelenebilirler Yabancı sermayeye aracılık yapmak gibi bir işlev de üstlenmişlerdir.(66)

Meşrutiyetler ve TBMM dönemlerinde yapılan düzenlemeler altyapının isteğiyle yapılmamıştır. Bunlar, Tanzimat'tan beri aydın-seçkin kesimin devlet ve toplum yapısında başardıkları dönüşümlerdir. Bu dönemki çelişkiler; devletle toplum arasında olmayan, yalnızca devlet aygıtı içerisinde olan türdendir. Saltanat düzeniyle toplumsal yapı arasında özden gelen bir çatışma yoktur. Siyasal düzeyde Saltanat-Meşrutiyet, ideolojik düzeyde ise dinsel ideoloji-aydınlanma ideolojisi çatışması vardır.

Kısaca; Hilafet ve Saltanat yanlısı gelenekçilerle, çağdaş devlet ve kapitalist bir toplum yaratma uğraşında olanlar arasında siyasal ve ideolojik düzlemde bir çatışma yaşanılmaktadır. İkinci grubun temsilcisi olarak varlık gösteren İttihat-Terakki'nin, daha sonraları yerini *"Müdafaa-ı Hukuk"* örgütü alacaktır.(67)

66. Geniş değerlendirmeler için bkz: Muzaffer Sencer (1971), s: 39, 383; Feroz Ahmad (1984), s: 42 v. d., 264; Doç. Dr. Doğu Ergil - Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi Yay. Ank. 1981, s: 19 v. d.; Dogan Avcıoğlu- Milli Kurtuluş Tarihi, İst. 1974, C: II,s: 1178; Baki Öz (1996), s: 180 v. d.

67. Doç. Dr. Ömür Sezgın - Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yay. Ank. 1984, s: 8 v. d.; Baki Öz (1996), s: 181 v. d.

Genelinde bakıldığında sözü edilen bu hareketlerde bir düzen/rejim kararlılığı yoktur. Yeni Osmanlılar, Jön/Genç Türkler ve İttihat-Terakki öncüleri ve ideologlarının bir programları olmadığı gibi, birbirlerine ters düşen görüşlerin savunucuları da olmak durumuna düşmüşlerdir. Birleştikleri alansa; *"yarı aristokratik bir bürokratik kesimi denetim altına almak için parlamenter kurumların ülkeye yerleşmesine çalışmak"* noktasında olmuştur.

Jön/Genç Türk-İttihatçıların askeri kanadı terör eylemleri yanlısı olmalarına karşın, düşün öncülerinden Ahmet Rıza ve Mizancı Muratlar şiddete karşıdırlar. Tunalı Hilmi yönetime gelmenin yolu olarak devrim yanlısıdır. Buna karşın; Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Bahattin Şakir ve Nazım Beyler evrimleşmeden ve toplumsal dönüşümlerin sağlanmasından yanadırlar. Mizancı Murat saltanatın yıpranmasından yana değildir. Dr. Abdullah Cevdet, ***"İçtihat"*** ve ***"Osmanlı"*** grubu ise saltanata tümüyle karşı bir tutum sergilerler. Murat Bey, Ahmet Rıza Bey ve ***"Şura-yı Ümmet"*** grubu "meşrutiyet"i savunurlar. ***"Osmanlı"*** dergisi ile Ahmet Rıza Bey belli bir döneminde "cumhuriyet"in savunucusudurlar. Murat Bey, temsilciler meclisinden çok, danışma meclisi yanlısıdır. Murat Bey, A. Cevdet, Prens Sabahattin ve Halil Ganem toplumu düzeltmenin yolunu bir seçkinler (elit) tabakasının yetişmesine bağlı görürler.

Gerçi bu anlayış Jön/Genç Türklerin hemen hemen ortak görüşüdür. Murat Bey, Prens Sabahattin, Yusuf Akçura ve daha birçok Jön/Genç Türk aydını Osmanlı'nın çöküşünü katı merkeziyetçiliğe bağlar ve merkezdışıcılık olan federatif bir yönetim biçimi önerirler. Hürriyet İtilafçılar federatif yönetimi programları haline getirirken İttihat-Te-

rakki katı merkeziyetçilikten direnir. İleride M. Kemal de, ulusal sınırcı ve merkezi yönetimci bir yol izleyecektir.

Yeni Osmanlılar'ın ve Jön/Genç Türklerin düşünceleri İttihat-Terakki'ce olgunlaştırılır, geliştirilir ve program durumuna getirilir. İttihat ve Terakki de "cumhuriyetçi" değil, "meşrutiyetçi"dir. Anayasalı ve padişahlı bir yönetim biçimi düşünmektedirler. İttihatçılar'ın ideologlarından Ziya Gökalp dahi bu görüştedir. Yalnız, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki eğilimi sezer ve kendi deyimiyle *"halkçılık"*, yani "demokrasi" (cumhuriyet) düşüncesine ulaşır.(68)

Batı'da ve Osmanlı'nın son döneminde üretilen düşünceler M. Kemal'e kaynak olur. Atatürk, Jön/Genç Türkler ve İttihatçılar'dan kalan demokrasi mirasından yararlanır. Cumhuriyet'in yeni kadrosu Jön/Genç Türkler ve İttihatçılar arasından çıkar. Bir bakıma, II. Meşrutiyet Cumhuriyet'in *"siyaset laboratuvarı"* olur.(69)

Bu deneyimlerden yararlanan M. Kemal daha ileri düzeyde bir siyasal sistem düşüncesindedir. Bu yanıyla, Yeni Osmanlıları, Jön/Genç Türkleri ve İttihat-Terakkicileri aşar. Bu hareketler "meşrutiyet rejimi"nde takılıp kalmalarına karşın, M. Kemal bu konuda kararlı bir *"cumhuriyet rejimi"* savunucusu ve uygulayıcısı olur.

Son yüzyılın hareketlerinde yetişen aydınlar içerisinde cumhuriyet düşüncesine ulaşan tek aydın M. Kemal'dir. Kurduğu yeni Türkiye için bu *"cumhuriyet rejimi"* düşün-

68. Geniş bilgi, değerlendirmeler ve yorumlar için bkz: Ahmet Bedevi Kuran - Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İst. 1959, s: 365 v. d., 332 v. d., 339 v. d.; Mardin (1983), s: 35, 70, 73, 76, 83, 99, 100, 103, 122, 123, 139, 148, 155, 156, 175, 180, 182, 185, 201, 204, 205, 220; Ramsaur (1972), s: 54; Ülken (1966), C: I, s: 192, 197; Steinhaus (1973), s: 161; Avcıoğlu (1974), C: III, s: 1178 v. d.; Akşin (1980), s: 23, 28, 34, 44, 51 v. d., 60, 65, 76 v. d.; Dr. Uriel Heyd - Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 1979, s: 155 v. d.; Baki Öz (1996), s: 182 v. d.

69. Geniş bilgi, değerlendirme ve yorum için bkz: Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya- Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi Yay. Ank. 1981, s: 36; Steinhaus (1973), s: 90; Ramsaur (1972), s: 133 v. d.; Akşin (1980), s: 312; Baki Öz (1996), s: 184.

cesini Rousseau - Montesquieu - Fransız Devrimi örneği - Yeni Osmanlılar - Jön/Genç Türkler - İttihat ve Terakki yoluyla edinir. Doğallıkla, bu düşünceleri ve deneyim birikimlerini kendi akıl ve deneyim süzgecinden geçirir, Türkiye ve çağın koşullarına göre ayarlamasını yaparak yaşama geçirir.

BÖLÜM: III

SİYASAL VE DÜŞÜNSEL AKIMLARIN MERKEZİ OLMASI BAKIMINDAN BALKANLAR

1- Balkan Ülkelerindeki Siyasal ve Toplumsal Hareketler

Balkanlar bir etnikler mozayiğidir. Bu çok etnikliği, düşünsel ve siyasal yapısını belirlemiştir. Bölgede çok erken dönemlerde *"Panislavizm", "Panelenizm" "Pancermenizm", "Siyonizm"* gibi özellikle ulusçu akımlar ortaya çıkmıştır. Bunları daha sonra sonraları *"Panislamizm"* ve *"Pantürkizm"* gibi türkçü ve İslamcı akımlar izlemiştir.

Eskiden beri toplumun gelenekleriyle birlikte XIX. yüzyıla kadar taşıdığı *"Bogomilizm"* türü akımlar da bu siyasal-düşünsel akımlara çeşni olmuştur. Fransız Devrimi'nin önemli etki alanlarından biri de bu duyarlı bölge olan Balkanlar'dır. *"Pozitivizm", "Liberalizm" "Sosyalizm"* ve *"Nasyonalizm"* türü akımlar bu etkenlerle ortaya çıkmıştır.(70) Öyle ki; *"Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yumuşak karnıdır. Batı'ya karşı açık ve fazlasıyla konukseverdir."* Bölgedeki olaylar ve gelişmelerde Batı etkeni somuttur.

Makedonya tarihi boyu kanları, soyları, dilleri ve dilekleri birbirinden ayrı ve karışık halkların vatanı olmuştur. Bu bölgede tarihin hiçbir döneminde kardeşlik sağlanama-

70. Bu oluşum ve düşün akımları için bkz: Baki Öz - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. 1990, s: 5, 13. 4. baskı.

mıştır. Bu yapı yöredeki gelişmelerin niteliğini belirlemiştir. Fransız Devrimi'nin ulusçuluk akımı da yöredeki kaynaşmaların motoru olmuş ve *"Makedonya sorunu, bir ulusal akımlar savaşı"* (71) olarak ortaya çıkmıştır.

1908'lerde Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'na özgü ulusal ve toplumsal çelişkilerin en kızışkın olduğu bölgedir. Köylülüğün içinde bulunduğu toplumsal sorunlar onları devrimci hareketlere ve ayaklanmalara yöneltmiştir. Köylülüğün bu hareketleri onların ulusçuluklarından değil, içinde bulundukları toplumsal-ekonomik koşullardan kaynaklanmaktadır. Topraksızlık, ağır vergi yükü, yönetimin keyfiliği, Osmanlı hükümdarlığınca körüklenen *"ulusal çekişmeler ve dinsel çelişkiler"* Makedonya'yı antifeodal ve anti-Türkçü'lüğün merkezi durumuna getirir. Avrupa'nın da *"barıştırma"* bahanesiyle bölgenin iç işlerine karışması olayları daha kızıştırır.

1908'lerde bölgede devrimci patlayışla sonuçlanabilecek bir gerginlik vardır. Milis güçler, iç savaşlarla bölgeyi ardı arkası kesilmez kanlı çarpışmaların arenasına çevirmişlerdir. Makedonya ulusal kurtuluş hareketi ya zafer kazanacak, ya da Makedonya emperyalist devletlerin eline geçecektir.(72)

Balkanlar'da, XIX. yüzyılda sürekli ulusal ayaklanmalar yaşanmıştır. Sırplar 1804'lerde bağımsızlık hareketine başlamış, ***"Berlin Antlaşması"***yla (1878) bağımsız olmuşlardır. 1820'lerde Osmanlı'dan kopma savaşımına başlayan Batı'nın gözdesi Yunanistan Rusya'yla yapılan ***"Edirne Antlaşması"***yla (1829) bağımsız devlet olmuştur. 1861-64 arasında Hersek (Bosna-Hersek), ayaklanmalarla çalkalanmaktadır. Bu ayaklanmaları Karadağ prensliği besle-

71. Aydemir (1983), C: I, s: 413 v. d.
72. Petrosyan (1974), s: 296 v. d

mektedir. 1856'da özerk (otonom) olan Eflak-Boğdan (Romanya) 1860'lardan 1866'lara dek sürecek olan olaylarla çalkalanmaktadır. Abdülaziz dönemi Girit Ayaklanmaları'yla başlar. Osmanlı, imparatorluk topraklarının küçümsenemeyecek bir bölümünü yitirir.(73)

İttihat ve Terakki hareketi, Makedonya'da böyle bir potansiyel hava bulmuştur.

Yeni Osmanlı hareketinden sonra özgürlükçü akımların güçlendiği bölgelerden biri de Bulgaristan'dır. Gerçi Abdülhamit döneminde Bulgaristan merkezle bağlarını gevşetmişse de, Türk okullarına öğretmen hâlâ merkezden atanıyordu. Bulgaristan'daki serbest aydın (entelektüel) yaşamı oraya giden birçok Türk'ü özgürlükçü hareketin içine çekmiştir. Manizade Yusuf'un Bulgaristan'da ***"Tarla"*** dergisini yayınlaması bu türden gelişmeler olarak görülebilir. ***"Tarla"*** dergisi, Balkanlar'da Genç Türkler'e yandaşlığın oluşmasında etken olmuştur.(74)

Arnavutluk'un kuzeyinde Katolik ve Müslüman dağ aşiretleri, güneyinde ise bir tür özerkliğe sahip Rum Ortodoksları yaşıyordu. ***"Ayastafanos Antlaşması"***yla (1878) Avrupalılar'ın Arnavutluk'u yeni Balkan devletlerine paylamasıyla Arnavutluk'ta ulusçu bilinç uyanır. Din ve aşiret ayrılıkları bırakılarak Slavlar'a karşı ortak savunmaya geçilir. 1878'de ***"Arnavutluk Birliği"*** kurulur. Osmanlılar, ***"Berlin Antlaşması"***yla (1878) Arnavutluk'u Yanya, İşkodra, Üsküp ve Manastır illerine bölerler. *"Kültür ulusçuluğu"* ve İmparatorluk içerisinde özerk olma isteğiyle Arnavutlar, 1880'lerden itibaren ayaklanırlar. Bu çalkantı, XX. yüzyılın başlarına dek sürer.(75)

73. Aydemir (1983), C: I, s: 22 v. d.
74. Mardin (1983), s: 40.
75. Shaw'lar (1983), C: II, s: 249

1896-1900 yıllarında Romanya'da (Konstanza, Mecidiye) ve Bulgaristan'da (Ruse, Şumen, Sofya, Vidin, Kızanlık) Genç Türk birlikleri harekete geçer. 1898'lerde ise örgütün Arnavutluk'taki şubeleri (Tiran, İşkodra) harekete geçer. Bu kolların oluşmasında çoğunluk İbrahim Temo'nun rolü vardır.(76) Temo, bölgeye gelen kaçaklarla örgütü Balkanlar'ın geneline yayar.(77)

Bölgedeki ulusal hareketlerle Jön/Genç Türk hareketi aynı odaklarda birleşmişlerdir. Ulusçu Arnavut komiteleri, 1907'lerde Genç Türk komiteleriyle birleşirler. Hareketlilik, bölgeye yayılır. Bulgarlar Resne, Ohri ve Persene gibi birçok yörede mitingler düzenlerler. Kısa sürede birçok Bulgar, Sırp ve Arnavut çetesi ayaklanan Jön/Genç Türkler'e katılır.

Genç Türkler'in Yane Sandanskiy'in yönetimindeki Makedonyalı solcuların desteğini kazanması, önemli bir gelişmedir. Ferizoviç yöresinde toplanan binlerce Arnavut da Genç Türk ayaklanmasını destekleme kararı almıştır. Solcuların önderi Y. Sandanskiy ve ülküdaşları Genç Türk ayaklanmacılarını etkince desteklerler.

Genç Türkler'le Arnavutlar iç içedir. Ferizoviç'te toplanan Arnavut köylüleri soylu temsilciler ve din adamları Genç Türkler'in ilkeleri ve istemlerinin desteklenmesinde ikna edilmişlerdir.

Arnavutlar 20.7.1908'de Padişahlık katına Arnavut halkı adına tel çekerek; 1876 Anayasası'nın yürürlüğe girmesini ve *"Mebuslar Meclisi"*nin yeniden toplanmasını is-

76. Petrosyan (1974), s:207.
77. Geniş açıklamalar için bkz: Hanioğlu (1985), C: I, s: 200 v. d, 262 v. d. 295 v. d., 340 v. d., 390 v. d

terler.(78)

Görüldüğü kadarıyla bölgede Müslüman ve Hıristiyan halkın birlikteliği sağlanmıştır. Enver Paşa ve Ahmt Rıza Beyler anılarında bu birlikteliğe değinirler. Enver Paşa; "asıl çekindiğimiz, Kuzey Arnavutluk bizimle birlikte olacak"tır, der.(79) Bu dönem görüşlerde çeşitlilikler olmasına karşın, Balkanlar genelinde kaynaşmaktadır. Ayrı siyasal birimler biçiminde ulusallıklar yapıldığı gibi, Osmanlı ulusçuluğu sayılacak olan Jön/Genç Türk ulusçuluğuyla da bütünleşilmektedir.

Kısaca Balkanlar bir dinsel, düşünsel, siyasal ve toplumsal hareketlilik içindedir. İlerici bir tarikat olan Bektaşiliğin bunlar içerisinde yer alması; düşüncede, kuramda ve eylemde bunlarla bütünleşmesi kaçınılmazdır.

2- Özgürlükçü Düşünce ve Eylemlerin Odağı Selanik

Genelinde Balkanlar; birçok ırkların, ulusların, etniklerin, dinlerin, mezheplerin, tarikatların ve siyasal-toplumsal eğilimlerin bir arada yaşadığı yerdir. Osmanlı toplumuna özgü çok ulusluluk mozayiğinin en belirgin örneği Balkanlar'da görülür. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetiminin zayıflamasıyla birlikte etnik ve ulusal kopmalar, siyasal ve toplumsal eğilimlerin en hareketlisi bu bölgede yaşanır. Bölge, emperyalizmin göz diktiği bir yayılım alanı olur. Bu da doğallıkla her türlü ayrılığın hortlatılmasına ve siyasal, toplumsal, dinsel olayların en canlı biçimde sergilenmesine yol açar.

78. Petrosyan (1974), s: 310 v. d; Ferizoviç toplantısı ve saraya çekilen telyazının metni için bkz: Cemal Kutay - Bilinmeyen Tarihimiz, İst. 1975, C: IV, s: 294 v. d.
79. Bkz. Enver Paşa'nın Anıları: Yay. Haz. Erdoğan Cengiz, İletişim Yay. İst. 1991, s: 121; Ahmet Rıza Bey'in Anıları, Arba Yay. İst. 1988, s: 24.

Selanik, Manastır gibi kentler Balkanların en canlı kentleridir. Aynı zamanda merkezi kentlerdir. Buralarda, Avrupa dilleriyle eğitim yapan birçok okul vardır. Avrupa tarzı okullar da ilkin burada eğitim alanına girmiştir. Askeri okulların bir bölümü buralarda bulunmasının yanı sıra, Osmanlı'nın ünlü III. Ordusu'nun merkezi Selanik'tir. Askerin bir bölümü de Manastır'dadır. Bu kentler, birer askeriye kentleridir. Osmanlı döneminde toplumun en ileri, en aydın kesimini askeriyenin oluşturduğu bilinmektedir.

Ticaret, bu kentlerde oldukça canlıdır. Selanik aynı zamanda bir kıyı kentidir. Deniz ticaretinin merkezi konumundadır. Sanayi ve ticaret bakımından İmparatorluk'un en gelişmiş kentidir. İşçi ve yarı işçi kesimi oluşmuştur. Sanayi ve ticari kentsoyluluğun gelişmesi, bunun sonucu işçi sınıfının yoğunlaşması, Avrupa'ya açık olması nedeniyle genelinde Balkanlar, özelinde ise Selanik ve Manastır gibi kentler her türlü düşüncenin kaynaştığı yerler olurlar. Liberalist ve sosyalist düşünceler en açık biçimiyle konuşulur, yazılır ve tartışılır.

Makedonya'dan Batı Trakya'ya uzanan bu bölgede yoğun bir sendikalı Türk işçisi vardır. İşçi kesimi arasında Türk olmayan öğeler daha çoğunluktadır. 1912'lere dek Selanik ***"Sosyalist İşçi Federasyonu"***, imparatorluktaki tüm örgütler içerisinde topluma inen, aynı zamanda II. Enternasyonal'ca da kabul edilen tek kuruluştur. Osmanlı Sosyalizmi'nin *"altın çağı"* olarak nitelenen 1908-1912 yılları arasında Selanik'le İstanbul gibi iki kıyı kenti önemli ölçüde propaganda merkezleri olmuşlardır. Selanik, Bulgaristan'ın etkisiyle bu alanda İstanbul'dan daha ileri düzeydedir. *"Osmanlı sosyalizmi"*nin gerçek merkezi durumundadır. Kentin yoğun bir sosyalist basını vardır. Basını,

ırk ve din ayrımı gözetmeksizin tüm emekçileri kucaklar.

Sosyalist etkenin yanı sıra, Batı'dan kaynaklanan liberalist akım da bölgede etkindir. Türkler içerisinde sosyalist görüşlerden çok, liberalist görüşler yandaş bulur. Batı'nın liberal düşünceleri Yeni Osmanlılar, Jön/Genç Türkler ve İttihat-Terakkiciler yoluyla ülkede daha yoğunluk sağlar.

Batı'ya açık ve Batıcı düşüncelerin Osmanlı'ya giriş kapısı olan bu kentlerde, Türk siyasal düşünce tarihi bakımından ileri bir gelişme örneği gösterilmiştir. Bölge toplumunun, etnik ve kültürel bileşimi çok uluslu bir görünüm sergiler. Bu durum düşüncelere ve eğilimlere de yansır. Önde gelen Jön/Genç Türk ve İttihatçılar çoğunluk bu bölgelidir. Selanik, M. Kemal'in de yetişmesinde önemli bir etkendir.(80)

3- Kafkasya'dan Balkanlara Gelen Narodnik (Halkçılık) Akım

Halkçılık, XIX. yüzyılın ürünüdür. Üç kaynaktan beslenerek oluşmuştur. Birinci kaynağı, Fransız Devrimi'dir. Devrimden sonra doğan *"Sosyolojizm"* ile *"Solidarizm"*in (Dayanışmacılık) *"sınıfsal dayanışmacı"*lığı esas alan anlayışı halkçılığa esin kaynağı olur. Durkheim'ce biçimlenen bu düşünceler Türkiye'de özellikle Ziya Gökalp tarafından temsil edilir.

Türkiye'deki halkçılığın ikinci önemli kaynağı ise, Rusya'dan gelen Narodnik akımdır. XIX. yüzyılda Rusya'-

80. Geniş bilgi için bkz: G. Haupt - P. Dumont- Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, Gözlem Yay. İst. ; Prof. Dr. Paul Dumont- "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Üzerine Yayımlanmamış Kaynaklar", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 3, Güz 1977; Doç. Dr. Mete Tuncay- "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909-1912) Selanik'te Yahudi Sosyalizmi", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 3, Güz 1977; Ayrıca bir değerlendirme için bkz: Baki Öz (1996), s: 152 v. d.

daki toplumsal gelişmeler bu akımın doğmasına neden olurlar. Rusya'da, feodalitenin yıkılması sonrasında doğan kapitalist gelişmeler küçük üreticilerin zararına gelişir. Kapitalistleşmeyle birlikte küçük kentsoyluluk ve aydın sınıfı da oluşur. Çarlık yönetimine karşı küçük üreticilerin yürüttüğü bu devrim sürecinde, kapitalist gelişmelerin kayba uğrattığı kesimlerin özlemleri halkçılık olarak yansır. Kırsal yörelerde başlayan bu akımın, halka dönük bir eğilimi vardır. Sosyalist devrimlerden önce başlayan Narodnik akım, aynı zamanda Rus-Slav birlikçiliğine karşı oluşan bir tepkidir. Rus Narodnik akımı, Balkanlar'daki sosyalist eğilimlerle de beslenerek Osmanlı aydınlarını etkilemiştir.

Halkçılık akımının Türkiye ve Türkler açısından değer taşıyan bir başka kaynağı ise Anadolu'da XIII. yüzyılda Hacı Bektaş, Ahi Evren, Yunus Emre'lerle başlatılan ve daha sonraları Şeyh Bedreddin'lerle yoğrulup Balkanlar'a taşınan Alevilik zeminindeki oluşumdur.

İttihat ve Terakki'nin kurucularından Hüseyinzade Ali ve daha birçoğu, Türkiye'ye gelmeden önce Rus Narodnik akımının içerisinde bulunmuşlardır. Balkanlar'ın sosyalist ve devrimci hareketleri de Selanik-Makedonya yöresindeki Türk aydınlarını sarar. Avrupa'dan gelen dayanışmacı eğilimlerin yanı sıra; yöreye Batını ve Alevi çevrelerin getirdiği toplumcu, halkçı, dayanışmacı ve eşitlikçi düşünce-inanç sistemi, XV. yüzyılda Şeyh Bedreddin hareketiyle de kalıba dökülerek bölgenin tümüne mal olur.

İttihat ve Terakki'nin içinde gelişen halkçılık Selanik'te ***"Genç Kalemler"***, ***"Yeni Felsefe Mecmuası"*** ve ***"Yeni Hayat"*** dergileri çevresinde yürütülür. Yeni uyanan Türkçülük'le birlikte kaynaşarak yeni bir içerik kazanır.

Gökalp'le halkçılığın sınıfsal boyutu kalkar, ulusçu bir

nitelik kazanır. Sınıfsal ayrım anlayışı yumuşatılır. Bunun yerine toplumsal dayanışmacılık geliştirilir. Bu akıma, her türlü eşitsizliğin yok edilmesini sağlaması için bir işlev kazandırılır.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru olgunlaşan halkçılık, toplumsal ve bireysel ayrılıkları gidermede meslek zümrelerini geliştirir. Meslek zümreleri, bir organizmaya benzetilen toplumun yaşamsal görevler yükletilmiş organları olarak düşünülür. Bu oluşum, halkçılık temelinde yükselen eski bir Türk kurumu olan Ahiliği anımsatmaktadır.

Türkiye'ye doğru yaygınlaşan bu dönem halkçılığının üç yaklaşımı vardır:

1- Halkın siyasal yaşama ve yönetime katılımı olan *siyasal yaklaşım.*

2- Halkın değer ve özlemlerini toplumun gelişmesi doğrultusunda kullanımı olan *kültürel yaklaşım.*

3- Toplumsal düzen ya da toplumsal sistemi amaçlayan arayışlar olan *toplumsal ve ekonomik yaklaşım.*[81]

81. Geniş açıklamalar için bkz: Baki Öz (1996), s: 194 v. d.

BÖLÜM: IV

BALKANLAR'DA ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK

1- Balkanlar'da Alevi-Bektaşiliğin Tarihçesi

Balkanlar'da Alevi-Bektaşiliğin tarihçesi Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar gider. Osmanlılar Batı Anadolu'ya sıkışmayıp, Rumeli'ye geçişin yollarını aramışlardır. Bu geçiş, Orhan Bey dönemiyle başlar. Askeri geçiş ve üslerin kurulmasının hemen ardında Asya'dan gelip Batı Anadolu'ya sıkışmış Oğuz (Türkmen) oymakları büyük kitleler halinde Rumeli'ye geçirilip yerleştirilir. Bu Osmanlı'nın yerleşim (iskân) siyasasının bir gereğidir. Türkmen oymaklarının Balkanlar'a yerleşimi giderek daha yoğunlaştırılır. Osmanlı için bu durum siyasal, toplumsal ve askeri bir çözümdür. Rumeli'ye yerleşen bu Türkmen nüfus oraları Osmanlı'ya kazandırmış oluyordu. Buna parelel, bölgede Türkleşme ve İslamlaşma olgusu yaşanılıyordu. Doğallıkla bu toplumsal bir oluşumdur.

Balkanlar'a yerleşen bu oymaklar katı Müslüman değillerdir. Çoğu İslamlık'la Anadolu'da tanışmıştır. Çoğuysa daha Asya'dayken İslamlığın Alevi yorumunu benimsemiştir. İslamlık'la yeni tanışan Türkmenler İslamlığın yalın yanlarını alarak, Şamaniliklerini örtülemişlerdir. Şöyle ya da böyle, Şamanilikleri ve İslamlık'taki yalınlıkları sürmektedir. Kazandıkları İslamsal yapı onları ancak Alevilik inancına dek ulaştırmış, koşullar İslamlığın aşırı katılığına (ortodoks) ulaşmalarına engel olmuştur. Bu nedenle, Balkan

İslamlığında ortodoksilik (Sünnilik) değil de, heterodoksilik (Alevilik) yaygın olur.

Doğallıkla, bunun başka nedenleri de vardır. Rumeli'ye göçen Türkmen oymakları orada katı Hıristiyan (ortodoks) topluluklarının yanında, kendilerini düşünsel ve inançsal yumuşaklıkla karşılıyan topluluklarla da karşılaşırlar. Bunlar, daha hoşgörülü yaklaşmaktadırlar. Karşılarına Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin bağnazlıklarıyla çıkmıyorlardı. Toplumsal yapı ve yaşayışları, ortaklaşıcı ve paylaşımcı anlayışları, Hıristiyanlık'a getirdikleri rahat yorumla Türkmen topluluklarıyla kaynaşmayı sağladılar. Bunlar, Balkanlar'daki Bogomil akımı ve Bogomil topluluklarıdır. Türkmenler'in, İslamlığın rahat bir yorumu olan Alevilik'te takılıp kalmalarında, Sünniliğe kaymayışlarında bu Bogomil toplulukların rahatlatıcı ortamlarının temel etkisi olur.

Bogomiller; Suriye ve Anadolu'da IV. ve VI. yüzyılda ortaya çıkan Ökhaytlar, VIII. yüzyılda doğan Poliçyanlar'ın bir devamıdır. Bunlar anti-Katoliktirler. Kilise düzenine karşı çıkmaktadırlar. Paylaşımcıdırlar. İkilemli (düalist) bir felsefeleri vardır. Zahitlikle dinsel inançlarını yürütmektedirler. Hareket, VIII.- X. yüzyılları arasında Trakya'da kök salar. Gizli olan bu akımın yandaşları hızla çoğalmaktadır. Yandaşların çoğu Bulgar'dır. Bu akım, XII. yüzyılda Bogomiller adıyla bilinmeye başlar. Bogomiller ikilemli öğeleri Poliçyanlar'dan, zahidliği ise Ökhaytlar'dan almışlardır.[82] XIII-XIV. yüzyıllarda Rumeli'ne yerleşen Türkmen oymakları işte bu topluluklarla tanışır, yakınlık bulur ve bu topluluklarla ilişkiler kurabilir. Balkanlar'daki Türkmenle-

82. R. Yürükoğlu - Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, Alev Yay. İst. 1990, s: 159 v.d.

rin İslamlığın Alevilik yorumunu seçmelerinde, Bogomil etkisinin küçümsenemeyeceği kanısındayım. Böylece bu komşu toplulukların inanışları birbirine ters düşmüyor ve birbirlerini bağnazca reddetmiyordu.

Balkanlar'ın genelinin Türkmenleşme ve İslamlaşmasında, özelinde ise Alevileşmesinde Ortaasya'dan Türkmen boylarıyla birlikte gelen dervişler temel rol oynamışlardır. *"Horasan Erenleri", "Rum Erenleri"* ve *"Seyyidler"* denen bu dervişler Türkmenler arasında Alevileştirme çalışmalarını zaten Ortaasya'dayken yapmaktaydılar. Çoğu dergâh sahipleriydiler. Dergâhlar, bir bakıma örgütleşme birimleridir. Anadolu'ya da bilinçli gelmişlerdir. Çoğunluk Türkmen oymaklarıyla birlikte göç etmişlerdir.

Anadolu'nun çeşitli yörelerine yerleşerek ve dergâhlarını kurarak, Türkmen oymaklarını çevrelerine toplamış, yerleşik yaşama geçmelerinde de genellikle ünlü tarihçilerimizden Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın *"kolonizatör Türk dervişleri"* dediği bu dervişler, önderlik etmişler, onların yerleşmelerine yardımcı olmuşlar, oymakların dergâhları odak edinerek yerleşmelerine, dağılmamalarına çaba göstermişlerdir.(83) Oymakların ortak düşünce, inanış ve hareket içinde oluşlarının nedeni budur. Balkanlar'da o güne göre Alevilik türevlerinin tutunması, yaygın inanç durumuna gelmesi bu planlı ve bilinçli çalışmaların ürünüdür.

Osmanlı'nın devlet durumuna gelişinde İçbatı Anadolu ve Balkanlar'da siyasal, yönetsel ve askeri bakımdan yapılanmasında genel Aleviliğin ve Aleviliğin türevlerinden Ahiliğin, Alevi, Bektaşi ve Ahi dervişlerin temel rolü olmuştur. Orhan Bey Rumeli'yi Osmanlı'ya kazandırırken;

83. Geniş bilgi için bkz: Prof. Zeki Velidi Togan - Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderum Yay. İst. 1981, s: 345.

Halil Ece, Yakup Ece, Akbaş Baba, Gazi Fadıl Bey gibi toplum içinde saygınlığı olan ileri gelen kimseleri görevlendirmiştir. Bunların tümü Alevi ve Ahidirler.

Balkanlar'da ortak bir *"Sarı Saltık kültü"* vardır. Bu inanışın izlerine, etkinliğine Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Kırım ve Azerbaycan'ın tümünde rastlanır. Tarihlerin anlatımına göre Sarı Saltık 1263'lerde 12 bin Türkmen ailesiyle Kırım ve Dobruca yörelerine gidip yerleşmiş ve İslamlığı yaymaya çalışmıştır.

XIV. yüzyılda yöreyi dolaşan ünlü Arap gezgini İbni Batuta bu yıllarda yörede *"Ahilik"*le birlikte *"Sarı Saltık kültü"*nün de yaygın olduğunu, Altınordu ülkesinde bayağı tutunduğunu yazar. Sarı Saltık, Kırım Hanı'yla birlikte savaşlara katıldığı, savaşçılara coşku aşıladığı, Rumeli ve Kırım Tatarlarını İslamlaştırdığı (yani Alevileştirdiği), en çok Edirne ve İsakça'da yaşadığı, İlhanlı ve Coçı uluslarının kültür tarihlerine de mal olduğu bilinmektedir.

Sarı Saltık'dan sonra gevşeyen bu akımı, özellikle Altınorda ve Tatar yörelerinde Sarı Saltık'ın müridlerinden Tokatlı Barak Baba toparlamıştır.(84) Binlerce müridiyle Sarı Saltık, ardılı (halifesi) Barak Baba, Horasanlı Taptuk Emre ve Azerbaycanlı Geyikli Baba Osmanlı uç bölgelerinde Alevi içerikli siyasal ve ideolajik mayanın tutmasında baş rolü oynamışlardır.(85)

Doğu Avrupa Bektaşiliğinin *"sarışın dedesi"* Sarı Saltık Dede'nin yaşamı, misyonerlik çalışmaları tüm Doğu Yunanistan'da, Doğu Bulgaristan'da, Güney Romanya'da Ar-

84. Ayrıntılı açıklaamalar için bkz: Togan (1981), s: 267 v. d. , 270 v. d. 234 v. d., 243 v. d.; Sarı Saltık'a ilişkin ayrıntılı çalışmalar için bkz: Baki Öz - Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Can Yay. İst. 1997, s: 372- 379 arası.; Baki Öz - Dünyada ve Türkiye'de Alevi- Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001, s: 305- 315 arası. Barak Baba için bkz: a. y. s: 65- 71 arası.

85. Dr. İrfan Gündüz - Osmanlılarda Devlet / Tekke Münasebetleri, Seha Yay. İst. 1989, s: 16.

navutluk'ta, Altınordu ükesinde ve Rumeli'de söylenceleşmiştir. Bu onun halkta yarattığı iyi izlenimlerin sonucudur. Bu yöreler halkı ona yürekten bağlıdır, sevgi beslemektedir.

Ayrıca bu yörelerde, Alevi dervişliği geleneğini de başlatmıştır. En önemli çalışmalarından biri Güney Rusya Tatarları'na İslamlığı kabul ettirmesi olmuştur. Bu durum Doğu Avrupa tarihinde önemli rol oynar. Faslı Gezgin İbni Batuta'nın Altınordu hükümdarı Özbek Han'ın sarayında dinledikleri Sarı Saltık yoluyla Alevilik ve erken-Bektaşiliğin yöredeki temel tutuşu açısından ilginçtir.

1332-33'lerde yörede duyduklarını yazan İbni Batuta; *"...Adı Baba Saltık olan bu kente geldik. Oradakiler, Saltık'ın bir tasavvuf ehli olduğunu söylemekle birlikte, Şeriat yasasına aykırı olan birtakım şeyleri de ona yakıştırıyorlardı..."* diyor.(86)

Katı şeriatçı olan İbni Batuta'nın Sarı Saltık'ın düşüncelerini şeriat dışı bulması, Sarı Saltık'ın ve yöre halkının Aleviliğin ve buralarda Sarı Saltık düşüncesinin temel tuttuğunun kanıtıdır.

Osmanlılar 1393'lerde Kuzey Doğu Bulgaristan ve Dobruca'yı aldıklarında, birçok heteredoks ve tarikatçı Türkler o yörelere göçmüşlerdir. Yöre insanlarının çoğuysa Sarı Saltık kolonistlerinin kalıntılarıdır.

Yöreye, Güney Rusya'nın Tatarları da gelmiştir. Sonradan bu topraklara Simavnalı Şeyh Bedreddin'ciler de eklenir. Alevilik-Bektaşilik böylece Balkanlar'da önemli bir güce ulaşır. Yeni yeni etkin kişiler devreye girerler. Balkanlar'da, Alevi Bektaşiliğin benimsenip yayılmasında etken görevler yaparlar. Bunlar; Otman Baba (1379- 1478),

86. Bkz. Prof. Michiel Kiel- "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar" - Hacı Bektaş Veli, Hacı Bektaş Turizm Derneği Yay. Ank. 1977, s: 14 v. d.

Demir Baba Sultan (XV. yüzyıl) ve Akyazılı Sultan (XVI. yüzyıl)'lardır.[87]

Osmanlılar, I. Murat döneminde Yunanistan ve Bulgaristan'ın önemli yerlerini almış ve Anadolu'daki Türkmen oymaklarının bir bölümünü buralara yerleştirmiştir. Alevi-Bektaşi topluluklarının Yunanistan ve Bulgaristan yörelerine yerleşmesi genellikle bu yolla olmuştur. Daha önceleri Babai (1240) olayı sonrasında kırımdan korkan kimi Batıni-Babai ve Alevi toplulukları da hemen olay sonrası yıllarda bu yörelere göçmüşlerdir.

Bugün, bunlar bu yörelerde *"Babailer"* olarak adlandırılırlar. Alevidirler. II. Bayezit kendisine karşı olarak gördüğü kimi Alevi-Bektaşi topluluklarını *"Safevi yandaşıdır"* suçlamasıyla Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'a sürmesi Balkanlar'da Alevi nüfusun artmasında önemli bir etkendir. Bu dönem Yunanistan'ın Modon, Koron gibi adaları Aleviler için sürgün merkezleri olmuştur.[88]

Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya'da Bektaşiliğin yayılmasında XVI. yüzyılın başları bir atılım dönemidir. Bu atılımı Kadıncık Ana'dan doğduğu ileri sürülen Seyyid Ali Sultan'ın (Timurtaş/Hızır Lala/Kızıl Deli) (1310-1402) Yunanistan'ın Dimetoka kenti yakınlarında Kırca Ali Köyü'nde tekkesini kuruşuyla başlar. Seyyid Ali Sultan bir Bektaşi misyoneri olarak görev yapar.[89]

87. Bu dervişler hakkında bilgi için bkz: Doç. Bedri Noyan - "Bektaşilik", Cem Dergisi, Sayı: 1, 2, 3, 4, 1991; Kiel- a. g. m., s: 22 v. d. ; F. R. Haslok- Bektaşilik Tetkikleri (Çev.: Ragıp Hulisi, Yeni Yazıyla Yalınlaştıran: Kâmil Akarsu), Milli Eğ. Bak. Yay. Ank. 2000, s: 19; Otman Baba ve tekkesi için bkz: Baki Öz (2001), s: 248 v. d.; Demir Baba ve tekkesi için bkz: s: 252 v. d. Akyazılı Sultan ve tekkesi için bkz: s: 251 v. d.

88. Geniş bilgi için bkz: Baki Öz (2001), s: 263 v. d.

89. Seyyid Ali Sultan'ın kimliğinin bir değerlendirilmesi ve Hacı Bektaş - Kadıncık Ana'nın oğulları olup-olamayacağına ilişkin bilgi ve tartışma için bkz: Baki Öz (1997), s: 130 v. d.; Seyyid Ali Sultan ve dergâhına ilişkin geniş bilgi için bkz: Baki Öz (2001), s: 264 v. d.

Daha sonraları bu tekkede Balım Sultan, Vahdeti Dede, Seyyid Mustafa Dede, Kara Ali Dede, Sadık Abdullah Baba ve birçok Bektaşi dedesi yetişir ve misyonerlik çalışması yaparak Bektaşiliği tüm Virani, Vahdeti, Ahmet Gurbi, Belgratlı Agâhi Dede, Bosnevi, Muharrem, Mahzeni, Sersem Ali Baba, Lezizi, Aru Baba, Derviş Bekim, Şemimi ozan-derviş kuşakları geliştirirler. Bu tür yoğun çalışmalar sonrası bu tarikata Türk dışı Yunan, Arnavut ve Yugoslav kökenliler de girmişlerdir.

Bektaşilik, Arnavutluk halkı arasında da çok yaygındır. Makedonya Cumhuriyeti, Sırbistan Kosava Özerk Bölgesi'nde ve bugünkü Arnavutluk'ta yaşayan toplumların dinsel, siyasal ve kültürel yaşamlarının oluşmasında Bektaşiliğin önemli ölçüde belirleyici rolü olmuştur.(90)

Büyük bir olasılıkla birçok Alevi dervişi II. Murad'ın ordusuyla Arnavutluk'a dek gitmişler. Kasım Baba adlı bir Bektaşi II. Mehmet döneminde Arnavutluk'a yerleşmiştir. XVII. yüzyılda Arnavutluk'u gezen Evliya Çelebi, Emevi halifeleri, Muaviye ve Yezid'e karşı nefret duyan bir halkla karşılaşır. Bunlar teberra/tevallaya inanan Alevi-Bektaşilerdir. Ergeri'de dinsel uygulamaları arasında Nevruz ve Sarı Saltık bağlılığı olan topluluklar görür. *"Abdal"* v.b. gibi terimlere ve Alevi-Bektaşi motiflere Arnavut halkı arasında rastlar.

J. K. Birge Kruje de, Bektaşi izlerinin 1700'lere dek indiğini Tekke ve mezarlıklarda Bektaşi simgelerine rastlandığını yazar. 1789-1822 arası Arnavutluk'ta özerk olan Epir Veziri Tepedelenli Ali Paşa Şemimi Baba'dan *"nasip*

90. Ayrıntılı anlatım için bkz: Dr. Nimetullh Hafız - "Yugoslavya'da Bektaşi Tekkeleri", Cem Dergisi, s: 12, s: 54 v. d. Mayıs 1992; Abdulrahim Dede - "Batı Trakya'da Bektaşilik ve Bektaşilik Hakkında Arşiv ve Kütüphanelerimizde Bulunan Yazma Eserleri", Hacı Bektaş Veli, H.B.V. Turizm Derneği Yay. Ank. 1977, s: 44 v. d .

almış" bir Bektaşi'dir ve Bektaşiliği yörede yayıcı misyonerlik çalışmaları yaptırmıştır. Kendisi dahi resimlerinde Bektaşiliğin ritüelinde On İki İmamlar'ın simgesi olan 12 dilimli başlıkla görülür.(91) Bektaşiliğin, Arnavutluk'ta en parlak dönemi Tepedelenli Ali Paşa dönemidir.(92)

Arnavutluk'ta ve Balkanlarda Bektaşiliğin yaygınlaşmasında, önemli değerler yetiştirmesinde, kurumlar oluşturmasında; sanat, bilim, düşünce, siyaset ve örgütlenme alanında önemli kimseler yetiştirmesinde Fraşeri ailesinin önemli bir yeri vardır.

Osmanlı'nın fetih hareketlerine katılan bir takım Alevi dervişler Balkan topraklarında kalmışlardır. O günden bu güne bu dervişlerin yatırları halkça ziyaret edilir, saygınlık görür.

Bunlar; Macaristan Budin'de yatan Gül Baba'yla (Cafer) (öl.1541), Romanya'nın Ulubey bucağında yatan Sünbül Dede (Hüseyin)'dir. İkisi de aynı soydan gelip, *"Seyyid"*dirler. Kanuni'yle birlikte Macaristan seferine çıkmışlardır.(93)

Girit'e Bektaşiliği, Horasan Türkmenleri soyundan Kırşehirli Horasanlı Mevlana Derviş Ali Dede sokar. 16-64'de Girit'in alınması sırasında orduya *"Bektaşi yoksulları kafilesi"*nin başı olarak katılmıştır. Derviş Ali Girit'te Bektaşiliği örgütler, kurumlarını (dergâhlarını/tekkelerini) açar, babalar atar. Böylece Horasanlı Dergâhı, Girit'te Bektaşiliği halka benimseten merkez olur. Girit'te Bektaşiler Kandiye,

91. Geniş açıklamalar için bkz: J. Kingsley Birge - Bektaşilik Tarihi, Ant Yay. İst. 1991, s: 81 v. d., 83; Ahmet Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat, İst. 1993, C: VI, s: 2673 v. d, 2679 v. d., 2697 v. d., 2715 v. d., 2720 v. d., 2765 v. d., 2844 v. d.; M. Cavit Baysun- "Tepedelenli Ali Paşa", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğ. Bak. Yay. C: I, s: 343-348 arası; Doç. Dr. Bedri Noyan- Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, s: 380 v. d.

92. Prof. Mehmet Eröz -Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bak. Yay. Ank. 1990, s: 77.

93. Bkz: M. Tevfik Oytam - Bektaşiliğin İç Yüzü, Marit Kitapevi Yay. İst. s: 482;, Eröz (1990), s: 179 v. d.; Gül Baba ve tekkesine ilişkin geniş bilgi için bkz: Baki Öz (2001), s: 325 v. d.

Resmo ve Hanya kentlerinde yoğunluktadırlar.(94)

Bektaşi Tarikatı için Balkanlar birinci planda gelir. Anadolu'daki Alevi halkı ve dervişlerin göçüyle sürekli beslenmiştir. Şeyh Bedreddin'in tabanı bu topluluklar olurlar. Şeyh Bedreddin hareketi Balkanlar'daki Alevi-Bektaşi çevrelerin düzene girmesine de neden olur. Gerçi bir bölümü Anadolu'ya sürülür. Bu çevreler sürekli baskı altına alınır, Ebussuud gibi şeyhülislamların fetvalarıyla şuçlu nitelenip cezalandırırlar. Bu yoldan Emin Baba gibiler *"Hallacı Mansur'un öğretisini yaymak"* suçlamasıyla 1598- 99'larda Manastır'da idam edilirler.(95) Fakat, bu gelişmeler durmaz. L. Montagu'nun 01.04.1717'de Edirne'den gönderdiği mektubunda; bölge halkının inancına ilişkin çizdiği taploda Alevi-Bektaşiliğin motiflerini görmek olasıdır.(96)

Balkanlar'da Hıristiyan kesimler dahi Sarı Saltık'ın kendi dinlerinin yayıcısı olarak görürler. Balkanlar'ın çok yerinde ve Yugoslavya'da; İpek, Kruya, Prielp ve Paştrik Dağı'nda Sarı Saltık'ın mezarı olduğu söylenir. Bu benimsemeye Kafkasya ve Romanya da katılırlar.(97) Herkes bu yüce insanı kendinin bir parçası olarak görecek ölçüde benimsemiştir.

Balkanlar'da XV. yüzyıldan sonra yoğun ölçüde Bektaşi tekkeleri kurulmuştur. Bunların en önemlileri Akyazılı Baba tekkesi, Demir Baba tekkesi, Otman Baba tekkesi, Ali Baba tekkesi, Kıdemli Baba tekkesi, Yahya Paşa Bali tekkesi, Hüseyin Baba tekkesi, Genç Baba tekkesi, Kızane tekkesi, Sersem Ali Baba tekkesi, Sarı Saltık tekkesi, Sey-

94. Girit'te Bektaşilik ve Bektaşi dergâhlarına ilişkin geniş bilgi için bkz: Baki Öz (1997), s: 358-364 arası; Baki Öz (2001), s: 279- 285 arsı.
95. Hasluck (Koca- Erginsoy) (1991), s: 25
96. L. Montagu -Türkiye Mektupları (1717-1718), Tercüman Yay. İst. s: 42 v. d.
97. N. Hafız - "Yugoslavya'da Bektaşi Tekkeleri", Hacı Bektaş Veli, s: 31. Sarı Saltık'ın Balkanlar ve Türkiye'deki mezar, türbe, yatır ve makamlarının yerleri için bkz: Baki Öz (2001), s: 314.

yid Ali Sultan tekkesi, Gül Baba tekkesi v. b... [98]

Bunlar doğallıkla Alevi-Bektaşiliği örgütleyen kurumlardır. Yayılmasında ve benimsenilmesinde bu kurumlar etkin olurlar.

Yeniçeriliğin 1826'da kıyımı nedeniyle Bektaşilik Balkanlar'da ikinci plana düşer.[99] Yalnız, bu durum kısa sürer. Kısa zamanda *"geçmiştekinden daha az önemli olmayan bir etkinlik dönemine"* girilir.[100] Bektaşilik bu dönemde giderek kitleselleşir ve geniş kamu yığınlarına mal olur. Üst katmanlar ve yönetim makanizması içerisinde yer edinme sürecine girer.

İttihat ve Terakki'nin Balkanlar'da bir tabanı vardır. Bu taban bölgede uzun bir tarihi olan Alevi-Bektaşilerdir. Bektaşiliğin bölgede XIII. yüzyıllara dek giden bir geleneği, bir birikimi vardır. Bu derin gelenek ve birikimle özgürlükçü gördüğü İttihatçı hareketin kadrolarında yer alırlar. Bektaşilik-İttihatçı hareketin arasındaki ilişkiye, birlikteliğe bu ilerici ve özgürlükçü gelenek ve birikim yolaçmıştır. İttihat-Terakki/Bektaşilik ilişkisine bu açıdan bakılması gerektiği kanısındayım.

2- XX. Yüzyıl Başlarında Balkanlar'da Bektaşilik ve İttihat-Terakki'nin Kurulmasında Rolü

Osmanlı tarihi boyunca Rumeli Anadolu'dan Türkmen nüfusu çekmiştir. Bu Türkmen boylarının çoğunluğu Alevi-

98. Balkanlar'daki Bektaşi tekkelerinin listesi ve haklarında bilgi için bkz: Hasluk (Koca-Erginsoy) (1991), s: 22- 56; Kiel- a. g. m., s: 20 v. d.; N. Hafız-"Yugoslavya'da Bektaşi Tekkesi", HBV, s: 34 v.d.; N. Hafız- " Arnavutluk'ta Bektaşilik", Cem Dergisi, Sayı: 12, s: 55 v. d.; Abdurrahim Dede- a. g. m., HBV s: 48 v. d. Bu dergâhlara ve daha birçoklarına ilişkin özel bir incelememiz için bkz: Baki Öz - Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001.
99. Prof. Dr. İrene Melikoff - Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay. İst. 1998, s: 197.
100. Melikoff (1998), s: 302.

Bektaşi'dir. Tarih boyu birkaç toplumsal olayı (Şeyh Bedreddin olayı gibi) da yaratarak/yaşayarak derneşmiş ve toparlanmışlardır. Günümüze dek süre gelen derneşmiş Alevi toplulukları içerisinde geniş alanlara yayılmış Alevi-Bektaşi oymakları vardır. Bunların en ünlülerinden biri ***Amuca*** oymağıdır. Bu oymak, Trakya'dan Bulgaristan'a dek yirmi beş köye dağılmıştır. XX. yüzyılın başlarında bu köylerde 2 binin üzerinde hane halkı vardır. Nufusları 15 bini geçmektedir.(101)

XX. yüzyıla gidiş sürecinde bölgede Alevi-Bektaşiler oldukça yaygındır. Rumeli'nin Varna, Deliorman, Dobruca yörelerinde Hacı Bektaş Çelebilerine bağlı, sürekli niyaz akçelerini gönderen Bektaşiler vardır.(102) Aleviler Arnavutluk ve Epir'de İslamlığın biçimlenmesinde temel rol oynamışlardır.(103)

1826 Bektaşilik-Yeniçerilik kırımını Arnavut Bektaşileri bir bakıma ziyansız atlatmışlardır. Arnavutluk'ta yaşayanların dörtte biri Bektaşidir. Bektaşilik, Katolik ve Sünniliğin yanı sıra resmen tanınan bir dindir.(104) Arnavutlar, Kiga ve Toska olarak iki bölgede oturmaktadırlar.

Bu bölgeleri, İşkombi Irmağı ayırmaktadır. Kiga bölgesi kuzeydedir, halkı ise oldukça kavgacıdır. Toska güneydedir ve halkı daha uysaldır. Toskalılar tümüyle Bektaşidir.

Arnavutluk'ta özellikle XVIII. yüzyıldan sonra Bektaşilik propagandası yapılmaktadır. Bölgede Bektaşiliğin yaygınlaşmasında ve etkin bir güç durumuna gelmesinde

101. Eröz (1990), s: 18.
102. Besim Atalay - Bektaşilik ve Edebiyatı, Ank Yay. İst. 1991, s: 38; İ. Mesut Erişen -K. Samancıgil - Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik ve Alevilik Tarihi, Ay Yay. 1966, s: 114.
103. Eröz (1990), s: 61
104. Anton Jozef Dierl - Anadolu Aleviliği, Ant Yay. İst. 1991, s: 70.

bir Bektaşi olan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın büyük rolü vardır.(105) Dierl'in belirttiği gibi Arnavut Bektaşileri Osmanlı Devleti'ne *"çok iyi asker, yetenekli devlet adamları ve valiler vermişlerdir."* (106)

Balkanlar'da Bektaşilik Hıristiyan kesimleri de etkilemiş; Hıristiyanların İslamlığa, özellikle Bektaşiliğe geçişlerine yolaçmıştır. Arnavutluk, Girit, Makedonya'nın Kesriye bölgesi, Güney Makedonya'nın Teselya Konyarileri, Rodop Yörükleri, Dobruca Tatarları hep bu türdendir. Hasluck'un deyişiyle bu bölgelerde, *"Hıristiyan halklara aşılanmış bir Bektaşilik olayı"*na rastlanılmaktadır. *"Bektaşiler, Hıristiyanlar arasında özellikle ermiş kültü alanında derin iz bırakmışlardır."* Bektaşi tekkeleri açılmış, bunlar misyonerlik çalışmaları yapmışlardır. Alevi-Bektaşi motifleri, bölge halkının yaşamına girmiştir. Bektaşi aziz ve velilerinin türbeleri yaygındır, sürekli ziyaret edilmektedirler.(107)

XX. yüzyılda Arnavutluk'taki Bektaşi bölgesi güneydeki Malakastra'dır. Burası bir Toska bölgesidir. Buradaki Bektaşilik Tepedelenli Ali Paşa'nın etkinliklerinin bir devamıdır. Gerçi Tiranlı Esat Paşa'nın bağnaz Gegalarının kıyım ve yıkımına uğramışlarsa da, ortadan kaldırılamamıştır. Ali Paşa'nın çalışmalarıyla daha kuzeydeki Kroya ve Akçahisar da Bektaşiliğin kaleleri olmuşlardır. Kroya, Sarı Saltık kültü ve söylencelerinin merkezi konumundadır. Bu harekette Tepedelenli'nin çağdaşlarından Beratlı Ömer Vir-

105. Geniş bilgi için bkz: Tarih-i Cevdet (1993), C: VI, s: 2673 v. d, 2679 v. d., 2697 v. d., 2715 v. d., 2720 v. d., 2765 v. d., 2844 v. d.; M. C. Baysun- "Tepedelenli Ali Paşa", İsl. Ans., C: I, s: 343-348 arası; Hasluck (Koca-Erginsoy) (1991) s: 10, 51; Hasluck (Demirel) (1995), s: 40, 44 v. d.; Haslok (Ragıp Hulisi- K. Akarsu) (2000), 25, 28. Geniş bilgi için bkz: Baki Öz (2001), s: 287- 293 arası.

106. Dierl (1991), s: 63.

107. Hasluck (Koca-Erginsoy) (1991), s: 9 v. d.; Hasluck (Demirel), s: 75; Haslok (Ragıp Hulisi-K. Akarsu), s: 50.

yoni ile Avlonyalı Mahmut Beylerin rolleri küçümsenemez.(108)

Jön/Genç Türk-İttihat Terakki hareketine ortam yaratan Arnavutluk bir Bektaşilik yatağıdır. Yoğun ve etkin bir Bektaşi toplumuna sahiptir. Bir Arnavut gazetesi 1913'lere ait durumu şöyle değerlendiriyor:

"Akıllı ve zeki Arnavut müslümanlarının büyük bir kısmı dinlerinden kopmuş ve Bektaşi olmuşlardı. ***Buna İslamlığın Protestanlığı da denebilir.*** *Hattâ daha da çoğu söylenerek, özgür düşünce, eşitlik ve kardeşlik lehine dini değiştirip yalınlaştırarak mason inancına oldukça yaklaştırdıkları ileri sürülebilir. Böylece onu idealize etmiş ve eski Asya masonluğu temeline oturtmuşlardır. Bugün, bu ve öteki kültürlü ve zeki, Müslüman ve Hıristiyan Arnavutluklardan girmişlerdir."* (109)

Ötede, Budapeşte de Bektaşiliğin bir ileri karakoludur. Gül Baba kültü buradaki Alevi-Bektaşiliğin günümüze kadar getirilmesine neden olmuştur.(110)

XX. yüzyıl başlarında ne kadar Alevi-Bektaşi vardı? Araştırmacılar yedi milyon rakamını veriyorlar. Arnavutluk'taki Tomari Dağı Bektaşi Tekkesi Postnişini 1826 öncesi tutulan yıllık istatistiklerde; Anadolu'da yedi milyon, Arnavutluk'ta 100 bin, İstanbul'da 120 bin, Girit, Makedonya ve Irak'takilerle toplam 7,3 milyon Alevi-Bektaşi olduğunu açıklıyor. Arnavutluk'taki Bektaşi cemaati başkanı Salih Niyazi Baba'ysa 1933'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kızılbaşların dışında 7,5 milyon Bektaşi olduğunu söyler. Ni-

108. Geniş açıklamalar için bkz: Hasluck (Koca-Erginsoy) (1991), s:35 v.d.
109. Nikola İvanzj'un "Rivişta Massonica" nın 15-34. Mayıs. 1913 tarihli sayısında yayınlanan yazısı için bkz: O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 327.
110. Hasluck (Koca-Erginsoy) (1991), s: 36. Gül Baba, tekkesi ve Macaristan'daki tarih boyu gösterdiği toplumsal, kültürel ve inançsal etkinliği için bkz: Baki Öz (2001), s: 325 v. d.

yazi Baba'ya göre sadece Türkiye'nin doğu illerinde 1,5 milyon, Arnavutluk'ta ise 200 bin Bektaşi vardır. Bu sayı Arnavutluk'taki nüfusun % 20'sidir.[111] TBMM Aksaray milletvekili Besim (Atalay) Bey 1924'lerde Anadolu'da yaklaşık 1,5 milyon Alevi-Bektaşi'nin varolduğunu yazar. [112] Doğallıkla bu sayılar pek sağlıklı değildir. Bir kanı oluşturmak için vermek gereğini duyduk.

Gerek Türkiye'de, gerekse Balkanlar'da Alevi-Bektaşilik bir gizil güçtür. Dierl'in vurguladığı gibi 1900'den sonra Türk ulusçuluğu, Pantürkizm ve laiklik kentlerdeki Alevi-Bektaşi felsefesini öne çıkarır.[113] XX. yüzyıl başlarında Alevilik-Bektaşilik siyasal düşünce ve eğilimlerin temel direği olur. Siyasal hareketler, Alevi-Bektaşilerde düşünce ve eylemde destek ararlar. Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki'nin Bektaşilik ilişkisi ve birlikteliği bu bağlamda doğar ve gelişir. Bunun en güzel örneklerini Balkanlard'aki Jön/Genç Türk hareketinde görüyoruz. Bir Bektaşi olan Resneli Niyazi Bey'in *"Hürriyetin İlanı"* için dağa çıktığı sıralarda güncesine düştüğü 05.07.1908 tarihli notunda; *"Kroşişte ve bölgedeki köylerde İttihat ve Terakki'ye girmiş olanlar, bu taraflarda Bektaşilere dönük bir küçümseme ile karşılaşmaktaydı"* [114] demektedir. Bu yargı Bektaşilerin Genç Türk hareketine yoğun olarak katıldığını, halkın (özellikle Sünni halkın) Jön/Genç Türkler'le Bektaşiliği aynı kefeye koyduğunu gösterir.

Niyazi Bey anılarında Hüsrev Bey'i İttihat ve Terakki "Cemiyeti"ne kazanışına değinirken; özellikle onun Bektaşilerle olan bağına ve bu kesimi "cemiyete" kazandıracağı-

111. Bkz: Birge (1991), s: 12 v. d.
112. Atalay (1991), s: 14
113. Dierl (1991), s: 71
114. Resneli Niyazi Bey'in Anıları (1975), s: 109.

na inandığı için önem verdiğini belirtir. Çünkü, Alevi-Bektaşiler bölgede önemli bir yoğunluğa ve güce sahiptirler. Düşünce olarak da yakındırlar. Bu kesimle birliktelik "cemiyet" için bir kazanımdır. Resneli Niyazi Bey anılarında bu ilişki arayışını şöyle anlatır:

"...Hüsrev Bey Görüce bölgesinde Melmepan Bektaşi tekkesi babalarından Şeyh Hüseyin Baba ile özel görüşme yaparak bölgede çalışmalar için gerekli bir yol sağlamıştı. Baba, Cemiyeti ve amacını kutsal bilmiş ve büyüklüğüne inandığı bu yoldan ayrılmamalarını ve kendi müritlerine gerekirse ***bu uğurda kanlarını akıttırabileceğini söylemişti.*** *Bu Bektaşi babasının bölgede ve tüm Toskalılar arasında bir büyük etkisi vardı. Ayrıca Çerçiş'i koruyan ve ona yardım eden de oydu. İşte ben Hüsrev Bey üzerinde durmamın neden doğru olduğunu böylece kanıtlamış oluyordum."* (115)

Kısaca şunu görüyoruz. İttihat ve Terakki genellikle Bektaşiliğin yoğun ve etkin olduğu yörelerde örgütlenmiştir. İlk örgütlenmeler bilindiği gibi Köstence, Mecidiye, Ruscuk, Dobruca, Şumnu, Filibe, Sofya, Kızanlık, Vidin, İşkodra, Tiran, Selanik, Manastır ve Edirne gibi Rumeli ve Balkan kentleridir.(116) Buralarda da Bektaşiler yoğun ve etkindirler. İttihat ve Terakki'nin ilk örgütleniş yerleri bilinçli ve planlı bir seçimdir. Örgütlenişin bu coğrafi modelinin Bektaşi öğelerin gözönüne alınarak yapıldığı muhakkak. Çünkü, bu tür örgütlenmelerde destek ve ortam aranır. İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesine doğal ve toplumsal ortamsa Bektaşi bögelerinde vardır. Bektaşilik-İttihat Terakki birlikteliğinin gizi burada yatar.

115. Resneli Niyazi Bey'in Anıları (1975), s: 171.
116. İttihat ve Terakki'nin ilk örgütleniş yerleri için bkz: Kabasakal (1991), s: 30 v. d.

Balkanlar'ın bu kentleri aynı zamanda Masonluğun da yaygın olduğu yerlerdir. Bu kentlerde mason locaları çoktan beri kurulmuştur. Mason localarında özgür bir hava vardır. Her türlü konuşma ve tartışma yapılabilmektedir. Prof. T. Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi, locallar baskı rejimini yıkmak isteyenlerin *"planlama ve yüreklenme merkezleri"* olmuşlardır. İttihat ve Terakki Masonluk'la bütünleşmiş ve yaşam felsefesini genellikle localardaki tarikatçılıkla birleştirmiştir. Böylece İttihat Terakki-Masonluk-Tarikatlar (özellikle Bektaşlilik) birleşimi doğmuş; II. Abdülhamit yönetimine karşı ve Meşrutiyet yönetimi için siyasal birlik oluşmuş, İttihat ve Terakki bağrında ve önderliğinde ortak bir hareket oluşmuştur. Bu birliktelik içerisinde 1906 Eylülü'nde ***"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"*** kurulmuş, bu örgüt 1907'de ***"İttihat ve Terakki Cemiyeti"*** adını almıştır. İlginç bir yanı vardır. Kurucu üyelerin hemen tümü tarikata bağlıdır. M. Tahir Bey'in dışında hepsi de masondur.(117)

İşte kısaca Balkanlar, Bektaşilik ve İttihat ve Terakki'nin iç içeciliği budur...

3- Alevi-Bektaşiliğin XIX. Yüzyılda Önemli Kaynakları

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu için -düşünsel olarak- dışa açılma yüzyılıdır. İmporatorluk yaşayanları, önceki yüzyıllara göre farklı etkenlerle karşı karşıyadır. Toplum, kabuk değiştirme olgusunu yaşamaktadır. Bu olguya, Batı'da gelişen birtakım akımlar etki etmekte ve içerik kazandırmaktadır. *Laiklik, ulusçuluk, halkçılık, demokrasi, rejim,*

117. Geniş açıklamalar için bkz: Tunaya (1984), C: I, s: 21 v. d.; C: III (1989), s: 15, 321 v. d.; Kabasakal (1991), s: 35 v. d.

anayasa, anayasalı yönetim, yasa üstünlüğü, parlamento, parlamentolu yönetim, merkezi yönetim, federatif yönetim, yerel yönetim, insan hak ve özgürlükleri, siyasal parti, seçim, grev, toplu sözleşme, din ve vicdan özgürlüğü...v. b. gibi birçok kavram, ilke, anlayış, yeğleyiş ve akımlar Osmanlı toplumunun günlük yaşamına girer.[118]

Bu anlayışlar doğrultusunda toplum yeniden yapılanmaya başlar. Alevi-Bektaşi çevrelerin bu yeniden yapılanmadan etkilenmeleri kaçınılmazdır.

Yapı olarak yeniliklere açık olan Alevi-Bektaşilik, bu yeni oluşumla hemen kaynaşır ve hareketin içerisinde yer alır. Alevi-Bektaşi düşünce ve hareket bu yeni kavram, ilke, anlayış ve akımlarla yenilenerek, çağdaş ve güncel bir içeriğe ve niteliğe bürünür.

Alevi-Bektaşilerin Yeni Osmanlı-Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki hareketinin bel kemiğini oluşturması bundandır. XIX. ve XX. yüzyıldaki Alevi-Bektaşiliğin temelinde ve ana hedefinde laiklik, halkçılık, ulusçuluk, demokrasi gibi çağdaş ve güncel olarak yaşanan ve geleceğe yol açan görüşler vardır.

Olaya bu perspektiften bakılması durumunda, Alevi-Bektaşiliğin Yeni Osmanlılar, Jön/Genç Türkler ve İttihat-Terakki hareketi içerisinde yer alışı anlaşılır olmaktadır.

a- Laiklik:

Türkler, İslamdan önce genellikle laiktirler. İslamlaşmayla birlikte Türk devletleri genelinde teokratikleşme eğilimi gösterir, toplumlarsa dinci bir yapı kazanma sürecine

118. Bu tür Batılı ve çağdaş akım ve anlayışların Türkiye'ye girişi ve toplum yaşamına sokuluşunun derinlemesine değerlendirilişi şu iki çalışmamızda genişçe yer almıştır. Bkz: Baki Öz - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can Yay. İst. 1996; Baki Öz- Atatürk'ün Düzeni, Can Yay. İst. 1996.

girerler.[119]

Osmanlı Devleti başından sonuna doğru farklı görünümler ortaya koyar. Bu nedenle Osmanlı'da laiklik, tek boyutlu değişmez bir yapı olarak görülmez. Farklı uygulamalar, ara sıra şeriata karşı çıkışlar ve yer yer geleneklere bağlı kalış, dahası kimi kez öne çıkarmalar ve *"şeri yasa"*nın yanında *"örfi yasa"*ya da işlerlik tanınması görülmüştür. Fakat böyle de olsa, Osmalı Devleti teokratik ve şeriatçı bir düzenin temsilcisi olmuştur. Laik görünümler ve çıkışlar oldukça cılız kalmıştır.

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde laik hava eser. İlk dönemin padişahlar, üst düzey yöneticileri resmi (ortodoks-Sünni) İslamlığın dışındaki mezhep ve tarikatlarda yer almışlar, onlarla bağlaşıklık kurmuşlar ve devletin kurulmasına, yönetilmesine katılımlarını sağlamışlardır.[120] Giderek imporatorluklaşmayla birlikte, merkezi devlet oluşumuyla Sünnilik resmi devlet dini, resmi ideolaji olarak alınmış, bu durum Yavuz Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde pekiştirilerek her türlü yetkinliğe ulaştırılmıştır.

Gittikçe mezhep katılığı karşısında Sünni olmayan çevreler zor duruma düşmüştür. Öyle ki, gayri-müslimlere gösterilen hoşgörü Alevi gibi Sünni olmayan Müslümanlardan esirgenmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunda dinsel bağnazlık doruktadır. Bu bağnazlık toplumun inanç, düşünce, sanat, kültür gibi her yanını kaplamıştır. Osmanlı padişahları artık Oğuz boylarının başkanlığından çok, bir

119. Prof. Bahri Savcı - "Türkiye'nin Tehlikede Kurumu: Laiklik", Yüzüncü Yıl Armağanı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1959, s: 192.
120. Ortasya'dan Cumhuriyet'e uzanan Türk devletlerinde ve toplumlarındaki laikliğin izlediği tarihsel süreci şu iki çalışmamızda genişçe ele alıp inceledik. Bkz: Baki Öz - Aleviliğin Tarihsel Konumu, Der Yay. İst. 1995, s: 48- 57 arası; Baki Öz (1996), s: 111-140 arası.

Roma kayzeri olmayı benimsemişlerdir. Egemenliklerinin kaynağını ilahi bir temele dayandırırlar ve laiklikten oldukça uzaklaşırlar.(121)

Şeriat, kollarını her yana uzatmıştır. 1550-1560 yılları arasında yalnızca Anadolu Vilayeti'nde 342 cami, 1055 mescit, 110 medrese kurulmuştur. Ancak; 626 dolayında zâviye, hankâh, kalenderhâne ve mevlüthâne gibi popülist din kurumları vardır.(122)

Aslında Kur'an ve hadislerde pek yer almayan halifelik kurumu, İslam'ın merkezine tam anlamıyla yerleşmiştir. Emevi ve Abbasi halifeleri dini devlet hizmetinde kullanmış, ama bir halifede aranan ahlâk ölçülerinin hiçbirine uyulmamıştır. İçki, fuhuş, kıyım ve kırım yönetici kesiminin genel tutumu olmuştur.(123) Halifeler ayrıca İslam'ın özünün de oldukça dışında bir yaşam örneği sergilemiş, bunun adını günümüze kadar süren biçimiyle "İslamiyet" koymuşlardır.

Halifeliğin kutsallığı ve saygınlığıyla bağdaşmayan davranışlar Osmanlı halife-sultanlarında da görülür. Önce, Osmanlı padişahları Kureyş kabilesinden değillerdir. III. Mustafa cinlerden yardım umacak, İbrahim yem yerine altın atacak ölçüde delidirler. II. Abdülhamit, salt bir zalimdir. Vahdetttin ise, ülkesinin yok edilmesini kabul edecek ölçüde "hain"...

Yavuz Selim'in halifeliği alışı tartışmalıdır. Bir "gasp" olduğu üzerinde durulur.(124) Padişah-halifelerin bilinen İs-

121. Prof. Dr. İlber Ortaylı - İmporotorluğunun En Uzun Yüzyılı, Hil Yay. İst. 1983, s: 125 v. d.
122. Gündüz (1989), s: 63.
123. Somut örnekler için bkz: Doç. Coşkun Üçok- Prof. Ahmet Mumcu - Türk Hukuk Tarihi, A.Ü.H.F. Yay. Ank, s: 59 v. d.; Prof. A. Mumcu- Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkilap Yay. İst. 1984, 9. basım, s: 117 v. d.; Doç. Dr. Bahriye Üçok- İslam Tarihi (Emeviler- Abbasiler), Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 1976, s: 75 v. d., 140 v. d.
124. Bkz: Selahattin Tansel - Yavuz Sultan Selim, M.Eg. Bak. Yay. Ank. 1969, s: 212 v. d.; Ortaylı (1983), s:128; Mehmet Emin Bozarslan- Halifelik ve Ümmetçilik Sorunu, Ant Yay. İst. 1969, s: 66 v. d.

lam'ın koşullarına hiç de uymadıkları, siyasi ve diplomasi gereği birtakımını yerine getirdikleri bilinmektedir. Örneğin, hiçbir Osmanlı padişah-halifesi Sünni İslam'ın beş koşulundan biri olan hac görevini yerine getirmemiştir.

Hıristiyanlık'ta olduğu gibi, İslamlık'ta ruhani bir kilise yetkisi yoktur. Halifelik, XVIII. yüzyılın sonlarına dek siyasal bir güç durumuna gelememiştir. Osmanlı halife-padişahlığı bir kilise ya da din hükümdarlığı değildir. Padişah-halifeler için din görevi değil, devlet görevi başta gelmektedir. Bu özellikler, dinci erkle (teokrasi) tümüyle örtüşmemektedir. Osmanlı düzeni yeterince ne laik, ne de teokratiktir. Prof. N. Berkes'in belirtiği gibi yalnızca *"gelenekçi"*dir.(125)

Osmanlı'da şeriata ve teokrasiye engel kimi cılız düşünce ve tutumlar varlığını korumuştur. Şöyle ki; Osmanlı'da şeriatın temsilcisi olan Şeyhülislamlık *"devlet yönetiminin şeriata uygunluğunu"* onamakla görevlidir. Görevi siyasal ve yönetsel değil, bilimle ilişkindir.(126) Bilim sınıfının (ulema) başıdır. Görevi, saygınlık gerektirmektedir. Divan üyesi değillerdir.(127)

Şeyhülislamlar, XIX. yüzıldan itibaren kabineye girebilirler ve toplumsal-siyasal etkinlikleri artar.(128) Verdikleri fetvalara uyulmadığı da olmuştur. Etkinliklerini zaman zaman yitirmişlerdir.

Özellikle kişisel "bilgelikleri" ve yönetime yandaşlıkları nedeniyle saygınlık kuran Kemalpaşazade, Ebussuud, Ali Cemali Efendiler dönemlerinde şeyhülislamlığın değeri

125. Prof. Niyazi Berkes - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilği Yay. İst. 1973, s: 23 v. d., 26 v. d., 477.
126. Prof. Enver Ziya Karal - Osmanlı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1977, C: VIII, s: 136 v.d.
127. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı - Osmanlı Devleti'nin İlmeye Teşkilatı, TTK. Yay. Ank. 1965, s: 174, 178; Berkes (1973), s: 153; Muammer Sencer- Osmanlılarda Din ve Devlet, Erk Yay. İst. 1974, s: 72.
128. Ortaylı (1983), s: 127.

yükselmiştir.[129] Oysa, gerektiğinde görevlerinden alınılabilmektedirler.[130] 1703-1909 yılları arasında yönetime gelen 162 şeyhülislamın 73'ü görevinden uzaklaştırılmıştır (azl). *"Siyaseten katl"*ın dışında kalamamaktadırlar. "Kazasker" Şeyh Bedreddin, Biga kadısı Sarı Abdurrahim (II. Murat dönemi), Hocazade Mesut Efendi, Seyyid Mustafa Efendi, Ahizade Hüseyin Efendi... bu uğurda verilen başlardır.[131]

Yıldırım Bayezit şeyh, kadı ve ulemayı -halka yaptıkları kötülükler nedeniyle- toplayarak yakmak istemiş, ancak bunlar Vezir Ali Paşa'nın araya girmesiyle kurtulabilmişlerdir.[132] Genç Osman (II). ulemanın görev alanını din ile sınırlamış, saraydaki ve yönetimdeki etkinliklerini kırmıştır. Fatih Mehmet, şeriat dışı yasaların temelini atmıştır. Gerektiğinde dinsel kurumları önemsemez. Dahası "ulema"ya yarayan vakıflara elkoyabilmiştir. Şeri yasaların yanında Türk törelerinden doğan *"örfi"* yasalar da uygulamadadır. Tanzimat'tan sonra birtakım şeriatla ilgisi olamayan çağdaş yasalar da düzenlenmiştir.[133]

Osmanlı yönetimi Şeyhülislamlık makamını dengelemek için Alevi-Şiilik'ten kaynaklanan *"Nakıbüleşraflık"* kurumunu getirmiştir.[134] Birtakım tarikatların devlet içinde çalışmalarına olanak tanımış, zararlı ve güçlü konuma ulaştıklarında da burunlarını kırmasını bilmiştir. Bu, bir *"Osmanlı pragmatizmi"*dir. Osmanlı tarihi boyunca bu uygula-

129. Uzunçarşılı (1965), s: 177 v. d., 189; Muhammer Sencer (1974), s: 72; Ortaylı (1983), s:127.
130. Uzunçarşılı (1965), s: 192 v.d.
131. Muaamer Sencer (1974), s: 77, 91 v. d.; İsmail Cem- Türkiye'de Gezi Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay, İst. 1971, 2. basım, s: 191.
132. Oruç Beg - Oruç Beg Tarihi, Tercüman Yay. İst. s: 53.
133. Prof. Tokktamış Ateş - Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, Say Yay. İst. 1982, s: 110; Muammer Sencer (1974), s: 71; Muzaffer Sencer- Dinin Türk Toplumuna Etkileri, May Yay. İst. 1974, s: 186 v. d., 202.
134. Geniş bilgi için bkz; Baki Öz - Aleviliğin Tarihsel Konumu, Der Yay. İst. 1995, s: 78-89 arası.

mayı görmek olasıdır.

Osmanlı'da halifelik yetkilerine uzun zaman yer verilmez. "Ulema", "kul" olarak görülür. Şeri yasaların yanı sıra "örfi" yasalar da uygulama da sürer. Tanzimat sonrasında laikleşmeyi kaçınılmaz kılacak Batılı yasalar alınır. 1875'ten sonra avukatlık ve noterlik sistemi getirilerek, tek yargıçla yargılama bırakılır.

1858 Arazi Kanunnamesi'yle toprağa, topluma ve mülkiyet ilişkilerine yeni bir biçim kazandırılır.[135] Bunlara bakılırsa Osmanlı pragmatizminin bir sonucu olan ileri ve laik öğeleri görmek olasıdır.

Öte yandan din, Osmanlı toplumunu Tanzimat sonrası içten içe etkiler. Medreselerin Evkafa bağlanışı, okullara din dersi konuluşu bu dönemdir. Din, Osmanlı Devleti'nin yapısına "resmen" Meşrutiyet'ten sonra girmiştir.[136]

1876 Anayasası'yla İslamlık resmi din olarak alınır (11. mad.). Hükümdara *"ahkâmı şeriye"*yi yürütme görevi verilir (7. mad.). Şeyhülislamlık devlet örgütü içine alınır (27. mad.). Adli yasama kurumlarının yanında şeri mahkemeler de yer alır (87. mad.). Ayan Meclisi'ne İslami ilkelere aykırı yasaları "red" olanağı verilir (64. mad.). Padişah, İslam'ın koruyucusu kılınır (4. mad.). Padişahın adı hutbelere konur.[137] II. Abdülhamit teokrasiyi doruğa çıkarır. Baskıcı düzenini kurmak için, laik öğeleri tümüyle silmeye çalışır.

135. Tanzimat sonrası getirilen yasalar hakkında bkz: Üçok-Mumcu (1976), s: 316 v.d.; Ortaylı (1983),s: 129 v. d., Akşin (1980), s: 144 v. d., 243. Alınan yargı kurumları için bkz: Ortaylı (1983), s: 131.

136. Bkz: Muammer Sencer (1974), s: 77.

137. Maddelerle ilgili anayasa metni için bkz: Doç. Servet Tanilli - Anayasalar ve Sayasal Belgeler, İst. 1976, s: 25 v. d.

b- Ulusçuluk

Ulusçuluk, siyasal bir inançtır. Bir ulusun insanlarının birlikte yaşama ve toplumunu geliştirme isteği taşır. Toplumu oluşturan bireyler arasında duygusal bağ temel alınır.

"Ulus" ve "ulusçuluk" kavramı ve olgusu, tarihseldir. Feodal yapıların yıkılışı ve kapitalizmin ortaya çıkışı döneminde doğmuştur. Çağına göre ilerici ve devrimcidir. Halkçı bir ülkü taşır.

İlkin Batı Avrupa'da doğmuştur. Kentsoylusu gelişmemiş Osmanlı türü toplumlarda, ülkesini çağdaşlaştırmak, geliştirmek ve bağımsız kılmak isteyenlerin dünya görüşü olmuştur.

Ulusçuluk, sınıfsal durumu geri plana itmiştir. Ülkenin genelini ilgilendiren bir dayanışmacılıktan yanadır. Özellikle bağımsızlığın söz konusu olduğu durumlarda, ulusçuluk önderlik görevi üstlenmiştir. Dil, din, tarih, kültür, ülke ve ekonomik yaşam gibi toplumun ortak noktalarının birliğini temel alır.

Ulusçuluk, Türkiye'de Osmanlı toplumunun özel konumundan doğar. Kapitilasyonlar, Avrupa dış borçları ve Avrupa büyük devletleriyle ölçüsüz bağlaşıklık Osmanlı Devleti'ni giderek Avrupa'nın kıskacına sokar ve ülke giderek yarı bağımlı duruma dönüşür. Bu süreç içerisinde XIX. yüzyılda Osmanlı aydınları kurtuluş yolları ve çözüm arayışına girerler. Namık Kemal, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet gibi aydınlar çözümü bir *"Osmanlılık bilinci yaratma"*da bulurlar. Bu görüşe koşut olarak *"İslamcılık"* ve *"Türkçülük"* görüşleri de yer alır.(138) Fakat en çok tutu-

138. A. Haluk Ülman - "Atatürk Milliyetçiliği Anlayışı Üzerine Bir Deneme", Yüzüncü Yıl Armağanı, Siyasal Bil. Fak. Yay. Ank. 1959, s: 321.

nanı *"Ulusçuluk/Türkçülük"* olur. Türkçülük, İttihat ve Terakki'nin de *"resmi ülkü"*sü durumuna gelir.

Çok-uluslu bir yapısı olan Osmanlı'da ulusçuluğa en geç başlayanı Türkler olmuştur. O güne kadar imparatorluğu oluşturan etniklerin/ulusların çoğu ayrılmıştır. Türklerse *"asli öğe"* görülmenin sorumluluğuyla, bu yola en son girenler olmuştur Türkler içerisinde de ulusal kentsoyluluğun doğması, Türk ulusçuluğunun (Türkçülük'ün) doğmasına ve siyasal bir ideoloji durumuna getirilmesine neden olmuştur.

Osmanlı'da Türk ulusçuluğu ilkin Tanzimat döneminde edebiyat alanında görülür.[139] Bu bir program, ortak bir ülkü olmaktan çok kişisel eğilimlerin ve tutkuların ürünüdür. *"İslamcılık"* ve *"Osmanlıcılık"*a seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey ile Yusuf Akçura Türkçülüğü savunarak "Osmanlıcılık" ve "İslamcılık"a göre üstünlüğünü ileri sürmüşlerdir.[140]

Türk ulusçuluğu ilkin dil ve tarih alanında başlar. Ortak bir dil olarak *"Türkçe"* saptanır. Medrese dışında Türkçe'ye ağırlık verilir. ***"Encümen-i Daniş"*** kurulurken Ahmet Cevdet Paşa, Türkçe'nin yalınlaştırılmasını savunur. Osmanlı tarihini *"kaba Türkçe"* ile yazar.

Sultan Abdülaziz döneminde okullarda Türkçe'ye daha çok yer verilir. Cevdet Paşa ***"Mecelle"***yi Türkçe ile hazırlayarak, Türkçe'nin yasa dili olabileceği yolunda ilk örneği verir.

N. Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa Türkçe'nin yalınlaştırılmasını savunurlar. Ali Suavi *"Lisan-ı Osmani"* yerine *"Lisan-i Türki"* söylemini geliştirerek, Türkçe'nin eskiliğini

139. Ülman (1959), a. g. m., s: 323.
140. Karal (1977), C: VII, s: 296; C: VIII (1983), s: 531, 550.

ortaya koymaya çalışır. Ezan, hutbe ve surelerin dahi Türkçeleştirilmesi savunulur.(141) İttihat-Terakki 1916'da çıkardığı yasayla, yabancı ortaklıklarla yapılan yazışma ve sözleşmelerin dahi Türkçe yapılması zorunlu kılınır.(142)

Türkçülük çalışmaları II. Abdülhamit döneminde de var hızıyla sürer. *"Lisan-ı mübarek"* sayılan Arapça'ya tepkiler yoğunlaşır ve bu dil önemini yitirmeye başlar. Osmanlı aydınları üzerinde etkin olan Cemalettin Afgani'nin *"her ulusun kendi öz dilini kullanması ve geliştirmesi"* görüşü yaygınlık kazanır. Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, Şemseddin Sami ve Necip Asım'ların Türk dili üzerindeki çalışmaları bir çığır olur. Mehmet Emin (Yurdakul) bu çığırda öz Türkçe şiirler yazar.(143)

Bu çalışmaların bir sonucu olarak Türkçe 1878 Anayasası'nın 18. maddesi gereği *"resmi dil"* olarak kabul edilir.(144)

Abdülaziz dönemine dek Osmanlı tarih çalışmaları İslam ve Osmanlı tarihiyle sınırlı tutulmuştur. Ali Suavi yeni anlayışa önderlik eder. Türk tarihi Ortaasya'ya dek uzatılır. Bu çalışmalara Mustafa Celaleddin Paşa (Costantin Borzecki) yeni boyutlar kazandırır.(145)

Ahmet Vefik Paşa yakından izlediği Batı Türkoloji çalışmalarının etkisiyle, Türklük bilincinin uyanmasında önemli rol oynar. Ebül Gazi Bahadır Han'ın kitaplarını İstanbul Türkçesi'ne çevirir. Şıpka kahramanı Süleymen Paşa Türkçülüğü Harp Okullarına sokar.(146)

141. Karal (1977), C: VII, s: 292 v. d.
142. Toprak (1982), s: 79.
143. Karal (1983), C: VIII, s: 555 v. d.; Mardin (1983), s: 53; Baki Öz (1996), s. 272.
144. Tanilli (1976), s: 27; Karal (1983), C: VIII, s: 556; Doç. Dr. Sina Akşin- "Bugünkü Türk Ulusçuluğu", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 5, s: 59, Bahar 1978.
145. Karal (1977), C: VII, s: 293 v. d.
146. Karal (1977), C: VII, s: 295; Ülman (1959)- a. g. m., s: 323

Türkçülük akımının temeli olan Türkoloji çalışmaları ilkin Avrupa'da, Avrupalı bilim adamlarının çalışmalarıyla başlamıştır. Böylece Türk ulusçuluğu kavram olarak ilkin Batı'da ortaya çıkar. Bu çalışmalarda, Avrupa'nın siyasal güdüsü ön plandadır. Bu çalışmalar, Türk aydınlarının da ilgisini çekmiştir. Türk ulusçuluğu, böylece ilk adımını atmış olur.(147)

Türk ulusçuluğu, genellikle iki kaynaktan beslenir. Birincisi, *"Alman romantizmi"*dir. Müller, Schmoller gibi Alman iktisatçıları oldukça etkin olurlar. Böylece, *"ulusal ekonomi"* adını verdiğimiz Türk ulusçuluğunun ekonomi boyutu oluşur.(148) İttihat-Terakki'nin ekonomi politikası bu damardan gelen etkilerle biçimlenir.

Osmanlı'da Türkçülüğün ikinci kaynağı ise, ulusçuluğa erken dönemlerde ulaşan *"Kafkas Türkleri"*dir. Türkiye'deki Osmanlı aydınları ulusçuluğu/Türkçülüğü Kafkasya'dan gelen Mirza Fethali Ahundof, İsmail Gasprinski, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali ve Akçuraoğlu Yusuf'lardan öğrenirler. Bu aydınlar İttihat ve Terakki içerisinde yer alırlar. Böylece Türkçülük siyasal bir akım olur ve toplumun geniş kesimlerine kazandırılır.(149)

Türkçülüğün karşılığı olarak kullanılan *"Turancılık"*, ilkin Macaristan'da söyleme girer. Zamanla *"Türkistan"* kavramının yerini alır ve *"Türk ulusçuluğu"* yerine kullanılır. Hüseyinzade Ali Bey'in *"Turan"* şiiriyle ilk kez Türkiye'de gündeme giren "Turancılık", Ziya Gökalp'in "Tu-

147. Karal (1983), C: VIII, s: 553; V. Minorski- "Turan", İslam Ansiklopedisi, Mil. Eğ. Bak. Yay. C: XII, s: 111; Doç Dr. Gencay Şaylan - "Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği", Cum. Dön. Türkiye Ans., İletişim Yay. C: VII, s: 1948.
148. Mardin (1983), s: 26; Toprak (1982), s: 20.
149. Berkes (1973), s: 345; Şaylan- a. g. m., C. Dön. Türk. Ans., C: VII, s: 1948; Minorski - İsl. Ans., C: XII/2, s: 111; Ülman (1959)- a. g. m., s: 323.

ran"ıyla sistemleşir ve yaygınlaşır.(150) Türkoloji bilimi, edebiyat ve düşünce alanında başlayan Türk ulusçuluğu; Turancılık aşamasıyla siyasal bir düzeye ulaşır ve ırkçı, yayılmacı, savaş özlemi taşıyan bir ülküye dönüşür.

Türk ulusçuluğundan Turancılığa ulaşan düşünce zinciri Kahire'de çıkan ***"Türk"*** (1902), İttihat ve Terakki'nin kurduğu ***"Türk Derneği"*** (1908), ***"Yeni Lisan"*** Selanik'te yayınlanan ***"Genç Kalemler", "Türk Yurdu", Türk Ocakları"*** (1912) gibi kurum ve yayın organlarınca yürütülür. *"Turan romantizmi"* kendini edebiyat ve sanat alanında da ortaya koyar. Ahmet Hikmet'in ***"Altın Ordu"***su, Halide Edip'in ***"Yeni Turan"***ı, Aka Gündüz'ün ***"Muhterem Katil"***i, Müfide Ferid'in ***"Ay Demir"***i bunun en bilinen örnekleridir.(151)

1908 devrimi, bir Türk ulusçuluğu devrimidir. Önderliğini, Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye'den eğitim gören, bir kısmının dışarıda kalarak yetiştiği asker-sivil aydınlar yürütmüştür. Devrim, ulusal kentsoylu sınıfına dayanmıştır. Bu dönem, Türk ulusal kentsoyluluğu yeterince oluşmadığından, onlar adına devrimin öncülüğünü aydınlar üstlenmişlerdir. Ulusçu birikimin yeterli olması, aydınlara ulusal kentsoyluluk adına hareket etme olanağı vermiştir. Bu nedenle bilim literatüründe 1908 devrimi, Türk *"ikame burjuvazisi"*nin yaptığı bir devrim olarak yer alır.(152)

Ulusçuluk, İttihat ve Terakki yönetiminin temel siyasetidir. İttihat-Terakki'nin çabalarıyla Osmanlılık'tan kurtulup temel etnike *"Türk"*, ülkeye *"Türkiye"* denilmesi, öz dil

150. Minorski - İsl. Ans. C: XII/2, s: 110 v. d.; Ülken (1966), C: I, s: 318; Mardin (1983), s: 189; Ülman (1959)- a. g. m., s: 323.
151. Minorski - İsl. Ans., C: XII/2, s: 111, 112.
152. Toprak (1982), s: 191 v. d.; Akşin- a. g. m., Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 5, s: 60; Mardin (1983), s: 42, 57; Sezgin (1984), s: 8 v. d.

*"Türkçe"*ye dönülmesi, bu etniğin tarih ve kültürünün ana yurdu Ortaasya'lardan aranılması, dünya uygarlığındaki yeri ve katkılarının saptanması, Türk ulusunun tarihi açısından önemli sonuçlardır. Mustafa Kemal'le *"ulusal sınır"* kavramı ve anlayışına dönülerek Türk ulusçuluğu, Turancılık'tan arındırılır. 1920'lerden itibaren *"Türkiye"* adı uluslararası antlaşmalarda kullanılır. 1923 yılında ise *"Türkiye"* adı, resmi ad olarak kabul edilir.(153)

4- Birleştirici ve Çağdaş Kalma Çabası

Gerek Yeni Osmanlılar, gerek Jön/Genç Türkler, gerekse İttihatçılar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnikleri birleştirme yanlısı bir çaba göstermişlerdir. Yeni Osmanlıların, *"Osmanlıcılık"* ve *"Osmanlı ulusu"* yaratma çabaları bunun içindir. İttihatçılar döneminde her ne kadar Türkçülük ön plana çıkarsa da, yine de *"Osmanlıcılık"* çabası aydın kesim arasında yaygındır. *"İslam Birliği"* düşüncesi de, bir bakıma bu çabaların ve anlayışın bir gereğidir.

Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya'daki Türk ve İslam çevrelerde *"ulus bilinci"* öne çıkmıştır. Bu yörelerin aydınları (entelektüelleri) her türlü kabilesel, boysal, etniksel ve mezhepsel ayrılığın ötesinde kalmayı ve düşünmeyi yeğlemişlerdir. Bu doğallıkla, XIX. yüzyıl liberalizminin ve pozitif düşüncesinin bir gereğidir.

Bu dönem aydınlar genellikle Batı'da, özellikle Fransa'da liberal ve pozitif çevrelerde yetişen ve aydınlanan kimselerdir. Öte yandan, ulusçuluk çağa damgasını vurmaktadır. XIX. ve XX. yüzyılda dünyanın her yanında ulusçuluk akımları yaygındır. Biraz da bu genel hareketin

153. Levis (1984), s: 1, 330, 351; Tunaya (1981), s: 238.

bir sonucu olarak, Türkiye merkezli bir Türk ulusçuluğu/ Türkçülük temel akım ve amaçtır. Etnik ve mezhep ayrılıkları gözardı edilmeye ve farklı yorumlar getirilmeye çalışılmıştır.

Prof. Yusuf Akçura 1905-1907 Hareketi'nin Rusya Müslümanları adıyla yürütülmüş olsa da, bunların gerçekten bir ulusal hareket olduğunu, Sünni-Şii mezhep ayrılığının da bu dönemlerde giderilmeye çalışıldığını yazar. Bütün Rusya Müslümanları III. Kongresi'nde alınan karar aynı mantığı yansıtır. Kararda; *"Çeşitli mezhepler arasındaki farklar önemli değildir. Ve bu farklar Rusya Müslümanlarının dinsel işleri için genel bir kurumun oluşmasına dinsel açıdan engel değildi."* denilmektedir.

Bu kararı kongreye, Şii mezhepten Azerbaycanlı Ali Merdan Bey Topçubaşıoğlu önerir. Birçok Sünni ve Şii ruhanilerin katıldığı kongrede bu öneri; *"Sünnilik-Şiilik yoktur"*, *"Bitsin ayrılık"* sözleriyle kabul edilir.

Azerbaycan'ın ünlülerinden Hüseyinzade Ali Bey 24 Kasım 1904'de *"A. Turâni"* adıyla *"Mektub-ı Mahsus"* adlı bir makale yayınlar. Toplumdaki ayrılıkların uluslaşmak için giderilmesini, özellikle mezhep ayrımının kalkmasını savunarak şöyle seslenir:

"Müslümanlar ve özellikle Türkler, her nerede olursa olsun; ister Osmanlı'da, ister Türkistan'da, ister Baykal Gölü'nün çevresinde veya Karakurum yöresinde olsun, yek diğerlerini tanıyacak, sevecek, Sünnilik-Şiilik ve daha bilmem nelik adlarıyla mezhep tutuculuğunu azaltıp Kur'an-ı Kerim'i anlatmaya çaba gösterecek, dinin özünün Kur'an olduğunu bilecek olurlarsa elvermez mi?"

Hüseyinzade Ali Bey'in "birleşme" ufukları çok geniştir. Tüm Türklük dünyasını kapsar. Bu durum onu, *"Tu-*

ran" düşüncesinin öncüsü kılar. Şu dizeler onun Türkçülük-Turancılığa ulaşmak için her türlü din ve mezhep ayrımının üzerine çıktığını kanıtlar:

"Sizlersiniz, ey kavm-i Macar bizlere ihvan:
Ecdadımızın müştereken menşei Türan...
Bir dindeyiz biz, hepimiz hak-perestân;
Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur'an?"

Hüseyinzade Ali, Türk dünyasının kalkınabilmesi için "çağdaş bilimleri" gerekli görür. Türk toplumlarına çağdaşlık aşılamaya çalışır. *"Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak"* anlayışı onundur. Ziya Gökalp, ondan aldığı bu anlayışı geliştirir.

Hüseyinzade ***"Füyüzat"*** dergisinde yayınlanan yazılarında; Şiilikleri nedeniyle İranileşen Azerileri İranilikten, öteki Türk çevreleri de Ruslaşmaktan kurtarmaya çalışır. Çözüm olarak, mezhep ayrımının üstünde kalan bir İslam-birliğini ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğini görür. Bunun için Şii-Sünni ayrımının giderilmesi ve Osmanlı Türk uygarlığının tanıtılmasına çalışır. Bu çabalar sonucu Azeri çevreler ve aydınlar İran ve Rusya'dan koparak *"Türkiye"*ye dönmüşlerdir. Bunun kökeninde ulusçuluk ve Batılaşma etkeni vardır.

Bakü'de önceleri ***"Hayat"***, daha sonralarıysa ***"İrşâd"*** adlarıyla günlük gazeteler yayınlanır. Hüseyinzade Ali'ler, Ağaoğlu Ahmet'ler, Gaspıralı İsmail'ler, Topçubaşı Ali Merdan Bey'ler bu yayın organları çevresinde toplanırlar. Temel amaçları Türkçülüktür. Türklerin gelişme ve ilerlemesine İslam'dan doğan bir hatalı anlayış olan mezhep ayrılıklarının neden olduğu üzerinde anlaşırlar. Bu *"temelsiz*

ve anlamsız ayrılık" için Ağaoğlu Ahmet Bey şunları yazar:

"Bir yandan Rus Hükümeti'ne karşı savaşım vererek her tür genel ve siyasal halklardan mahrum olan Türk öğesine bu hakları dahi sağlamaktan, öte yandan Türk öğesinin kendisinde birlik düşüncesini sağlama amacıyla mezhep ayrılığını ve özellikle Sünni-Şii düşmanlığını kaldırmaya çalışmaktan ibaretti. Bununla birlikte halkı bilim ve bilgiye ısındırmak, Türkçe okul ve eğitim-öğretim kurumları açmak için uğraşmak gerekiyordu."

Bu konu onlara önemli gelmektedir. Çünkü, *"Azerbaycan Türkçülüğünün önemli sorunlarından birisi de Sünni-Şii ayrılığı ve düşmanlığı"*dır. Kur'an ve İslam dini kendiliğinden gelişmez. Ağaoğlu'na göre; *"şeyhler ve alimler, kişisel çıkarları için Kur'an ve şeriâta uygarlıkla uyuşmayan bir biçim"* kazandırmışlardır. Bunun suçlusu İslam dinini tekelinde tutan çevrelerdir. Ağaoğlu, İslam toplumlarının kurtuluşunu *"kadın ve alfebe sorunu"*nun çözümünde görür. İslamın ilerlemesi ve gerilemesinde *"kadın"*ı ölçü alır.(154)

Uygarlıkların ölçüsü olarak "kadın"ın görülmesi öteki Jön/Genç Türk ve İttihatçılardan da vardır. Ahmet Rıza Bey, II. Abdülhamit'e Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı'nın kız okulu olmasını önerir. Bunun için ***"Sultani İnas Cemiyeti"***ni kurar. Okul açılır. Yalnız okul, 31 Mart Olayı'nda hedef gösterilir. Mebuslar Meclisi ve Ayan reisi Ahmet Rıza Bey'e göre;

"Ülkenin en büyük gereksinimi aile örgütü, aile düzenidir. Bu da kadınların öğretim ve eğitimleriyle olacaktır. Ben bu gerçeğe daha Paris'te milli hütüphanede ça-

154. Y. Akçura, Hüseyinzade ve Ağaoğlu'nun görüşleri için, bkz: Prof. Yusuf Akçura - Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 1981, s: 54, 155 v. d., 158 v.d., 164 v. d., 179 v. d.

lışırken ulaştım. 31 Mart Olayı bu anlamdaki girişimime ilk darbeyi vurdu.". (155)

Dönemin düşünceleri ve amaçları açık. Temel amaç ulusçuluk... Türk ulusçuluğu... Bunun için de ayrılıklar, özellikle İslam içindeki mezhep ayrılıkları kaldırılmaya çalışılır. Ama, hangi mezhebin yararına burası açık değil.

Bu tür düşünceler Kafkasyalı aydınlarca asıl merkeze, Türkiye'ye taşınır. Ulusal yapı ve İslam dini ortodoksluktan uzak yeni kavramlarla, yeniden değerlendirilir. Bu XIX. yüzyıl liberalizminin, pozitivist akımlarının ve Türkiye'nin çağdaşlaşma isteklerinin bir sonucudur, doğallıkla.

Prof. Zürcher XIX. yüzyıl Türkiyesi'nin çağdaşlaşma olgusunu şöyle belirler:

"XIX. yüzyıl liberalizminin VII. yüzyılın İslam diniyle böylece uzlaştırılması hiç kuşkusuz İslam kavramlarının ortodoksluktan çok uzak bir biçimde yeniden yorumlanmasını gerektiriyordu. Ama yine de Genç Osmanlı yazarların izlediği bu akıl yürütme bütün İslam dünyasındaki XIX. ve XX. yüzyıl entelektüellerince benimsendi." (156)

İşte bu yeni gelişimin mayası, Alevi-Bektaşilik'le uzlaşır. Toplumun yenileşme hereketini birlikte, yeni ve çağdaş kavramlar altında götürürler. Hareketin özündeki maya ve hareket kazandıran motor Bektaşiliktir. Yeğlenen yeni anlayış Prof. Zürcher'in vurguladığı, "İslam ortodoksluğundan çok uzak" olan bir çizgidir. Bilindiği gibi, bu dönen yeğlenen bu çizgi Bektaşilik'tir.

155. Ahmet Rıza Bey'in Anıları (1988), s: 31 v. d.
156. Erik Van Zürcker - Milli Mücadele'de İttihatçılık, Bağlam Yay. İst. 1987, s: 19 v. d.

BÖLÜM: V

YENİÇERİ- BEKTAŞİ KIRIMI OLAYI VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

1- Yeniçeri/Bektaşi Ocağı'nın Kaldırılışı

a- Yeniçerilik'le Bektaşiliğin Kaldırılışının Nedenleri ve Bu Nedenleri Hazırlayan İç ve Dış Etkenler

28 Haziran 1363 tarihinde Murat Hüdavendigâr döneminde Kara Rüstem Paşa, Candarlı Kara Halil Paşa ve Seyid Ali Sultan'ın düzenleyip onayladıkları *"Pençik Yasası"*na dayanılarak bir kara ordusu olan *"Yeniçeri Ocağı"* kurulur. Bu Ocak, Hacı Bektaş Dergâhı'nın postnişinine kutsandırılır ve Hacı Bektaş bu askeri ocağın *"manevi piri"* kabul edilerek, tüm Yeniçeriler Hacı Bektaş'a *"mürit"* kılınır. Bu gelenek askeri ocağın kaldırılışına dek sürer.

Yanlı tarihler Yeniçeri-Bektaşi ocaklarının kapatılışını; bu ocakların "bozulması"na, "yozlaşmaları"na, savaşlarda savaşmamaları nedeniyle "başarısız" kalışlarına, "dinsiz-imansız" olduklarına, "bağnaz ve fanatiklikleri"ne, ocakların "içki ve fuhuşun merkezi" olduğuna bağlarlar.

Oysa, beş yüz yıl varlığını sürdüren Osmanlı'yı başarıdan başarıya götüren koskoca bir ordunun yıkılışını anlamaya ve açıklamaya bu basit anlatımlar ve önyargılar yetmez. Ayrıca, devlete güç vermiş, büyümesini sağlamış, halkın büyük bir kesiminin bağlandığı inanç olan Bektaşiliğin

tümüyle yok edilmesi birtakım iftiralara bağlanamaz. Çünkü; yapılan şey bir jenosiddir, kitle kırımıdır. Toplumun bir kesiminin inancıyla birlikte yok edilmesidir. Bu nedenle, bu durum kimi basit nedenlere dayandırılamaz. Mutlaka bu tutum, kimi önemli nedenlerden kaynaklanmış olmalıdır.

"Fanatizm", "yobazlık", "bağnazlık", "dinsizlik-imansızlık" gibi nitelemeler Yeniçerilik-Bektaşilik için söylenemez. Bunlar Bektaşilik karşıtı, dahası Bektaşiliğe düşmanlığı iş edinmiş çevrelerin karalamalarıdır. Yeniçeriler-Bektaşiler Osmanlı tarihi boyunca laik, hoşgörülü düşüncenin savunucuları ve yürütücüleri olmuşlardır.

Bektaşiler, Osmanlı'nın en aydın kesimleridirler. Bağnazlığı ve dargörüşlülüğü kırmışlardır. Onların bu yanı; *"Bektaşilik karakterini"* yaratmış, fıkralara, edebiyata dek yansımıştır. Ayrıca liberaldirler, dinler-mezhepler üstü düşünürler. Dinsel alanda tutuculuktan uzaktırlar. Bu yapıları nedeni Rum, Ermeni ve Yahudilerle olan ilişkileri nedeniyle de eleştirilmişlerdir. "Dinsiz-imansız"lıkları ise Esat Efendi gibi doğrudan Bektaşilik düşmanlarının ve mezhep bağnazlarının suçlamalarıdır.

Bektaşilik, bir inanç kurumudur. Tarihi boyunca da bunu yürütmüştür. İslam'ın içinde yer alan bir inanç tarikatıdır.

Yeniçerilik ise, Bektaşiliğin *"Seyfiye kolu"*dur. Osmanlı'nın kuruluş yıllarında, bir inanç kurumuna/tarikata dayandırılarak oluşturulmuş bir askeri örgüttür.

Bektaşiliğin ve Yeniçeriliğin Batı'da bıraktığı izlenim oldukça olumludur. Osmanlı askeri yönetimi içerisinde sivilleşmenin ve demokratikleşmenin aracı ve ölçüsü olarak görülmüşlerdir.

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin askersel durumunu

inceleyen Kont De Marsigli ve daha sonraları ünlü Fransız filozofu Voltaire kapıkulu ocaklarını ulema kesimiyle birlikte Fransız monarşisinin *"Etats-Generaux"*una benzetmişlerdir. Yönetimi yönlendirme ve etkilemelerine bakarak, durumun monarşi ve aristokrasiden çok *"demokrasi"* görünümü ve niteliğinde olduğunu belirtirler. Yine, 1830'larda Osmanlı'da *"danışman paşa"* olan İngiliz subayı A. Slade Yeniçeri Ocağı'nı *"Millet Meclisi"*ne benzetir.(157)

Yeniçerilerin biraz da "günah keçisi" görülmelerinin nedeni devşirme kökenli oluşlarından ileri gelmiştir. Giriştikleri her olaya -haklı/ haksız olsunlar- bu açıdan bakılarak yıpratılmaya çalışılmıştır. Oysa, birçok eylemlerinde halkçı bir zeminde kalmış, haklı eylemler sergilemişlerdir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın başını çektiği *"cunta yönetimi"*ni devirmişler, Nizam- ı Cedit dönemindeki yamak eylemleri *"halk düşmanı yöneticiler"*e karşı olmuş, ayaklanma önderi Kabakçı Mustafa askerlerden *"yağma yapmayacaklarına ve halktan kimseyi incitmeyeceklerine"* dair söz almıştır.(158) Daha sonraki ayaklanmalarda da bu davranış örneği görülür.

Osmanlı'nın üç kıtaya yayılmasının askeri gücünün sonucu olduğunu bütün tarihçiler kabul ederler. Bu yayılma Yeniçerilerle Timarlı Sipahler sayesinde olmuştur. Burada Yeniçerilerin payını kimse yadsıyamaz. Bozulduğu ileri sürüldüğü yıllarda bile Yeniçeri ağırlıklı Osmanlı ordusu 17-68-1774 Rusya savaşında tüm Avrupa'ya karşı savaş vermiştir. Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşa gibi ünlü sadrıazamların *"asi ocak"* olarak gördükleri Yeniçerileri sadece *"cezalandırmak ve kırdırmak"* için savaş aç-

157. Taner Timur - Osmanlı Çalışmaları, V Yay. İst. 1989, s: 121 v. d.; Baki Öz - Aleviliğin Tarihsel Konumu, Der Yay. İst. 1995, s: 62.
158. Timur (1989), s: 124; Baki Öz (1995), s: 62.

malarına karşın, Yeniçeriler Purut Savaşı'nda (1711) olduğu gibi cepheye çok yorgun sürülmeleri durumunda bile, ateşli silahların üstüne *"yalın kılınç"* atılmaktan ve kitle halinde yaşamlarını feda etmekten kaçınmamışlardır.[159]

O zaman Yeniçerilerin ortadan kaldırılışı neden? Belki süreç içerisinde ocakta bozulmalar ve yozlaşmalar olmuştur. Kural dışı davranışlar, disiplinsizlikler sergilenmiştir. Ama bilinmelidir ki, bunlar Osmanlı asker-sivil yöneticilerinin tutumlarının sonucudur.

Ocağa, kural dışı asker kaydı padişah isteğiyle olmuştur. Kimi ayaklanmalarda Yeniçeriler, yöneticiler tarafından kışkırtılmışlardır. Bunlar tarih olarak bilinmektedir. Kışkırtıcı asker-sivil bürokrasi perde arkasında kalmış, kötülüklerin nedeni olarak eylemlerin içerisinde görülen Yeniçeriler olmuştur.

Bu nedenle Yeniçeri-Bektaşiliğin XIX. yüzyılda kaldırılışının nedeni din değildir, tümüyle siyasaldır. Mezhep ayrılığı, yani dinsel yanı sadece bir görüntüden, bir kılıftan ibarettir. Olsa olsa Yeniçerilik/Bektaşilik dinsel nitelik, devletin kurumu kaldırmasında siyasal etkeni pekiştiren, tamanlayan bir etken olmuştur. Sünni mezhep çevreleriyse bir rakipten kurtulmanın tarihsel olanağını yakaladığı için, Ocağın kaldırılışının en önde gelen destekçileri olmuşlardır.

Oysa, Yeniçeriler XVIII. yüzyılda ülkenin hemen her yerinde, özellikle kentlerde *"siyasal bir parti"* gücüne ulaşmıştır. Böylece yalnızca Anadolu'da değil, başkentte bile siyasal gelişmelerde ve tertiplerde rol oynayacak bir güce ulaşmışlardır. Bu güç, aşağıda Bektaşilerin, yukarıda ise siyasal çıkarcıların ve asker-sivil yöneticilerin elindedir.

159. Timur (1989), s: 122.

Ulema ve şeriatçılara karşı bir oluşum yaratılmıştır. Gerek Yeniçerilerin, gerekse şeriatçı ve ulemanın reformlara karşı çıkış biçiminde görünüm alanına çıkan ve oldukça somutlaşan tutumları doğallıkla "din bağnazlığı"yla yorumlanamaz ve değerlendirilemez. Bu tutumlar tümüyle siyasaldır, siyasal sınıflaşmanın dönemin kavramlarıyla ortaya sürülmesidir.(160)

A. De Lamartine gibi Batılı yazarlara göre, Yeniçeriler Osmanlı toplumu içerisinde toplumsal dönüşümün lokomotifi konumundadırlar. Devlet yöneticilerinin bağnazlıklarıyla kıyaslanamayacak ölçüde liberaldirler. Yeniçerilerin bir bölümü çoktandır kırılan, *"Yeniçerilerin emekli oluncaya kadar iş tutamayacağı"* yasağını aşarak tarım ve ticaret işine karışmış, bu yolla sermaye sınıfının içinde yerini almıştır. Böylece imparatorluk içerisinde Müslüman kesimin kentsoylusu (burjuvazisi) oluşmuştur.

Müslüman varlıklı sınıfın ortaya çıkışı, Osmanlı toplumunda yönetici oligarşisinin gerici direncini kıracak bir ulusal bileşimin gerçekleşmesine olanak sağlayacaktır. Doğallıkla, böyle bir toplumsal bireşim ancak laik bir hukuksal sistem zemininde gerçekleşecek ve Osmanlı Devleti - her türlü çözülmeye karşın yapısında modern bir devlet çıkarabilecektir.

Yeniçerilik-Bektaşiliğin kanlıca kaldırılması daha sonra *"Hayriye Tüccarı"* adı altında yapay önlemlerle yaratılmaya çalışılan Müslüman bir egemen sınıfın doğmasını büyük bir olasılıkla önlemiştir. Gerçekten XVII. yüzyıldan itibaren başlayan toplumsal süreç içerisinde, Yeniçeriler Osmanlı ülkesinin her eyaletinde ekonomiyi ele geçirmişlerdir. J. Ancel'in belirttiği gibi, birçok Bulgar, Sırp ve Ru-

160. Prof. Niyazi Berkes - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay. Ank. 1973, s: 69.

men köylerine çorbacı, ağa ve ayan adı altında genellikle Yeniçeriler egemen olmuşlardır.

Geçmişin profesyonel silahlı gücü olan Yeniçeriler artık yeni süreçte ekonominin profesyonelleridirler. Durumun böyle gelişmesiyle ekonomiyi yönlendiren bir Müslüman sınıfın oluşmasını hoş karşılamayan ekonomik güçler, Yeniçerilik-Bektaşiliğin sonunu hazırlamışlardır.

Yeniçerilik-Bektaşiliğin kanlı bir biçimde kaldırılışı, ekonominin Müslüman burjuvazinin eline geçmesini istemeyen Osmanlı'nın doğrudan dışa bağımlı komprador burjuvazisinin operasyonudur.[161] Bektaşiliğe karşı dinsel çevrelerse, ekonomiyi elinde tutan sınıfın başı olan sarayın oyununa gelmiştir. Yeniçerilik-Bektaşiliğin kaldırılışının gerçek nedeni budur.

Yeniçerilik-Bektaşiliğin kaldırılışı dış gelişmelere doğrudan bağlıdır. Fransa, Avrupa'daki güç dengesini lehine çevirebilmek için, Osmanlı Devleti'ni sürekli Rusya'ya karşı savaşa kışkırtmaktadır. 1806 Rus Savaşı Osmanlı'da ayaklanmalara ve ulusal bağımsızlık savaşlarına yol açar.

Avrupa'nın *"kültür babası"* Yunanlılar'ın bağımsızlık savaşı verirken önlerinde en büyük askeri güç doğallıkla Yeniçeriler'dir. Bu engelin kalkması Yunanlılar'a bağımsızlık yolunu açacaktır. Bu durum, Batılı devletler için strateji geliştirme konusu olur. Yeniçeri, ona bağıntılı olarak Bektaşiliğin kırdırılması ve kıyılması artık kaçınılmazdır.

Yeniçeri-Bektaşi kırımı doğrultusunda olan gelişmeler Napolyon Savaşları'nın genel stratejisi içinde, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği rol doğrultusunda yerine getirilir. Kısaca Prof. T. Timur'un saptadığı gibi, *"Yeniçeri sorununun düğüm noktası dış ilişkilerde ve özellikle Rus savaş-*

161. Geniş açıklamalar için bkz: Timur (1989), s: 149 v. d.

larında aranmalıdır." Ayrıca II. Mahmut, III. Selim'in öldürülüşü ve kendisinin başa gelişi sırasında yaşadıkları yüzünden olacak ki, *"Yeniçerileri yoketmek fikri II. Mahmut'ta bir saplantı halini almıştır."*

Bilindiği gibi Yunan bağımsızlık hareketini Rusya'da ***"Etniki Eterya"*** örgütü hazırlar. Eleksandr İpsilanti ve Kapoddistria gibi hareketin liderleri Rusya hizmetinde bakan düzeyinde çalışan Yunanlılar'dır. Yunan bağımsızlık hareketi Avrupa'nın ilgisini ve desteğini kazanmıştır.(162)

Yeniçerilik-Bektaşiliğin kaldırılışı, iç ve dış güçlerin bağlaşıklığıyla oluşmuş bir komlonun ürünüdür. Bu bağlaşıklık ve komplo, 1821 Yunan bağımsızlık hareketini izleyen yıllarda oluşur. Veriler kanımızı pekiştirmektedir.

Ruslar'la İngilizler, II. Mahmut'un daha ilk yıllarında keselerin ağzını açarlar. Dönemin asker-sivil kesimini oluşturan divan üyeleri, üst düzeyli yöneticiler ve ordu komutanlarının çoğunu yanlarına çekerler. 1819-22 yıllarında İngiliz gizli servisi İstanbul'da 1178 sterlin, 1823-26 yılları arasındaysa 4398 sterlin dağıtır. II. Mahmut ve yönetim kadrolarını Yeniçerilere karşı kışkırtır.

Olayları yaşamış Batılı yazar Charles Macfarlane 18-28'de yayınladığı anılarında Yeniçeriler-Bektaşilerin kaldırılışının gerçek yüzünü açıklamaktadır. Ona göre Yeniçeriler ayaklanmalara; *"yönetimce sürüklenmişler", "iktidarın ajanlarınca kışkırtılmışlar"* ve *"son Yeniçeri ayaklanması tümüyle satın alınmış provakatörlerin ürünüdür."* (163)

Sultan Mahmut sunulduğu gibi ileri görüşlü ve usta bir yönetici değildir. Olaylar karşısında aymazdır. Bir taraftan Yunanlılar bağımsızlık isterken ve Ruslar'la savaşılırken,

162. Timur (1989), s: 124 v. d. , 129; Baki Öz (1995), s: 64 v. d.
163. Bu kitaptan alıntılar için bkz: Timur (1989), s: 141, 158.

padişah ülke gezisindedir ve 1827-1831 yılları arası o Trakya'yı dolaşmaktadır.(164)

Osmanlı'nın "akıllı" ve "reformcu" padişahı II. Mahmut Batılılarca oyuna getirilmiştir. Eldeki tek askeri güç yok edilmiştir. Donanma da Navarin'de yakılmıştır (1827). Böylece Avrupa karşısında savunmasız bırakılan Osmanlı Devleti, Batı'nın isteklerini teker teker yerine getirme zorunda bırakılmıştır. Bunlardan biri de, Yunanlılar'a bağımsızlık verilmesidir. Ve Yunanlılar, 1829 yılında Rusya'yla yapılan ***"Edirne Antlaşması"*** ile bağımsız olurlar.

Bu dönemler Osmanlı ülkesinde askeri danışman olarak bulunan Moltke Yeniçeri kırımının ve örgütün kaldırılmasının zamanlaması konusunda hayrete düşerek şunları söyler:

"Garip şey! Halkın yarısının, kendi yönetimine karşı gizli veya açık ayaklanma durumunda olduğu ve korkunç bir komşunun ordularının Asya'da ve Avrupa'da imparatorluğunun sınırlarını aşmak üzere bulunduğu bir sırada, Osmanlı sultanı kendi ordusunu yok etmekten mutlu oluyordu!" (165)

Bir komployla kaldırılan Yeniçeri askeri örgütüyle birlikte, bu örgütün inanç olarak bağlı olduğu Bektaşilik de şeriatçı ulema ve tarikat çevresinin özenli bir tertibiyle kaldırılmıştır.(166)

164. Sultan Mahmut'un Gelibolu, Çanakkale ve Edirne gezisinin Mehmet Daniş Bey'ce güncelleştirilerek yazılmış notları için bkz: Mehmet Daniş Bey- Şamil Mutlu (Haz.)- Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmut'un Edirne Seyahati, Mehmet Daniş Bey ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İst. 1994. Yalınlaştırılarak değerlendirilme metni; s: 27- 40 arası, asıl metin 81- 101 arası.

165. H. Von Moltke - Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İst. 1969. Ayrıca alıntı için bkz: Baki Öz (1995), s: 66 v. d.

166. Konu şu çalışmamızda genişçe ele alınmıştır. Bkz: Baki Öz - Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997, s: 168 v. d.

Sultan Mahmut'un Bektaşiliği kaldırmasının örtülü etkenlerinden biri de, Osmanlı'nın Asya Sünni İslamlığıyla sıcak ilişki kurmak istemesi ve onların önderi/yönlendiricisi olamayı, gerektiğinde Asya Sünni İslamlığının gücünden yararlanmayı tasarlamasında yatmaktadır.

Asya'nın Müslüman ülkeleri bu dönem Sünni içerikli ***"Nakşibendi-Müceddidilik Tarikatı"***nın etkisindedirler. Bu koyu Sünni tarikat, tüm Asya Müslüman devletlerini egemenliği altına almıştır. Bu Müslüman ülkelerinde yaygın bir *"zaviyeler ağı"* oluşturmuşlardır. Hindistan'dan Osmanlı topraklarına doğru da yayılmayı düşünmekte ve Osmanlı ülkesinde özellikle de İstanbul'da yer edinmek istemektedirler.

Bu yaklaşım politikası içerisinde Hindistan'dan II. Mahmut'a kurullar gelir-gider. Gelen kurulun, armağan olarak Kur'an ile Şeyh Muhammed Masum'un eserlerini getirişi bu açıdan anlamlıdır.

İslam ülkeleri Batı sömürgeciliği karşısında Kanuni'den sonra ilk kez Osmanlı'ya yönelmektedirler. Bu yönelişteki dinsel-mezhepsel bağ, doğallıkla *"Sünnilik"*tir. Saray ve çevresi, Bektaşi gücünün ve etkinliğinin bu yönelişte kopukluk yaratabileceği kanısındadır.

Bu nedenle Sultan Mahmut Alevi-Bektaşiliği kendisinin, *"Emiru'l-mümin ve Padişah-ı İslam"* makamına ulaşmasında engel görmektedir. Çevresindeki Sünni ulema, tarikat şeyhleri ve bürokratları da bu sanısını pekiştirirler. Ayrıca Alevi-Bektaşiler Osmanlı tarihi boyunca Türk kültürünü ve toplumsal özelliklerini korumuşlardır. Bu durum, Türkiye'de genel İslam'a karşın *"Türklük öğesi"*nin önde görünmesine neden olacak çağrışımlar yaptırabileceğinden, Sultanın Sünni İslam toplumlarına görünmek istediği siya-

setine pürüzler sokabilir.

Padişah ve Sünni çevresi Bektaşiliğin kaldırılışını, Osmanlılar'ın Sünni İslam dünyasına yönelişlerinin bir simgesi olarak görmektedirler. Böylece, bu tarikatın kaldırılışıyla evrensel ve uluslararası İslam anlayışı Osmanlı-Türk topraklarında ve özellikle Osmanlı'nın merkezi İstanbul'da egemen olabilecektir.

Padişah ve Sünni-İslamcı çevresinin, Bektaşiliği tüm kurumlarıyla birlikte ve onun gerektiğinde dayanacağı askeri gücü olan Yeniçeriliği o zamansız döneminde ivedilikle kaldırışının nedenleri bu siyasetten aranmalıdır. Bektaşiliğin kaldırılması, Osmanlı yönetiminin Sünni İslam'la bütünleşmesinin, dahası bu çevrelere egemen olmasının(!) yolunu açabilecektir. Padişah Mahmut ve Sünni çevresi bunu düşünmüşlerdir. Bektaşiliğin ve Yeniçeriliğin kaldırılışında bu etken önemli rol oynamıştır.(167)

b- Yeniçeri-Bektaşi Kırımı ve Bu Ocakların Kaldırılması

Bu konuda dış güçler, padişah, bürokrasi, askeri üst çevreler, ulema ve Sünni tarikat çevreleri ortak düşünmekte ve birlikte hareket etmektedirler. Yeniçeri ve Bektaşiliğin kanlıca kaldırılması bu belirtilen çevrelerin ortak kararı ve eylemidir. Olay şöyle gelişir.

Yeniçeriler, Şeyhülislam Tahir Efendi'nin fetvasıyla kendi içlerinden seçilerek oluşan *"Eşkinci Ocağı"*nı 11 Haziran 1826'da kabul eder ve eğitimine başlarlar. 15 Haziran'da ayaklanırlar. Habib Odabaşısı'nın *"Hacı Bektaş Veli Ocağını uyandıralım"* türündeki sözleri olayları arttırır.

167. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Prof. Dr. Butrus Abu-Manneh - "1826'da Nakşibendi-Müceddidi ve Bektaşi Tarikatları", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ensar Neşriyat, İst. 1999, s: 113-133 arası.

Yeniçeriler kazanlarını ***"Etmeydanı"***na çıkarırlar. ***"Cebehane"*** ve ***"Saraçhane"*** kazanları da çıkarılarak bunlara katılır. Yeniçeriler Eşkinci Ocağı'nın eğitim sistemine karşı olduklarını belirtirler. *"Biz bu biçimde eğitim yapmayız. Eski usulümüz testiye kurşun atmak ve keçeye kılınç çalmaktır. Bu yeni eğitime neden olanları isteriz"* demektedirler.

Padişah komutan, bürokrat ve ulemayı toplar. Bir *"Meclis-i Şûrâ"* toplantısı yapar. Toplantıya; Şeyhülislam Tahir Efendi, Rumeli Kazaskeri Arif Efendi, İstanbul Kadısı Sadık Efendi, Ağa Hüseyin Paşa, İzzet Mehmet Paşa, Yahya Bey, Behçet Efendi, Ahmet Reşit Efendi, Mehmet Rahmi Bey, Sadullah Efendi, Cafer Bey, Hoca Mehmet Efendi gibi ileri gelenlerin yanı sıra, ulemadan II. Mahmut'un ve Gümüşhanevi'nin hocası olan mutassavvıflardan Kürt Abdurrahman Efendi'ler gibi üst düzeyde saygı gören ulema arasından da katılmalar olur.

Padişah, bu ayaklanmanın "sultana karşı" olduğunu ve *"bu hainlerin cezalandırılmasında düşüncelerini"* sorar. Ulema görüş birliği içinde, *"bunların öldürülmelerinin yasal olduğuna"* fetva verirler. Hep bir ağızdan *"ölmek var dönmek yok"* diyerek kararlılıklarını belirtirler. *"Liva- yı Şerif- i Nebevi"* çıkarılarak savaşa karar verilir.

Fakat, iç savaş padişahı da ürkütmektedir. Kararsızlığını, saray hocası Kürt Abdurrahman Efendi giderir. Hiddetinden ağzı köpüren hoca; *"Bu din ve devletin ayakta kalması Allah'ın istediği şeyse Yeniçerileri vururuz, yok ederiz. Değilse biz de bu din ile batıp gideriz"* diyerek karar makamında olanları galeyana getirerek coşturur. Böylece, padişahın istediği yanıt verilmiştir.

II. Mahmut, *"Sancak- ı Şerif"*i çıkararak halkı Yeniçe-

rilere karşı savaşa çağırır. Eyub, Üsküdar ve Galata semtlerine ulaklar göndererek savaşa katılmalarını ister. Ağa Hüseyin Paşa Yeniçerilerle savaşın komutanlığına getirilir. Eline şeyhülislamlık fetvası verilir. Şeyhülislamın fetvasında Yeniçerilerin öldürülmelerinin *"yasal olduğu"* belirtilir.

Padişah verdiği fermanıyla Yeniçerilerin; *"şeri yasalara karşı olduklarını", "din karşısında küfür içine girdiklerini", "dört halifeye küfrederek safca inananları doğru yoldan saptırdıklarını"* ileri sürer. Bu Hatt-ı Hümayun, Sünni Müslüman kamuoyuna seslenecek biçimde hazırlanmıştır. Bektaşi ve Alevi kesimi için bu fermanda tam on altı kez; *"rafz, ilhad, ibhiyyun, mülahide"* veya *"gürüh-u Alevi ve revafiz"* terimleri yinelenmiştir.(168)

İlkin, 3500 dolayında medrese öğrencisi Yeniçerilerle savaş için devletin hizmetine koşar. Ahıskalı Hoca Ahmet Efendi toplanan birlikleri dualar. Ağa Hüseyin Paşa topçu askeriyle Divanyolu'ndan, İzzet Mehmet Paşa ise humbaracı, lağamcı ve kalyoncu askerleriyle Saraçhane'den hareket ederler.

Baruthane Nazırı Necip Efendi ise başından kavuğunu çıkarıp sarığını sararak "Sancak- ı Şerif"in altında toplanan yaya gönüllü birliklerin başına geçer. Topçu Yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa Yeniçeri kışlalarını topa tutarak yıkar ve yakar. Kaçanlar hemen oralarda yakalanarak öldürülürler.

Selim Paşa'nın bu biçimde öldürdüğü Yeniçeri sayısı iki yüze, Hüseyin Paşa'nın Ağakapısı'nda öldürdüğü ise yüz yirmiye ulaşır. Bütün İstanbul kapıları denetim altına alın-

168. Fermanın metni için bkz: Gündüz (1989), s: 135; Doç. Dr. Bedri Noyan Dedebaba - Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay. Ank. 1998, C: I, s: 161- 164 arası. Ayrıca Alevi-Bektaşiliği karalamaya yönelik vurguların belirtilişine ilişkin bkz: Prof. Dr. Butrus Abu-Manneh - a. g. m. , s: 125.

mış, dışa kaçmalar kesinlikle önlenmiştir.

17 Haziran 1826 günü alınan bir kararla, Yeniçeri Ocağı resmen kaldırılır. Bununla birlikte ocağın bütün rütbe, lakap, ün, san ve nişanları da kaldırılır. Bu olaylar sırasında İstanbul Yeniçerilerinden altı bini öldürülür.

"Üss-ü Zafer" ve *"Tarih- i Cevdet"*e göre II. Mahmut Bektaşiliği kaldırma operasyonunda İstanbul ve taşrada 6 bin dolayında Alevi- Bektaşi idam etmiştir. *"Frankfurt Gazetesi"*nin İstanbul habercisi ise bu operasyonlarda 20 bin kişinin sürgün edildiğini bildirir.

Söylenildiğine göre, II. Mahmut 70 bin Bektaşi'yi öldürmeyi amaçlamıştır. Bu kadar Bektaşi'yi bulamayınca, Bektaşi mezar taşlarını kırdırarak and içtiği bu sayıyı tamamlamıştır.

Yalnız Ege yöresinde giydikleri dizlik nedeniyle Yeniçerilere benzediklerinden, Yeniçeri kabul edilerek yüz binin üzerinde Zeybek öldürülmüştür. Yakalanan Yeniçeriler ağır işkencelerden geçirilmiş, diri diri ayaklarına nal çakılmış, etleri yarılarak kandiller yakılmıştır.

40-50 gün içerisinde İstanbul'dan yirmi bin dolayında insan sürülür. Geri kalanlar ad, kıyafet ve meslek değiştirip gizlenerek kurtulabilirler.

Padişah II. Mahmut taşraya da buyruklar göndererek, taşradaki Yeniçerilerin tümüyle yok edilmesini ister. İstanbul kırımından sonra böylece Anadolu ve Rumeli illerinde de Yeniçeri kırımı başlar. Bu kırımlardan sonra buyrukların yerine getirilip-getirilmediğini padişah, casusları ve yetkilileri yoluyla denetler.

Sadrazam daire başçavuşlarından Hacı Ali, peştimal tüccarı görüntüsünde Kartal, Gebze, İzmit, Sabanca, Hendek ve Geyve'yi dolanarak durumu saraya rapor eder. Yine

bu amaçla Sadrazam buhurdancısı Rüstem Ağa Bursa ve yöresine, Sadrazam tatarlarından Hacı Osman Ağa'ysa Bolu, Kastamonu, Osmancık, Çorum, Amasya ve Niksar dolaylarını denetlemek için gönderilir.

Bu denetim, Balkanlar'daki eyaletlere dek genişletilir. Yeniden depreşme olayları şiddetle bastırılır. Bosna'da Tahmisci ailesi ve bu tür ileri gelir aileler tümüyle yok edilir.

İstanbul'dan sonra Yeniçeri bakımından en yoğun olan Edirne Ocağı sessizce ortadan kaldırılır. Maraş valisi Mehmet Celaleddin Paşa da Maraş'ta sayısız Yeniçeri kırar. Tokat'ta da öldürülen Yeniçeri sayısı oldukça fazladır.

Haziran 1827'de İstanbul'dan buyruk alan Sivas valisi Seyyid Mehmet Paşa, Tokat ve Sivas'a kan kusturmuş ve önemli ölçüde Yeniçeri kırmıştır. Erzurum'u, Erzurum valisi Galip Paşa, Kayseri'yi ise Maraş valisi M. Celaleddin Paşa Yeniçerilerden temizlemişlerdir. Bolu, Kastamonu ve Viranşehir dolaylarının Yeniçerilerinin yok edilmesi de mutasarrıf Rauf Paşa'dan istenmiştir.

Padişahın bu konuda ödünsüzlüğünü gören Çirmen mutasarrıfı Esat Paşa mutasarrıflık bölgesindeki Yeniçerileri öldürmekle birlikte tüm Bektaşi tekkelerini de yıktırarak padişaha yaranma yarışında önde yürümüştür.

Uzak bölgelerdeki ünlü Yeniçerilerin bizzat kafaları padişahca istenmiş; Kütahya, Dimetoka, Eski Zagra ve Silistre'de bu tür ünlü Yeniçerilerin kesilmiş başları İstanbul'a akmıştır.

Kısaca tarihlerin *"Vaka- i Hayriye"* dedikleri, özünde ise *"Vaka- i Şerriye"* olan bu soykırım/insan kırımı olayında İstanbul'da 3 bini çatışmalarda, 7-8 bin Yeniçeri ise idam edilerek öldürülmüşler, on binlercesi ise sürgün edilmişlerdir.

Taşra illerindeki kırım ise saptanamamaktadır. Taşra, bir insan avı yaşamıştır.(169)

c- Bektaşiliğin Yasaklanması ve Tekkelerinin Kapatılması

Bir silahlı örgüt olan Yeniçeriliğin kanlıca dağıtılmasından sonra, sıra Yeniçeriliğin yüzyıllarca inanç dayanağı olan Bektaşi Tarikatına gelmiştir. Bu bir yerde devlete egemen olan Sünni mezhep ve tarikat çevrelerinin de isteğidir. Yıllardır özlemi içinde oldukları bu tasarılarına, sonunda bir siyasal zemin yaratabilmişlerdir. Yeniçeriliğin kaldırılması komplosu, Bektaşiliğin kaldırılmasına da olanak hazırlamıştır.

II. Mahmut bu başarıları içerisinde halk üzerinde tam bir sulta kurar. *"Devlet sohbeti"* yapılıyor diye, İstanbul'da binin üzerinde kahvehaneyi kapar. Kahvehane kapama işini Anadolu ve Rumeli'de Yeniçerilik ve Bektaşiliğin yoğun olduğu bölgelerde de sürdürerek düzeni ve yönetimi eleştirmeye yasak getirir. Yeniçeri ve Bektaşi düşmanı bürokratları, komutanları ve ulemayı yanına alır ve kadrosu içinde değerlendirir.

Öyle ki; II. Mahmut Bektaşi karşıtı bir kadroyla kuşatılmıştır. Mehmet Esat Efendi'yi vakanivüstlüğe getirir. Esat Efendi, ***"Üss- ü Zafer"*** adlı yapıtıyla bir bakıma Yeniçeri ve Bektaşi kırımını yönetim açısından yazmakla gö-

169. Geniş bilgi, anlatım ve belgeler için şu kaynaklara bkz: Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi) (1993), C: VI, s: 2935-2974 arası.; Toplantıya katılanların tam listesi için bkz: Mehmet Daniş Bey- Şamil Mutlu (Haz.) (1994), s: 17 v. d., 21, 46 v. d.,48, 51, 63; Prof. İ. H. Uzunçarşılı - Kapıkulu Ocakları, TTK Yay. Ank. 1988, C: I, s: 533- 565 arası.; Gündüz (1989), s: 133- 139 arası.; Giyimleri nedeniyle Yeniçeri sınıfına sokularak öldürülen Zeybeklere ilişkin bkz: Murat Sertoğlu- Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Sağlam Yay. İst., s: 205; Şevki Koca - Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler, Nazenin Yay. İst. 2000, s: 76. Ayrıca bkz: Baki Öz- Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997, s: 174 . d., 182 v. d.

revlendirilmiştir. Zaten kendisi Yeniçeri-Bektaşiliğin kaldırılmasının kuramcısı, yani padişahın bu konuda *"akıl hocası"*dır. Yazar, bu görevini başarıyla yürütmüş ve yapıtından ötürü de 10 bin kuruş ile 2630 altın ödül almıştır. Bektaşiliğe ilişkin hiçbir karalamadan geri durmamış, Bektaşiliği ve Bektaşi kurumlarını İslam'a ve Kur'an'a karşı düşürmekten kaçınmamış ve devleti Bektaşiler üzerine çekmeye çaba göstermiştir.(170)

Yeniçeriliğin ve Bektaşiliğin kaldırılmasında II. Mahmut kendine özgü Alevi-Bektaşi ve Yeniçeri karşıtı bir yönetim kliği oluşturmuştur. Bunlar çeşitli vaadlerle ve paralarla donatılmıştır. Sünni ulemanın da üst kesimleri satın alınmış, mezhep ve tarikat farklılıkları bilevlenerek Yeniçerilik ve Bektaşiliğin karşısına düşürülmüştür. *"Sancak- ı Şerif"* ile halkın katılımı sağlanarak, Yeniçeriler-Bektaşiler ve tabanları yok edilmiştir. Yeniçeri-Bektaşi düşmanlığıyla donanmış kadrosunu çeşitli ödünlere boğmuştur. Yakın kadrosuna devlet olanaklarından yararlanma yolunu açmıştır. Yeniçerilerin iaşesini sağlayan kimi varlıklı Yahudi ve Ermenileri öldürtmüş, mallarına el koymuştur.

1828'lerde 18 bin Katolik Ermeni Anadolu'ya sürülerek, yakın çevresinde yer alacak kişilerin bu mallara konmalarına olanak hazırlamıştır. Böylece Osmanlı tarihinde devletin vatandaşın mallarına el koyma (müsadere) olayı II. Mahmut döneminde, insanları Yeniçerlik-Bektaşiliğe karşı düşürmek ve bu kesimi yoketmek için yapılmış olur.

170. Esat Efendi, Bektaşi dergâhlarında içki şişelerinin ağızlarına Kuran sayfalarının tıkaç yapıldığını yazarak Alevi-Bektaşi toplumunu Kuran'a karşılık/ inanmazlık/ saygısızlık töhmeti altına sokmaya çalışır. Bkz: Doç. Dr. Yaşar Nuri Öztürk - Tarihi Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yay. İst. 1990, s: 198. Kahvehanelerin devlet dedikodusu ve siyaset yapıldığı gerekçesiyle kapatılışı hakkında bkz: Mehmet Daniş Bey- Şamil Kutlu (Haz.) (1994), s: 25, 74.

Yeniçerilerin kırdırılması ve yok edilmesinden sonra, sıra Bektaşilik Tarikatı'nın kaldırılmasına gelmiştir. 8 Temmuz 1826 günü *"Saray- ı Hümayun Camii" ("Babü's-sa'âde Camii")*'nde bir toplantı yapılır. Gündemi, Bektaşi Tarikatı'nın kaldırılmasıdır. Gerekçesi, Alemdar Mustafa Paşa olayındaki payları ve halk arasında *"rafiziliğin yaygınlaşması"*nda rol oynamalarıdır. Toplantıya; dönemin II. Mahmut yanlısı Sünni ulema, tarikat şeyhleri ve bürokratlar katılırlar. Katılanlar şunlardır:

1- Sultan Mahmut (usul gereği kafes arkasında dinleyici),
2- Sadrazam,
3- Eski ve yeni şeyhülislamlar,
4- Anadolu ve Rumeli kazaskerleri,
5- Nakşibendi şeyhlerinden Beşiktaş'da Yahya Efendi türbedarı Hafız Ahmet Efendi,
6- Eyub'da İdris Köşkünde tekkesi bulunan Kaşgari Tekkesi şeyhi Balmumcu Mustafa Efendi,
7- Mevlevi Tarikatı'ndan Galata Mevlevihanesi şeyhi Kudretullah Efendi,
8- Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Ali Efendi,
9- Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Abdülkadir Efendi,
10- Halveti şeyhlerinden Kocamustafapaşa'dan Sünbüliyye şeyhi,
11- Halveti şeyhlerinden Zakirbaşı Şikârizade Şeyh Ahmet Efendi,
12- Halveti şeyhlerinden Merkezefendi şeyhi Ahmet Efendi,
13- Halveti şeyhlerinden Kasımpaşa şeyhi Ali Efendi,
14- Halveti şeyhlerinden Üsküdar'da Nasuhi şeyhi Şemsüddin Efendi,
15- Celveti şeyhlerinden Hüdai Mahmut Efendi şeyhi Şi-

hap Efendizade Seyyid Efendi,
16- Celveti şeyhlerinden Bandırmalızade Galip Efendi,
17- Sadiyye şeyhlerinden Kovacı Şeyh Emin Efendi.[171]

"Cevdet Paşa Tarihi"nde sadrazamın padişaha sunduğu konuşmalara ilişkin özetleme (telhis) ile bu toplantıda konuşulanlar ve alınan kararlar yer alır.[172] Ulema ve şeyhler adına konuşan Şeyhülislam Tahir Efendi, Hacı Bektaş'ın manevi kişiliğini dönemlerindeki *"bozulmuş", "dinden sapmış", "şeriatın tersini yapan"* Bektaşilerden(!) ayırarak konuşur. Çeşitli yörelerde *"insanları kandırarak çoğaldıkları", "fiski fücur"* yaparak genel ahlakı "bozdukları", içlerinde Kıncı Baba, Ahmet Efendi ve Salih Efendi gibi ileri gelenlerinin dahi *"oruç tutmayıp, namaz kılmadıkları"*, ilk üç halifeye *"saygı duymadıkları"*na dikkat çekilir. Özellikle bu yanlarına vurgu yapılarak suçlu gösterilmeye çalışılır.

Tarikat şeyhlerine, Bektaşilere ilişkin kanaatları sorulur. Onlar da; bu toplumla ilişkileri olmadığı için (*"ülfetleri olmadığından"*) bilmediklerini ve tanımadıklarını, yalnız duyup-gördükleri kadarıyla haklarında iyi kanıya sahip olmadıklarını belirterek bu tarikatın kaldırılmasında padişahın tasarısına çanak tutarlar. Bu tarikatı genellikle suçlu görür, bağlılarının *"cezalandırılmalarını"*, ileri gelenlerininse *"idam edilmelerini"*, kimininse Sünniliğin egemen olduğu Hadim, Birgi, Tire, Kayseri gibi yerlere *"sürülmelerini"* önerirler.

Son 60 yıl öncesinden varolan Bektaşi tekkelerinin bırakılmasını, bu 60 yıl içerisinde yapılanlarınınsa yıkılması-

171. Katılan şeyh, ulema ve devlet adamlarının listesi için bkz: Tarih-i Cevdet (1993), C: VI, s: 2967; Mehmet Daniş Bey - Şamil Kutlu (Haz.) (1994), s: 24 v. d.; Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 567; Gündüz (1989), s: 140; Baki Öz (1997), s: 177 v. d.
172. Görüşmelerin özeti için bkz: Tarih-i Cevdet (1993), C: VI, s: 2967 v. d.; Konuşmaların padişaha sunulmuş bir özetlemesi (telhisi) için bkz: Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 566- 570.

nı, yalnız kalması gereken eski Bektaşi tekkelerinin başına *"sünnet ehli"*nden türbedar ve postnişin atanmasını, bunların da genellikle Nakşibendi Tarikatı'ndan seçilmesini isterler. Böylece Bektaşi tekkelerinin *"ıslah edilip ehli sünnete"* kazandırılması kararlaştırılır.

Yani, Alevi-Bektaşi toplumunun bilinçli kesimleri ve kurumları yok edilecek, geri kalanıysa pasivize edilerek *"Sünnileştirilecektir"*. Kalan Bektaşi dergâhları, özellikle Bektaşiliğin merkezi dergâhı olan Pirevi'ndeki Alevilik'teki Cemevi'nin karşılığı olan *"Meydanevleri"* kapatılır. Kısaca, Alevi-Bektaşi ayini tümüyle yasaklanır.

II. Mahmut sadrıazamına ferman göndererek, Yeniçeri-Bektaşi kırımına başlandığına, işin bu düzeye getirildiğine göre sonuna kadar götürülmesini, Alevi-Bektaşi kesimine hiçbir ödün verilmeden *"temizlenmelerini"* ister. 1826 tarihli femanında politikasını şöyle açıklar:

"Bektaşi tarikatının hal ve durumu bu düzeye gelmişken, doğal gelişimine bırakıp paklanmazlarsa, günbegün çoğalır, insanları yanıltarak yanlarına çekerler. Doğallıkla bu din 'sapkını topluluğun tümüyle temizlenmesinin zamanıdır."

Padişah aynı fermanında ilkin başkenttekilerin, daha sonra da Anadolu ve Rumeli'dekilerin araştırılıp yok edilmelerini, listesi yapılan şeyh ve dervişlerin kesinlikle kaçırılmamalarını, bunların şeriatın gerektirdiği biçimde cezalandırılmalarını buyurur. İdam edileceklerin hemen öldürülmelerini, bağışlanması istenilenlerinse sürgün edilmelerini ister.

Vakanivüstlerden Şanizade Ata Efendi'nin Tire'ye, müderrislerden Çağalzade Tahir Bey'inse Hadım'a *"terbiyelerinin verilmesi"* için sürülmelerini ister. Kısaca padişah;

"bunu kendimize iş edinip, bu din sapkını topluluğu yok etmeye çalışacağız" der.[173]

Sadrazam, şeyhülislamın Bektaşi işini gevşek tutması, padişahın da bu işi yakından izlemesi ve Bektaşiliğin tümüyle yok edilmesini sadrazamlık katından istemesi üzerine,[174] sadrazam Selim Paşa bu iş için şeyhülislamın bizzat padişah tarafından görevlendirilmesini ister. Padişah şeyhülislama gönderdiği buyruğunda Bektaşilik işinin kökünden kazınmasını şu sözleriyle buyurur:

"...Şu Bektaşi fesadı maddesinin ehli sünnet arasından tümüyle temizlemek için şeyhülislamlığın bu işi üstlenmesi buyruğumuzdur. Bu Bektaşilik fesadının Muhammed ümmedi arasından kaldırılmasına birlikte çaba ve özen gösteriniz." [175]

Padişah II. Mahmut şeyhülislam Tahir Efendi'nin fetvasına dayanarak[176] Eylül 1826'da Bektaşi Tarikatı'nı ve tekkelerini kaldırır. Bektaşi tekkelerini yıktırır ve tüm mülklerine el koyar, bırakılması gerekenlerin başına Nakşibendi şeyhlerini atayarak denetim altına alır ve Sünnileştirmeye çalışır.

Anadolu ve Rumeli yörelerindeki Bektaşi tekkelerini denetlemek için özel görevliler ve hocalar görevlendirir. Rumeli tekkelerini denetlemek ve yıktırmak için eski Mirahuruevvel Hacı Ali Bey ile ulemadan Pirlepeli Ahmet Efendi, Anadolu'daki tekkelerin denetimi ve yıkımını sağlamak

173. Padişahın fermanı için bkz: Baki Öz - Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Can Yay. İst. 1996, s: 89 v. d. (Belge no: 75); Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 570 v. d.

174. Padişahın olayın yakından izleyicisi olduğunu ve bu işin ivedilikle çözülmesini istediğini gösterir fermanları için bkz: Baki Öz (1996), s: 91 (Belge no: 77, 79); Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 573, 575.

175. Baki Öz (1996), s: 91 (Belge no: 76); Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 574

176. Şeyhülislamın fetvalarının metinleri için bkz: Enver Behnan Şapolyo - Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964, s: 343; Gündüz (1989), s: 143; Baki Öz (1996), s: 121 (Belge: 100).

içinse eski Cebecibaşı Ali Ağa ile müderrislerden Çerkeşli Mehmet Efendi atanırlar.(177) Padişah, bu atamayı bir buyrukla illere duyurur. Bektaşilik'le ilgili bilinen karalamalar yinelenerek kamuoyu desteği sağlanmaya çalışılır. Bu kararın Sünni tarikat çevrelerinin ve ulemanın desteğiyle alındığı, Bektaşilerin *"kadı, müftü ve ulemaca"* cezalandırılacakları, yine bu çevrelerin yardımıyla tüm Bektaşi tekkelerinin yıkılarak yok edileceği, devletin kendilerine verdikleri topraklar üzerinde Bektaşilerin Yeniçerilerle birlikte buraları sahiplenerek *"fiskufücur"* ve *"devlet düşmanlığı"* yaptıkları, bu arazilerin *"ellerinden alınarak yeniden devlete döndürüleceği"*, bunun için şeyhülislamdan iki tane fetvanın alındığı, tekke şeyhlerinin sürgün edilmeleri ve tekke mallarına devlet adına el konulmasının *"şeri yasalarla"* yürütüleceği bildirilmektedir. Fermanlarda Alevi-Bektaşi mallarına el konulmasına ilişkin şu açık emirler yer alır:

"Genel Bektaşi tekke ve zaviyelerinin yıkılması, taşınır ve taşınmaz mallarının alınarak satılması ve paralarının Beytülmal'dan toplanması, bu paraların kafirlerle savaşıldığında harcanması..." (178)

Sultan Mahmut'un 1827 yılında verdiği bir başka fermanında da yine aynı istekler yer alır:

"Anadolu tarafında olan bütün Bektaşi tekke ve zaviyelerinin yalnız türbeler yerinde bırakılarak binalarının yıkılmasıyla mal, eşya, emlak ve hanların (ev, dükkan) tarafıma düşenler için kaydedilmiş, yazılmış ve imzalanmış defterlerinin gönderilmesi..." (179)

177. Bu atamayla ilgili şeyhülislamın sadrıazama tezkiresinin metni için bkz: Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 572 v. d. (dip not). Atamanın bölgelere duyurusu için padişahın illere gönderdiği fermanın metni için bkz: Baki Öz (1996), s: 87 v. d. (Belge no: 74).
178. Padişahın illere fermanının tam metni için bkz: Şapolyo (1964), s: 343.
179. Bkz: Baki Öz (1996), s: 92 (Belge no: 78).

Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez bir tarikat kapatılmış, mallarına devlet olarak elkonulmuş ve tarikat erbabı cezalandırılmıştır.[180] Bu da doğallıkla Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar zemininde oluşan Alevi nitelikli Bektaşi Tarikatı'dır.

Bu kararlar ve önlemlerden sonra Bektaşi sürgünleri, idamları, tekkelerin yıktırılması, kalanların yönetimine Sünni ulema ve şeyhlerin atanması, tekkelerin mallarınamülklerine devlet adına anti-demokratik yollarla el konulması ve bu malların devlet yanlısı geçinen Sünni dini çevrelere verilmesi, Alevi-Bektaşilerin *"Sünniliği kabul etme zorunda bırakılması"*, devlet yanlısı geçinen kötü niyetli din çevrelerinin düşmanlık duydukları kimseleri *"Bektaşidir"* diye gammazlayarak kıyıma uğramalarını sağlamaları sürecektir.

Böylece; Kıncı Baba, Ahmetzade ve Salih Baba idam edilirler. Abdülkadir Efendi Manisa'ya, Şanizade Muhammed Ataullah Efendi Tire'ye sürülürler. Ferruh (Ferah) Efendi Bursa'ya sürülmüştür. ***"Tefsir-i Mevakib"*** üzerinde çalışması nedeniyle sürgün yeri Kadıköy'e dönüştürülür. Hacıbektaş dergâhının yönetimine Nakşibendi şeyhlerinden Kayserili Şeyh Mehmet Said Efendi atanır.

Hacıbektaş kasabasındaki Pirevi külliyesindeki caminin adı *"Nakşibendiyye Camii"* olarak değiştirilir. Yeniçeri Ocağı'nda *"miralay"* rütbesiyle temsil edilen ve 99. ortada bulunan Bektaşi Tarikatı şeyhi yerine, yeni kurulan *"Asakiri Mansureyi Muhammediye"* ordusu Mevlana Celaleddin'in kutsallığına bırakılarak, ordu şeyhliğine Mevlevi şeyhlerinden biri *"mareşal"* rütbesiyle atanır ve 99. ortaya oturtulur.

180. Gülağ Öz - Yeniçeri-Bektaşi İlişkileri ve II. Mahmut, Uyum Yay. Ank. 1997, s: 67.

İstanbul'un on dört Bektaşi tekkesinden dokuzu yıkılır. Rumelihisarı'nda Şehitlik, Öküz Limanı, Karaağaç, Yedikule (Mumcular tekkesi), Sütlüce (Bademli tekkesi), Eyüp (Karyağdı tekkesi), Üsküdar (Kancı tekkesi), Merdivenköy ve Çamlıca'daki Bektaşi tekkeleri yıkılanlar arasındadır. İçinde yaşayanlar, görevliler ve bağlılar tutuklanarak içeri alınır. Sonra, Sünnilik sınavından geçirilir. Sünnileşmede inandırıcı olanlar bağışlanır, diğerleriyse sürülürler.

Bulgaristan, Makedonya ve Balkanların diğer yörelerinde bütün tekkeler yıkılır, *"ihvanlar"* öldürülür ve dağıtılır. Bulgaristan'daki ünlü Demir Baba tekkesi de yıkılan ve dağıtılanlar arasındadır. Anadolu ve Balkanlar'daki tekkelerin mal ve mülklerine devlet el koymakla birlikte, birçoğu da yerel varlıklılara ucuz fiatlara satılır.

Bektaşi tekkelerine ilişkin alınan kararları gerçekleştirebilmek için, Anadolu ve Rumeli'deki Bektaşi tekkelerinin her birine birer dersiam hocası özel görevli olarak atanır. Saray yakını kimi fırsat kollayıcılar düşmanlık duydukları insanları *"Bektaşidir"* diye ihbar ederek sürgünlerini çıkarırlar.

Yeniçeriliğin ve Bektaşiliğin kaldırılması sırasında ve sonrasında II. Mahmut Alevi-Bektaşi halk üzerinde terör estirir. *"Bektaşiliği yeniden diriltiyorlar"* bahanesiyle binlerce insan sorgulanır, işkencelerden geçirilir. Padişah II. Mahmut, Bektaşi tekkeleri ve Alevi-Bektaşi halkı üzerindeki baskısını tüm yönetimi boyunca sürdürür. Bektaşiliğin yeniden yeşermesini önlediği gibi, bu kuşkuları onu tüm tasavvuf çevrelerini denetim ve gözetim altında tutmaya götürür. Özellikle yeniden doğmasını istemediği Alevi-Bektaşi eğilimleri engeller, diğerlerine ise sınırlamalar getirir. Ancak kendisine yandaş gördüğü Mevlevilik, Nakşiben-

dilik gibi Sünni tarikatlara yaşama olanağı tanır.

Sultan Mahmut, Bektaşiliği kaldırmasından on yıl sonra, yani 1836'da çıkardığı bir fermanında tekke ve tasavvuf çevrelerinin disipline edilmesine ilişkin görüşlerinde kararlı olduğunu gösterir. Tekke ve tasavvuf çevrelerinde şunları istemektedir:

1- Her tarikat mensubu bağlı bulunduğu tarikata ilişkin özel giysiyi giyecektir.

2) Her derviş, şeyhinin imza ve mühürünü taşıyan kimlik taşıyacaktır.

3) Yetersiz olan dervişlere aydınlatma için izin belgesi verilmeyecek, izin verilmesi durumunda tek şeyhin değil birkaç şeyhin kanaati alınacaktır.

4) Şeyh atamalarında, şeyhin ilgili vakfiyede belirtilen tarikat mensubu olmasına özen gösterilecektir.

5) Bir şeyhe birden çok tekke şeyhliği verilmeyecektir.

6) Tekkeye ait olan sancak, kudüm, mazhar gibi eşya ve gereçler -hacca gidenleri uğurlama, gelenleri karşılama gibi gerekçelerle de olsa-, tekke dışına çıkartılmayacaktır.

7) Namaz kılmak, esas alınacaktır. Evrad ve tevhid zikrine katılmamasına karşın, yalnızca "devaran ve raks zikri"ne katılanlara engel olunacaktır.(181)

Bektaşiliğin başına gelenler Sünni ulema ve tarikatsal çevrelerce uygun görülmüş, yönetimin bu uygulaması

181.Bektaşilere verilen idam, sürgün ve yapılan baskılara ilişkin açıklamalar için bkz: Tarih-i Cevdet (1993), C: VI, s: 2968 v. d.; Mehmet Daniş Bey- Şamil Mutlu (Haz.) (1994), sürgünler s: 23 v. d., 25, 52, 54, 57 v. d. ,59, 69, 73, 76, 78. İdam edilenler, s: 24 v. d.,56, 59, 67, 70 v. d., yıkılan tekkeler, s: 25, 73; Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 576- 603 arası.; Noyan (1998), C: I, s: 158 v. d.; Gündüz (1989), s: 142 v. d.; Şapolyo (1964), s: 343; Lewis (1984), s: 80, 86; Birge (1991), s: 89; Machiel Kiel- Hacı Bektaş Veli (Bildiriler), s: 26; Hasluck (Koca- Erginsoy) (1991), s: 18 v. d. , 27; Hasluck (Demirel), (1995), s: 25 v. d., 38; Birdoğan (1982), s: 278; Abdülkadir Sezgin - Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik, Sezgin Neşriyat, İst. 1990. 2. basım, s: 130 v. d.; N. Yorga - Hammer, C: XIX, s: 319; Mustafa Kara - Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay. İst. 1990, 3. basım, s: 207 v. d.; Dr. M. Kara - "Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Kadar Tasavvuf ve Tarikatlar", Tan. Cum. Türkiye Ans. İletişim Yay. C: IV, s: 978-994 arası.; Baki Öz (1977), s: 177 v. d.

desteklenmiş, bir bakıma bir rakipten kurtulmaya çalışılmıştır. Dönemin ünlü mutasavvıflarından Kuşadalı İbrahim Halveti'nin tutumu bunun en bilinen örneğidir. Kuşadalı İbrahim Efendi bağlılarına gönderdiği mektubunda; Bektaşilere yapılan bu uygulamayı yerinde bulduğunu, Bektaşilik, Şiilik ve Rafiziliğin birbirleriyle sıkı ilişkileri olduğunu, dahası bunların tümünün de bir sayılacağı, padişahın ve ulemanın verdiği bu kararı desteklediğini yazar.(182)

Sultan Mahmut *"hain-i din-i mübin"* (183) olarak niteledikleri Yeniçeriliği ve Bektaşiliği kaldırmakla ve yeterince ezmekle birlikte, bu kesimden olanların mal ve mülklerini Sünni çevresine dağıtmıştır.(184) Bektaşi tekkelerini yakıp-yıkmasına karşın, Sünni tekkelere bizzat parasal yardım yaparak güçlendirmiştir.(185)

Yeniçeriliğin ve Bektaşiliğin kaldırılmasını ve yasaklanmasını -baskı altına alınan halk-, korku belası kabul etmek zorunda kalır.(186)

2) Yeniçerilik ve Bektaşiliğin Kaldırılmasından Sonraki Dönemde Bektaşiliğin Durumu

a- Bektaşiliğin Yönetimle Mücadelesi ve Bektaşiliği Resmi Yaşatma Çalışmaları

Bütün kaynaklar 1826'da Bektaşiliğin büyük bir darbe yemesine karşın, tümüyle yok edilemediğini belirtirler. Zaten bürokrasi, ordu ve halkın yaşamına girmiş, büyük bir bölümünü kapsayan ve tekkeler biçiminde örgütlenerek

182. Bkz: Gülağ Öz (1997), s: 72.
183. Mehmet Daniş Bey - Şamil Kutlu (Haz.) (1994), s: 19, 48.
184. Mehmet Daniş Bey -Şamil Kutlu (Haz.) (1994), s: 54.
185. Mehmet Daniş Bey - Şamil Kutlu (Haz.) (1994), s: 37.
186. Bkz: Mehmet Daniş Bey - Şamil Kutlu (Haz.) (1994), s: 26.

toplumun bir inanç kurumu haline gelmiş bir olgunun -zorla da olsa- tümüyle yok edilmesi düşünülemez. Olsa olsa yer altına çekilir, gizlenir, yani geçmişinde görüldüğü gibi *"takiyye"* yapar.

Bektaşilik de, öyle yapmıştır. Diğer tarikatlar içerisinde gizlenmiş, örtülü olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kırsal kesime, Alevi topluluklarının arasına çekilmişlerdir. Bektaşiliğin eğitsel etkinliği evlere taşınmıştır. Kadın Bektaşi şairleri bu gelişmelerin sonucudur.[187] Bu gelişme, Bektaşi toplumunun sivilleşmesini ve halksallaşmasını sağlamıştır. Düşüncelerini ve inançlarını da ortaya korkan örtüleyerek söylemişler, yani *"takiyye"* yapmışlardır.

Mustafa Kara'nın belirttiği gibi binlerce, milyonlarca bağlısı bulunan Bektaşilik Tarikatı; kendisine yapılan bu haksızlığın kötü etkilerini gidererek eski durumuna, yani eski meşruluğuna kavuşma yollarını aramıştır.[188]

Bulgaristan, Arnavutluk, Irak, Mısır gibi oldukça Anadolu'nun da dışında geniş bir alana dağılan Bektaşiliğin yüz binlerce mürit ve bağlısı tarikat ve tekkelerinin kapatılması karşısında başında sessiz kalmışlarsa da, bu tepkisizlik böyle sürmemiştir. Tarikatlarına serbestlik verilmesi ve tekkelerinin açılması için çalışmalara başlamışlardır.

Fakat 1826 kapatılma olayından sonra, Bektaşilerin ne kadar zaman sonra etkinliğe başladıkları, tekkelerini yeniden kurmaya ve derviş toplamaya başladıkları pek kesin bilinmemektedir.

J. K. Birge'ye göre tarikat kapatılmasından 23 yıl sonra, yani 1849'larda dikkate değer bir güce ulaşmıştır. Birge, bu yıllarda Türkiye'yi gezerek Bektaşi tarikat ve tekke çev-

187. Doç. Belkıs Temren - Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bak. Yay. Ank. 1994, s: 98, 186.
188. Kara (1990), s: 210.

releriyle görüşen, Bursa ovasında yaşayan önemli bir Bektaşi topluluğu içerisinde kalarak onları tanıyan ve bu alanda sağlam kanıtlar edinen bir İngiliz yazarına dayanarak bu görüşünü ileri sürer.(189)

Dedebaba Bedri Noyan da Birge'nin belirlemesine bağlı kalarak, Bektaşi dergâhlarının Abdülmecit döneminde (1839- 1861) açıldığını yazar. Özellikle Pirevi'nin de hiç kapanmadığını, yalnızca şehliğinin Nakşibendilere geçtiğini belirtir.(190)

Aslında bu durum, Bektaşi tarikatı üzerindeki yasaklığın gevşetildiğini göstermektedir. Resmi yasaklılık Sultan Abdülaziz'in (1862-1876) ilk yıllarında kalkmıştır. Ama, Bektaşilik Osmanlı'nın sonuna kadar aradığı resmiliğe ve serbestliğe ulaşamamıştır. Bu uğurda verdiği mücadele bunun en belirgin kanıtıdır.

Bektaşi eğilimli Sultan Abdülaziz, babası Abdülmecid dönemindeki Bektaşiliği serbestleştirme çalışmalarını da destek alarak, Bektaşiliği serbestleştirme, yasaklılık halinin kısmen de olsa kaldırılması sürecini başlatır. Osmanlı devlet arşivlerinde araştırmacı ilahiyatçılardan Abdülkadir Sezgin'in bulduğu belgeler sürecin bu doğrultuda geçtiğini doğrulamaktadır.

1826'da kapatılan Bektaşi tekkeleri 1862 yılında, yani Sultan Abdülaziz döneminde yeniden açılmaya başlamışlardır. Bu Bektaşi Tarikatı ve dergâhlarının resmen serbest bırakılmasıdır. Arşiv belgelerine göre Elmalı'daki Abdal Musa Dergâhı'nın daha önce elkonulan arazi, değirmen ve diğer malları bu tarihte geri verilmiştir. Böylece, yasaklılık

189. Birge (1991), s: 92.
190. Noyan (1998), C: I, s: 112, 172 v. d., 451.

dönemi 35-36 yıl kadar sürmüştür.

Sultan Abdülaziz, Bektaşilik konusunda samimidir. "İkrar" verip, Bektaşi Tarikatı'na girmiştir. Bektaşiliğin yasaklanma ve suçlanma döneminde aleyhte çıkan aşırı ölçüdeki yayınlar da bu dönem durdurulmuştur. ***"Meşihat"***ta (Şeyhülislamlık teşkilatında) tarikat işlerini düzenleyip yürüten ***"Mecalis-i Meşayih"*** (Şeyhler Meclisi) içinde Bektaşilerin de temsilcisinin bulunması kabul edilmiştir. Bu gelenek daha sonraları da sürmüştür. Örneğin 1907'lerde bu mecliste Bektaşileri İstanbul Üsküdar'daki Şahsultan Dergâhı şeyhi Mehmet Ebul Feyz Efendi temsil etmektedir.(191)

Fakat böyle de olsa, Bektaşi Tarikatı daha uzun zaman üzerindeki yasaklılık psikozunu atamayacaktır. Hep suçlu ve sakıncalı görülecektir.

III. Selim'den itibaren sarayda Mevlevilik ve Mevlevi yanlılığı modadır. II. Mahmut, koyu Mevlevi'dir. Oğlu Abdülmecit de Mevleviliğin etkisindedir. Yalnız katı biri değildir. Bektaşilik karşısındaki tutumu ve politikası yumuşak ve bağışlayıcıdır. Kaynaklara göre, Bektaşilik üzerindeki yasağı sürdürmemiştir. Bektaşiler onun dönemiyle birlikte kısmen rahatlamışlar, yasaklara uymamışlar, tekkelerini yeniden kurmuş, özel giysilerini giyinmekten çekinmemiş, gizlenmekten-sakınmaktan kurtulmuşlardır.(192)

Pek belgesi bulunmamakla birlikte, Abdülmecit'in Bektaşilere dokunulmaması, korunmaları için fermanlar da çıkardığı savunulmaktadır.(193) Dr. Mustafa Kara onun Bektaşiliğe karşı olumlu tavrını devletin Bektaşiliğe değil, Yeniçeriliğe karşı oluşuna, Yeniçeriliğin de kaldırılmasıyla te-

191. A. Sezgin arşiv belgelerini yayınlanmamış doktora tezinde verir. Geniş bilgi için bkz: Gülağ Öz (1997), s: 83 v. d.
192. Abdulbaki Gölpınarlı - Tasavvuf, Gerçek Yay. İst. 1985, 2. basım, s: 153.
193. Bkz: Hasluck (Koca- Erginsoy) (1991), s: 32; Hasluck (Demirel) (1995), s: 47; Birdoğan (1992), s: 69.

mel sorunun bittiğine bağlar. Şöyle demektedir:

"Abdülmecit diğer tarikat mensupları bir tarafa, Bektaşilerin bile izlenmesine ve denetlenmelerine taraftar olmadı. Çünkü temel sorun Bektaşiliği değil, Yeniçeriliği ortadan kaldırmaktı." (194)

Demek ki, II. Mahmut'tan hemen sonra oğlu Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861) itibaren Bektaşiler güçlenecek ve su yüzüne çıkacak ortamı bulabilmişlerdir. Doğallıkla bu biraz da dönemin padişahlarının yumuşak, çok sesli Batılı anlayışa eğilimli oluşlarına ve çevrelerini saran saray ve çevresinin bir bölümünün Bektaşiliğe eğilimli oluşlarından ileri gelir.

Padişahın eşi Bezmi Sultan, padişah eşliğine yükselişini Merdivenköy'deki Şahkulu Bektaşi tekkesinin zeminindeki "dilek taşı"nın üzerine çıkmasına bağlar. Melikoff, 1826'dan sonra Bektaşilerin tümüyle yok olmayışlarını, bir süre sonra toparlanmalarını; "yönetimin üst düzeyde"ki Bektaşilerin "desteğine borçlu oldukları"nı belirtir. Çünkü, *"Sultanların yakın çevresinden birçok prenses-valide ve hemşire sultan- Bektaşi idiler. Bizzat Sultan Abdülaziz, Bektaşi geleneğine göre ileri sürüldüğü gibi tarikata girmiş bulunmasa bile, en azında bir muhib idi"* (195) demektedir.

Hasluck ve M. Kara'nın "koyu Sünni" ve "Mevlevi" göstermelerine karşın,(196) kaynaklar ve Alevi-Bektaşi geleneği Sultan Abdülaziz'in Bektaşi olduğunu, derviş çevreleriyle düşüp-kalktığını, annesinin de Bektaşi olduğunu, an-

194. M. Kara - a. g. m., Tan. Cum. Türkiye Ans. C: IV, s: 984. Oysa, Sultan Mahmut'un tutumu Kara'nın yargısını doğrulamaz. O bilindiği gibi, Yeniçeri- Bektaşi ayrımı yapmadan kırım ve yıkım uygulamıştır.
195. Melikoff (1993), s: 234.
196. Hasluck (Demirel) (1995), s: 177; Haslok (Ragıp Hulisi- K. Akarsu) (2000), s: 107; Kara (1990), s: 304.

nesinin Edirnekapı Dergâhı'nda Emin Baba tarafından yola alındığını, Anne-oğulun yasaklı Bektaşilere kol-kanat gerdiklerini, bu dönem yayınlanan Bektaşi kitaplarının valide sultanın gizli koruması altında basıldığını, bir bölümününse masrafını doğrudan kendisinin üstlendiğini belirtirler.[197] Bektaşilik, bu dönem yarı-yasallık kazanarak serbeste yakın varlığını sürdürmüştür.

Hacıbektaş Dergâhı postnişini Şeyh Hamdullah Efendi, 1826'da Amasya'ya sürülmüştür. 1833'de bağışlanır ve Hacıbektaş'ta yaşamasına izin verilir. 1870'lere gelindiğinde Hacı Bektaş Dergâhı'nın başında yarı-resmi olarak Şeyh Feyzullah Efendi vardır. Böyle olmakla birlikte bu şeyh tarikat içerisinde yetkilidir. Çelebi Feyzullah Efendi'yi Sultan Abdülaziz 1871 tarihli bir fermanıyla Hacı Bektaş Dergâhı'na *"postnişin"* olarak atar.[198]

Feyzullah Efendi'nin dinsel görev ve yetkisinden ileri gelen 1870 tarihine ait bir atama emri vardır. Bektaşi Tarikatı bağlılarından Derviş Hasib Baba için, *"Karaağaç Dergâhı postnişinliğine"* uygunluğunu ve atanmasını sağlayan bir belge düzenlemiştir. Bu belgede Bektaşi Tarikatı'nın bütün motifleri yer almıştır.

Bu dönemler Mehmet Hilmi Dedebaba 1869'da Merdivenköy Şahkulu Sultan Bektaşi Dergâhı'nın *"postnişinliği"*ne, Hacı Bektaş Dergâhı seccadenişini Feyzullah Efendi tarafından atanmıştır ve Çelebi Feyzullah Efendi ile Hilmi Dedebaba oldukça iyi ilişkiler içerisindedirler.

Hilmi Dedebaba, 1907'lerde ölünceye dek bu görevinde kalır. Ayrıca, 1925'lere ait bir postnişinliğe atama belge-

197. Abdülaziz ve annesinin Bektaşiliği için bkz: Birge (1991), s: 94; Melikoff (1993), s: 234; Şapolyo (1964), s: 449; Dierl (1991), s: 67; İsmet Zeki Eyuboğlu - Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik), Yeni Çığır Yay. İst. 1980, s: 131.
198. Fermanın metni için bkz: Baki Öz (1996), s: 96 (Belge no: 81).

si vardır. Hacı Bektaş Dergâhı *"postnişini"* Atacı Baba'nın diğer beş babayla birlikte onayladıkları ve Yaşar Baba'yı *"Karyağdı Dergâhı postnişinliği"*ne atadıkları belgedir bu.[199] Bu belge ve kanıtlar belirtilen bu dönemlerde Bektaşilik Tarikatı'nın yaşadığını ve tarikat çalışmalarını sürdürdüğünü sösterir.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) Bektaşi Tarikatı ve toplumu lehine pek olumlu bir gelişme olmaz. Abdülhamit halifeliğe önem vermiş, desteğini Sünnilerde aramıştır. Yalnız Arnavut Bektaşileri onun çevresine sızmaya çalışmışlardır. Bektaşiliğin Babagan Kolu'nun Abdülhamit'le yakınlığı bilinmektedir. Bu dönem hiçbir Alevi-Bektaşi yayını da yapılmaz.

1908 Jön Türk eylemiyle *"Bektaşiliğin küçük rönesansı"* başlar. Bektaşiler İttihat ve Terakki yönetimleri içerisinde yerlerini alırlar. Asker-sivil bürokrasinin önemli bölümünü Bektaşiler oluştururlar. Bu dönem İstanbul'da 14, Edirne'de ise 16 Bektaşi tekkesi vardır. Bu dönem Genç Abdal'ın, Turabi'nin, Edip Harabi'nin, Hilmi Dedebaba'nın ve Rıza Tevfik Bey'in şiirleri yayınlanabilmiştir.[200] Bu durum, 1925'de tekkelerin tümünün kaldırılışına dek sürer.

Gerçi Bektaşi tekkelerine Nakşi şeyhi atayarak Sünnileştirme çabası, Osmanlı'ya pek bir siyasal yarar sağlamamıştır. Bektaşiliğin temel felsefesi içerisinde yavan kalan Nakşilik erimiş, birçok Nakşi Bektaşileşmiştir. Devletin Bektaşiliği yasaklama politikası, devletin istediği doğrultuda yürümemiş ve devlete istediği yararı sağlamamıştır.

Osmanlı'da son dönemler din ve tarikatlar alanındaki olumsuz gidişi düzene koymak ve din-mezhep-tarikat işle-

199. Bkz: Melikoff (1993), s: 234 v. d., 238 v. d.
200. Bkz: Birge (1991), s: 95; Dierl (1991), s: 67; Fığlalı (1991), s: 208.

rini yürütmek amacıyla 1866 yılında *"Meclis- i Meşayıh"* oluşturulur. Bu kurum, Nakşibendi Tarikatı üyelerinden Refik Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde kurulur. İlk başkanlığa da Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahattin Dede getirilir. Bu meclis kapanıncaya kadar, başkanlık ve üyeliklerine tümüyle Sünni tarikatların şeyhleri getirilmiştir.(201)

Bu meclise, Bektaşi babaları defalarca Bektaşi Tarikatı'nın serbest bırakılması, dergâhlarının başına Bektaşi olanların atanmasını istemelerine karşın gerekli izni alamamış, Meclis, Bektaşi dergâhlarının II. Mahmut'la kapatıldığını ve açık olanların başlarına Nakşi şeyhlerinin atanmasının kararlaştırıldığını, bu dergâhların Nakşi usulüyle yürütüldüğünü, padişahla başlatılan bu anlayışın sürdürüleceğini belirtmişler ve izin vermemişlerdir.(202) Bu da Bektaşilik üzerinde yasaklılığın tümüyle kalkmadığını, Sultan Abdülaziz döneminde yasal serbestliğin tanınmasına karşın, özellikle Sünni bürokrasi, ulema ve tarikat çevrelerinin bu serbestliğe pek olanak tanımadıklarını, Bektaşi toplumunun inançsal rahatlığına izin vermediklerini gösterir.

b- Yeniçeriliğin Kaldırılması Sonrasında Bektaşiliğin "Kabül Görme" Mücadelesi ve Merkezi Dergâhların Açılması

Yeniçerilik II. Mahmut döneminde 1826'da kaldırılır. Açık bir Yeniçeri kırımı yaşanır. Bu olanak değerlendirilerek Yeniçeriliğin bir bakıma dinsel-mezhepsel-tarikatsal

201. Meclisin dönemlere göre yöneticileri ve tarikatlarının listesi için bkz: Kara (1990), s: 304-311 arası. Bu liste incelendiğinde meclisin koyu Sünni niteliği görülecektir.
202. Bektaşi babalarının, Bektaşi dergâhlarının açılmasını isteyen dilekçelerine "Meclis- i Meşayıh"in verdiği olumsuz yanıtı içeren 1920 (1336) tarihli belge için bkz: Kara (1990), s: 422.

ideolojileri olan Bektaşilik de kaldırılır. Bektaşi dergâhları kapatılır. Birçok Bektaşi ileri geleni ve dervişi idam edilir ve sürülür. Bunda Sünni bürokrasi ile birlikte, Sünni din ve tarikat liderleri rol oynarlar.(203)

Kırım ve yasaklama olayından sonra Bektaşi dervişleri çoğunluk Anadolu ve Balkanlar'a geçer, Alevi dedeleri gibi doğrudan mürit arasına girerek çalışırlar. Bu durum Bektaşi babalarının dergâh/tekke dışına çıkmasına, Bektaşiliğin dergâhlar dışında halk arasında yayılmasına, Bektaşiliğin Alevilik'le daha da yakınlaşmasına ve Bektaşiliğin özellikle dergâh/tekke resmiliğinden kurtularak sivilleşmesi ve halksallaşmasına yol açar.

Böyle bir gelişme göstermesine karşın, Bektaşilik bu dönem yasalar açısından yasaklıdır. Çeşitli yörelere dağılmış tarikat ileri gelenlerinin toparlanmaları zaman ister. Tarikata, II. Mahmut'tan sonra Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde "kısmi rahatlık" sağlanır.

Padişahlar, Bektaşiliğe resmen bir serbestlik getirmezler. Ama, varlığını sürdürmesine göz yumarlar. Tarikat resmen yasaklı olmasına karşın, uygulamada yasaksızmış gibi varlığını sürdürür. Doğallıkla, tarikat faaliyetleri sürer. Bektaşiler, kısmi ölçülerde tarikat inancını yaşatırlar. Ama, 1826 kırımının ve yasaklı olmanın verdiği bir genel korku ve endişe bu sultanların yönetimleri dönemlerinde hep sürer.

Bektaşiler serbestleşmek için, sürekli yönetim mercilerine başvurarak yasal güvence isterler. Bu iki padişah ve daha sonraki dönemlerde de hep yasal güvence peşinde koşularak, bürokrasi nezdinde bunun savaşımı verilir.

203. Bu konuyu şu çalışmamızda ayrıntısıyla işlediğimizden, konuya yeniden girmek gereğini duymadık. Bkz: Baki Öz - Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997, s: 168-196 arası.

"Muhibban" dergisi de bu savaşımın basın kanadını oluşturur. Bu derginin sayıları incelendiğinde; Alevilik-Bektaşilik inanç ve kültürünü işlemekten çok, yasaklı Bektaşiliği bu zincirlerinden kurtaracak yasal bir çerçeveye ulaştırma mücadelesi verildiği ve bu konuda polemiklere girildiği görülecektir.

Arşiv belgelerine göre 1862 yılında Sultan Abdülaziz döneminde Bektaşilik yasağı resmen kalkmıştır.[204] Bu durumun sonucu olarak, Abdülaziz döneminden (1861-1876) itibaren Bektaşi tekkeleri yeniden açılmaya başlar. Bu dönem Bektaşiliğin altın çağıdır. Üsküdar'daki Yarımca Baba Tekkesi ile Beykoz'daki Akbaba Tekkesi dışındakilerden, eski Bektaşi tekkeleri yeniden açılır.

Karaağaç Tekkesi, 1870'de Hasib Baba tarafından açılır. Daha sonraları meşihata atanan Hüseyin Zeki Baba, tarikatın İstanbul'da yaygınlaşmasına çalışmış, XVI. yüzyıl sonlarında Kasımpaşa'da bir Bayrami/Melami merkezi olarak kurulan Haşimi Osman Efendi Tekkesi'nin son postnişini Mehmet Süreyya Baba'ya (öl. 1930) izin vererek bu "köklü tekke"yi Bektaşiliğe bağlamıştır.

Eyub'taki Karyağdı Tekkesi, Sultan Abdülaziz döneminde Mehmet Necip Baba (öl. 1874) tarafından yeniden açılmıştır. Necip Baba tekkede bir basımevi kurarak Bektaşiliğe ilişkin kitaplar basmış, bu nedenle *"matbaacı"* lakabıyla anılmıştır. Yerine Tokmak Baba olarak ünlenen İhlasi Baba (öl. 1897) geçmiş ve onu Hafız Baba (öl. 1911) izlemiştir.

Asıl adı *"Salih"* olan medrese eğitimli Hafız Baba, postnişinliğinin yanında imamlık da yapmış, bu yolla Bektaşiliğin Sünni toplum içerisinde yayılmasına çalışmıştır.

204. Gülağ Öz (1997), s: 84.

Hafız Baba'nın Karyağdı Tekkesi'nde başlattığı İstanbul Bektaşiliği'ne özgü hoşgörülü tutum, tekkenin son postnişini Arif Yaşar Baba (öl. 1930) tarafından tekkelerin kapanışına kadar ustalıkla sürdürülmüştür.

Kazlıçeşme'deki Eryek Baba Tekkesi, I. Meşrutiyet'ten önce Seyyid Mustafa Baba (öl. 1871) tarafından canlandırılmış, daha sonra yerini Mehmet Perişan Baba (öl. 1875) almıştır. Hacı Bektaş Dergâhı'nda dedebabalık da yapan bu baba, İstanbul Bektaşiliği'nde *"mücerredlik erkânı"*nı sürdürmüştür. Onu Hacı Hasan Baba (öl. 1891), Hamdi Baba (öl. 1909) ve Küçük Abdullah Baba (öl. 1920) izlemişlerdir.

1826'da yıktırılan Sütlüce'deki Bademli Tekkesi'ni son dönemin önde gelen Bektaşilerinden Münir Baba yaptırmıştır. Münir Baba, Nurettin Cerrahi Tekkesi şeyhi Abdülaziz Efendi'den (öl. 1853) *"arakiye giymiş"*, tekkenin şeyhlerinden İbrahim Fahrettin Efendi'ye ise Bektaşilik'ten *"nasip vermiş"*tir. 1855'de Sütlüce'deki Fodlacıbaşı Konağı'nı satın alarak Bademli Tekkesi'ni yeniden kurmuştur. Bağlıları arasında Neyzen Tevfik ve Bahariye Mevlevihanesi postnişini Hüseyin Fahreddin Dede'de bulunmaktadır.

1826'dan sonra en ilkin canlanan Şehitlik Tekkesi olmuştur. Tekke, Abdülmecit döneminde (1839-1861) İsmail Baba (öl. 1855) tarafından canlandırılmış olsa da, asıl önemini Abdünnafi Baba (öl. 1899) zamanında kazanmıştır. Son dönemler tekke, Nafi Baba adıyla bilinir olmuştur.

Çamlıca'daki Tahir Baba Tekkesi, Nuri Baba'nın çabasıyla İstanbul'un üst tabakasını çekmiştir. Babasından sonra oğlu Ali Nutki Baba şeyhlik görevine gelmiştir. Yakup Kadri'nin ***"Nur Baba"*** romanına bu şeyh konu olur. Celveti tekkesi olarak kurulan, fakat 1752'den sonra Bektaşiliğe

bağlanan Bandırmalı Tekkesi, Mustafa Haşim Efendi ailesinden gelen şeyhlerce 1925'lere dek yönetilmiştir. Celvetiliğin yanısıra Bektaşi şeyhliğini de yürüten bu tekkenin son postnişini tanınmış Bektaşi şeyhlerinden Yusuf Fahir (Ataer) Baba'dır (öl. 1967).

Ahir Mehmet Baba'nın postnişinliği döneminde kapatılan Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı'nı kısa bir zaman sonra Halil Revnaki Baba'nın (öl. 1850) canlandırdığı söylenir. Oysa, dergâhın ikinci kurucusu Ahmet Baba'dır (öl. 1849). Dergâhı ünlendiren ve rayına oturtan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba (öl. 1907) olmuştur. Hilmi Dedebaba 1856'da Hasan Baba'dan nasip, Turabi Ali Dedebaba'dan da Bektaşi halifeliği almıştır.

Bir süre Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda *"Dedebabalık"* yapan Hilmi Dedebaba 1869'da Çelebi Feyzullah Efendi tarafından postnişin olarak atanır. Hilmi Dedebaba Şahkulu'nda *"mücerredlik erkânı"*nı uygular ve burayı bir Bektaşi külliyesine dönüştürür. Tekke, 1925'de Yalvaçlı Mehmet Tevfik Baba'nın dedebabalığı döneminde kapanmıştır. Dergâhın son postnişini Merhaba Tahsin Baba'dır (öl. 1953).(205)

205. Geniş bilgi ve değerlendirmeler için şu iki çalışmamıza bakılabilir. Baki Öz (1997), s: 326-336 arası.; Baki Öz - Dünya'da ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001, s: 203-226 arası.

BÖLÜM: VI

XIX. YÜZYILDA VE XX. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK ALANINDA YAPILAN YAYIN ÇALIŞMALARI

1- Türkiye'deki Kitap ve Yayın Çalışmaları

Bektaşiler, 1870'li yıllara doğru giderken birçok sıkıntıyı atlatmış ve oldukça rahatlamışlardır. 1826'ların yaralarını sarma içerisindedirler. Gerçi tam resmilik ve yasallık kazanmamışlar ama, yarı-resmi olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bektaşilik'le ilgili dikkate değer kitaplar bile yayınlayacak duruma gelinmiştir. Oysa, bunlar yönetimdekilerin koruması ve bilgisi dışında kesinlikle yayınlanamayacak kitaplardır.

1867'de Azbi Baba'nın ***"Tahmis"***i basılmıştır. 1869'da Bektaşiler arasında oldukça popüler olan Eşrefoğlu'nun divanı basılır. Aynı yıl Hurufi kökenli Nesimi'nin şiirleri yayınlanır. Böylece, Bektaşiler arasındaki öğretiler halk içerisinde ifadesini bulur.

1871'de Firişteoğlu'nun Hurufiliğin temel kitabı ***"Cavidan"***ın Bektaşice yorumu olan ***"Aşknâme/Işıknâme)"***si, Caferi Sadık'ın ***"Makalât"***ı ile Hacı Bektaş'ın ***"Makalât"***ı (***"Vilayetnâme"*** adıyla) yayınlanırlar. 1873'de Sünni kesiminden tepki olursa da, Virani Baba'nın Hurufilik özlü ***"Risale"***si Bektaşi bakış açısıyla yayınlanır.

1876'da Bektaşilerin ***"Keşif ul Esrar"***a yanıtları olan ***"Mirat'ül- Mekasit"*** yayınlanır. Ayrıca 1871-76 arası dev-

rede Alevi-Bektaşi klasiklerinden ***"Hüsniye", "Kaygusuz Sultan Risalesi"*** ve ***"Turabi Baba Divanı"*** yayınlanma olanağı bulur.(206)

Şair Ferdi Alevi- Bektaşiler için önemli bir kişi olan Horasanlı Ebu Müslim'in yaşamını romanlaştırır. ***"Hâzâ Kitab-ı Ebâ Müslim"*** adını taşıyan 525 sayfalık manzum yapıt 1873-1881 yılları arasında taş basması ile basılarak yayımlanır.(207)

XIX. yüzyılın ünlü Bektaşi kökenli şairlerinden Muallim (Ömer) Naci (öl. 1892), Hz. Ali'nin özlü sözlerini derleyen ***"Emsâl-i Ali"*** adıyla bir kitap yayınlar.(208)

Abdülhamit'in yönetime gelmesiyle Bektaşi yayınları kesilir. Onun yönetimden uzaklaştırılmasından sonra Rıfkı Baba'nın ***"Bektaşi Sırrı"*** 1909'da yayınlanır. Çelebi Ahmet Cemalettin'in 1911'de yayınlanan ***"Müdafaa"***sı buna yanıttır. Cemalettin Efendi, başlattığı bu tartışmayla Çelebilerin Hacı Bektaş'ın soyundan geldiklerine ilişkin ayrıntılı belge ve kanıt sunar. Aynı yıl, Merdivenköy-Şahkulu Dergâhı postnişini Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'nın ***"Divan"***ı basılır.

İshak Efendi, ***"Hüsniye"***ye bir yanıt olarak 1878'de ***"Tezkiye-i Ehlibeyt"***i taşbasma olarak yayınlar. 1914'de Süreyya Baba'nın ***"Bektaşilik ve Bektaşiler"***i, 1922'de ise ***"Bektaşi Hikâyeleri"*** yayım dünyasına girerler.(209)

İttihat ve terakki yönetimi Türkçülük, buna paralel olarak Alevilik-Bektaşilik, Alevi-Bektaşilerin bir kesimi olan Tahtacılar ve Alevi-Bektaşiliğin bir kolu olan Ahiliğe

206. Açıklamalar için bkz: Birge (1991), s: 93 v. d. , 95.
207. Muharrem Zeki Korgunal Ferdi'nin bu kitabından esinlenerek Eba Müslim'in destansal romanını Sünni bir çerçevede 1950'lerden sonra yazacaktır.
208. Bursalı Mehmet Tahir Efendi - Osmanlı Müeellifleri (Haz.: F. Yavuz- İ. Özen), Meral yay. İst. 1972, c: II, s: 236
209. Birge (1991), s: 93 v. d., 95.

ilişkin yoğun bir araştırma başlatır. Parti birtakım yazarları Anadolu ve Balkanlar'a, özellikle bu kesimlerin yoğun oldukları yörelere göndererek yerinden incelemeler yaptırır. Baha Sait Bey Tahtacıları ve Tahtacıların yaşattığı Alevi-Bektaşiliği geniş bir çerçevede inceler.

Çalışmaları, daha sonraları İttihat ve Terakki Partisi'ne yakınlığıyla bilinen ***"Türk Yurdu"*** dergisinde 1926-27 yıllarında yayınlanır.(210) ***"Divan'ül Lügat-it Türk"*** gibi önemli Türk klasiklerini de Türkçe'ye kazandıracak olan ünlü bilim ve siyaset adamı Besim Atalay ***"Bektaşilik ve Edebiyatı"***nı 1924'de yayınlar.(211)

Bir Alevilik yolu olan; Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmam inancını esas alan, toplumun esnaf kesimi içerisinde bir inanç-ahlâk-üretim bağlamında yaygınlık gösteren tarihsel bir kurumumuz olan Ahilik, yine bu dönem objektif altına yatırılmıştır.(212)

Bir Bektaşi olan ve felsefeye aşırı tutkusu nedeniyle *"filozof"* sanıyla ünlenen Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey, Alevilik-Bektaşilik çalışmalarına 1896-97 yıllarında başlar. Önceleri amacı, felsefi anlamda *"bir gerçek arama"*dır. Fakat giderek işin içine gömülür ve çalışmaları yirmi yıl kadar sürer.

1909'da ünlü doğubilimci Clement Huart'la birlikte ***"Hurufilik"***i (Textes, Leyden 1909) hazırlarlar. Bu kitabın ikinci bölümünü Fransızca olarak Rıza Tevfik Bey yazar. 1900-1922 yılları arasında sırasıyla yayınlanan ***"Bağçe", "Büyük Duygu", "Rübâb", "Peyam-ı Edebi", "Muhibban"*** ve ***"Peyam-ı Sabâh"*** gibi gazete ve dergilerde tasav-

210. Bu makalelerin yeni yayımları için bkz: Nejat Birdoğan- İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması (Baha Sait Bey), Berfin Yay. İst. 1994; Doç. Dr. İsmail Görkem- Baha Sait Bey, Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 2000.
211. Kitabın yeni yayımı için bkz: Besim Atalay - Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yay. İst. 1991.
212. Bkz: Şapolyo (1964), s: 2 v. d.

vufa, tekke edebiyatına, Alevilik- Bektaşiliğe ve Hurufiliğe ilişkin makaleler yazar.(213)

Cumhuriyet döneminin ünlü tarihçisi Mehmet Fuat Köprülü tasavvuf ve Alevilik-Bektaşilik çalışmalarına II. Meşrutiyet döneminde başlar. Bu çalışmaları 1919'da ***"Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"*** adıyla yayınlanır ve kitap, alanında bir çığır açar. Köprülü'nün bu yolda çalışmaları ülkede ve ülke dışında konferanslar, sempozyumlara bildiri sunma biçiminde 1920-23 yılları arasında da yoğun olarak sürer. Alevi-Bektaşiliğe ilişkin günümüzdeki birçok sav o dönem ileri sürülür.

Cumhuriyet yıllarına gidilirken Alevi-Bektaşi kitapları (yukarıda belirtilen kitaplar) ve çalışmalar sınırlı gözüküyorsa da, XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça yoğun bir edebi etkinlik vardır. Sadettin Nuzhet Ergun Bektaşi şairlerine ilişkin çalışmalarında bu dönemde 61 şairin adını verir, ürünlerinden örnekler yayınlar. Yusuf Ziya Yörükan, 1930'lu yıllarda, oldukça bilimsel sayılan Tahtacı Alevilere ilişkin alan çalışmalarını yayınlar.

2- Osmanlı Ülkelerinden Arnavutluk'ta Bektaşilik Üzerine Yayın ve Kitap Çalışmaları

II. Mahmut'un Bektaşi Tarikatı'na kıyımı Arnavutluk'u fazla etkilememiştir. Dahası burası sürülen, kıyılan ve göçürülen Bektaşiler için bir sığınak olmuştur.(214)

Arnavutluk bağımsızlık hareketinin öncülüğünü Bek-

213. Rıza Tevfik Bey'in bu çalışmaları için bkz: Abdullah Uçman (Haz.) - Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982, s: 9, 10, 11, 15.; Rıza Tevfik - Biraz da Ben Konuşayım (Haz.: Abdullah Uçman), İletişim Yay. İst. 1993, s: 19, 21.
214. Nathalie Clayer - "Arnavutluk Bektaşi Tarihi", Nefes Dergisi, Sayı: 23, s: 27 v. d. Eylül 1995; Murat Küçük (Röportaj)- "Osmanlı'dan Günümüze Arnavutluk'ta Bektaşilik", Cem Dergisi, Sayı: 64, s: 30-37 arası. Mart 1997.

taşiler yapmışlardır. Böylece Balkanlar'daki ulusçuluğun Arnavutluk'taki yansımasına Arnavut Bektaşileri öncülük etmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu ulusçu hareketin önderliği Arnavutluk'un ünlü ailelerinden Fraşerilerin elindedir. Bağımsız Arnavut devletinin kurulması hareketine Abdül Fraşeri önderlik etmektedir. Kardeşi Dalip Fraşeri Fuzuli'nin ünlü Kerbela destanını Arnavutça'ya çevirmiştir.

Kardeşlerinden biri ***"Kamus-ül Alem"*** yazarı Şemseddin Sami, diğeri ise Arnavutluk resmi tarihinin köşe taşlarından ve ulusal şair olan Naim Fraşeri'dir. Arap alfabesini kaldırarak Latin yazısını kullanmışlardır.(215) Fraşeriler, Alevi-Bektaşiliğin Arnavutluk'un resmi mezhebi olmasını amaçlar ve bu uğurda çalışmalar yürütürler.(216)

XVI.-XIX. yüzyıl arasında Arnavut Alevi-Bektaşi-Şii edebiyatında önemli gelişmeler olur. Naim Fraşeri, Dalip Fraşeri ve Şahin Fraşeri bu dönemin önemli simalarıdır. Fraşeri ailesi, Arnavutluk ulusal-mezhepsel edebiyatında olduğu gibi, bağımsızlık hareketinde de önemli yer edinmişlerdir.

O dönemler Osmanlı toprağı olan Arnavutluk'ta da bu alanda önemli ve yoğun çalışmalar vardır. Arnavut Bektaşilerinden Naim Bey Fraşeri, Bektaşi inanç ve töresini (akaidini) ele alan Arnavutça kitaplar yazar.(217)

Bu dönem, ***"Arnavutluk Milli Vatan Hareketi"***nin ünlü şairi Naim Fraşeri (1848-1900) Kerbelâ destanı manzumelerinin en büyüğünü bırakmıştır. Ayrıca; ***"Tahayyülat" "Ez-Zirâ'a ve'l-Mâşiye", "Ezhârü's-sayf"*** gibi önem-

215. Bkz: Murat Küçük - "Balkanlar'da Milliyetçilik ve Bektaşiler", Cem Dergisi, Sayı: 87, s: 54 v.d., Şubat 1999.
216. Bkz: Prof. M. Hüseyin Hüda - "Balkanlar'daki Alevi ve Bektaşilerin Sosyolojisi", Ehl-i Beyt Dergisi, Sayı: 19, s. 183, 1998.; Baki Öz (2001), s: 291 vd.
217. Bkz: Birge (1991), s: 192.

li divanları vardır.

"Kerbela" yazarı Naim Fraşeri 1848 yılında Güney Arnavutluk'un Bektaşilerin yoğun olduğu yöresi Fraşeri'de doğmuştur. Müslüman bilginlerden Arapça, Farsça ve Türkçe'yi öğrenmiştir. Farsça'ya ilgisi oldukça fazladır. Daha öğrenciyken 200 sayfalık ***"Tahayyulat"***ı yazmıştır. Yazdığı diğer eserlerinde Farsça'nın etkisi görülür.

Osmanlılar'a karşı bağımsızlık hareketinin önderi olan Naim Fraşeri, Osmanlılar'a karşı 25 yıl savaşmış Arnavut ulusal kahramanı olan İskender Bey'in anısına ***"Tarih ve İskender Bey"*** adlı kitabını yazar. Aynı yıl İmam Hüseyin ve onun hareketine olan inancını gösteren ***"Kerbela"*** eserini yazar. 1893'de ansiklopedi biçiminde olan makalelerinin toplamını ***"Dersler"*** adı altında yayınlar.

Naim Fraşeri, Alevi-Bektaşi tarikatının Arnavutluk'un resmi mezhebi olmasını istemiştir. Bütün eserlerinde, özellikle mezhepsel içerikli yazılarında bu anlayışı işlemiş ve Bektaşi-Şiilerin *"uluhiyet"* ve *"tevhit"* konularındaki görüşlerini yansıtmıştır.

XIX. yüzyılın Bektaşi edebiyatının önemli ürünlerinden biri de Dalib Fraşeri'nin ***"El-Hadika"***sıdır. Fuzili'nin ***"Hadikatü's-süeda"***sını örnek almıştır, Ebü'l Mecid Gaznevi'nin ***"Hadika"***sından da esinlenmiştir. Yapıt, Arnavutluk edebiyatının ilk ve en uzun hamasi manzumesidir. 65 bin beyitten oluşur. Bu kitabı; onun Farsça'yı çok iyi bildiğini, bu dilde *"irfani eserleri"* okuduğunu gösterir. Dalib Fraşeri, bu kitabını 1842'de yazmıştır. Bu kitabında Kerbela destanını ve İmam Hüseyin'in kahramanlıklarını anlatır.

Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında Dalib Fraşeri'nin kardeşi Şahin Fraşeri'nin Arnavutça'ya çevirisi olan 12 bin beyitlik ***"Muhtarname"***si önemli bir eserdir. Kitap, Ker-

bela'nın öcünü almak için harekete geçen Muhtar üs Sekafi'nin ayaklanmasını Arnavut dilinde öyküler. Bu yapıt, Naim Fraşeri'nin ünlü ***"Kerbela"*** manzumesini örnek almıştır. Çeviri, 1868'de tamamlanır. El yazmaları vardır.(218)

Bu aileden ünlü bilginlerden Şemseddin Sâmi Bey 1901 yılında ***"Ali bin Ebu Talib"*** adıyla, Hz. Ali'nin divanından seçmeler olan, Aleviliğe ilişkin kitabını Türkiye'de yayınlamıştır.(219)

Aynı dönemde Leskovik'de ünlü bir tekkenin de kurucularından olan Baba Zeynel Abidin de Türkçe ve Arnavutça etkin şiirler söylemiştir.

Arnavutluk'ta zamanla bir Bektaşi edebiyatı doğmuştur. Genel Arnavutluk edebiyatı içerisinde Bektaşilik edebiyatı, *"Kerbela edebiyatı"* biçimindedir. Çünkü genellikle Bektaşi edebiyatı, On İki İmamlar'ın övgüsünü ve Kerbela şehitlerinin başına gelenleri konu edinmiştir.

1826 kıyımı, Bektaşi edebiyatını da vurmuştur. Bektaşi tekkelerinin kütüphaneleri ve Bektaşiliğe ilişkin kitaplar yakılmıştır. Bunun en belirgin örnekleri Berat kentindeki Aliku, Manastır'daki Köprülü ve Korça'daki Melçani tekkeleridir.

Arnavut Bektaşi edebiyatı Alevi öğeleri içerir. Hz. Ali, On İki İmamlar ve Ehl-i Beyt temasını işleyen öyküler ve söylenceler yaratılmıştır. Özellikle Arabistan ve Irak'taki Alevi-Şii inanç merkezlerinin görülmesi ve kimi Iraklı babaların Arnavutluk'taki tekkelere gelererek uzun zaman kalmaları bu tür bir edebiyatın yaratılmasında önemli bir etken olmuştur.

218. Bkz: Prof. M. Hüda- a. g. m., Sayı: 19, s: 181 vd.
219. Bkz: Agâh Sırrı Levent- Şemseddin Sami Bey, TDK Yay. Ank. 1969, s: 44, 95, 103; Ömer Faruk Akün - "Şemseddin Sami", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğ. Bak. Yay., C: XI, s: 413, 415. Hz. Ali Divan'ından seçmeler olan bu kitap "Müntehabat-ı Divan-ı İmam-ı Ali" adıyla da bilinir. Bkz: Mehmet Tahir Efendi (1972), C: III, s: 145 vd.

Arnavutluk'ta Bektaşi şiiri bireysel değil, toplumsal bir nitelik gösterir. Tinsel aşkı ve *"ben"*liğin yok edilmesini konu edinmiştir. Farsça yazılmış tasavvuf edebiyatından da etkilenmiştir. Özellikle Farsça, Arapça ve Türkçe'yle verilmiş Alevi-Bektaşi şiiri Arnavut Bektaşi şiirinin biçimlenmesinde temel etken olmuştur.

Bu etkenkenlerden yola çıkarak Arnavut Bektaşiliğinin ilk şairi Sersem Ali Baba olur. Bektaşiliğin kurumlaşmasında ve yönetim mekanizmasının başlatılmasında önemli bir yeri olan şair, XVI. yüzyılda yaşamıştır.

Arnavutluk'ta Bektaşi edebiyatı XVIII. yüzyılda oldukça gelişir. XIX. yüzyılın başlarında Kemaleddin Şemimi vardır. Şemimi Baba, Bektaşiliğin Arnavut toplumunun geneline yayılmasında rol oynar. Şemimi Baba'dan sonra ülkede Bektaşi edebiyatının Arnavutça ürünleri verilir.

Bu dönemin ilk şairi Baba Nasibi Tahir'dir. Bektaşilik için önemli bir merkez olan Fraşer Köyü'nde olan şair Irak'ın kutsal yerlerini gezdikten sonra Bektaşilerin yaşamında ve Arnavutluk milliyetçiliğinin uyanmasında önemli bir yeri olan tekkesini kurmuştur. Yine bu alanın önemli şairlerinden biri de Korça'da tekkesini kuran Baba Abdullah Melçani (öl. 1852)'dir.

XX. yüzyılın başlarında Irak'taki kutsal yerleri gezdikten sonra ülkelerine dönen ve tekkelerini kuran Baba Adem Vicahi, Baba Ahmet Turani, Baba Meliç, Baba İbrahim, Baba Salih, Baba Selim Ruhi, Baba Ali Tomari ve Baba Ahmet Seri gibi ünlü şairler yetişmiştir. Hepsi de Arapça, Farça ve Türkçe gibi Alevi-Bektaşiliğe malzeme sağlayan dilleri bilmektedirler.(220)

220. Arnavutluk Bektaşi edebiyatına ilişkin geniş bilgi için bkz: Muhammed Movako - "Arnavutluk'ta Bektaşi Edebiyatı" (Çev. Prof. Mürsel Öztürk), Hacı Bektaş Veli Dergisi, Sayı: 10, s: 51- 60 arası, Yaz 1999; Baki Öz (2001), s: 292 vd.

Çekova'da Baba Adem Vicahi (1841-1927) Irak'ın kutsal yerlerini gezmiş; Türkçe, Arapça ve Farsça'yı öğrenmiş, Arnavutluk ulusal hareketinin merkezi olan Prizren Bektaşi tekkesinde *"babalık"* makamını üstlenmiştir. Tasavvufi şiirler söylemiştir. Çağdaşlarından Baba Ahmet Turani de Irak'ın Ehl-i Beyt merkezlerini gezmiş, 1908'den itibaren Turan Köyü'nün "babalığı"nı yapmıştır. 1912'lerde Yunan yıkımından sonra tekkesine dönerek yeniden canlandırmıştır. Tasavvufi-Bektaşi şiirleri vardır.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Kahire tekkesinde derviş olan Baba Meriç Arnavut dilinin yayılmasına öncülük etmiş, sağlam ve zengin dil öğeleri taşıyan şiirler üretmiştir. Ulusal-vatani konuları işlemiştir.

Çırak tekkesinin "baba"larından Baba İbrahim de din ve ulusal öğeleri işleyen şiirler yazar. Bu dönemin şairlerinden Baba Salih toplumsal, ulusal, dinsel ve edebi konuları işler. Fuzuli'nin ***"Hadikatü's Süeda"***sını çevirir.

1908'lerde Cirokastra'da Baba Ali tekkesinin yönetimini üstlenen Baba Salim Ruhi (1869-1944) eğitimini tamamladıktan sonra Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenir. Yurtseverlikle dinsel-mezhepsel duyguları edebi çalışmalarında birlikte yürütür. Çağının büyük aydınlarındandır. Üretken bir şairdir. Arapça üç şiir divanı vardır. Son dönemlerinde Arnavutça gazeller de yazmıştır.

Bektaşi Tarikatı'nın bir başka şairi de Yanya medresesinde eğitim gören ve daha sonraları Prişta tekkesinde derviş olan Baba Ali Tomari'dir. Arapça'nın dışında Fransızca'yı da öğrenmiştir. Kerbela ve İmam Hüseyin'i konu alan şiirleri vardır.

Dönemin son şairi 1942 yılında Kahire tekkesinin yönetimini üstlenen Baba Ahmet Seri'dir. 1961'de ölür. ***"Ah-***

met Seri, Bektaşi Tarikatı'nın Anlatımı" ile ***"İddi'a-yı Bektaşiyye"*** adlı iki yapıtı Arapça'ya çevrilmiştir.(221)

Arnavutluk edebiyatçılarının en belirgin özellikleri hepsi de tarikatın içinden gelmeleri, tekke kurucuları veya ünlü bir tekkede yöneticilikler yapmış olmalarıdır. Yani, inancın ve kültürün uygulayıcılarındandırlar. Genellikle, hepsi de Arnavut ulusçusu ve yurtseveridirler. Ülkede Arnavutluk ulusçuluğunun doğmasında, yayılmasında önemli ölçüde rol oynamışlardır.

3) Batılı Bilim Adamlarının Alevilik-Bektaşilik Çalışmaları

Bu dönem Batı'da da özellikle Bektaşilik alanında çalışmalar yapılmıştır. 1868'de Prof. Browne Bektaşiliğin inanç ve tapınımına ilişkin çalışmalarını yayınlar. Hurifilik el yazmalarını ise, 1898'de yayın hayatına kazandırır. 1891'de Prof. V. Luschan'ın Tahtacıları inceleyen bir kitabı çıkar. Prof. Jacop ise 1909'da yayınladığı ***"Die Bektaschijje"*** adlı kitabıyla, Bektaşiliğin etkilenim kaynaklarını yorumlar. İngiliz bilgini Hasluck 1911'den itibaren Balkanlar'ın ve Anadolu'nun Bektaşi yörelerinde incelemeler yapar. Dergâhları gezer. Onun bu çalışmalarının bir bölümünü Ragıp Hulisi Bey Türkçe'ye çevirerek eski yazı olarak ***"Bektaşilik Tetkikleri"*** adıyla 1928'de Türkiye'de yayınlar.(222)

221. Bkz: Muhammed Movako- a. g. m., Hacı Bektaş Veli Dergisi, Sayı: 10, s: 51-60 arası.
222. Bu kitabın birden fazla yeni yayımı olmuştur. Turgut Koca yalnızca Bektaşi dergâhlarının yayılım alanını gösteren bölümünü çevirerek yayınlamıştır. Bkz: Frederick William Hasluck - Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı (Çev.: Turgut Koca - A. N. Erginsoy), İst. 1991. Hasluck'un makalelerinden oluşan bu kitabının tam metin olarak yayımları ise şunlardır. Bkz: F. W. Hasluck - Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik (Çev.: Y. Demirel), Ant Yay. İst. 1995; F. R. Haslok- Bektaşilik Tetkikleri (Çev.: Ragıp Hulisi, Yeni yazıya çevirip sadeleştiren: Doç. Kâmil Akarsu), Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 2000.

J. Kingsley Birge ise, Balkanlardan itibaren bütün Bektaşi yörelerini dolaşır. Dergâh şeyhleriyle görüşmeler yapar. Uzun yıllar süren bu alan araştırmasını 1937'de kitaplaştırarak yayınlar.(223) Daha sonraki yıllar yeni çalışmalar yapılacaktır.(224)

Alman Franz Babinger 1922'de ünlü ***"Anadolu'da İslamiyet"*** makalesini yayınlar. Köprülü ise bu çalışmayı eleştirir ve ekleriyle geliştirir.(225)

Bu dönemin yabancı yazarları Anadolu Alevilerine bir *"Hıristiyan kırması"*, Bektaşiliğinse *"Hıristiyanlık etkisini taşıdığı"*nı işlemeye çalışmışlardır. Bunlar yanıtlarını, Fuat Köprülü ile Baha Sait Bey'den alacaklardır.

223. Özgün adı "The Order of Dervişhes" olan bu kitabın Türkçe yayını için bkz: J. K. Birge- Bektaşilik Tarihi (Çev.: Reha Çamuroğlu), Ant Yay. İst. 1991.
224. Bu dönem Alevi- Bektaşilik ve türevlerini inceleyen çalışmalara ilişkin geniş bilgi için bkz: Baki Öz (1997), s: 14 v. d.
225. Bu çalışmanın yeni yazıyla yayımı için bkz: F. Babinger- F. Köprülü - Anadolu'da İslamiyet (Çev.: Ragıp Hulisi, Yayına Haz.: Mehmet Kanar), İnsan Yay. İst. 1996.

BÖLÜM: VII

OSMANLI'NIN SON YÜZYILINDA YÖNETİMLER VE SİYASAL HAREKETLER KARŞISINDA ALEVİ-BEKTAŞİLİĞİN NİTELİĞİ VE TUTUMU

1- Fransız Devrimcileriyle Bektaşilerin Ortak Çalışmaları

Fransız Devrimi dünyayı etkilediği gibi; siyasal, askeri, toplumsal, ekonomik ilişkiler içerisinde olduğu Osmanlı toplumunu da etkilemiştir. Batı'nın siyasal, askeri kurumları, demokrasi ve laikliğe ilişkin görüşleri Osmanlı aydınlarını ve kimi bürokratlarının ilgisini çekmiştir. Bu durum Fransa, İngiltere gibi ülkeleri gezme ve yakından tanıma yolunu açtığı gibi özellikle Fransız devrimcilerinin kitaplarını çevirterek veya doğrudan okuyarak Batılı düşüncelerle tanışmak sonucunu doğurmuştur.

I. Abdülhamit döneminde Amedi kalemi görevlilerinden Ebu Bekir Ratıp Efendi, Jan Jaque Rousseau'nun yapıtlarını Rumlara çevirterek okumuştur. Böylece Batı'nın düşüncelerini, hukuk anlayışını ve kurumlarını tanımaya çalışmıştır. Onun bu çalışmalarından yararlanan III. Selim Ratıp Efendi'yi olağanüstü elçilikle Viyana'ya göndermiş, ondan *"gizli görev"* olarak Avrupa devletlerinin kurumlarına ilişkin bir rapor hazırlamasını istemiştir.(226)

226. Karal (1983), C: VIII, s: 200 v. d..

Osmanlı'nın Batı'yı tanıma ve kurumlarını alma çalışmaları ve çabası sürekli duruma gelmiştir. Zaman zaman Osmanlı aydınları ve bürokratları bunu hayranlık ve yandaşlık düzeyine çıkararak aşırılaştırmış, ülkenin zararına olacak bir makanizmaya dönüştürmüşlerdir.

Voltaire Hıristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlığı *"tek din"* olarak birleştirmek ister. Böylece, bu dinlerden olan toplumların arasındaki tarih boyu süren sürtüşmenin kalkacağı düşüncesindedir. Voltaire'nin bu düşüncesi onun çevresinde yer alan ve ona hayranlık duyan birçok Osmanlı aydınına çarpıcı ve çekici gelir.(227)

Osmanlılar'ı en çok etkileyen Fransız devrimcisi ve düşünürü Voltaire'dir. Bizzat Fransa'ya giderek onun çevresinde yer alan Osmanlı aydınları olduğu gibi, ülkede onun kitaplarını çeviren, okuyan, yorumlayan kimseler ve Voltaireci çevreler oluşmuştur. Osmanlı Mebuslar Meclisi başkanı Halil Menteş'in anılarında sözünü ettiği İzmir'de oluşturdukları topluluk bunlardan biridir.(228)

Bektaşiliğin ilerici, laik, liberal, demokratik niteliği kimi Bektaşi aydınlarını Avrupa'nın kültür, bilim, sanat, felsefe ve siyaset alanında gelişmiş merkezlerine iter. Bunun sonucu olacak ki, Richard Davey, George Young gibi kimi Batılı yazarlar XVIII. yüzyılda Voltaire'nin çevresinde kimi Bektaşi babalarının ve aydınlarının olduğundan söz ederler..

Bunlardan Fazıl Bey; filozofun dostluğunu kazanmış, arkadaş olmuşlardır. Onun aydınlıkçı ve laik görüşlerini benimsemiştir. Fazıl Bey İstanbul'a döndükten sonra, Bektaşilik'le özde uyuşur bu düşünceleri tekkelere yayar. Böylece

227. Bkz: O. Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991), s: 26 v. d.
228. Bkz: Halil Menteş'in Anıları (1986), s: 118.

Bektaşi dergâhlarında bir aydınlanma eylemi gelişir.[229] Namık Kemal, Rıza Tevfik gibi ileri düzeydeki aydınlar, bu aydınlanma merkezlerinin ürünleridirler. Böylece Bektaşi dergâhları; Osmanlı aydınlanma, demokratikleşme ve çağdaşlaşma hareketinin motoru olurlar.

Bektaşi Tarikatı, inanç ve ilkelerinde liberaldir. Katı kuralcı, tutucu ve bağnaz olmadığı, dinler ve mezhepler üstü düşündüğü, gelişmelere açık olduğu için başka inanç, düşünce ve siyasal eğilimlerle rahat bağdaşabilmiştir. Tarikatın bu yanı Avrupa'da masonlarla yakınlaşmalarına, kimi Bektaşilerin aynı zamanda Masonluğu da benimsemelerine neden olmuştur.

R. Davey, 1897'de bu tarikatın, *"kimi mason localarıyla ilişkisi olduğunu"* öğrendiğini yazmaktadır. Bu ilişkinin varlığını 1927'de J. P. Brown da vurgular. G. Young 1925'de Bektaşilerin Yeniçerilerle birlikte XVIII. ve XIX. yüzyılda masonların Avrupa'daki yenileşme hareketlerinde oynadıkları role benzer bir rol oynadıklarını yazar. Voltaire'nin arkadaşı Fazıl Bey'in *"yeniden düzenlediği bu tarikatın"* yüzyıl kadar Genç Türkiye hareketinin örgütü olarak kaldığını belirtir.[230]

1826 Yeniçeri ve Bektaşiliğin kaldırılışından sonra, gizlenmek zorunda kalan Bektaşiler farmasonlora yaklaşmaya ve onlarla kaynaşmaya başlamışlardır. Durum onu gösteriyor ki; Bektaşilik Tarikatı'nı Jön/Genç Türk hareketinin hızlandırıcı öğesi olacak biçimde *"elden geçiren"* Voltaire'nin dostu Fazıl Bey'in aracılığıyla Fransız Farmasonluğuna sızmışlardır. Böylece Bektaşilik; Batılı değerlerle de yenileşerek liberal, aydın, ilerici bir tarikat ve *"bir düşünce*

229. Bkz: Prof. Dr. Fuat Bozkurt - Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön Yay. İst. 1990, s: 68 v. d.
230. Geniş açıklamalar için bkz: Ramsaur (1972), s: 129 v. d.

aydınlanması merkezi" olur.

Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat- Terakkicilerin çoğu hem Bektaşi ve hem de masondur. XX. yüzyıla gidiş sürecinde Bektaşiler yeni bir "terakkici" düşüncenin yayıcısı olarak rol oynarlar. Kent koşullarının ve burjuva yaşamının bir sonucu olarak Bektaşilerle Anadolu ve Balkanlar'ın kırsalında kendine özgü koşullarda yaşayan Aleviler arasında kuramsal ve yapısal ayrılık başlar.(231)

R. Davey, Bektaşilerin Farmasonluğa sızışlarını 1867'lerde başlatır. Melikoff, bu tarihi gerilere çeker. Ona göre bu giriş, 1839 Tanzimat'ın ilanıyla başlamıştır. Bektaşilerin Farmasonluğa yoğun olarak girişi 1867-69 yılları arasında Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımı ve çabasıyla olmuştur.

R. Davey'in sözünü ettiği *"Voltaire'nin dostu Fazıl Bey"*, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın torunu Mustafa Fazıl Paşa (1829-1875) olmalıdır. Çünkü, bu aile Bektaşidir. M. Fazıl Paşa Paris'te sürgün olduğu yıllarda yanına birçok Osmanlı aydını toplamış, geçimlerini dahi üstlenmiştir. Onun çevresine toplananlar arasında N. Kemal, Ziya Paşa, Şinasi de vardır.

Buradaki Müslüman Türkler özellikle *"Luvis Amlable Locası"*na girmişlerdir. Bektaşilik'le Farmasonluk arasında etkilenim olmuştur. Bu etkilenimler ve yeni düşüncelerle katılan yeni aydınların katkılarıyla Bektaşilik Tarikatı kendine çekidüzen verir.

Böylece yeniden kurumlaşan tarikat, Jön/Genç Türklerin örgütlenmesinde ve İttihat-Terakkinin kurulmasında bir destek, bir basamak olacaktır.

231. Prof. Dr. İrene Melikoff - Uyur İdik Uyardılar, Cem Yay. İst. 1993, s: 108; Prof. Dr. İrene Melikoff - Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay. İst. 1998, s: 304 v. d.

II. Abdülhamit'in "önlem siyaseti" gereği Anadolu'ya sürülen Jön/Genç Türkler orada Bektaşi, Mevlevi, Melami tarikat çevrelerinde ve Alevi halktan destek göreceklerdir. (232)

Masonluk, Türkiye'de I. Dünya Savaşı yıllarında zayıflar. Atatürk, soğuk baktığı bu kurumu 1935 yılında kaldırır.

Bektaşiler, Fransa'da yalnızca Voltaire ile ilişkide ve onun etkisinde değillerdir. Fransız Devrimi'nin diğer filozoflarıyla da bağları vardır. Bir bölüm Bektaşi aydını Fransız devrimcilerinden ve filozoflarından Saint Just'un çevresindedirler. Hatta ona, Alevi-Bektaşi düşüncesini ve kurumlarını tanıtmışlardır.

Alevi-Bektaşilik'teki yardımlaşma, dayanışma ve kardeşlik esasına dayanan musahiplik Saint Just'a ve diğer Fransız devrimcilerine ilginç gelir. Bu esasa dayanılarak Paris'te devrimciler arasında bir örgütlenme yolu denenir. Böylece, Alevi-Bektaşiliğin *"musahiplik kurumu"* Fransız devrimcilerine ve aydınlarına toplumsal örgütlenmede model olur.

Batı, bu yüzyılda Bektaşiliğe ilgi duyar. XIX. yüzyıl başlarında Bektaşilik-Yeniçerilik ilişkisini işleyen oyunlar yazılır. Fransız yazar Thomas Chabert'in 1810'da yazdığı oyunun (piyes) Fransızca adı ***"Hadgı Bektache ou la Création des Janissaires"***, Türkçe adıysa ***"Hikâyet-i İbda-i Yeniçeriyân Bâ-Bereketi-i Pir-i Bektaşiyân Şeyh Hacı Bektaş Veli-i Müslüman"***dır.

Oyun, üç perdelik dramdır. Piyes, Bektaşilik'le Yeniçeriliğin kuruluşunu ve ilişkisini işler. Kitap, Avrupalılar'ın Bektaşiliğe bakışları açısından da ilginçtir. Ayrıca, Fran-

232. Geniş bilgi için bkz: Melikoff (1993), s: 231 v. d.; Melikoff (1998), s: 304 v. d.

sızlar'ın Avrupalı çocuklara Osmanlıca-Türkçe öğretmede bu tarihlerde Bektaşiliği konu olarak seçişleri de ayrı bir önem taşır.[233]

2) Devlet Yönetiminde Tasavvuf ve Tarikatların Etkinliği

Osmanlı'nın başından beri yönetimde din etkeni belirleyici rol oynamıştır. Din; giderek genellik özelliğini koruyamamış, mezhep ve tarikatsal ayrımlar din öğesinin yerine belirleyici olmuşlardır.

Tasavvufi tarikatların gerek halk üzerinde, gerekse asker-sivil yönetici bürokrasi üzerindeki belirleyici ve yönlendirici etkinliği incelediğimiz dönemde, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde daha öne çıkmıştır. Devlet-siyaset adamları, bilim adamları ve düşünürler arasında herhangi bir tasavvufi tarikatın bağlısı olmak, bir dergâha/tekkeye devam etmek, bir mürşide bağlanmak geçerli bir moda olmuştur.

Bu yüzyılda aydınlar arasında bu durum oldukça yaygındır. Ayrıca toplumun üst katmanları salon toplantılarıyla bu tür gelişmelere öncülük etmektedirler. Tanzimat öncesi ve sonrası dönemlerde bu tür toplantılara ortam hazırlayan, konağını açan İtalya'nın Medicini türü aileleri vardır. İsmail Ferru Efendi'nin Ortaköy'deki yalısı bunlardan biridir. Buradaki toplantılara katılan ünlü simalardan biri ulemadan Kethüzade Arif Efendi (1777-1849)'dir.

Bu gelenek, Tanzimat sonrasında da sürer. Batı'daki Aydınlanma dönemi aydınlarının toplandıkları salonları andıran kümeleşmeler görülür. Bu tür toplantılara Hamdullah

233. Oyunun tam metin yayımı şu kaynakta yer almıştır. Bkz: Gülağ Öz (1997), s: 107-156 arası.

Suphi (Tanrıöver)'nin paşa olan dedesi ve babası da konaklarını açmışlardır.

Bu paşaların konaklarında Doğu-Batı ilişkilerini tartışan meclislerin toplandığı bilinmektedir. Suphi Paşa'nın oğlu Ayetullah Bey ise yeni gelişmekte olan anayasa-meşrutiyetçi eğilimlerin filizlendikleri bu ortamda yetişmiş, Namık Kemal de bu konakların önemli konuklarından biri olmuştur. Sonradan Ayetullah Bey ile N. Kemal Yeni Osmanlılar'ın arasında yer alırlar. Prof. Şerif Mardin şu saptamasıyla toplumun üst düzey kesiminde tarikat bağlılığını güzel bir biçimde dile getirir:

"Osmanlı XVIII. yüzyıl üst tabaka kültürüne baktığımız zaman bunların içinde İslami inançları -muhtemelen tasavvuf yoluyla- bir çeşit hümanizmaya çevirdiklerine işaret eden kanıtlar buluyoruz. Ancak, bu eğilimler hakkında bugün çok az bilgiye sahibiz. Muhtemelen, Osmanlı İmparatorluğu'nun 'Batılılaşması'nda bu eğilimler etkili olmuştur. Gene bir ihtimal, Tanzimat düşünürlerinin bir kısmında gördüğümüz 'Mason'luğun bu akımlardan kaynaklandığıdır." (234)

Tasavvuf ve tarikatsal hareket Tanzimat sonrası Osmanlı Batılılaşması, çağdaşlaşması ve hümanizminin ana kaynağı olmuştur. Bu dönem tasavvufi tarikatlar içerisinde en önde gelen ve aydın çevreyi kendisine bağlayanı dinsel yapıya din ve mezhepler üstü yaklaşan Bektaşilik'tir. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Bektaşilik; Osmanlı hümanizmi, aydınlanması ve çağdaşlaşmasının motorudur.

XIX. yüzyılın başlarında laik bürokrasi toplumsal ve kurumsal değişikliği yapabilecek bir güce ulaşmıştır. Avru-

234. Prof. Dr. Şerif Mardin - Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler- III), İletişim Yay. İst. 1991, s: 274. Aynı makale için ayrıca bkz: Şerif Mardin - "Tanzimat ve Aydınlar", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst., C: I, s: 48.

pa aydınlanması bu kadrolar yoluyla Türkiye'ye girmeyi amaçlayan programını başlatır. Bu oluşum sonucunda ulemanın gücü zayıflar, toplumdaki saygınlığını yitirir, mevkiini kaybeder. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren merkezi karar gücünün dışında tutulurlar. Yönetim, adalet ve eğitim sistemi içindeki marjinal rollerinin dışında, her şeyden yoksun bırakılırlar.[235] Alana ilişkin biricik/tek güç olmaktan çıkarlar. Yerlerini; laikleşme ve çağdaşlaşmaya güç veren, katkı sunan, aydınlanma ve laikliğe yatkın tasavvufi-tarikatsal çevreler alır. Bunlar içerisinde de bu çağdaş gelişmeye en ayak uyduranı Bektaşi Tarikatı'dır. Bektaşiliğin asker-sivil bürokrasi ve aydınlar arasında bu ölçüde tutunmasının nedeni budur.

Bu gelişme iş, ticaret ve üretim kesimine de yansır. Yerel Müslüman tüccar kesimler, belirgin İslami dünya görüşlerini korurlar. Yalnız, laik ve çağdaşlaşmacı zemine oturan yeni dünya görüşü eski yapıdan gelen değerlerle iç içe girer. Bu durum iş ve üretim dünyasında bir deprem etkisi yaratır. Bu yeni durum, o zamanki Türkiye'de asker ve sivil bürokraside "giderek durgunlaşan" Sünni İslamlık dışında ortaya çıkan değerlerin tek çerçevesidir. Merkezi yönetimce ileri sürülen ve desteklenen Sünni İslamlığa ve *"kimi Sünni grupların sert köktendinciliğine (fundemantalizmine)"* karşın, *"Şii-Alevi topluluklarının hoşgörücü tutumu"* zanaatkârlar ve küçük esnaf üzerinde etkin olur. İş çevreleri, Aleviliğin esnaf ve meslek kesimini içine alan bir kolu olan ve geleneğinde kimi özelliklerini günümüze taşıyan Ahiliği yeniden anımsamaya çalışır.[236] Bütün bu gelişmelerde Bektaşiliğin öne çıkışının rolü vardır.

235. Bkz: Mardin (1991), s: 44 v. d.
236. Bkz: Mardin (1991), s: 95 v. d.

Mevlevilerle Bektaşiler arasında öteden beri gelen bir devlet içinde egemenlik kurma, yönetim kadrolarını oluşturma yarışı vardır. Bu durum, her iki tarikatın da çok erken dönemlerden beri egemenlik kurmak için örgütlendiklerini, birçok devlet adamını yanlarına çektiklerini, bunlar yoluyla devleti yürütmede söz sahibi olduklarını ve söz sahibi olmak için çabaladıklarını gösterir.

Padişah İbrahim döneminden (1640- 1648) beri sarayda Mevleviler egemendirler. IV. Mehmet döneminde (1648-1687) kendilerini açıkça sahnede gösterecek kadar güçlüdürler. Bu dönemler üst düzeyli görevlerin hepsi Mevlevilerin elindedir. Derviş Mehmet Paşa, IV. Mehmet'e Eyüp camiinde kılıç kuşandırmış (1648) ve *"Kılıç Kuşanma Töreni"*ni böylece Mevlevilere kazandırmıştır.

Mevlevilerin siyasal başarılarına karşın, ancak yarım yüzyıl sonra Bektaşiler siyasal atağa geçerler. Bu, bir "hal" arkasında yapılan cülüs töreniyle başlar. III. Ahmet, 1703'-de bir Yeniçeri ayaklanması sonucu yönetime getirilir. Padişahın Kılıç Kuşanma Töreni'nde Silahtar Ağa ile Nakibüleşraf bulunmasına karşın, asıl rolü Yeniçeri Ağası oynar.

Bu tarih ve olay siyasal bakımdan Yeniçerilerin resmen Bektaşilerle birleştiği ve kendilerini *"Bektaşi köçekleri"* olarak niteledikleri tarihe rastlar. Bektaşilerin, Mevlevilerin elindeki ayrıcalık ve yetkileri elegeçirdikleri biçiminde ilk görünüş Hasluck'a göre bu olaydır. Padişaha yasallık sağlayan güç böylece Yeniçeri-Bektaşi bütünlüğüyle simgeleşmiş olur. Böyle olmasına karşın sadrazamlık, şeyhülislamlık gibi en üst görevler hâlâ Mevlevilerin elindedir.

XVIII. yüzyılda siyasal alanda Bektaşilerle Mevleviler arsında bir uzlaşma, bir alan ve görev paylaşımı, bir denge-

leşme kurulur. Böyle olmasına karşın, yine de bu yüzyıl boyunca padişahlık makamının yasallaştırması (meşrulaştırması) konusunda Mevlevi-Bektaşi yarışı sürer.

XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında özellikle Rumeli'de bir *"Bektaşilik canlanması"* vardır. Bu durum, Osmanlı yönetimine karşı Bektaşilik ve Melamilik düşünceleriyle yürütülen *"geniş ve gizli bir komplo"* olduğu kanısını vermektedir. Bu kesim, III. Selim döneminde *"Mevlevilik perdesi altında"* saraya sızmıştır.

Tarihçi Asım Efendi ile ***"Üss-ü Zafer"***in yazarı Esat Efendi Mevlevi olan III. Selim'in düşürülmesini *"Bektaşi komplosu"*na bağlarlar. Onun yerine IV. Mustafa'yı Bektaşi-Yeniçeriler tahta geçirmişlerdir. Ne var ki, II. Mahmut'un tahta geçmesinden sonra, Kılıç Kuşanma Töreni Mevlevi şeyhlerinin ayrıcalığı haline gelir.

II. Mahmut'un Kılıç Kuşanma Töreni Konya'dan getirilen Mevlevi şeyhince yapılır. Bundan sonra yönetime gelen padişahlardan Abdülmecit'in, Abdülaziz'in, II. Abdülhamit'in, bir Mevlevi olan V. Mehmet'in Kılıç Kuşanma törenlerini Mevlevi Çelebileri, ya da vekilleri yürütmüşlerdir.

II. Mahmut Bektaşilere, tarihleri boyu en büyük darbeyi vurmuştur. Onun Yeniçeri ve Bektaşilere uyguladığı 1826 kırımı ve yasaklaması üzerine geri kalan Bektaşi ve Yeniçeriler özellikle Balkanlar'daki derebeylerle birleşerek son savaşlarını verirler.

Yeniçeriler küçük esnaf ve halk kesiminin bir bölümünde Bektaşilik güçlenmesine karşın, II. Mahmut ulemayı ve öteki Sünni tarikatları yanına alabilmiştir. Öyle ki, ulema arasında da Mevlevilik tutulmaktadır. Örneğin, padişah üzerinde oldukça etkin olan Halet Efendi Mevlevidir. Bektaşilerin Rumeli'de en büyük dayanakları olan Tepe-

delenli Ali Paşa gibi derebeylerin amansız düşmanıdır.

Bektaşi şeyhleri Yeniçeri Ocağı'nın 94. ortasında *"albay"* rütbesiyle oturmasına karşın, II. Mahmut Mevlevi çelebiliğini Yeniçeriliğin yerine kurduğu ***"Asakir-i Mansure-i Muhammediye"*** ordusunda *"müşirlik"* rütbesine yükseltmiştir. Yeniçerilik-Bektaşiliğin kaldırılışında da tüm Sünni tarikat şeyhleriyle, asker-sivil Sünni bürokrasi ve Sünni ulema padişahın destekçisi olmuş, Bektaşiliğin gücünü kırmada, dahası ortadan kaldırmada ortak hareket etmişlerdir.

Bektaşiler, yedikleri darbe sonucu Tanzimat dönemine kadar bellerini doğrultamamışlardır. Fakat ondan sonra Bektaşilik-Masonluk-Jön Türklük bağlantısı biçiminde yeniden gücünü toparlamış ve yönetime yön verme savaşımına başlamıştır.(237)

İslam dini, inancını benimsettiği tüm toplumlarda iki biçimde işlemiştir. Birincisi; resmi, hukuksal ve dogmatik devlet dinidir. Ortodoks bir nitelik gösterir. Medrese ve ulema kesimi bu çığırın yürütücüsüdür. İkicisi ise; kendisini büyük derviş tarikatlarında ortaya koyar. Geniş yığınların popüler, mistik ve sezgisel inancıdır. Genellikle heterodoks bir karakter gösterir.

Sünni eğilimler birinci gruba, Şii-Alevi-Bektaşi eğilimlerse ikinci gruba girer. Birinci eğilim devletlerin genellikle resmi inancı olmuş, bu durumundan yararlanarak korunan bir konum (statü) kazanmıştır. İkinci eğilim ise, he men hemen hiçbir yerde doğru-dürüst devletin ve yönetici çevrelerin resmi inancı olamamış, sürekli muhalefette kalmış, bu da yasaklanmasına, kısıtlı hareket etmesine, baskı altına alınmasına neden olmuştur. Şii-Alevi-Bektaşi inan-

237. Değerlendirme için bkz: Berkes (1973), s: 139-144 arası.

cın ve buna dayanan tarikatların genelde yazgısı bu olmuştur.

Bu yaklaşımdan hareket eden Prof. B. Lewis, Sünni ve Alevi eğilimler arasındaki karakteristik farkı şöyle belirtir:

"Basit halk, Sünni İslamlığın yetersiz ve yoksun olduğu yardım ve rehberliği, bu tarikatlarda ve onların derviş liderlerinde aramışlardır. Camiin kuru tapınımına ek olarak derviş tekkelerinde, müzik, şarkı ve dansın yardım ettiği vecd (coşku) halinde dua vardı. Ulemanın akademik uzaklığını gidermek üzere, dost, mürşit ve rehber dervişin sıcak ve kişisel nüfuzu vardı; Tanrı ile insan arasındaki ortodoks aralık üzerinde köprü kurmak üzere, evliyalar, şefaatçılar ve kutsal kişiler ile uluhiyetle gizemsel bir birlik umudu vardı." (238)

Bütün derviş tarikatları belli ölçüde ortodoksluğa aykırıdırlar. Heretik ve heterodoks nitelik gösterirler. Bu nedenle de *"şeriatın bekçileri"*nce sürekli eleştirilmek ve yasaklanmak istenirler. Ortodoksluğun temsilcisi ulema varlıklı ve soya dayanan bir kast haline gelirken, tarikat çevreleri ve dervişler halk arasında daha saygın duruma gelmişlerdir. Ama bu durum onları hiçbir zaman yönetime getirmemiştir. Bu konumları nedeniyle popüler din çevreleri kimi kez baş kaldırmış, kimi kez de gizli-açık yönetim organlarına sızmaya çalışmışlardır. Genellikle "şeriliğe" karşı "sufiliği", bilgiye karşı iman sağlamlığını ve gönül bağlılığını, siyasal ve ortodoks dinin egemenliğine karşı halk kitlelerinin egemenliğini kurmaya çalışmışlardır.

Bektaşiliğin Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki içerisinde olmaları, bu hareketlerin bel kemiğini oluşturmalarını, Atatürk'ün en büyük destekçileri olarak

238. Lewis (1984), s: 401.

Cumhuriyet'in kurulmasına katılmalarının nedeni budur.

Doğallıkla birer tasavvuf hareketi olan tarikatların tümü de aynı konumda ve yapıda değildir. Kadirilik, Halvetilik, Sadilik, Şazelilik, Rüfailik ve Nakşibendilik gibi tarikatlar Sünnidirler. Ortodoksluğa yakın konum almışlardır. Devletle ilişki içerisindedirler. Gerek padişahlar, gerekse üst düzeyli yöneticiler çoğunluk bu tarikatlara intisap etmişlerdir.

Bektaşi ve Mevlevi tarikatları ise geniş kamu yığınlarınca benimsenmişlerdir. Bektaşilik, Alevilik zemininde bir tarikat olmasına karşın, Mevlevilerin ancak bir bölümü Alevi eğilimlidir. Bunlar zaten Sünni Mevlevilik içerisinde Alevi bir inanç çizgisi izlemişlerdir. Mevleviler Sünni ve ortodoks yanları nedeniyle zaman zaman yönetimlere ortak edilmişlerse de, Alevi ve Bektaşilere hiçbir zaman bu olanak tanınmamıştır.

Bektaşilerin asıl kaynağı Balkanlar'daki ve Anadolu'daki köylülerdir. Eski Türklük özünü bağrında taşıyıp getirmiştir. Mevleviler ise, özellikle Anadolu kentlerinde etkin olmuş, kentli bir tarikattır. Rumeli'de birkaç kentte ağırlıkları vardır. Devlette edindikleri etkinlikle Bektaşilere ve onların bir parçası olan Yeniçerilere karşı bir denge öğesi olurlar.

XVIII. yüzyılda tarikatlar Türkiye'nin hemen hemen her kentinde ve köyünde yerleşmiş durumdadırlar. Esnaf ve tüccar çevreler de tarikat yelpazesi içine girmişlerdir. Zaten esnaf ve tüccarları kucaklayan Ahilik, Ahi Evren'in öldürülmesinden sonra, bir süreç içerisinde Bektaşilik'le birleşmiş, karışmış ve kaynaşmıştır.

Tarikatlar genellikle halk katmanlarını kucaklamasına karşın, giderek yönetici elit katmanlarda da yeterince yan-

daş bulmuşlardır. Osmanlı'da çoğu bürokratın, aydının bağlı olduğu bir tarikatı vardır. Tarikatlar, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ortodoks kurumlara etkin olmayı başarmıştır. Ortodoks/Sünni düşünce ve eğitim alanının daha ahlâksal bir yapı kazanmasını sağlayarak, İslam'ın ortodoks/Sünni ve heterodoks/tasavvafi tarikat gibi iki alanı birbirine yaklaştırmada bir ölçüye dek başarılı olunmuştur.

XIX. yüzyılda Avrupa yayılmacılığı karşısında tarikatlar tepki öğesi olurlar. Ortodoks çevre ve merkezi yönetimin emperyalizme aracı oluşlarına karşın tarikatlar, ulusalcı ve yurtsever bir tutum sergilerler. Özellikle Bektaşlerin şu tutumları onları Jön/Genç Türk hareketi içine itecek, ileride ulusal savaşım veren Mustafa Kemal'le bütünleştirecektir.

II. Abdülhamit, Panislamist bir siyaset izlemiştir. *"Daha saf bir Türk tarikatları olan"* Bektaşilerle Mevleviler bu politikaya ilgisiz kalmış ve yakınlık duymamışlardır. Şazili, Rüfai gibi ve Arap paraleli diğer tarikatlar Abdülhamit'in bu politikasından "medet ummuş" ve desteklemişlerdir.

Sünni yelpazenin içinde yer alan tarikatlar Abdülhamit'in yanında yer almalarına karşın, Alevi nitelikli Bektaşilik türü tarikatlar Abdülhamit karşısında yer almış, Abdülhamit'e karşı mücadele içerisinde olan Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki'nin asıl destekçileri olmuş, bu akımlarla birleşmişlerdir. Öyle ki, bu akımların önde gelen kişileri özellikle Bektaşidirler.

Tarikatlarda, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ayrışma olur. Sünni tarikatlar padişah ve halife yanlılıklarını açıkça ortaya koyarlar. Bektaşilerle Mevleviler padişah-halife karşıtı bir siyaset izlerler. İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetimi yıllarında toplumda yapılan her ileri reformu destekler-

ler.

Sünni tarikatlar Milli Mücadele'ye de yer yer karşı çıkıp, halifenin sesini dinlerken, Alevi toplumuyla Bektaşi ve Mevlevi tarikatlar Milli Mücadele'nin doğrudan içinde yer alır, emperyalizme ve halife-padişahlığa karşı M. Kemal'in önderliğindeki ulusal bağımsızlıkçı hareket olarak savaşım yürütürler. Mustafa Kemal, Alevi-Bektaşilerle *"ittifak"* kurar. Emperyalizmin ve ülkede gericiliğin temsilcisi padişah-halifeliğin gücü bu ulusçu, bağımsızlıkçı ve yurtsever bağlaşıklıkla kırılır.(239)

Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında bölge halkı Türkiye'ye göçer. Bunlarla birlikte, yörenin aydınları da gelir. Bu aydınlar, özellikle Kırım ve Kazan'da Batı liberal düşünceleriyle beslenmişlerdir. Yazı ve çalışmalarıyla Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk aydınlarını da etkilerler. Böylece, *"bir Türk aydın hareketi"* doğar.

Bu aydınların başında olan İsmail Gaspirinski (1851-1914) Türklerin birleşmesini ve hepsinin anlayabileceği *"ortak bir edebi dil"*in geliştirilmesini savunmaktadır. İsmail Bey 1874'de İstanbul'a gelir. Azerbaycanlı Mirza Feth Ali Ahundzade (1812-1878) Osmanlılarca okunan önemli bir yazardır. Bir başka Azerbaycanlı Ağaoğlu Ahmet Bey (1869-1939) Paris'te eğitim görmüş ve Jön/Genç Türklerle ilişki içerisinde olan biridir. Ruslara karşı savaşımı savunmuştur. Türk ulusçuluğunun gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Bunlar İstanbul'a yerleşmişlerdir ve tarikat bağlısı insanlardır.

Volga bölgesinde *"genellikle derviş tekkelerinde çalışan"* Çağatay ve Özbek Türk yazarları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk ulusçuluğu hareketine güç katmışlardır.

239. Geniş açıklamalar için bkz: Lewis (1984), s: 400-405 arası.

Ünlü dilci Buharalı Süleyman Efendi ile önemli bir Türk aydını olan Yusuf Akçura (1876-1933) da bu çevreden gelenler arasındadır.

Çağatay ve Özbek göçmenler Üsküdar'da kendi tekkelerini kurmuşlardır. Burası, imparatorluk içinde Türkçe çalışmaların *"ilk merkezi"* olmuştur.(240)

"Özbekler Tekkesi" olarak tanınan bu merkez bir Bektaşi tekkesi olarak ünlenmiş, Milli Mücadele yıllarında İstanbul'da işgal altındaki birçok bürokrat, subay ve aydının Anadolu'ya geçmesini sağlayarak, o karanlık günlerde övünç duyulacak ulusal ve yurtsever bir görev yapmıştır.

İslam'daki tarikatların çoğu Anadolu'da kitle bulabilmiş, XI. yüzyıldan itibaren Türk toplumunun yerleştiği bu bölgede yayılabilmiş ve yandaş bulabilmişlerdir. Osmanlı'nın Yakınçağı'nda özellikle askeri kesimler arasında Bektaşilik; yüksek yönetici kesimde Mevlevilik; ulema arasında Nakşibendilik; halk arasındaysa Kadirilik'le Halvetilik daha çok tutunabilmiştir.(241)

Bu yüzyılarda Osmanlı'nın devlet-siyaset, bilim, düşünce ve sanat adamaları tasavvuf ve tarikatlarla ilgilenmekte, eğilim duymakta, dahası herhengi birinde yer almaktadırlar.

Ortodoks İslamlık'tan çok, tasavvufi İslamlık ilgi çekmektedir. Bu nedenle Namık Kemaller, Şinasiler, Suaviler, Mithat Paşalar gibi Yeni Osmanlılar'dan daha birçokları herhangi bir tarikatı benimsemiş, kendini o tarikata bağlı görmüş veya yakınlık duymuştur.(242)

Tanzimat paşalarından Sadrazam Ali Paşa'nın İranlı

240. Bkz: Shaw'lar (1983), C: II, s: 317 v. d.
241. Bkz: İlhami Soysal - "Mezhepler/Tarikatlar", Cumh. Dön. Türkiye Ans., İletişim Yay. İst. 1983, C: V, s: 1365.
242. Bu dönem ileri gelenlerinin tarikat ilgilerine örnekler için bkz: Aydemir (1983), C: I, s: 33 v.d.

bir gezgin ve bilgin olan Hacı Mirza Safâ'nın etkisiyle İsnaiaşariye/On İki İmamcılığa eğilimli *"eski bir Bektaşi"* olduğuna ilişkin kimi belirtiler vardır.(243)

Aynı durum Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakkiciler için de geçerlidir. 1906 Eylülü'nde Selanik'te ***"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"***'ni kuran III. Ordu subaylarından "ilk on kişi"lik grubun en önemli ortak özellikleri "tarikat bağlısı" olmaları ve bir ikisinin dışında tümünün aynı zamanda mason olmalarıdır. Doğallıkla bu devrimci ekibin Makedonya topraklarında oluşması, hepsinin de subay ve özellikle III. Ordu'nun subayları olması bir başka ortak özellikleridir.(244)

Tasavvuf ve tarikatlara yakın duruşluluğu dönemin bilim, düşünce adamları ile yazar ve şairlerinde de görmek olasıdır. Şehbenderzade Ahmet Hilmi (1865-1913) ruh sorununda *"Vücudiyeci"*dir. Yani Panteistir. Sufilere açık eğilim içerisindedir.(245) İsmail Fenni (Ertuğrul) Efendi (1855-1946) *"Vahdet-i Vücudçu"* ve modernist bir İslam düşünürüdür. Açık ve kesin bir Panteisttir.(246) Mehmet Ali Ayni (1869-1945) bir inanç adamı olarak kalmıştır. Mistiktir. Büyük mistiklere/mutasavvıflara bağlıdır. Bir bilim ve düşünce adamından çok, bir tasavvuf adamıdır.(247) Tasvvuf ve tasavvuf tarihi üzerine eserler vermiştir.

Ünlü öykücü Ömer Seyfettin (1884-1920), Muhiddin Arabi tasavvufuna yakınlık duyar. Muhiddin Arabi'yi, sez-

243. Bkz: Prof. Dr. Hamit Algar - "Bektaşi ve İran: Temaslar ve Bağlantılar", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ensar Neşriyat, İst. 1999, s: 146.
244. Bu subayların kimler olduklarına ilişkin bkz: Tunaya (1984), C: I, s: 21 v. d.; C: III(1989), s: 15, 321 v. d.; Kabasakal (1991), s: 35 v. d.
245. Ülken (1966), C: II, s: 471, 475.
246. Ülken (1966), C: II, s: 475, 478.
247. Ülken (1966), C: II, s: 489 v. d.

giyi akılla anlatabildiği için tasavvufla felsefeyi uzlaştıran bir reformcu olarak değerlendirir.(248)

Tanınmış bilim ve siyaset adamlarından, ünlü tarihçi Şemsettin Günaltay (1883-1961) ile ilahiyatçı bilginlerden Şerafettin Yaltkaya (1879-1949) *"sarıklı Türkçü"* olurlar. Dinde, medrese ile tasavvuf arasında mekik dokurlar. Kararsızdırlar. Çağdaş panteist düşüncelere yaklaşırlar. Yalnız, tarikat ve mezheplerin dinin saflığını bozduğu görüşündedirler. Özellikle bu alanda Batıniliği saplantı düzeyinde suçlu görürler.(249)

Böyle olmasına karşın, XIX. yüzyılın sonlarında dahi tasavvufa ilişkin kitapları toplatılıp yakılan Şeyh Bedrettin üzerine Şerafettin Yaltkaya araştırma yapar ve eser verir.

Bir dergâha devam edecek ölçüde bağlılığı olan ünlü romancı Yakup Kadri Bektaşi tarikatındadır.

Anadolu Aleviliği'nin temel belirleyicilerinden olan *"Hallaççı tasavvufi felsefe"* de bu yüzyıllarda devlet, bilim, düşünce ve sanat çevresinde oldukça yandaş edinmiştir.

XVIII. yüzyılda şair Mustafa Efendi, Antakyalı Münif Mustafa Efendi, Bursalı İsmail Hakkı, Ragıp Paşa, Damatzade Mualla Murat, Damat Şehit Kazasker Ali Paşa, Reisülküttap Sari Çelebi İstanbul'da *"Hallaççı çevre"*yi oluşturmuşlardır.

XIX yüzyılda Osmanlı dünyasında Hallac-ı Mansur önemli bir yer edinmiştir. Ahmet Rüştü Karaağaççı, Şair Müridi, Kethüzade Arif Efendi, Yenişehirli Avni bu yüzyılın önemli *"Hallaççıları"*dırlar.

Yine bu yüzyılda Niyazi-i Mısri "Hallaççı düşünce"yi işleyen kalıcı şiirler yazar. XX. yüzyılda Sünni Müslüman

248. Ülken (1966), C: II, s: 500.
249. Ülken (1966), C: II, s: 649-656 arası.

ve nasyonalist/milliyetçi düşünürlerden felsefeci Nurettin Topçu "Hallaççı" olduğunu açıkça belirtmektedir.(250)

Bektaşi-Jön/Genç Türk ilişkisi, Bektaşiliğin ve Bektaşi dergâhlarının 1826'da yasaklanmasından sonra önemli ölçüde gelişmiştir.(251)

İstanbul'daki Bektaşi dergâhları ile İttihat ve Terakki Partisi arasında açık yakınlık ve ilişki vardır. Bektaşi dergâhları İttihat-Terakki yanlısı bir tutum içerisindedirler.

Osmanlı aydınlanması, Batı aydınlanmasından oldukça etkilenmiştir. Bu nedenle *"ileri"* kabul edilen düşüncelerin bir bölümü bu Batı aydınlanması kanalıyla, Batı'yı tanıyan ve oralarda çeşitli nedenlerle yaşayan aydınlarımız yoluyla gelmiştir.

Selanik gibi ticaret kentsoylusu ve asker-sivil aydınımızın yoğunlukta olduğu Balkan kentleri ise, bu tür düşüncelerin ülkeye girmesinde aracı görevi üstlenmişlerdir.

Tanzimat sonrası giderek Türkiye toplumunun ortak düşünsel değerleri olmaya başlayan laiklik, hoşgörü, evrensellik, ulusçuluk, demokrasi, akılcılık, bilimcilik, özgürlük ve özgür düşüncecilik genellikle bu kapılardan içeri girmiş; girişine Batı'daki Bektaşi eğilimli yazar ve düşünürler aracılık ettikleri gibi, yine bu dşüncelerin benimsenmesinde, yaygınlık kazanmasında özellikle İstanbul'daki Bektaşi dergâhları aracılık ve öncülük yapmışlardır.

1860'lardan itibaren Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki Yeni Osmanlıcı aydınlar bu düşünceleri tanımışlardır. Yazıları ve ilişkileri yoluyla Türkiye'ye aktarma savaşımı içerisindedirler. Bu nedenle Namık Kemal, Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi çoğunluğu Bektaşi olan Yeni Osmanlı hareketinin

250. Bkz: Louis Massignon - Hallac-ı Mansur (Der.: Prof. Dr. Niyazi Öktem), Ant Yay. İst. 1994, s: 12, 64, 83.
251. Nefes Dergisi, Sayı: 32, s: 19 v. d.

öncü kadrosu Batı aydınlanmasını Türkiye'ye kazandırmada da öncüdürler. Ve bu öncülükte; Bektaşi nitelik katalizatör görevi yapmış, Bektaşiliğin özünde olan bu düşüncelerin modern Batı düşünceleriyle yeniden yorumlanarak ülkeye kazandırılmasında ve topluma benimsetilmesinde belirleyici etken olmuştur.

Namık Kemallerle *"vatanseverlik", "yurtseverlik"* niteliğiyle başlayan liberal ve özgürlükçü hava ikinci kuşak olan Jön/Genç Türklerle liberal, ulusçu ve Türkçü bir niteliğe doğru kaymaya başlamıştır.

Bu aydınlanmacı çizginin üçüncü kuşağı İttihatçılarla, aydınlanma hareketi Türkçü-ulusçu bir nitelik kazanır. Bu hareketlerin merkezinde hep Bektaşilik vardır. Birbirlerinin devamı olan kuşak hareketlerin merkezinde ve öncü kadrolarında Bektaşi-tasavvufi çizgide olan kimseler yer almıştır.

Örneğin, İttihat ve Terakki'nin öncü ve merkezi kişisinin Tâlât Paşa olması gibi. 1908'lerde, yani II. Meşrutiyet'ten itibaren ulusçu-Türkçü çizgi giderek yeni boyut kazanır. Mustafa Kemal gibi entelektüel bir dehanın eliyle günün koşulları gereği yeniden kalıba dökülerek ulusçu-bağımsızlıkçı-demokratik bir nitelik kazandırılır.

Bektaşilik etkeni yine hareketin içindedir. Özüdür. Bektaşiliğin liberal, laik, demokratik, ulusal bağımsızlıkçı niteliği bağımsızlık hareketinde bizzat yer alan kadrolarla harekete katılmıştır. Mustafa Kemal de bu inançtan olanlardan biridir.(252)

M. Kemal aydınlanması, Tanzimat sonrası aydınlanma hareketlerinden beslenmiştir. Önderlik ettiği hareketiyle padişah otokrasisi, halifelik, Sünni ortodoksluk ve emper-

252. Bkz: Baki Öz - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996, 8. basım, s: 16 v. d.

yalizme karşı kesin başarı sağlar. Bütün bu çevreleri tasfiye eder. Önderliğini ettiği Türk ulusal bağımsızlık savaşımında iki güçten yeterince destek almıştır. Bunlar; askeri entelektüeller ile Alevi-Bektaşilerdir. Bu dönem Alevi-Bektaşi entelektüelleri olan Dedeler ile Babalar; Dedelik, Babalık, tarikat erkânı, Alevi-Bektaşi yazını (edebiyatı) ve şiir ile uğraşmış, ülke sorununu önemsediklerinden, Türk ulusçuluğunun ve bağımsızlığının yeni ideolojisi ile ilgilenmişlerdir.

II. Mahmut'un Bektaşi ve Yeniçeri yasağı, Bektaşi yazınının yeraltına çekilmesine neden olmuştu. Fakat 1869'dan itibaren yeniden basımlar başlamıştır. Bunda, saray içinde ve dışındaki Bektaşi sempatizan çevrelerin rolü olmuştur. Sultan Abdülaziz'in Bektaşi olan annesinin desteği önemsenmelidir.

II. Abdülhamit, enerjisini Sünni İslam'ın gelişmesine harcar. Dönem boyunca Bektaşilik geriler. Bu dönem hiçbir Bektaşi yayını yapılmaz. Abdülhamit'in 1908'de Jön/Genç Türklerce devrilmesiyle Bektaşiliğin *"küçük rönesansı"* başlar. Bu dönem Genç Abdal, Turabi, Edip Harabi, Hilmi Dedebaba ve Rıza Tevfik'in şiirleri yayınlanır. Bu şiirler açıkça tartışılır. Bu tartışmalar yalnızca entelektüel çevrelerce de sınırlı kalmaz.

1909'dan sonra 1930'lara kadar resmen desteklenen Bektaşilik Jön/Genç Türk hareketinin, İttihat ve Terakki'nin, yeni Türk ulusçuluğunun, Milli Mücadele'nin, ulusçuluk- bağımsızlığın, laikliğin, çağdaşlaşmanın ve demokratik bir Türkiye kurma hareketinin her anında, her boyutunda *"yol arkadaşı"* olmuş, tüm bu ileri ve yurtsever hareketlerin yanında, içinde, önünde yerini almıştır. (253)

253. Geniş açıklamalar için bkz: Dierl (1991), s: 66 v. d.

3- Dönemin Aydınlarının Tasavvuf ve Tarikatların Çağsallığına ve Görevselliklerine İlişkin Tutum ve Görüşleri

Osmanlı'nın son yüzyılında asker-sivil yöneticiler, aydınlar, düşünürler, yazar ve şairler tasavvuf hareketine karşı genelinde ılımlı yaklaşmışlardır. Hemen hemen hepsinin de çeşitli düzeylerde yakınlık duyduğu bir tarikatı vardır. Padişahlar bile herhangi bir tarikata bağlanmışlardır.

Bu durum bir bakıma dönemin siyasal ve inançsal modasıdır. Hatta hükümetler ve siyasal kurumlar olan örgütlerle partiler bu genel tarikatsal eğilimlerden çıkar ummuş, yararlanmanın ve kullanabilmenin yollarını aramışlardır. Çünkü bu durum, halkı yönlendirmenin bir aracı olarak görülmüştür.

Öyle ki; son dönemler İttihat ve Terakki Partisi Bektaşilik'le, Hürriyet ve İtilaf Partisi Melamilik'le, padişah ve saray çevresi ise Nakşibendilik, Halidilik ve Kadirilik gibi tarikatlarla doğrudan işbirliği içerisine girerek tavır sergilemişlerdir. Bunun sonucu olarak; hiçbir zaman dervişlere, derviş dergâhlarına ve derviş hareketlerine karşı çıkılmamış, tarikatların elinde bulunan kamuoyu bunların aracılığı ile kullanılmak istenmiştir.

Doğallıkla bu gelişmeler ve siyasal çevrelerin istismarı; tasavvufi ve tarikatsal kurum ve çevrelerinin yozlaşmasına, bozulmasına, giderek çağdaş gelişmelerin gerisinde kalmasına neden olmuştur.

Tasavvufi kurumların böyle bir yozlaşmaya çekilmesi, kimi modern düşünen aydınları düşündürmüş, eleştiri oklarını bu kurumlara çevirmelerine neden olmuştur. Bu eleştirilerin çoğunluğu bu tür derviş kurumlarının yozlaştığı,

gelişen dünyaya adım uydurmadıkları, siyasal çevrelerce çıkar uğruna kullanıldıkları ve giderek birer *"gericilik merkezleri"*ne dönüştükleri doğrultusundadır.

Bilindiği gibi 1925'de Cumhuriyet yıllarında kaldırılırlarken, yine aynı gerekçelerle bu kurumlara son verilecektir. Demek ki, tasavvufi kurumlar Osmanlı'nın son yüzyılında siyasal çevrelerin istismarına uğramış ve özüne ters bir mecraya çekilmişlerdir. Bu durum da, tasavvufi kurumlar olan dergâh ve tarikatların o bilinen sonunu hazırlamıştır.

İmparatorluğun sonlarına doğru aydınlar ve siyasiler bu kurum üzerine eğilerek eleştirmiş ve çözüm önermişlerdir. Bu bağlamda; Yeni Osmanlılar'ın önde gelen adlarından Ali Suavi (öl. 1878) İslam ülkelerinin dünya uygarlığının gerisinden kalışının tek sorumlusu olarak derviş tekkelerini görür.

Ünlü yazarlardan Yunus Nadi 1913'lerde Mebuslar Meclisi'ndeki konuşmasında tekke ve zaviyelerin birer *"tembellik yuvası"* olduklarını ve kapatılmalarının gerekli olduğunu savunur.

Kılıçzade Hakkı Bey aynı yıl ***"İçtihat Dergisi"***ndeki yazısında bu tür kurumların toplumu İslam ve Kur'an'dan uzaklaştırdığını, softa ve dervişlere *"savaş açma"*nın kaçınılmaz olduğunu yazar.

Şemsettin (Ertuğrul) Bey Mebuslar Meclisi'ndeki ***"Meclis-i Meşayıh"***a ilişkin konuşmasında dergâhların geçmişte olumlu görevler yaptığını, yanlız giderek tarihsel fonksiyonlarına ters düştükleri ve zararlı kurumlar durumuna geldiklerine dikkatleri çeker. Tekkelerin tarihsel hizmetlerinden uzaklaşarak, *"miskinlik kaynağı"*na dönüştüğünü belirtir. Ülkedeki tekkelerin çoğunun söndüğünü, işlerliğini yitirdiğini vurgulayarak, varolanların reforma tabi tutulma-

şını, buraların bir takım *"masallar dinlemekle zaman geçiren"* kimselerin yuvası olmaktan çıkarılmasını ve *"çağdaş bilgiler verecek merkezlere dönüştürülmesi"*ni ister.

Meşihat Müdürü Bahri Efendi *"irfan kaynağı"* olan tekkeleri, *"duraganlıktan kurtarma"*nın zorunluluğunu vurgular. Dönemin ünlü yazarlarından Celal Nuri (İleri) Bey tasavvufun dini çığırından çıkardığını, din için bir *"esrar ve morfin"* görevi yaptığını, dimağı felç ettiğini, *"medrese haşiyeciliği kadar, tasavvufi eserlerin de beyni vampir gibi kemirdiğini"* ateşli bir biçimde savunur. ***"İçtihat"*** ekolünün önderi Dr. Abdullah Cevdet tekke ve türbelerin kapanmasını ister.

Ayan Meclisi başkanı Ahmet Rıza Bey tekke şeyhlerini *"Zühd-ü takva perdesiyle fikir ve niyetini örten ve halkın cahilliğinden ve saflığından yararlanmaya çalışan ikiyüzlüler ve münafıklar..."* olarak niteleyerek bir raporunda onlara karşı cephe alır.(254)

"Sırat-ı Mustakim", "Sebil'ur Reşad" ve "Beyanü'l Hak" gibi İslamcı dergiler ortodoks İslam'a dönüş açısından hareket ederek, derviş ve tasavvuf kurumları olan tekkelerin çöküşü konusunda Batıcılar gibi düşünürler. Yalnız çözüm konusunda ayrılırlar. Kaldırılmalarından değil, düzeltilmelerinden yanadırlar.

Düşünce ve siyaset adamlığı Cuhuriyet döneminde de süren ve bir aralar başbakanlık yapan ünlü tarihçi Mehmet Şemseddin (Günaltay) Bey, Osmanlı'da tarikatların çöküşüne vurgu yapıyor ve kaldırılmasını gerekli görüyor.(255)

M. Şemseddin Bey, çalışmadan yaşamını sürdüren tekke erbabını yedirip-içirmenin ibadet sayılamayacağına

254. Mardin (1983), s: 135.
255. Ülken (1966), C: II, s: 651 v. d.

vurgu yaparak, böyle bir durumun *"Peygamber döneminde"* olmadığını belirtir. *"Öncekiler, insanları aydınlatıp onlara yol göstermeye önem verdilerse, sonrakiler de milletteki yaşama ve çalışma ruhunu o ölçüde öldürmüşlerdir. Acaba tekkelere milyonlarca lira bağışlayan (vakfeden) hayırsever insanlar, ilim ve irfandan yoksun sırt üstü yatan tembel insanların karınlarını doyurmak amacını mı gütmüşlerdir?"* diye sorar. Türbeye ve ziyaret yerlerine inancı bir bakıma *"tapma"* olarak yorumlar ve İslam'a aykırı bulur. Bu tür inançların mistisizm (tasavvuf) yoluyla eski Hind dinlerinden ve Hıristiyanlık'tan İslamiyet'e sızdığını belirtir.(256)

Bu dönem en aşırı dincisinden en ılımlısına kadar şu kanaate ulaşmışlardır ve düşüncelerini şu kısa tümceyle dile getirmektedirler: *"Çağımız tarikat çağı değildir..."*

Varılan ikinci bir ortak nokta da Şeyh Muhyiddin Efendi'nin 3 Ocak 1896 tarihinde II. Abdülhamit'e yazdığı mektubunda dile getirdiği tesbittir. Şeyh Efendi şöyle diyor:

"Bu tasavvuf ehlinin duasına sakın inanmayınız, onların ne postunda, ne taç ve hırkasında feyz ve bereket kalmıştır." (257)

Genellikle ***"İçtihat Dergisi"*** yoluyla; tekke ve zaviyelerin kaldırılması, medreseler yerine çağdaş okulların açılması, evliya türbeleri ve ziyaret yerlerinin yasaklanması, şeriatın miskinliği özendirici etkisinin giderilmesi, Kur'an ve Hadislerin Türkçe'ye çevirilmesi, hutbelerin Türkçe ve çağın gereklerine göre okunması, mezheplerin yeni bir

256. Mehmet Şemseddin (Günaltay)- Hurâfattan Hakikate, Hurâfeler ve İslam Gerçeği (Haz.: Doç. Dr. Ahmet Gökbel), Marifet Yay. İst. 1997, s: 278-290 arası.
257. Geniş bilgi için bkz: Ülken (1966), C: II, s: 65 v. d.; Mustafa Kara - "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvufi Tarikatlar", Tanz. Cum. Türkiye Ans., İletişim Yay. İst. 1985, C: IV, s; 986-990 arası; Kara (1990), s: 265 v. d., 313 v. d.

mezhep içerisinde birleştirilmesi, latin alfabesinin alınması, kadınların toplumsal konumlarının düzeltilmesi...gibi konular gündeme taşınarak tartışılır ve böylece ta o günlerde, "Cumhuriyet'e bu düşüncelerle öncülük" edilir.(258)

4- Dönemin Tasavvufi Kurum, Kuruluş, Örgüt, Dernek ve Yayın Organları

II. Meşrutiyet'le birlikte tarikat çevreleri dernekler kurmuş ve yayın organları, yani dergiler çıkarmışlardır. Ne var ki, bu dernek ve dergilerde tasavvufi konuları ele alış açısından bir çekingenlik ve soğukluk ortak özellik olarak yansır. Dönemin dergileri çoğunluk polemik yazılarla yetinmiş, tasavvuf ve tekke kültürünü konu alan araştırmalar yapılmamış, ürünler verilmemiştir. Dönemin dernek ve dergilerini incelememiz durumunda bu kısırlığı ve yüzeyselliği yakalamamız olasıdır.

a- Dernekler

Cemiyet-i Sufiye-i İttihadiye: Bu derneği, Trablusgarb'tan sürgünden dönen Şeyh Naili Bedevi Efendi (öl. 1908) kurmuştur. Amacı; tasavvuf çevrelerinin birlik ve beraberliğini sağlayarak, tasavvuf alanında yetişmelerini sağlamaktır. Tekkeleri; *"tembelhane"* olamaktan çıkarıp, bir işlerlik kazandırmak ister. Tekkelerin düzeltilmesini (ıslahını) planlar. Dervişliği; *"Allah, eyvallah, hırka ve külahtan ibaret görenlerin"* elinden kurtararak tasavvufi yaşamı egemen kılmakla aklayacağını düşünür. Ne var ki, erken ölümü

258. Bu görüşlerin geniş bir açıklaması için bkz: Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur- Türk İnkılâbı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1952, C: II, Kısım: IV, s: 439-456 arası.

amacını gerçekleştirmesine engel olur. Çalışamalarını ve amacını ***"Muhibban Dergisi"*** sürdürür.

Cemiyet-i Sûfiye: 1911 yılında kurulur. Başkanı Kelâmi Dergâhı postnişini Muhammed Esat Efendi'dir. Siyaset dışı kalacaklarını planlamalarına karşın, daha açılış konuşmasında *"devr-i menhus-i istibdat"* sözüyle başkan siyaset yaparak işe başlamıştır. Derneğin fahri başkanlığına Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi getirilmiş ve dernek bu Bektaşi şeyhülislamca yönetilmiştir. Şeyh, derviş, muhip gibi tüm tarikat ehli derneğin doğal üyesi sayılmıştır. Dernek, yarı resmi bir nitelik kazanmıştır. Dernek merkezlerinde verdikleri konferanslarla; tasavvuf tarihinin tümünü kapsayan bir kitap çalışması yapmak, tasavvuf ve tarikatlarla ilgili tüm kitap ve kaynakları bir kütüphanede toplamak ve bu alanda etkinlik yürütmek amaçlanmıştır.

b- Dergiler

Ceride-i Sûfiye: 1911 yılında haftalık dergi olarak çıkar. 1920'ye kadar devam eder. Muhammed şeriatını rehber edindiklerini, Osmanlı hukukunu kefil aldıklarını, *"İslam milleti"*ne bağlı olduklarını temel ilke olarak dergilerine başlık olarak alırlar.

Dergicilik anlayışları, dönemin diğer İslamcı dergilerinden ***"Sebilu'r-reşad"*** ile ***"Beyanu'l-hakk"***a benzemektedir. Yalnız bu dergilerden ayrıldığı nokta, "Ceride-i Sûfiye"nin tasavvuf alanına eğilmesi, bu alanda yazılara yer vermesidir. Bunun dışında tefsir, hadis, felsefe ve edebiyat konuları benzer biçimde ve yoğunlukta yer almıştır. Ayrıcalıklı sahibi ve sorumlu müdürü Hasan Kâzım'dır.

İkinci yıldan itibaren on beş günlük olarak yayınlanır. Bu döneminde; *"Tasavvufi, dini, siyasi, ahlâki, edebi, Türk ceride-i İslamiyesidir"*, başlığını kullanır. Sünni İslami yanı ağır bastığından, bir süre sonra *"Türk"* sözcüğü çıkarılır.

Derginin yazar kadrosunda; Sadık Vicdani (Kayıkçıoğlu), İbnülemin Mahmut Kemal (İnal), Veled Çelebi (İzbudak), Ferid (Kam), Hocazade Âhmet Hilmi, İsmail Hakkı, Mustafa Fevzi, Gelenbevi Mustafa, Bursalı Mehmet Tahir, Tahirü'-Mevlevi (Tahir Olgun), Ahmet Muhtar Paşa, Hamizade İhsan, Rıza Tevfik... vardır. Baş yazarlığını bir aralar Ali Fuat (Başgil) yapmıştır.

Dergi, tekke düşüncesinin çöküşünü *"beşik şeyhliği"* ne bağlamaktadır.

Tasavvuf: Dergi, 1911'de haftalık olarak yayıma başlar. Ayrıcalıklı sahibi ve başyazarı Urfa mebusu Şeyh Saffet (Yetkin)'dir. Dolaylı olarak "Cemiyet-i Sûfiye"nin yayın organı konumundadır. Dergide çoğunluk tasavvuf terimlerine, tasavvuf edebiyatına, tasavvufi mektuplara, hikmetlere, söylencelere yer verilir. Daha sonraları şeyhülislam olan Haydarizade İbrahim Efendi'nin (öl. 1933) öneri türü yazılarıyla derginin tasavvufi yaşamın çöküşü ve bir boşluğun doğması nedeniyle doğuya açılması istenir.

Dergi, II. Abdülhamit'in tahttan indirilişinden sonra genel eğilime uyarak Meşrutiyet yanlısı bir siyaset izler. Örneğin, bu dönem dergide işlenen konulardan biri *"Tasavvuf ve Meşrutiyet"*tir.

Derginin sahibi Şeyh Saffet Efendi, Cumhuriyet döneminde halifeliğin kaldırılışına ilişkin yasa tasarısını hazırlayanlardandır.

Muhibban: Sahibi ve yöneticisi Hacıbeyzade Ahmet Muhtar'dır. On beş günde bir yayınlanır. 1909'larda yayına başlamış, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kapanmıştır. Siyaset dışı kalmayı ilke edinmiştir. İki amacı vardır. Birincisi, *"Cemiyet-i Sûfiye-i İttihadiye"* derneğinin kurulmasına ve yaşatılmasına çalışmak; İkincisi ise, yasallığını yitirmiş Bektaşi Tarikatı'na yeniden resmi ve yasal bir nitelik kazandırmaktır.

Kaldı ki, bu tür uğraşları temel alan dergi; tasavvuf, tasavvuf tarihi ve Alevilik-Bektaşilik kültürü alanında pek bir çalışma yapamamış, ürün verememiş ve bu konulara katkı sağlayamamıştır.

Dergi; asıl amacını gerçekleştirebilmek için kişisel çekişmelerin ve polemiklerin dışında kalmayı amaçlamıştır. Bu nedenle diğer tarikat çevreleriyle sürtüşmekten uzak durmuştur. Ahmet Muhtar'ın derginin ikinci yılına girişindeki yöntemlerini belirten yazısı bu açıdan bilgi vericidir. Şunu yazıyor:

"...Muhibban gazetesi eskisi gibi dedikodu yapmayacak (...) Muhibban, insaniyetli olmak koşuluyla en aciz, en yoksul bir kimsenin özgürlük istemez tutsağıdır. Bununla birlikte yanlız çıkarını düşünen Muaviye tiynetli kişilere, ne makamda ne iktidarda olursa olsun el değil, selam bile vermeye tenezzül etmez bir Alevidir...."

Dergi; Balkan illerinde, Mısır'da, Girit'te, Arnavutluk'ta ve Sivas gibi Anadolu illerindeki çeşitli tarikat çevrelerince desteklenir ve özendirilir. Kadiri, Sadi, Rüfai tarikatlarına bağlı kimi tarikat şeyhleri de destek olurlar. Bektaşi filozof Rıza Tevfik de güzel şiir ve nefesleriyle derginin içeriğine katkı sunar.

Hikmet: Dergiyi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey 1910 yılından itibaren yayınlar. Haftalık gazetedir. Bu dönem, tasavvufi konulara ençok yer veren yayın organlarındandır. *"İslam Tasavvufu"* başlığı altında sürekli yazı dizileri yayınlamıştır.

Tasavvufi öykülere ve piyeslere de yer verilmiştir. Muhyiddin Arabi'nin tasavvuf ekolü, eseri ***"Fususu'l-Hikem"***in eleştirisi ve değerlendirilmesi, *"Vahdet-i Vücudçuluk"* ençok izlenen konular olmuştur.

Mihrab: Sahibi ve sorumlu müdürü Agâh Mazlum'dur. 1923 yılında yayın hayatına girmiştir. On beş günde bir çıkmıştır. Şeyh Bedrettin, Suhreverdi Maktul, Hay b. Yekzan'a ilişkin uzun inceleme yazıları yayınlanmıştır.

Tahir Harimi (Balcıoğlu)'nin çeşitli tasavvuf konularına ilişkin yazılarının yanı sıra Mustafa Şekip (Tunç) ve Hilmi Ziya (Ülken)'in tasavvuf tarihi ve psikolojisi üzerine önemli yazıları yayınlanmıştır.

Dergi, çağdaş tasavvufi tartışmalara da öncülük etmiştir. Şeyh Saffet (Yetkin) ile İzmirli İsmail Hakkı Bey *"Tasavvuf Kitaplarındaki Hadisler"* konulu tartışmayı bu dergide yürütmüşlerdir.

Bu polemik yazı sonradan iki kitap biçiminde yayınlanacaktır: Şeyh Saffet ***"Tasavvufun Zaferleri"*** (1924) ile İzmirli İsmail Hakkı ***"Hakkın Zaferleri"*** (1922).

Bu dönem tasavvuf üzerine önemli sayılacak kitap çalışmaları da yapılır. Haririzade Kemalettin Efendi (öl. 1881)'nin ***"Tıbyanu Vesaili'l-Hakaik fi Beyan-ı Selasili't-Taraik"***i, Hüseyin Vassaf'ın (öl. 1929) ***"Sefine-i Evliya"***sı, Ahmet Hilmi'nin ***"Hadikat'ul-Evliya"***sı ve Sadık Vicdani

(Kayıkçıoğlu) (öl. 1939)'nun *"Tomar'ı Turuk-ı Aliyye"*si yayınlanır.(259)

5- Osmanlı'nın Son Yüzyılında Şeri İslam, Tasavvufi İslam Çevrelerinin Çatışması

İslam, tarihi boyunca şeri din-tasavvuf çelişkisini bağrında taşımıştır. Şeri din çevreleri İslam'ın ortodoks yanını, daha mezhepsel bir çerçevede tanımlamaya çalışırsak Sünni yanını oluştururlar. Dinin en baş yöneticisi Şeyhülislam'dan tutun, eğitim işini üstlenen medrese hocaları ve daha yaygın konumda olan cami imamlarına dek bu şeri İslam kesiminde yer alırlar.

Ulema bu kesimin akıl hocasıdır ve öncülüğünü yapar. Kur'an'ın açık/zahir anlamını kabul eder ve ona dayanarak yargıda bulunduklarından (hüküm çıkardıklarından) bu hocalar ve Sünni kesime *"Ulemay-ı zahire"* denir. Karşılarında, *"Ulemay-ı batına"* denilen tasavvuf erbabı yer alır. Bu kesim Kur'an'ın iç/batın, yani gizli, yorumla elde edilecek anlamına dayanırlar. Hükümler, bu yorumla ulaşılan ve kendini pek açığa vurmayan, ancak *"erenlerin anlayabilecekleri"* yolla edinilir.

Tasavvufi çevreler, tarikat üyeleri, tekke ve dergâh müritleri ve bu kurumlara bağlı şeyh ve dervişler bu kesime girerler. Bu eğilim ve bu eğilime giren kesim; İslam'ın heterodoks kesimini, mezhepsel ölçekten ve genelleme yaparak adlandırırsak Alevi kesimini oluştururlar.İslam, bu iki eğilimi, tarihi boyu bağrında taşımıştır. Bu iki eğilim bir-

259. Geniş bilgi için bkz: Kara - a. g. m., Tan. Cumh. Türkiye Ans., İletişim Yay. İst. 1985, C: IV, s: 991 v.d.; Kara (1990), s:275- 297 arası. Ayrıca bkz: Bülent Varlık - "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", Tan. Cum. Türk. Ans. İletişim Yay. İst., C: I, s: 112- 125 arası; Zafer Toprak - "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tan. Cum. Türk. Ans., İletişim Yay. İst. C: I, s: 126-132 arası.

biriyle sürekli iç savaşım içindedir.

Ne var ki, Şeri/Sünni İslam genellikle iktidar olmuştur. Bu nedenle, İslam'ın merkezinde yer almış ve kendini "yasal/meşru" görmüştür. Ulema, tarihi boyu bu nimetten doyasıya yararlanmıştır. Tasavvuf ve tarikat çevreleri ise başından beri İslam'ın "yasal/meşru" olmayan kanadı olarak görülmüş, dışlanmış, aşağılanmış, zaman zaman kıyıma varan zararlar görmüştür. Ama varlık mücadelerini, Osmanlı'nın son yüzyılına ilişkin incelediğimiz dönemde de sürdürmüşlerdir.

Şeri İslam, tarihi boyu geniş kamu yığınlarına sürekli soğuk ve katı gelmiştir. Devletler ve yönetim çevreleri Şeri İslam'ın bu o ölçüde de kuralcı yanından yararlanmak ve kendi egemenlikleri uğruna kullanmak için sahiplenmekten ve onunla bütünleşmekten kaçınmamışlardır.

Tarikatlar ve tasavvufi çevrelerinse Şeri İslam'ın bu katı, bağnaz ve ödünsüz yanını yumuşatmada, böylesi bir biçimiyle İslamı geniş kamu yığınlarına benimsetmede yararları olmuştur. Ne var ki, resmi/ortodoks/Sünni din gibi tasavvuf ve tarikatlar da çoğu kez kötüye kullanılmış, kimi kez birer *"tembellik ve kargaşa ocağı"* olarak görülmüştür.

XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı aydınlarının şeri İslam'la birlikte popüler İslamı da eleştiri yağmuruna tutmaları, "kaldırılma"sını yahut "düzeltilme"sini istemeleri bu nedenle olmalıdır. Osmanlı'nın son yüzyılındaki modernleşme eğilimleri böyle bir genel hava yaratmıştır.

Osmanlı'nın son yüzyıllarında özellikle modernleşmeye adım uydurabilen ve bu modernleşme çabalarına olanak verebilen dini eğilimler yeğlenmiş; yönetimce, aydınlarca, asker-sivil bürokrasice ve halkın üst katmanlarınca kabul görmüşlerdir.

Bunda şeri İslam'ın gelişmelere engel görülmesinin büyük payı olmuştur. Bu durum tarikat ve tasavvufi eğilimlerin öne çıkmasına, aydınların ve üst katmanların bu eğilimlere girmelerine neden olmuştur.

Kültürel olarak alt düzeyli kesimler Nakşibendi, Kadiri gibi Sünni tarikatlarda kalırken, üst katmanlar modernleşmeye ve toplumsal gelişmeye en açık Bektaşilik, Mevlevilik ve Melamilik gibi Alevi zeminden yükselen tasavvufi eğilimlere ve tarikatlara bağlanmışlardır.

Böylece Anadolu ve Balkanlar'da bu üç tasavvufi tarikat yayılma ve dergâhlar yoluyla kurumlaşma göstermişlerdir. Toplumun ilerlemesinde, anayasa-meşrutiyet-cumhuriyet gibi kurumların alınmasında temel öncü güç olmuşlardır.

II. Abdülhamit olsun, onun karşısındaki İttihat ve Terakki Partisi olsun bu yapılanışın ve tarihsel gelişmenin bilincindedirler. Abdülhamit Sünni Nakşi, Kadiri, Halidi, Halveti, Şazeli, Rüfai ve Sadi çevrelere yaslanmaya çalışmıştır. Kendisine danışmanlık eden iki şeyhi vardır. Bunlar katı Sünni ve Arap kökenli Ebül-Hüda ile Zafir Efendi'dir.

İttihat ve Terakki ise Bektaşi, Mevlevi ve Melami çevrelerle, dergâhlarla ve şeyhlerle ilişki içerisindedirler. Partinin ileri gelenlerinin çoğu bu tarikatlardan birine girmiş, dahası bir dergâh üyesidirler. Doğallıkla, yoğunluk Bektaşilik'tedir. Özellikle, Bektaşiliğin Türkçü ve Türkçeci olması geniş kamu kesimlerinin bu tarikata bağlanmasına neden olmuştur. Gerek Abdülhamit, gerekse İttihat ve Terakki hoca-şeyh karşıtlığından yararlanmışlardır. Kendilerine yakın olanları tarikatların ve dergâhların/tekkelerin başlarına getirmişlerdir. Doğallıkla bu oluşum modernleşme süre-

cinde olan Osmanlı'nın birçok aydınının dikkatini çekmiş ve eleştiri konusu edilmiştir.

Ünlü şair Şinasi şeyhlerin kerametiyle alay eder. Abdülhak Hamit'se; şeyhliğe eğilimin, asıl vakıf gelirlerine eğilimden kaynaklandığını ima eder. Alevi-Bektaşilere de zaman zaman o bilinen iftiralar ve karalamalar yapılır.

Bu dönem için bunun en çarpıcı örneği, ***"İçtihat"***la ***"Türk Yurdu"***na yansır. ***"Türk Yurdu"***nda -kendisi de kökeninde bir Şii olan- Ahmet Ağaoğlu'nun yazılarında yer alan; *"Bir kızım olsa putperest bir Türk'e, hatta bir Şii/ Alevi'ye vermem"* sözüne Süleyman Nazif ***"İçtihad"***ın 75. sayısından öfkeli yanıtlar verir.

Bu düşüncenin toplumsal birliği bombalayacağını, Anadolu Türkleri arasında sayıları birkaç milyonu bulan Alevilere karşı takınılan bu tutumun Osmanlı Türkiye'si toplumunu nasıl ayrılıklara düşüreceğine vurgu yapar ve kınar.(260)

Tanzimat'tan sonra, özellikle 1908 devrimine gidilirken ortodoks İslam'a ve bunun toplum yaşamına yansımasına karşı eleştiriler yoğunlaşmıştır. Bu *"asi ruh"*un en çarpıcıları Şinasi ile Tevfik Fikret olmuşlardır.

Ziya Paşa Hıristiyanlık'la İslamiyet'in toplum yaşamındaki yansımasını karşılaştırarak, İslam ülkelerinin "virane"ye döndürüldüğünü belirtir.

Muallim Naci *"yeni görüş"* ve gelişmeler karşısında resmi İslâm'dan söz etmenin, anlam taşımayan bir *"rüya"*dan başka birşey olmayacağını vurgular.

Tanzimat'tan Abdülhamit yönetiminin ortalarına kadar bu çatışma bir biçimde sürer. ***"Servet-i Fünun Dergisi"***nin

260. Dergilerdeki tartışmanın bu bölümleri için bkz: Bayur (1952), C: II, Kısım: IV, s: 425.

ikinci çıkışından itibaren Tevfik Fikret ortodoks İslam'ın halka telkin edilen biçimine, yani dinsel inançlara çatar. ***"Tarih-i Kadim"*** şiirinde *"kurulmuş din"*, kabul edilmiş ve *"yerleşmiş inançlar"*ın hepsine çatar.

Bu eğilimde eleştirilere Abdülhak Hamit ve Abdullah Cevdet'te de görülür. Dine oldukça bağlı olan Mehmet Akif bile softalığa, bağnazlığa karşı tavırlıdır. İslam, Osmanlı ve Türk toplumunun Batı karşısındaki sürekli gerileyişi aydınları böyle bir tepkiye itmiş ve bu gerileyişin nedenini resmi/şeri/ortodoks/Sünni İslam'dan aramışlardır.(261)

6- İttihat ve Terakki Partisi ve Yönetiminin Din Anlayışı

Sultan Mahmut'tan sonra Osmanlı padişahları din, mezhep ve inanışlar konusunda akılcı bir siyaset izleyerek, II. Mahmut'un toplumda açtığı yaraları onarmaya çalışmışlardır. İnanç ayrılığı yokmuş gibi bir davranış sergilemişlerdir. Böylece Osmanlı yönetimi, son yüzyılında dinler ve mezhepler konusunda akılcı olmaya çalışmış, sürtüşme çıkmamasına, yönetimle uyum içerisinde kalmalarına özen göstermiştir.

Son dönem yönetimlerin Alevi toplumuna karşı tutumu da bu doğrultudadır. Dinsel ve mezhepsel ifadeler kullanılırken ayrım yapmaktan ve *"Alevi"* gibi merkezi olmayan mezhep ve tarikatlara vurgu yapılmaktan kaçınılmıştır. Bir bakıma imparatorluğun etnik ve din-mezhep mozayiği içerisinde eritilerek etkisiz ve sorunsuz kılınması doğrultusunda dikkatli bir siyaset yürütülmeye çalışılmıştır.

261. Geniş bilgi ve şairlerin şiirlerinden örnekler için bkz: Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur - Türk İnkılabı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1983, C: I, Kısım: 2, s: 34-44 arası.

Devletin resmi söylemlerinde, Alevilere karşı bir suskunluk gözlenmektedir. Devlet, Alevi topluluklarının farklı ritüelini görmezlikten gelmiştir.

İmparatorluk topraklarında yaşayan tüm etnik ve dinsel-mezhepsel toplulukları inanç ve gelenekleriyle çok iyi tanıyan Ahmet Cevdet Paşa; birçok dinler, mezhepler ve etnik topluluklara ilişkin bilgi verip yorum yapmasına karşın, Alevilik ve Aleviler konusunda susmayı yeğlemiştir. Yaklanan Bektaşilik ve kapatılan Bektaşi dergâhları hakkında da *"ölçülü ve adil bir üslûp"* kullanmıştır.

XIX. yüzyılın yöneticileri büyük bir olasılıkla, Alevilik konusunu görmezlikten gelmektedirler. *"Adliye ve Mezahih Nezareti"*ne ait iradelerde II. Abdülhamit dönemi boyunca Alevilerle ilgili tek bir kayıt bulunmaz.

1898'de Malatya'nın Akçadağ İlçesinin Dömkili Köyü'ndeki Alevi-Sünni çatışması için yapılan adli incelemede dahi bakanın (nazırın) buyruğuyla vazgeçilir.

Buradaki suskunluk, iki mezhep arası gerginliği toplumun gözünden uzak tutmak, karşılıklı dışlama tutumunu kapamak, kamuoyunun bilgisinden uzak tutmak ve kamuoyunu toplumda derin yaralar açabilecek bu tür sıcak tartışmaların içine çekmemek eğilimi sezilmektedir.

Resmen olmasa bile, Bektaşi Tarikatı'nın varlığını sürdürmesine göz yumulması bu dönem izlenen siyasetin gereğidir.

İttihat-Terakki yönetimi tarikatlarla yakın ilişkide olmalarına karşın, bu dönemki hükümetler dahi Alevi-Sünni gibi ayrımlara açıkça değinmekten, dile almaktan ve açıktan açığa yan tutmaktan kaçınmışlardır.

II. Mahmut'tan sonra gelen yönetimler, II. Mahmut'un hatasına düşmekten kaçınmış, dahası onun açtığı toplumsal

yaraları sarmaya çalışmışlardır.(262)

Osmanlı'nın son yüzyılında din ve inanışlar alanında böyle bir siyaset izlenmesine karşın, dönemin sonlarında yönetime ve topluma damgasını vuran İttihat ve Terakki Partisi'nin din anlayışını Ziya Gökalp'in bu alandaki çalışmaları ve görüşleri belirlemiştir. Gökalp, bu alandaki görüşlerini özellikle 1914-17 yılları arasında yayınlanan ***"İslam Mecmuası"***nda dile getirmiştir.

Gökalp'in din anlayışı iki temel üzerine oturur. Birincisi Kur'an ve Sünnet (yani Hadis), ikincisi ise örftür. İslam tarihi boyunca toplumlar *"nas"*ın yanında hiçbir zaman *"örf"*ü devreye sokamamışlardır. Gökalp'se örfe ağırlık verir. Nas değişmeyen, örfse değişebilen ilke ve kurallardır.

Toplumun ortak vicdanı olan örf, doğru olarak kabul edilen ilke ve kurallardan oluşur. Zamanın, toplumsal yapının ve toplumsal etkenlerin değişmesiyle örf değişebilir.(263)

Nas'ın yanında örfün devreye girişinin bir başka nedeni ve sonucu vardır. Nas'la toplumlar İslam'ın ortodoksluğuna, bir bakıma Arap toplumuna göre ayarlanmış biçimine sokulmaya zorlanmışlardır. Ama örf, toplumun kendi ulusal gelenek ve kültürünü de yapısı içerisinde yaşatma amacı taşır.

Gökalp'in ve İttihatçıların yeni Türkiye toplumu için düşündükleri yeni İslamiyet işte eski Türk toplumunun kültürel ve geleneksel değerlerini de içinde taşıyan, bunların canlılığını koruyan bir dinsel yapıdır. Kısaca, eski Türk top-

262. Prof. Dr. İlber Ortaylı - "Alevilik, Nusayrilik ve Bâb-ı Âli", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ensar Yay. İst. 1999, s: 35-56 arası. Malatya'nın bu Alevi köylüleri kendilerine özgü bir yoruma dayalı olarak dinsel- tarikatsal bir topluluk kurarlar. Çevre köylülerin bir bölümü de bunların etkisinden kalır. Osmanlı yönetiminde "sapkın" nitelenen bu topluluk devlet güçlerince 1895 yılında tümüyle ortadan kaldırılır. Bu kırım/kıyım tarihi, köylüler ve çevre halkça o günden bugüne özel bir tarih başlangıcı olarak benimsenmiştir.

263. Bkz: Mardin (1991), s: 23.

lumunun öz değerleri olan Şamancı öğeler İslamlık yelpazesi içerisinde eritilmeden varlığını koruyacaklardır.

Ortaasya'da, Müslümanlığın böylesi bir türü yaşanılmaktadır. Bu durum, İttihat ve Terakki ile ideologu Gökalp'e esin kaynağı olur. Bu katı kuralcı, bağnaz ve tutucu olmayan, ulusal kimliği de eritmeyen, Türkçü ve Türkçeci bir Müslümanlıktır. Özünde, Alevi-Bektaşilik de bundan başka bir şey değildir. İttihat ve Terakki veya Gökalp, düşündükleri dinin adını koymazlar. Belki çekinirler. Ama bu dinsel tasarıları Alevi-Bektaşilik'le tam anlamıyla benzeşmekte ve örtüşmektedir.

Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki'nin Alevi-Bektaşiliği araştırtması, kültür ve inançlar açısından *"kapalı bir kutu"* olarak gördükleri Anadolu'nun toplumsal ve dinsel-inançsal yapısını tanımaya çalışması, bu kesimlerle yakın ilişkiye geçilmesi, Doğu'da Alevi aşiretlerinin İttihat ve Terakki Partisi'ne girmeleri, Parti'nin önde gelenlerinin çoğunun Bektaşiliği seçmelerinin nedeni bu ideolojik uyuşma ve özde benzerlik olmalıdır.

İttihat ve Terakki, dinin *"ideolojik etken"* olarak gücünün bilincindedir. I. Dünya Savaşı'nda *"Cihat Fetvası"* bu etken üzerine kurulmuştur. Başkomutanlık Vekâleti *"Bâb-ı Fetva"*da *"Meclis-i Ali"* düzenlemiş, toplumun çeşitli çevreleri için fetvalar hazırlatıp padişahın imzasından sonra İslam dünyasına dağıtılmıştır.

Sünni çevreler için düzenlenen *"cihat fetvası"*nın yanında Sunisi "kardeşler"in de *"Cihat-ı Mukaddes"*e katıldıklarını gösterir fetvalar da düzenlenmiş ve yayınlanmıştır.

Alevi ve Şii çevreler içinse *"Beyannâme-i Caferi Müctehitlerin"* fetvaları bildirilerle birlikte etkin olabilece-

ği bölgelere gönderilmiştir.(264) Bütün bunların sonucu olarak ***"Mücahitler Fırkası"*** (tümeni) hazırlatılmış, IV. Ordu emrinde bir ***"Mevlevi Taburu"*** kurulmuş, ayrıca bir ***"Bektaşi Grubu"*** da Gelibolu'dan Kafkasya'ya gönderilmiştir. (265)

Jön/Genç Türkler, dinin ideolojik güç olarak önemli bir etken olduğu anlayışına çoktan varmışlardır. 1890 kuşağıyla birlikte bu düşüncenin ana hatları belirmeye başlar. Ne var ki, 1908 Jön Türk devrimine kadar etkili olamaz. *"Bilinç uyandırıcı"* olarak dinin rolü konusunda İslami bir formül gerekmektedir.

Jön Türkler *"bilimsel ütopyacı"* dünya görüşünü korumak için içlerinden biri olan Ziya Gökalp'i *"İslama alternatif bir formül"* bulmakla görevlendirirler. Gökalp, çalışmalarını *"ulus"* ve *"uygarlık"* üzerinde yoğunlaştırarak düşünce üretir. İslam adına, "saf" İslam'la ilgisi olamayan *"Arap kültürü"*nü bulur.

O ise; Türk ulusunun *"gizli, fakat yaşayan kültürü"*nü ortaya çıkarmak, yeni Türk devletini bu temel üzerinde kurmak, İslamı *"vicdani bir mesele"* ve *"kişisel bir inanca"* dönüştürmeyi amaçlamaktadır.(266)

Bu çalışmalarını 1914'de bır layiha haline getirir. İttihat ve Terakki yönetimi bu lahiyayı 1916'da bir program çerçevesinde uygulamaya çalışır. Proğrama göre;

- Şeyhülislamlık kabineden çıkarılır.
- Şeriat mahkemeleri, Şeyhülislamlık'tan alınarak Adalet Bakanlığı'na bağlanır.
- Vakıf yönetimleri, Meşihat'tan ayrılır ve devletin dinden tümüyle ayrı mali-ticari dairelerinden birinin yöneti-

264. Tunaya (1989), C: III, s: 497.
265. Tunaya (1989), C: III, s: 276.
266. Bkz: Mardin (1991), s: 61 v. d.

mine verilir.

- Cami, medrese gibi dinsel kurumların mali işleri yeni kurulan Evkaf Bakanlığı'na bağlanır.

- Bütün medreseler Meşihat'tan alınarak Eğitim Bakanlığı'na bağlanır.

Bu gelişmeler, Cumhuriyet'teki düzeltimlerin yolunu açar. Din-devlet ayrımı yönünde başlayan akım, ciddi bir mecraya girmiş olur.(267)

Bu gelişmelerin hiçbiri Alevi-Bektaşiliğe aykırı olmayan, dahası Alevi-Bektaşiliğin özünde olan, onunla uyuşan-uzlaşan-örtüşen ve siyasal talepleri arasında olan gelişmelerdir. Alevi-Bektaşi çevrelerle Yeni Osmanlı-Jön/Genç Türk-İttihat ve Terakki hareketi arasındaki kaynaşma bu ideolojik benzerlikten olsa gerektir.

Türk toplumunda, İslamiyet iki koldan ilerleyerek gelmiştir. Devlet, Arap ve Fars patentli merkezi İslamlığın temsilcisi olmuştur. Böylece mezhep olarak Sünni İslam; resmi ve siyasal İslam olmuş, halka karşın devletin yönetim makanizmasının ideolojisini oluşturmuştur. Bu ideolojiyi elit katmanlar devletle birlikte paylaşmış ve sınıfsal çıkarları uğruna kullanmışlardır.

Ortaasya kültürünün kalıntıları ise, heterodoks İslam'da toplanmıştır. Bu durum, sonunda *"halk dini"*ne dönüşmüş ve Alevi temelde gelişen bu akım İslam'ın ikinci kolunu oluşturmuştur. Alt katmanların bu inanışı derviş tarikatları biçiminde kurumlaşmıştır. İslam dininin böylece *"çift işlev"* geliştirmesi Osmanlı'da özgü bir yapı yaratmıştır.

Din; yöneticiler için alt sınıfla bağlantı, yönetilenler için yönetim biçimine bir alternatif ve memur kesimine karşı ise bir tampon olmuştur. Zaten Osmanlı'da yönetsel

267. Berkes (1973), s: 404; Mardin (1991), s: 163.

yapı farklılaşmamıştır ve farklılaşmış bir yönetimin işlevini üstlenen özerk yapılar oluşmamıştır. Devletle birey arasında aracı kurumlar bir türlü doğmamıştır.(268)

Osmanlı toplumunda durum açıkça budur. Din, yerel toplumsal güçlerle siyasal yapı arasında aracılık konumundaki bir bağlantıdır. Bu süreç iki düzeyde ilerler. Din, halk yapılarını Osmanlı yönetici kurumuna bağlayan bir kurumdur. Ayrıca, bireyler arasında siyasal yasallığın ülküsünü biçimleyen kültürel fonu sağlar. Aynı zamanda da, devletçe toplumsal denetimi kurmanın bir aracıdır. Din, bu alanda önemli bir role sahiptir.

Gerçi "resmi" ve "halk" dini arasındaki ayrım burada bir işlev ayrılığı doğurmuştur. Dinsel kurum, üst sınıfın siyasal-ideolojik temelinin büyük bir kısmını oluştururken, dervişlerin dini alt sınıfta genellikle cemaati güçlendiren ve kimlik oluşturan bir süreç olarak işlev yürütmüştür.

Gerçi Osmanlı'nın son yüzyılında Bektaşilik, Melamilik, Mevlevilik gibi Hz. Ali bağlılığı temelinde biçimlenen derviş tarikatları entelektüel olarak gelişmiş memur ve aydınlara çekici gelmiştir. Ama, tarikatların orta ve alt sınıflar için işlevi bir bütün olarak üst sınıfa göre daha köktenci olmuştur.

Böylece din; Osmanlı'da "bütünleşmeye giden tek yol" gibi görünmüşse de, aslında birbirine alternatif iki yol izlemiştir. Bunlar; resmi din, siyasal din, yani Sünnilik ile halk dini, yani Alevilik'tir. Bu ikisi İslamlığın pek çok yanını paylaşsalar da, birbirinden ideoloji, kuram, öğreti, itikat ve muamelat olarak ayrılırlar.(269)

268. Mardin (1991), s: 157 v. d.
269. Bkz: Mardin (1991), s: 156 v. d.

İslam içindeki Alevi-Bektaşi yol ve bu zeminde yükselen derviş tarikatları, dergâhlar bu nedenle Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki hareketleriyle özdeşmiş, güç ve çıkar birliği içine girmiş, geleceğe aynı pencereden bakmışlardır. Alevi-Bektaşi kurumlarının muhalefet oluşu resmi ve siyasal İslam'ın temsilcisi padişah-halifeliğe karşın muhalefet çizgisinde olan bu siyasal ve aydınlanma hareketinin bel kemiğini oluşturmuştur.

İttihatçıların Sünni İslam'dan uzaklaşma biçimindeki yaklaşımlarının benzerini dönemin sol akımlarında da görmek olası. Milli Mücadele döneminde ulusal burjuvazi önderliğinde emperyalizme karşı savaşı savunan ve destekleyen ***"Aydınlık"*** hareketinin önderi Dr. Şefik Hüsnü 1922'deki bir yazısında dine ve mezheplere bakışını dile getirerek; Sünni/ortodoks İslam'dan uzaklaşmayı, Alevi bir eğilim geliştirmeyi, *"resmi din"* yerine *"popüler din"*i koymayı, toplumun dinsel sorununu çözmek ve gelişmesini sağlamak bakımından gerekli görür. Dahası, bu yaklaşımını öneri olarak geliştirir.(270)

Kısaca; Alevi-Bektaşi ve Yeni Osmanlı-Jön/Genç Türk-İttihat Terakki hareketinin özdeşmesi, kaynaşması, dayanışması, birlikte ülke sorunlarının çözümüne koşuşu şu temel noktalara dayanmaktadır:

- Her iki akım da devrimci öz taşımaktadırlar. İlericidirler. Çağdaşlaşma yanlısıdırlar.
- Her iki akım da padişah-halife birlikteliğine ve bu kurumun güç aldığı resmi/ siyasal/ Sünni İslam'a karşı muhalefet hareketidirler.

270. Dr. Şefik Hüsnü'nün bu görüşleri için bkz: Doç. Dr. Mete Tuncay - Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Bilgi Yay. Ank. 1978, 3. basım, s: 379.

- Her iki hareket de, İslam kisvesi altındaki Arap egemenliğine karşıdırlar. Ulusal değerlerin korunarak, kimliğin belirlenmesinde öne çıkarılmasından yanadırlar.
- Her iki akım da derviş İslam'ın/halk İslam'ın/tasavvufi tarikatsal İslam'ın toplumsal yapılarla uzlaşmada resmi İslam'dan/siyasal İslam'dan/Sünni İslam'dan/merkezi İslam'dan daha çok liberal olduğu kanısındadırlar.
- Her iki akım da, dini bir *"vicdan sorunu"* ve *"kişisel inanç"* olarak görmektedirler. Bunun, laiklikle çözüleceği kanısındadırlar.

7- Dönemin Yönetiminde Ulema Etkinliğini Kırma Savaşımı

Kuruluş dönemi padişahlarının dışında, Osmanlı padişahları tümüyle Sünni eğilimli tarikatlara bağlanmışlardır. Hele halifeliği de üstlenince, Sünni İslamcı bir fonksiyonla kendilerini yükümlü hissetmişlerdir. Bu durum, son padişaha kadar sürmüştür. Yalnız, Sultan Abdülaziz'in Bektaşiliğe eğilimli bir tutumu vardır. O da yasaklı olan Bektaşiliğin üzerindeki yasaklılığı *"yeterince"* kaldıracak kadar, inancına bağlılığın gereğini ortaya koyamamıştır.

Padişahlar, III. Selim'den itibaren genellikle Mevleviliğe eğilim göstermişlerdir. Mevleviler, IV. Mehmet zamanıyla (1648-1687) öne çıkarlar. III. Selim, açıkça Mevlevilik yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu durum, üst düzeyli devlet adamlarına da yansır. Sona yaklaşırken II. Abdülhamit Nakşibendi, V. Mehmet Reşat'sa yine Mevlevi'dir. Vahdettin'in ise tarikatı bilinmemektedir.(271)

271. Şapolyo (1964), s: 448 v. d.; Berkes (1973), s: 140 v. d.; Aydemir (1986), C: II, s: 186.

Mezhep olarak Hanifiliğin resmen alınması, bunun yönetimce meşrulaştırılması, Osmanlı'da Sünni tarikatların egemenliğini sağlamıştır. Bu etkinlik, Sünni dinin nimetleriyle beslenen ulemanın toplumun yaşamının her alanında belirleyici ve hükmedici olmasına neden olmuştur.

Yüzyıllardan beri eline böyle bir gücü geçiren ulema, kendisine karşı eğilimlere olanak tanımamış, bu tür eğilimlerin doğmasını baskı yoluyla engellemiştir. Onların gözünde farklı inançlar, özellikle Alevi-Bektaşi eğilimler *"rafizi ve dehri"*dirler.[272] Çağdaş ve değişimci eğilim gösteren Tanzimat sonrası aydınları için Sünni ulemanın damgası ve yakıştırması hep bu ve bunun gibi suçlama taşıyan ifadeler olmuştur.

Osmanlı'nın son yüzyılına II. Abdülhamit uzun zaman yönetimde kalışıyla (1876-1909) damgasını basar. Yüksek ulema ile bürokrasi Abdülhamit rejiminin dayanakları olmakla birlikte, o asıl yoksulluğa *"kader ve kısmet inançları"*yla boyun eğmeye dönüştürmüş, dine bağnazca bağlanmayı sağlayarak kölelik ruhunu geliştirmiş, özgürlüğü ve gelişmeyi toplumun gündemine taşımaya çalışan Batıcı aydınlara karşı bir ön yargıyla donanarak tepki öğesi durumuna gelmiş, çeşitli Sünni tarikatların müritlerinden oluşan geniş kamu yığınlarına dayanmıştır.

Onun egemenliğini sürdürüşünde, halife ile halk arasında din bağının kuruluşunda, bu dönemler gelişen *"yeni bir din adamı tipi"* de büyük rol oynar. Bunlar ekonomik çöküntüye paralel olarak doğmuştur.

Bugüne kadar halktan uzak kalan resmi ulema aristokrasisinin altında ve dışında olan bir gelişmedir. Halkın içinden çıkmış ve halkla iç içedirler. Sürekli de çoğalmaktadır-

272. Berkes (1973), s: 312.

lar. Medrese öğrencileri, hafızlar, imamlar, şeyhler, çerçiler, şerifler, seyyitler, nakibler, üfürükçüler, müneccimler, büyücüler, magribiler bu dönem mantar gibi çoğalmış, padişah-halifenin destekçileri olmuşlardır.

Bunların mekânları durumuna gelen popüler Sünni inanç merkezleri niteliğinde olan tekke ve zaviyelerde bu dönem oldukça yapay düzeyde artışlar olmuştur. Eski Nakşibendi, Şazeli, Rüfai, Mevlevi tarikatlarının yanı sıra Kuzey Afrika, Cezayir, Sudan, Arabistan kaynaklı Ticaniye gibi tarikatlar Osmanlı'da ve sarayda *"itibarlı"* tarikatlar ve çevreler durumuna yükselmişlerdir. Arap şeyhleri ve emirleri bu çeşniye ayrı bir renk katmıştır. İşte Abdülhamit rejiminin ve sarayın gerçek dayanakları bunlardır.(273)

Doğallıkla muhalefet konumunda olan Jön/Genç Türk hareketi, bu kesimin karşısında yer alan Alevi-Bektaşi çevrelerle *"doğal ittifak"* içinde olacaktır. Bu durum, koşullar gereği kaçınılmazdır.

Özellikle Tanzimat öncesi ve sonrasında kısa, bir dönem kimi muhalefet nitelikli olaylarda, ulema konumları gereği etkin olmuştur. Özellikle toplumun geniş bir kesiminin meşruiyetin kaynağını din olarak görmesi, ulemanın bu alandaki önemini somut olarak ortaya koyar.

Osmanlı'nın son yüzyılında ise, ulema ile aydınlar arasında muhalefet konusundaki ilişki iki biçimde yeni bir boyut kazanır. Bu gelişmeye göre; birincisi yeni aydın tipinin büyük çoğunluğu *"dini toplumsal gelişmenin önünde engel"* görmektedir. Bu nedenle ulema artık uyuşulabilecek ve uzlaşılacak bir bağlaşık değildir. İkincisi ise; siyasal rejimin meşruiyetini dinsel kurallara dayandırarak açıklaması, dinin meşruiyetini çürütmek için, muhalefetin ulemanın zo-

273. Berkes (1973), s: 304.

runlu desteğine gereksinim duymasını gerektirmiştir.

Jön/Genç Türkler bu ikinci kesimle ilginç ilişkiler kurmuştur. Abdülhamit rejiminin kendisine karşı gördüğü bu ulema ve dinci kesime yönelik siyasal baskısı, bu kesimle Jön/Genç Türk hareketi arasında işbirliğine, ilginç ve sıcak ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur.

Yönetimin özellikle Sünni eğilimli halk-islamcı çevrelerin temsilcilerinden yararlanmaya çalışması, bu ilişkiler yumağını daha da karmaşıklaştırmıştır. Jön/Genç Türklerin ortodoks İslam ulemasından aldıkları fetvalarla sultanı düşürmeyi ve rejimi yıkmayı "caiz" göstermeye çalışması, İttihat ve Terakki örgütünü 1895 öncesinin *"öğrenci topluluğu"* niteliğinden kurtarmak ve çeşitli kesimlere yönelmek çalışmaları sırasında ilkin bu ulema kesimine yönelmeleri, belli bir süre birbirlerinden yararlanmaları bu karmaşık ve ilginç ilişkilerin bir sonucu olmuştur.

Ulema temsilcilerinin örgütün merkez yönetimini ve birtakım mevkileri ele geçirmiş, etkin duruma geldikleri de olmuştur. Suriye, Mısır gibi şubelerde de ulema ile Kadiri ve Rufai gibi Sünni tarikat çevrelerinin egemenliği olmuştur. Örneğin Bedevi şeyhi Naili Efendi İstanbul merkez örgütünde etkindir. Bu durum çeşitli çevrelere de çarpıcı gelir ve eleştirilere yol açar.

Batı özgürlüklerini esas alan Jön/Genç Türk hareketiyle *"fanatik ve anti-Avrupa tabakaların; derviş, softa ve ulemanın nasıl beraberce hareket ettiği"* sorulur. Örgütün darbe hareketleri sırasında saraydan *"özel bağış"*larla beslenen Şeyh Abdülkadir ve Naili Efendilerin tutuklanması, 350'nin üzerinde örgüt üyesinin yakalanması İstanbul merkez örgütünün çökmesine neden olmuştur.[274]

274. Geniş açıklamalar için bkz: Hanioğlu (1985), C: I, s: 112 v. d, 188, 215 v. d., 225 v. d.

Bu olaylardan sonra ve örgütün oluşturulmasının ikinci aşamasında dinci, İslamcı, ulema ve Sünni tarikat çevrelerine karşı daha ölçülü yaklaşılmış, örgüt bu çevrelerden uzak tutulmuştur. Özellikle, Alevi-Bektaşi çevrelerle ilişki bu deneyimden sonra yoğunluk kazanacaktır.

8- Yeni Osmanlıların Radikalleştirdiği Softacılık Karşısında, II. Abdülhamit'in Sünni Tarikatlara Yanaşma Politikası

Yeni Osmanlıcılık ve onu izleyen Jön/Genç Türk, İttihat-Terakki gibi hareketler Batı standartları ölçüsünde yeterince birer *"devrimci hareketler"* değildirler. Jön/Genç Türkler Avrupa'da liberel, milliyetçi, sosyalist ve Paris Komüncüleriyle tanışmalarına, onlarla içli-dışlı olmalarına ve onlardan etkilenmelerine karşın, onlarla *"aynı dalga uzunluğu"*nda çevreler edinememişlerdir. Onlara karşın, İslamcı ve tutucu nitelenmişlerdir. Kaldı ki, Avrupa standartlarına uysalardı, Türk toplumunu o ölçüde etkiliyebilmeleri olanaksız gözükmektedir.

Oysa, Yeni Osmanlılar ve Jön/Genç Türkler toplumu tabandan harekete geçiren bir dinamizm yaratmayı başarabilmişlerdir. Ama bu dinamizm, Avrupa'nın etkisiyle oluşan haksızlıklara karşı bir kitlesel tepki olarak düşünülmemiştir. Avrupa'yı ürküten bu durum olur.

Bilindiği gibi Yeni Osmanlılar'da bir Panislamist eğilim görülmez. Bu eğilim çok sonraları İttihat ve Terakki ile ortaya çıkacaktır.

Abdülhamit, Yeni Osmanlılar'ın zayıf noktalarını çok iyi bilmektedir. Onların memur oluşları, sürülme ve görevden uzaklaştırılma gibi zayıf bir yanlarının olması ve kendi

aralarında tam bir uyuşum içinde olmamaları Abdülhamit'i zaman zaman bu hareketi etkisiz kılmada, zayıflatmada başarılı kılmıştır.

Yeni Osmanlılar'sa medrese öğrencilerini (suhteler/talebe-i ulum) etkileyebilmişlerdir. O dönemler, kitleler halinde siyasal eylemlere girişebilen tek kesim suhteler/softalardır. Bu kesim İstanbul içine ve dışına *"cerre"* çıkabiliyor, para kazanabiliyor, yayın izleyebiliyor, yabancı dil öğrenebiliyor, Kırım'dan, Kafkasya'dan sürgün gelen din adamlarıyla görüşebiliyorlardı.

Yeni Osmanlılar bu gruplarla toplantılar yapabilip ve camilerde bir araya gelebilmektedirler. Bunlar arasında meşrutiyetin övgüsünü yapan Mehmet Bey gibi propagandacılar çıkabilmiştir. Ali Suavi ve Hoca Sadık Efendi gibi medrese kökenli Yeni Osmanlılar bu kaynaşmayı daha rahat yürütmüşlerdir.

Böylece Yeni Osmanlıların etkisinde kalan medreseliler Abdülhamit'in karşısında giderek radikalleşerek yer alırken, Abdülhamit de bunlara karşın Sünni tarikat kesimleriyle yakınlık kurar. Bu nedenle Kadiri, Rüfai, Şazeli, Sadi, Halveti ve Nakşibendi tarikat çevreleriyle ilişkilerini geliştirir, onlardan güç ve destek alır.

Doğallıkla, bu ilişki siyasal nedenlidir. Güç edinmek ve denge kurmak amacı taşır. Yoksa tarikatlara ilgisi, aşırı bir sufilik merakından ileri gelmemektedir. Bu durum, Sünni din ve tarikat eğilimleri içerisinde bir yeğleme (tercih) siyasetidir. Yoksa, II. Mahmut Yeniçerilik'le savaşında Bektaşi Tarikatı'nı da düşman saymış ve yok etmiştir.

Abdülhamit'in ilk dönemlerinde Bektaşilik bir güç oluşturmadığından, bir alternatif değildir. Çelişki, çatışkı kutuplaşma ve yandaşlaşma Sünni toplumun kendi içinde,

yani şeri/ortodoks İslamcı kesim ile Sünni eğilimli tasavvufi tarikatsal kesim arasında yaşanmıştır.(275)

Kurnazlığı, kuşkuculuğu ve böl-yönet siyasetiyle bilinen Abdülhamit, Bektaşi çevreleri de bölmeye çalışmıştır. Anadolu'da etkin olan Çelebilere karşın, Balkanlar'da etkin olan Babagan Kolu'ndaki özellikle Arnavut Bektaşilerini yanına çekmeye çalışmıştır.

Besim Atalay'ın saptamasına göre; Abdülhamit döneminde bulunan devlet adamlarının, valilerin, bakanların birçoğu Arnavut Bektaşileri'ndendir. Bu durum, Abdülhamit'in ünlü böl-yönet siyasetinin bir ürünüdür.(276)

9- Yeni Osmanlı, Jön/Genç Türk, İttihat ve Terakki Örgütlerinin Bektaşilik'le İlişkileri

Bu örgütler, Bektaşilik'le doğrudan ve dolaylı ilişki içerisindedirler. Bu örgütlerin birçok üst düzeyli ve alt kesimlerdeki üyeleri Bektaşi Tarikatı'ndan olan kimselerdir. Doğallıkla bir siyasal amaç taşıyan bu örgütler doğrudan Bektaşiliği amaçlamamışlardır.

Onların amacı siyasal düzendir. Bu nedenle Ramsaur, S. Akşin gibi bu alanın araştırıcılarının belirlediği gibi Jön Türk-İttihat Terakki Masonluk'tan bir *"araç"* olarak yararlandığı gibi, Bektaşilik'le de doğal olarak *"benzer bir ilişki"* içerisindedirler.(277)

Ama bu örgütlerde yer alan birçoğunun Bektaşi inancına girdikleri, herhangi bir dergâh şeyhinden *"el alarak yola girdikleri"* de bilinenler arsındadır. Olayın bu yüzünü

275. Geniş bilgi için bkz: Orhan Koloğlu - Abdülhamit Gerçeği, Gür Yay. İst. 1987, 2. basım, s: 96 v. d.
276. Atalay (1991), s: 13.
277. Bkz: Ramsaur (1972), s: 128 v. d.; Akşin (1980), s: 59.

de yadsımamak ve gözardı etmemek gerekir.

Yoksa, bu hareketlerde yer alan herkesin sadece siyasal çıkar için bu örgütlere yanaştığı gibi yüzeysel ve günümüzde alışılmış biçimiyle kolayı dile getirmek gibi bir anlam çıkar ki, bu yaklaşım bizi olgunun gerçekliği açısından yanlış sonuca götürür.

Anadolu Aleviliği ve Bektaşilik, özellikle İttihat ve Terakki hareketinden başlayarak Osmanlı Devleti içerisinde, *"Batılılaşmacı kadrolara yaslanma"* ve onlarla *"bağlaşma zorunluğu"*na düşmüştür.

Bu konuşlanış; Sünni ortodoksi ile karşı kutuplarda yer alışın sonucu olarak bu kesimle çelişki içerisinde olan İttihat-Terakki hareketine yakın olmak gerekliliğinden doğmuştur. Doğallıkla, bu yakınlıkta politik yan ağırlıktadır. İnançsal yan ikinci planda kalmaktadır.(278)

Ama bu durum İttihat Terakki içerisindeki Bektaşilerin, tarikata inançlarının olmadığını da göstermez. Çünkü, bunların önemli bir bölümü herhangi bir şeyhten *"el almış"*, Bektaşilik Tarikatı'na girmiş ve Bektaşi dergâhlarından birine gitmeyi inançlarının bir gereği olarak gören kimselerdir.

Osmanlı'nın son yüzyılında aydınlanmayı üstlenen aydınların çoğunluğu Bektaşi'dir. Bunlar, bu birbirini izleyen ve birbirini tamamlayan üç aydınlanma ve demokrasi hareketlerinin öncü kadrolarını oluşturmuşlardır.

Bu hareketlerin genel hatlarıyla liberal, dinsel tutuculuktan uzak ve ulusçu oluşları, yine aynı niteliği taşıyan Bektaşilik'le oldukça örtüşmüştür. Liberallik ve ulusçuluk özellikle İttihat ve Terakki döneminde örgütün somut niteliği durumuna dönüşmüştür.

278. Bkz: Çamuroğlu (1992), s: 120.

Bu durum, Prof. İrene Melikof'un İttihat Terakkiciler-Bektaşiler benzerliğine ilişkin saptamasında şöyle yer alır:

"Bektaşiler özgürlükçü (liberal) ve kurallara bağlanmayı sevmeyen insanlardır. Her zaman, din adamı egemenliğinin karşısında ve kendilerini tanrısızlık suçlamasıyla karşı karşıya bırakacak, dinler üstü duruşları olmuştur. Bu duruşları, -liberalizm, non-konformizm, anti-klerikalizm-; masonluğun amaçlarına da uymaktadır." (279)

Bu dönemler özellikle Türkçülük önplandadır. Ulusçuluk/Türkçülük ve Alevi-Bektaşiliğin doğuş öğretisinde alan Sünni halifeye karşıtlık Alevi-Bektaşileri Jön/Genç Türk-İttihat Terakki ile aynı amaç içerisinde birleştirmiştir. Ramsaur, bu bağıntıyı şu tesbitiyle yakalar:

"Türkiye'deki Bektaşiler milliyetçilik duygusuna, bir yere kadar da olsa, sahiptiler ve çeşitli davalar peşinde koşan kimseleri çevrelerinde toplayacak kadar liberal görüşlüydüler.(...) Tarikat bağlılarının Halifelik konusunda Şiilerin İmamlık ilkesine daha yakın olmaları, dolayısıyla Osmanlı padişahlarının Halifelikle ilgili iddialarını olumlu karşılamamaları, Bektaşilerin Jön Türk hareketini desteklemeleri için bir diğer neden olarak gösterilebilir." (280)

1905'lerde Şam'da, daha sonrası Selanik'te yeni yörede ve yeni katılımlarla yeniden oluşan ve giderek İttihat ve Terakki'nin oluşmasına yol açan M. Kemal'lerin kurduğu bu örgütlerin kurulmasında 1905 Rus devriminin, İran'da kurulan Meşrutiyet yönetimlerinin, Makedonya bunalımı üzerine Rumeli'de Avrupa müdahalelerinin etkileri olmuştur.

Örgütlenmede II. ve III. Orduların subayları baş rolü oynarlar ve örgütlenme bu orduların subayları arasında hız-

279. Melikoff (1998), s: 302 v. d.
280. Ramsaur (1972), s: 130 v. d.

la yayılır. Manastır; Bursalı M. Tahir, Binbaşı Süleyman Askeri Bey, Binbaşı Vehip, Teğmen Atıf'ların önderliğinde Selanik'ten sonra önemli bir merkez olur. Kolağası Niyazi Resne'de; Kolağası Eyüp Sabri Ohri'de; Yarbay Galip Bey Üsküp'te; Ömer Fevzi Mardin Gevgili'de; İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir, Seyfi Paşa ve Hüseyin Kadri Edirne'de; Yüzbaşı Ali Bey Serez'de ve ayrıca Drama gibi yerlerde önemli ölçüde örgütlenmeye gidilir. Buralar, İttihatçılığın önemli üsleri olurlar.(281)

Giderek İttihat ve Terakki Partisi adını alan bu alt örgütlenmelerin kurucu ve önderlerinin çoğu ve üslenme merkezlerinde aktif görev yapanların önemli bir bölümünün derviş tekkeleriyle, özellikle de Bektaşi Tarikatı ile ilişkileri vardır. Tâlât Paşa, Resne.i Niyazi Bey, Ömer Naci gibi birçoğunun Bektaşiliği, Mehmet Tahir Bey'inse Melamiliği açıkça bilinmektedir. Bu durum onların, *"büyük bir dikkat ve gizlilik içinde"* olmalarını ve dikkatli davranmalarını gerektirmiştir.(282)

Yeni Osmanlı-Jön Türk-İttihat Terakki hareketleri içinde bulunanların düşünsel ve ideolojik besini öyle görünüyor ki Alevi-Bektaşiliğin tarihsel geleneği ve bu geleneğin kitaplara yansımış özüdür.

Bu hareketlerin içinde yer alan, giderek önderliklere kadar yükselen kadrolar ideolojik besinlerini Alevi-Bektaşi kitaplardan edinmişerdir. Alevi-Bektaşiliğin devrimci geleneği, kozmopolit Osmanlı karşısında Türk/Türkmenlik özü, kültüründe Ortaasya'dan taşıyıp getirdiği Şamancı kültürel değerler, Arap-İslam özümleyiciliği karşısındaki tarihinden getirdiği bu kültürle ulusal kimliğini XX. yüzyıllarda ayak-

281. Bu örgütleri, derneklerin kurucuları ve buralarda aktif görev yapanların kimlikleri için bkz: Ramsaur (1972), s: 133 v. d.; Petrosyan (1974), s: 251 v. d.; Akşin (1980), s: 56 v. d.
282. Petrosyan (1974), s: 253.

ta tutmadaki savaşımı ve gününe taşıyıp getirmekle birlikte, inancının merkezine yerleştirmedeki becerisi ve kararlılığı, Jön/Genç Türk aydın hareketine çekici gelmiş, ideolojik kaynak olmuştur.

Bu hareketlerin içinde yer alan aydınlar Namık Kemal gibi devrimcilerin yayınlarının yanı sıra Alevi-Bektaşi kitapları okuyarak, nefeslerini öğrenerek kendilerini ideolojik olarak yetiştirmişlerdir.

İlk örgütlenmeyi yapanlardan Dr. İbrahim Temo'nun sözleri, hareketin içinden gelen birinin açıklamaları olması ve o dönem gençliğinin yetişmesinin etkenleri açısından anlamlıdır. İbrahim Temo, anılarında bu konuda şunları yazıyor:

"Derslerime fazla çalıştığım gibi, gizlice tedarik ettiğim edebi ve siyasi kitapları incelemeden geri kalmadım. Taşradan gelen efendilerle özellikle; Diyarbakırlı İshak Sukuti, Ziya, Ethem ve Cevdet Osmani, İstanbullu Şerafettin Mamumi, Arnavut Rıza, Selanikli Ahmet Bahtiyar, Cihangirli Adil ve sonraları İnkılapta büyük hizmetlerde bulunan askeri öğrencilerden kimileriyle görüşür, sofu eğilimli ve tutucu olanlarla Sünnilik ve Aleviliğe ilişkin sözeder ve boşu boşuna birbirimizi kandırmaya çalışırdık.

Ne zaman ki, bir ders sırasında dışarıdan getirdiğim el yazılı Namık Kemal Bey'in 'Rüya'sını okurken, İshak Sukuti arkamdan görmüş, dinlenmeye çıktığımız zaman, benimle dargın olmasına karşın, aman kardeşim İbrahim Ethem, beni affet, seni iyi tanıyamamışım. Kemal Bey'in 'Rüya'sını bu akşam için bana da ver okuyayım dedi.

İşte o günden itibaren çok iyi arkadaş ve dost olduk. İshak Sukuti bana Diyarbakırli şair Hamii Amidi'nin şiirlerini, diğer Mezopotamya ve Doğu Anadolulu kimselerin

edebî eserlerini verir, Ben de Kemal Bey'in, Ziya Paşa'nın Rumeli ediplerine, Bektaşilere, Mevlevilere aid sadece Türkçe yazılmış gazelleri, ilahileri, nefesleri ve o sıralarda yabancı postalarıyla Londra'dan gelen İran özgürlükçülerinin yayınladıkları gazeteleri, Ali Şefkati'nin yapıtlarını verir ve güvendiğimiz öğrencilere okuturduk". (283)

Bu pasajdan görüldüğü gibi dönemin aydınlarının temel ideolojik kaynağı Alevi-Bektaşilik ve bu temele dayanan kitaplar, gelenekler ve kimseler olmuşlardır.

Aydınlara ve gençliğe esin kaynağı olan Namık Kemal ile Ziya Paşa Bektaşidirler. Dönemin gençliğinin etkilendiği İran özgürlükçüleri ve devrimcileri Şii'dirler. Kitapları; Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmam inancını esas almışlardır.

Ali Şeriati, bu alanda çığır açan ve Şiilik/Caferiliğe yeni yorum kazandıran biridir. Rumeli, bir Bektaşilik merkezidir. Babai olayından beri Anadolu Alevileri bu yörelere göçmüşlerdir. Rumeli'nin şairleri, yazarları, şiir ve nefesleri tümüyle Alevi-Bektaşiliği yansıtır. Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki gençliği Alevi-Bektaşi bir etkenle yetişmiştir. Harekette yer alanların da çoğunluğunun bu nedenlerle Bektaşi olması doğaldır.

Osmanlı çok ulusluluğu bu konuda engelleyici bir öğe olmamıştır. Çünkü temel amaç; bir ülke bütünlüğü içerisinde meşruti-anayasal siyasal rejimini getirmek, Abdülhamit gibi baskı ve şiddete dayanan rejim temsilcisini yıkmaktır.

Bu noktalarda hangi kökenden gelinirse gelinsin, birleşilmiştir. Oysa, örgütlerde Osmanlı halkından olup her etnikten insanlar görev almış ve aynı ülkü doğrultusunda sa-

283. Bkz: İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları (1987), s: 8 v. d.

vaşım vermişlerdir. Örneğin, 1889'da kurulan ve İttihat-Terakki'nin çekirdeğini oluşturan ***"İttihad-ı Osmani Cemiyeti"***'ni Azeri Türk, Çerkes, Arnavut ve Kürt kökenlerden gelen öğrenciler kurmuşlardır.(284) Giderek başka katılımlar olmuştur.

Bu özellik, II. Meşrutiyet'in ilk Meclis'inin yapısına da yansımıştır. İlk Meclis'teki 288 milletvekilinin 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Islav ve 4'ü Yahudi'dir. Bu dağılım, yaklaşık olarak 1912 ve 1914 Meclislerinin oluşumunda da görülür.(285)

Genel eğilimi Dr. Abdullah Cevdet ve toplumbilimci Ziya Gökalp gibi doğu kökenli aydınların düşünceleri belirlemiştir. Bu da her türlü din, mezhep ve etnik ayrılığın üstünde kalarak *"Türkiye'nin özgür vatandaşlığı"*nda birleşmekten kaynaklanmaktadır. Tüm savaşım, bu doğrultuda verilecektir.(286)

1826 Yeniçeri ve Bektaşi kırımından sonra Bektaşiliğin *"susma ve sinme dönemi"* başlamıştır. Bu eylemle İstanbul'da hiçbir Bektaşi tekkesi açık bırakılmaz. Bu kırım ve yasaklama olayından sonra Bektaşiliğin merkez makamı Arnavutluk olur. İstanbul ve çevresindeki kimi Bektaşi çevreleri kendilerini yakın buldukları tarikatlara girerek barınma olanağı bulurlar.

Siyasal hesaplar yüzünden geleneksel ve dinsel dengelerin sarsıldığı bu dönemde Bektaşiler de atağa geçerler. Çeşitli dalgalanmalarla bu gizlenme, saklanma ve yasaklılık II. Meşrutiyet'e kadar sürer. Bektaşilerin büyük çoğunluğu İttihatçılarla birlikte hareket ederken, Babagan Kolu'-

284. Bkz: Naci Kutlay - İttihat Terakki ve Kürtler, Koral - Fırat Yay. İst. 1991, 2. basım, s: 5.
285. Stefanos Yerasimos - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yay. İst. 1975, C: II, s: 1062; Feroz Ahmad (1984), s: 255.
286. Kutlay (1991), s: 24, 28, v. d.

ndan olan kimi Arnavut Bektaşileri ise Sultan Abdülhamit'in Panislamist politikasına takılarak valilik, bakanlık gibi önemli görevlere getirilirler.

Abdülhamit böylece İttihatçılarla bütünleşmiş Bektaşiliği bölmeyi, bir bölümünü *"mansıp"*larla yanına çekmeyi,[287] Arnavutluk'ta ise *"bir Bektaşi Arnavut yönetimi"*nin kurulmasını önlemeyi[288] başarmış olur. Arnavut kökenli ve Babagan Kolu Bektaşileriyle bu yakınlaşma ürün verecek, Mütareke yıllarında Arnavut Bektaşileri "kısmen" İstanbul Hükümeti'nin yanına çekilecektir.[289]

Isparta'daki Veli Baba Ocağı'na ait menakıbnamede ocağa ilişkin hizmet, yardım ve *"mansıp koparma"* konusunda 1893-94'lere ilişkin verilen bilgiler Sultan Abdülhamit'in ikiyüzlülüğünü ortaya koyacak niteliktedir.

Padişahın çevresinde yer alanlardan Cavit Paşa, Divan-ı Hümayun Mehmet Ali Bey, yardımcısı Cemil Bey, Sadaret mektupçusu Abdülbaki Bey, Evkaf Hümayun Nazırı Ali Galip Paşa, Maliye Nazırı Nazif Paşa, Mabeyin Hümayun Müşiri Gazi Osman Paşa, Hassa-i Ordu-yu Hümayun Müşiri Rauf Paşa, katibi Ali Bey, Evkaf Hümayun muhasebecisi Canip Bey, Cihat Müdürü Mahmut Efendi, Maliye muhasebecisi Sabri Bey, yardımcısı Reşat Bey, Maliye Müsteşarı Mecdettin Bey, mühürdarı Sait Bey ve Hicaz katibi Emin Efendiler tümüyle *"muhibb-i ehl-i dil"*dirler.

İnandırıcılığı kuşku taşımakla birlikte, yani bunlar Ehl-i Beyt'e gönül bağlamış, Alevilik-Bektaşilik eğiliminde olan kimselerdir.[290]

287. Bkz: Atalay (1991), s:13; Öztürk (1990), s: 200 v. d.; Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı - Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Selçuk Yay. İst. 1991, 2. basım, s. 208.
288. Melikoff (1993), s: 34.
289. Tunaya (1986), C:II, s: 522.
290. Bkz: Doç. Dr. Bedri Noyan - Veli Baba Menakıbnamesi, Can Yay. İst. 1993, s: 296 v. d.

Jön/Genç Türk-İttihat Terakkiciler toplumun her katmanıyla ilişkiye geçerler. Okullar, medreseler, hatta "tekkeler" propaganda üsleri olarak seçilir. Tasavvufi tarikat çevrelerinin İttihat ve Terakki örgütlerine eğilimi yoğun ve sistemli çalışmalar sonucu olacaktır.

1901'lerde Macaristan'daki bir Türk Bektaşi dervişinin türbesini ziyaret[291] edecek ölçüde Bektaşilik yoluna inançla bağlı olan Dr. İbrahim Temo anılarında birer tasavvufi derviş ocakları olan tekkeleri/dergâhları örgüte kazandırmak için çalışmalar yaptıklarını belirtir.[292]

İstanbul merkez görülmekle birlikte dergâhlarla, özellikle Bektaşi dergâhları üs kılınarak yapılan çalışmalar ancak Osmanlı'nın Balkan topraklarında yürütülür.

Bir Bektaşi olan Resneli Niyazi Bey'in anlattıklarına göre Arnavutluk'taki Melmepan Bektaşi dergâhı babalarından Şeyh Hüseyin Baba ile özel görüşülerek bölgede çalışma yapmaya ve yöre halkını harekete kazandırmaya yol açılır. Baba, Cemiyet'i ve amacını kutsal görür. Büyüklüğüne inandığı bu yoldan ayrılmamalarını ve kendi mürütlerine gerekirse *"bu uğurda kanlarını akıtabaileceklerini"* söyler. Bu Bektaşi babası bölgede ve tüm Toska Bektaşileri arasında saygın ve etkindir. Ayrıca, Çerçis'i koruyan ve yardım eden de odur.[293]

İttihat ve Terakki örgütü Arnavutluk, Bulgaristan ve Makedonya topraklarında yoğun çalışmalar sürdürür. Doğallıkla, örgütün Alevilerin yoğun olduğu Bulgaristan'ın Deliorman ile Bektaşilerin yoğun olduğu Arnavutluk'ta çalışması halkın eğilimi nedeniyle kolay yürütülür.

291. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları (1987), s: 138 v. d.
292. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları (1987), s: 18
293. Resneli Niyazi Bey'in Anıları (1975), s: 171.

Sünni çevreler kimi yerlerde örgüt yanlılarını *"Bektaşiliğe dönük bir küçümseme ile"* karşılarlar. Kroşiste ve o bölgede durum budur.[294] Bu Alevi-Bektaşilerin Jön/Genç Türk-İttihat Terakki'ye yoğun olarak katıldığının, Sünni çevrelerinse pek eğilim duymayarak serin kaldıklarının, yer yer karşılarında yer aldıklarının göstergesidir.

1908 devrimi öncesinde Anadolu'da Jön/Genç Türklere bağlı siyasal örgütler kurulmaya başlamıştır. Sarayın taşraya sürgüne gönderdiği kimseler anayasa ve meşrutiyet düşüncelerini Anadolu'ya götürmüşlerdir. Burası bir yerde Jön/Genç Türk komitecilerinin mekânı olmuştur.

Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır Jön Türkçü memurların sürgün yerleridir. Ayaklanma için merkezden buralara sinyaller verilmektedir. 1906- 1907 Erzurum olayları, bir dizi karşı-hükümetçi hareketin başlangıcı olur. Erzurum yerlilerinden çok sayıda küçük burjuvanın da katıldığı ***"Canverir"*** adıyla bir tüccarlar örgütü kurulur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Dr. Abdullah Cevdet'in Diyarbakır'a görevlendirilmesi, Ziya Gökalp'in ve birçok yerli eşrafın İttihatçı harekete katılmasına neden olur.

Ziya Gökalp, 1908 devriminden önce Diyarbakır'da *"gizli bir cemiyet"* kurmuştur. Bu gizli cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından ***"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubesi"*** olarak ortaya çıkar. Devrim öncesinde Diyarbakır'da yaratılan *"Telgrafhane olayları"*nda bu gizli cemiyetin büyük rolü vardır. Cemiyet, özellikle 1906-1908 arasında Anadolu'da gizli şubeler kurmak yoluyla örgütlenme politikası yürütmüştür.

Abdülhamit yönetimi Anadolu'daki bu gelişmelerin

294. Resneli Niyazi Bey'in Anıları (1975), s: 109.

farkındadır. Tek bildiği yöntemi uygular. Baskı yapar ve tutuklar. 1907 yılı sonunda yalnız Erzurum'da hükümete karşı eyleme geçenlerden 130'dan fazlası tutuklanır. Erzurum'daki Rus konsolosunun verdiği bilgiye göre; Türkiye'deki tutukevlerinin tümü bu nedenle dolmuştur.

Jön/Genç Türk-İttihatçı devrimci hareket yalnız Balkanlar ve Makedonya'ya özgü değildir. Jön/Genç Türk hareketinin ve devrimin Balkanlara özgülüğü anlayışı, devrimci hareketin sadece Balkanlar'da olduğu doğrultusundaki yargının aldatıcı bir yansıması olmalıdır.

Türk yurtseverleri devrimci hareketin yeri olarak Avrupa'yı değil, Asya Türkiyesi'ni seçmişlerdir. Yaygın bir anlayışa göre, hareketin merkezi Erzurum'dur. Devrim, Anadolu'da bir dizi ayaklanmayla başlar. Harekete çağrı, "anayasa" sözcüğüdür.(295)

Her ne kadar Z. Kars gibi genç araştırmacılar 1908 Jön/Genç Türk devriminin merkezinin ve öncülüğünün Anadolu olduğuna vurgu yaparlarsa da, bu durum devrimin öğretisini yaratmada, örgütlenmeyi başlatmada, yaygınlaştırmada, kitlesel bir güç durumuna dönüşmesinde ve eyleme geçilmesinde Balkanlar'ın önceliği gerçeğini değiştirmez.

1908 Anadolu olaylarında öncülüğü esnaf, tüccar, ağa, aşiret başkanı ve kent zenginleri olan ulusal burjuvazi yapmıştır. Aleviler, Anadolu'da köylülüğü oluşturmaktadırlar. Kent eşrafı içerisinde de yeterince yer alamamışlardır. Bu nedenle, bu harekette öncülük yapamamışlardır. Yalnız hareketin halk kitlesini oluşturdukları kuşkusuz.

295. Geniş bilgi için bkz: Petrosyan (1974), s: 234 v. d.; Ramsaur (1972), s: 150 v. d. Bu alanda önemli bir çalışma için bkz: H. Zafer Kars - Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Kaynak Yay. İst. 1984, s: 46 v. d., 124 v. d.

Ancak Alevilerin kentlerde yaşayan eşraf ve esnaf, kırsal kesimin ileri gelenlerinden aşiret başkanı ve ağalardan oluşan elit ve feodal katmanı Jön/Genç Türk-İttihatçı harekette yeterince yerlerini almış, dahası öncü kadrolara girmiş ve etkin olmuşlardır. Milli Mücadele'ye gidiş sürecinde halk katmanları da hereketin içine çekilmiş, Milli Mücadele'nin en büyük katılımcısı ve destekçisi Alevi halkı olmuştur.

Doğu Anadolu'daki Alevi oymakları (aşiretleri), bunlar içerisinde Hormek oymağı başkanının belirttiği gibi; Meşrutiyet, Türk ulusal birliği doğrultusundaki kaynaşmanın ilk basamağı olmuştur. Hormek, Lolan, Balaban, Abdalan ve daha birçok Alevi oymak Jön/Genç Türk-İttihat Terakki hareketine yakınlık duymuş, içinde yer almış, *"Hürriyet'in ilanı"*na sevinmiş, Abdülhamit'e karşın yeni anayasal düzene umut bağlamıştır.

Hamidiye Alayları'nın saldırıları karşısında ailelerini, oymaklarını savunmak amacıyla dağa çıkan, suç işlemek zorunda kalan kimseler köylerine dönmüş, devlete teslim olmuşlardır. Oymak (aşiret) ağaları yeni rejime ayak uydurarak çocuklarını okullara yazdırmış ve eğitim-kültür seferberliğine yörelerinde ve oymakları içerisinde öncülük ve önderlik etmişlerdir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında devleti yalnız bırakmamış, maddi ve manevi katkılar sunmuş, oluşturulan *"aşiret birlikleri"*nin başında aşiret başkanları doğrudan ordunun buyruğuna girmişlerdir.(296)

Jön/Genç Türk-İttihat Terakki hareketine Anadolu'daki Alevi oymakları yakınlık duyar, katılır ve destekler. Der-

296. Bkz: Mehmet Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, 3. basım, s: 165 v. d.; Burhan Kocadağ - Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi, İst. 1987, s: 115 v. d.

sim-Erzincan yöresinin Alevi oymaklarının (aşiret) en büyüklerinde biri olan Balaban oymağının ve oymak başkanı Gülağa'nın örgütle ilişkisine aile tarafından korunarak günümüze kadar getirilen mektup ve telyazı türündeki yazışmalara bakılarak bir yargıda bulunmak olasıdır.

Oymak, 1908'den beri örgütle ilişkidedir. Başkan Gülağa ve oymağı 1910'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kabul edilirler. Daha sonra Gülağa, Erzincan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Yönetim Kurulu üyeliğine getirilir. Balkan Savaşları'na katkı toplayan kurullarda görev alınır.

Parti müfettişi Hilmi Bey'in mektuplarına göre; Gülağa ve oymağı İttihat ve Terakki Partisi'nden Erzincan mebus adayı Halet Bey'i kazandırmaya çalışırlar. Partinin isteğiyle I. Dünya Savaşı'na katılmaları için elli kişilik bir oymak (aşiret) birliği gönderilir.(297) Bütün bunlar Alevi oymaklarının (aşiretlerinin) İttihat ve Terakki hareketine duyulan yakınlığın ve onu benimsemenin sonucudur.

Jön/Genç Türk-İttihat Terakki örgütlenmesinin asıl merkezi başkent İstanbul'dur. Özellikle, okullarla tekkeler *"birer propaganda üsleri"*dir. Bektaşi çevreleri ve dergâhları bu alanda öncü bir çalışma içerisindedirler. Jön/Genç Türkler ve İttihat Terakkiciler özellikle tekkelere yönelmişlerdir.(298) *"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"*nin yayılma alanı genellikle Alevi-Bektaşi yörelerdir.(299) İttihat ve Terakki'nin oluşumunda da Bektaşiler önemli rol oynamışlardır. (300)

Kendisi de bir Bektaşi olan haber almacı subaylardan

297. Balaban oymağı tarafından korunan belgeler ve açıklamalar için bkz: Vatan Özgül - "I. Dünya Savaşı Öncesinde Balabanlılar, Osmanlı Topluluğu ve İttihat-Terakki ile İlgili Bazı Belgeler", Hacı Bektaş Veli Dergisi, Sayı: 16, s: 125- 136 arası, Kış 2000.
298. Kabasakal (1991), s: 26 v. d.
299. Kabasakal (1991), s: 35 v. d.
300. Kabasakal (1991), s: 75 v. d.

"Teşkilât-ı Mahsusa" başkanı Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey'in anıları bu konuda kimi ipuçları vermektedir. Şunları yazıyor:

"Daha Kuleli Askeri İdadisinde ve sonraları Harp Okulun'da öğrenci iken siyasetle uğraşmaktan zevk alırdım. (...) Okulda Şinasi'nin, Ziya Paşa'nın, Ebuzziya Tevfik'in, Namık Kemal'in, Abdülhak Hamit'in İzmirli Şair Eşref'in eserleri, şiirleri en çok okunanlar idi. Bunların okunması ise resmen yasak edilmişti. Bize önerilen şeyler edebiyat adına Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre, Aşık Garip, Battal Gazi, Enveriâşikin, Ahmediye ve Muhammediye gibi eserlerdi. Sarayın adamları devamlı surette öğrencinin okuduğu kitapları denetlerdi.

Tekkelerdeki zikirler, camilerdeki vâizlar, gayri müslimlerin mabetlerindeki ayinler, hep sivil görevlilerce izlenirdi. Fakat buna karşın bütün yasaklar deliniyor, gençler el altında ve gizli gizli hem içerde yazılan, hem dışardan ülkeye getirtilen gazeteleri, dergileri, kitapları okuyor, baskı yönetimine karşı derin bir nefret ve Padişahın çevresindekilere karşı anlatılmaz bir hınç duyuyordu. Bahriyenin birçoğu -Jöntürk-örgütüne girmişti. Ben de Pangaltı Şubesine kayıtlı idim.

Harbiye'de Fransızca öğretmenimiz Binbaşı Çürüksulu Mahmut ve yardımcısı Piyade önyüzbaşı Bursalı Muhittin Bey'le yine yardımcıları Sultantepeli Ferit Efendi Paris'ten gelen gazeteleri, dergileri bana veriyorlardı. Ben de uygun gördüğüm, güvendiğim arkadaşlara bunları dağıtıyordum. (...) Jöntürkler örgütüne dahil gençliğin bir bölümü Gülhane'deki Tıbbiye öğrencileri, Vefa'daki İdadi (lise) öğrencileri, Kumkapı'daki Eczacı mektebi öğrencileri arasında yaygındı. (...) Kazanlı Yusuf Akçora da Jöntürkler

örgütündeydi.

Baskı yönetimine karşı koymada Türkler kadar gayrimüslimlerin de payı vardı. Bu tarihlerde Halıcıoğlu'nda meyhenecilik yapan Yunan uyruğundan Dimitri, Galata'daki Avusturya Postahanesinden postrestand aldığı gazete ve dergileri Sütlüce Bektaşi Tarikatı dergâhında bulunan tekkenin şeyhi Münir Baba Efendi'nin oğlu Hüseyin Ulvi Bey'e teslim ederdi. (...) Yıldız Sarayı postahanesinden Karakemal Bey (...) gazete ve dergileri güvendiği kimselere verirdi. Diğer kahvehanelerden Karakemal'i ziyarete gelen birçok kimseler Avrupa'dan yurda sokulan bir bölümü Türkçe, bir bölümü Fransızca basım bu sayede okur, birçok şeyler anlardı.

Samatya'da İmrahor şeyhinin de çalışmaları büyüktü. Bu dergâhın şeyhi hukuk öğrencilerinden Vehbi Efendi'nin de Paris'le ilişkisi vardı. İzinli oldukları zaman Tıbbiye ve Eczacı Mektebi öğrencileri, Cuma geceleri bu dergâha devam ederler. Bu sayede el altından gazete ve dergileri ele geçirirlerdi. Özellikle bizim Yenicami'deki berberimiz Bektaşi Tarikatı'ndan Hacı Haşim Efendi de Jöntürklerdendi Sütlüce dergâhının şeyhi Münir Baba'nın oğlu Hüseyin Ulvi Bey burada traş olur, her defasında buraya gazete getirirdi. Hacı Haşim, eline geçen bu gazete ve dergileri Merdivenköy dergâhında Bektaşi şairi Harabi'ye yollar, o da tekke müritlerine okuturdu". (301)

Jön Türk-İttihatçı hareket, Bektaşilik'le siyasal olarak birlikte hareket etmiştir. Bu iki hareket arasında mücadele içerisinde amaç birlikteliği doğmuş, amaç birlikteliği bu iki hareketin giderek kaynaşmasına, özdeşleşmesine yol aç-

301. Bkz: Hüsamettin Ertürk (Yazan: Samih Nazif Tansu)- İki Devrin Perde Arkası, Ararat Yay. İst. 1969. 3. basım, s: 19 v.d.

mıştır. İki hareket de özünde "kendi özgürlük"lerini korumalarına karşın, anayasal-demokratik düzen temelinde birleşmiş, aynı ülkünün savunucuları olmuşlardır.

O nedenle bu hareketlerdeki Bektaşilik eğilimi yalnızca tarikat varlığını sürdürme çabası ve amacı olarak görülmez. Anayasal-demokratik düzenin sağlanmasıyla, tarikatsal amacın da gerçekleşeceği inancı bu çevrelerce çağdaş ve akılcı bir düzeyde kabul görmüştür.

Osmanlı'nın son yüzyılında geçirdiği tarihsel deneyim sonucu, yüzyılın sonlarına doğru bilinçli olarak yeniden düzenlemesini sağlayan Bektaşilik Tarikatı'nın Jön/Genç Türklerin ve İttihat Terakki'nin kuruluşunda, gelişmesinde *"destek"* ve o kuruluşlar için bir *"sığınak"* olduğu ortadadır. Bu örgütler içerisinde Bektaşi Jön/Gen Türk, İttihatçı ve farmason sayısı oldukça kabarık olduğu da bilinmektedir. (302)

10- Bektaşilerin İttihat-Terakki, Melamiler'in ise Hürriyet-İtilaf Partileriyle Bütünleşmeleri

Melamilik'le Bektaşilik, kaynağını Horasan-Türkistan'ın Batıni içerikli tasavvuf okullarından alırlar. Yeseviliik, ikisi üzerinde de belirleyici ölçüde etkin olmuştur.

Zaten bu bölgede kaynaklanan, giderek Anadolu'ya göçen tasavvuf eğilimlerinin hepsi de Hz. Ali ve Ehl-i Beyt inancını esas alır. Batıni içeriklidir. Yesevi, Melami, Bektaşi, Kalenderi, Haydari, Babai gibi değişik adlarla adlandırılsalar da aralarında kuramsal ve öğretisel anlamda büyük farklar yoktur. Birbirine benzer ve birbirlerine yakın duran Batıni-Tasavvufi eğilimlerdir.

302. Melikoff (1998), s: 305.

Tasavvuf konularının dünya çapında uzmanı Gölpınarlı; Melamiliği, *"Alevilik"* bağlamında görür. Melamelik'te Sünniliğin değil de, Şii-Alevi karakterin belirleyici olduğunu, bu inançta Hz. Ali'ye bağlılığın esas alındığını belirtir.(303)

Melamiler, tarihleri boyu Şii-Alevi inanç temelinden hareket etmiş, Şii-Alevi bir inanç biçimi sergilemişlerdir.(304) Melamilik; Abdallık, Kalenderilik, Bektaşilik gibi birçok Batıni tarikatın doğmasında ve biçimlenmesinde etken olmuştur.(305) Osmanlı İmparatorluğu'nda masonlarla ilişki içerisinde olan son dönem Melamileri Batınidirler.(306)

Melamiler, XV. yüzyılda uğradıkları baskılar nedeniyle izlerini kaybettirirlerse de, XIX. yüzyılın ortalarında Seyyid Muhammed Nurü'l Arabi ile yeniden ortaya çıkarak II. Meşrutiyet döneminde siyasal alanda önemli roller oynarlar.(307) Üçüncü dönem Melamileri İstanbul'da, Rumeli'de, Anadolu'nun batı bölgesinde ve İzmir'de oldukça yaygındırlar. Özellikle kent merkezlerinde ve bilim-düşünce-sanat çevreleri içerisinde yer edinmişlerdir. Büyük bir bölümü, Masonluğa da girmiştir. Son dönem Melami tekkeleri, bilinen tekke/dergâhtan çok, toplanma/toplantı yerleridir. Melamilik'te diğer tarikatlardaki gibi, *"derviş sınıfı"* yoktur.(308)

Osmanlı'nın son yüzyılındaki siyasal çalkantılar içerisinde yeralmaya çalışan Melamilik; Bektaşilik Tarikatı'na karşın daha devlet yanlısı bir siyaset izlemiş, iktidarların

303. Bkz: Abdülbaki Gölpınarlı - Tasavvuf, Gerçek Yay. İst. 1985, 2. basım, s: 127, 130 v.d.
304. Bkz: Abdülbaki Gölpınarlı - Melamilik ve Melamiler, Gri Yay. İst. 1992, s: 15 v. d., 26, 59 v. d., 84, 98 v. d., 114, 197 v. d., 216, 275 v. d.
305. Gölpınarlı (1992), s:14
306. Gölpınarlı (1985), s:132, 153 v. d.
307. Gölpınarlı (1992), s: XVI (F. Köprülü'nün önsözü).
308. Gölpınarlı (1992), s: V (Murat Bardakçı'nın önsözü), 299 v. d.

kayırmacı-koruyuculuğu altında varolmaya çalışmıştır.

Padişah-halife II. Abdülhamit bir yandan Sünni/ortodoks İslamı güçlendirici, ötede ise Bektaşilik gibi kendisine karşı kesimlerle bütünleşmiş uç akımlara karşı yardımını görebileceği Melamilik türü akımları koruyucu ve güçlendirici bir strateji yürütmüştür. Bektaşilerin yoğun olduğu İttihat-Terakki Abdülhamit karşıtı, Melamilerin yoğun olduğu Hürriyet ve İtilaf Partisi'ninse Abdülhamit ve sonraki halife-padişah iktidarlarının yanlısı olması rastlantısal değildir. Hep bu stratejilerin sonucudur.

Prof. Şerif Mardin'in altını çizdiği gibi bu dönemler, bu strateji gereği *"canlandırılmış bir tasavvuf akımı"* olarak Melamilik, resmi İslamlık kadar -bu kayırmacılık sonucu- etkili olabilmiştir. Daha sonraları İttihat ve Terakki içerisinde önemli adlardan olacak olan Bursalı Mehmet Tahir ile 1908'lerden sonra kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin başkanı Miralay Sadık Bey "bu etkilerle yoğrulmuş" ve bu etkilerle "donatılmış"lardır.(309)

Halkın tarikatlara bölünmesine yol açacağı kaygısıyla dönemin tarikatlarını, özellikle de Melamiliği Rıza Tevfik Bey basının gündemine taşır. Karşılıklı polemikler yapılır. Melamiliğin Hürriyet ve İtilaf Partisi ile birlikteliği vurgulanır. Bir Melami olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin genel başkanı Sadık Bey'in *"dini araç olarak kullanışı"*nın zararları üzerinde durulur.(310)

Manastır, Melamilerin ağırlıkta olduğu bir merkezdir. Başlarında, Miralay Sadık Bey vardır. Selanik'te ise, Bektaşi masonlar ağırlıktadır.(311)

309. Şerif Mardin - "19.Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", Tanz. Cumh. Türkiye Ans., İletişim Yay. İst. 1985, c: II, s: 348.
310. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 252 v. d.
311. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 219 v. d.

Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin Manastır merkez kurulunda güçlüdür. Bu nedenle, Mahmut Şevket Paşa tarafından emekli edilmiştir. Bundan sonra Sadık Bey, İstanbul'un Şehzadebaşı'nda bir *"Melami yuvası"* kurar. Açıktan bağnazlık ve kışkırtıcılık yapar. İttihat Terakki'ye ve Tâlât Paşa gibi önderlerine, özellikle masonluklarını öne sürerek karaçalar. Sadık Bey, hırslıdır. Hırsı uğruna, her yolu denemekten kaçınmaz.(312)

Abdülhamit zulmüne karşı birleşen Alevi-Bektaşi masonlarla, Melami ve Nakşibendi masonlar, 31 Mart olayından sonra "ayrışırlar". Rumeli yakasının Alevi-Bektaşi ve masonları parti içi iktidarı ele geçirince, Sünni İslamlığın yoğun olduğu yörelerde Melami, Nakşibendi masonlar ayrılırlar. İttihat ve Terakki Partisi'nin "çatlaması" ile, 1910'da Hürriyet ve İtilaf Partisi doğar. İttihat ve Terakki Partisi'nde Alevi-Bektaşi masonların egemenliğine karşın, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde Melami ve Nakşibendi masonların egemenliği vardır.(313)

Melami şeyhlerinden Terlikçi Şeyh Salih Efendi Hürriyet ve İtilafçıların, özellikle Sadık Bey'in İttihat ve Terakki "düşmanlığı"na varan propagandasında önemli rol oynayan biridir. Sadık ve çömezi Şafan Efendi'nin Şehzade Vahdettin'ce korundukları, ileride Vahdettin yanlısı bir siyaset yürüttükleri bilinmektedir.(314)

Melamiler, Hürriyet ve İtilaf Partisi içerisinde olduğu gibi, partiye yandaş açık-gizli örgütlerde de etkin olurlar. İstanbul'daki Melami Tarikatı şeyhi Terlikçi Salih Efendi ordu içerisinde gizli bir örgüt olarak oluşan ***"Halaskâr Za-***

312. Halil Menteş'in Anıları (1986), s: 131 v. d., 157.
313. Sanatsal bir dille anlatı için bkz: Erol Toy - Meclisler ve Partiler (Denemeler), İst. 1990, s: 103 v. d.
314. Bkz: Hüseyin Cahit Yalçın - Siyasi Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İst. 1976, s: 183.

bidan Grubu"nun (1912) aktif destekçilerindendir. Zaman zaman içinde yer almış, destek ve yardım sağlamıştır.(315) Öyle ki, Rıza Nur'un özendirmesiyle Terlikçi Salih Efendi 115 Melami subayını örgütleyerek "Halaskâr Zabidan Hareketi"ni gerçekleştirir. Hükümet yıkılır ve *"Büyük Kabine"* kurulur.(316)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin *"gizli dönemi"*nde ülkede iki önemli merkezi vardır. Biri Selanik'tir. Burası Yahudi ve masonların egemenliğindedir. İkincisi ise, Manastır'dır. Burada ise, Arnavutlar ile Melami ve Bektaşilerin egemenliği sözkonusudur. Doğallıkla, Cemiyet'in *"açık dönemi"*nde bu durum değişecektir. Değişik bir yoğunlaşma yaşanacak; Selanik mason Bektaşilerin, Manastır'sa mason Melamilerin etkin olduğu merkezler olacaktır.

İttihat-Terakki'nin *"fikri gücü"*nü Selanik, *"vurucu gücü"*nü ise Manastır merkezi oluşturur. Manastır ve çevresindeki halk Bektaşidir. Özellikle Müslüman Arnavutlar'ın çoğu Bektaşidir. Manastır Bektaşi dergâhı da oldukça güçlüdür.

Üçüncü dönem Melamiliği kuran ve Şeyh Bedreddin'in ***"Varidat"***ına *"şerh"* yazan Muhammed Nurü'l Arabi de buradadır. Bunun yoluyla Melamilik, Manastır'da yaygınlaşmıştır. İstanbul Melami tekkesi şeyhinin oğlu Miralay Sadık Bey de Manastır'dadır. Buradaki Melami subaylar Sadık Bey'in çevresinde toplanmışlardır.

Selanik'te genellikle Batı'nın sosyalist ve masonik görüşleri geçerlidir. Vurucu güçleri ise Manastır merkezine göre zayıftır. Çünkü, ordudaki subayların çoğu Melamidir. Eşkıya izlemekle görevli silahlı güçlerin çoğunluğu ise Ar-

315. Aydemir (1986), C: II, s: 255 v. d., 262 v. d.
316. Bkz: Abidin Nesimi - Yılların İçinden, Gözlem Yay. İst. 1977, s: 194.

navut'tur. 1908 devrimiyle siyasal iktidar Selanik ocağının eline geçmiş, Selanik örgüt içerisinde egemen ve yönlendirici konuma ulaşmıştır. *"Fikri güç", "vurucu güç"*e egemen olmuştur.[317]

Osmanlı'da yaşayan Alman Yahudilerinden Parvüs Efendi (1859-1924), İslami bir sosyalist (Melami) federasyon önerir. Çarlık Rusyası'na karşı öğelerin dayanışması amaçlanmaktadır. Osmanlı'nın Balkan topraklarında yaşayan Romen, Sırp, Ulah, Makedon, Rum ve Yahudi etnikleri bu federasyonda yer alacaklardır. Bu İslami sosyalist (melami) federasyonun temsilcisi, Üsküp'e yerleşmiş olan Muhammed Nurü'l Arabi'dir.

Miralay Sadık Bey, Yüzbaşı Şabanoğlu, Terlikçi Salih Efendi, 1912 ***"Halaskâr Zabidan Hareketi"*** ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin çeşitli çabaları ile eğilimleri bu İslami sosyalist (melami) federasyonu oluşturma isteği ve mücadelesinin birer sonuçlarıdır.[318] Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin temel dayanağı dördüncü tabaka Melamileri olmuştur. Bunların başı da Terlikçi Salih Efendi'dir.[319]

Melami Tarikatı şeyhlerinden olan Terlikçi Salih Efendi, Mahmut Şevket Paşa'ya suikast olayı nedeniyle tutuklanıp Sinop'a sürülmüş, Türkiye Komünist Hareketi'nin ünlü önderlerinden Mustafa Suphi ile burada tanışmıştır. Mustafa Suphi'nin Melamiliğe girişi, bu görüşmelerden etkilenmesi üzerine olmuştur.[320]

İttihat ve Terakki'nin önemli adlarından ve Osmanlı'nın ünlü sosyal bilimcilerinden Bursalı Mehmet Tahir Bey de Melamidir. Parti içinde Melami kanadın başındadır.

317. Bkz: Abidin Nesimi (1977), s: 31 v. d.
318. Abidin Nesimi (1977), s: 155 v. d.
319. Abidin Nesimi (1977), s: 193.
320. Abidin Nesimi (1977), s: 193.

1912'lere gidiş sürecinde Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki Partisi'nden koparan nedenler, bir Bektaşi olan Rıza Tevfik'i de koparmıştır. Rıza Tevfik; sonraki yıllarda Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde yer alacak, bakanlıklar üstlenecek, ne yazık ki bu karşıtlıklar ve çekişmeler onu *"ulusal bağımsızlık"*ın karşısına düşürecektir.

Anadolu'da; Alevi halk İttihatçı, Sünni halksa Hürriyetçi saflarda toplanırlar. Bu durum, zaman zaman siyasal İslamcı çevrelerin kışkırtmalarına malzeme olacak düzeye yükselir. 1912 seçimlerinde Eskişehir'de bunun en açık örneği yaşanır. 31 Mart olayına benzer bir olay yaratılarak, Alevi-Sünni çatışması çıkarılmaya çalışılır.(321)

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin düşmanlık düzeyine varan İttihat ve Terakki karşıtlığı onu padişah-halife kuyrukçuluğuna, İngiliz emperyalizmi bağlılığına ve *"vatan hainliği"*ne kadar götürecek, Milli Mücadele döneminde bu acı konuma düşülecektir.

Milli Mücadele döneminde kimi Alevi-Bektaşi çevreler Mustafa Kemal'in karşısında yer alan II. Grup'la ilişkiye girerler. Bu tutumlarında Hacıbektaş Çelebisi Cemalettin Efendi etkin olmuştur. Kimi kırgınlıklar onu bu tutuma yöneltmiştir. M. Kemal bir Bektaşi olan eski haber almacı Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey'i görevlendirir. Hüsamettin Bey, eski bir İttihatçı olan Salih Niyazi Baba'nın yol içerisindeki etkinliğinden de yararlanarak Alevi-Bektaşi çevreleri toparlar ve M. Kemal'în öncülüğünü yaptığı I. Grub'a oylarını vermelerini sağlar.(322)

321. Tunaya (1989), C: III, s: 407 v. d.
322. Tansu (1969), s: 529 v. d.

11- İttihat-Terakki ve Bir Alevilik Yolu Olan Ahilik'le İlgisi

Ahilik, Aleviliğin bir koludur. Hz. Ali, Ehl-i Beyt, On İki İmam kültü üzerinde kurulmuştur. Ortadoğu kültürlerinden yararlanmakla birlikte, eski Türk toplumlarının toplumsal yaşamlarından kaynaklanarak biçimlenmiş ve Selçuklular döneminde Anadolu insanının yaşamında düzenleyici olarak rol oynamıştır. Özellikle kentli kesimi kucaklamış, esnaf ve ticaret kesimini iş yaşamı içerisinde örgütlemiştir.

Asya'dan gelen konar-göçer Türk/Türkmen topluluklarının yerleşik yaşama geçmelerini, kent üretimine girmelerini, yerleşikliği ve kent yaşamını benimsemelerini sağlamıştır. Bu bağlamda bir kişilik eğitimi (nefis terbiyesi) çığırı açmıştır. Ahi kuruluşları giderek Bektaşileşmiş ve Ahilik, Bektaşilik içerisinde erimiştir.

a- Osmanlı'nın Son Yüzyılında Ahiliğin Konumu ve Ahiliğe Yaklaşım

Yeni Osmanlı- Jön/Genç Türk-İttihat Terakki hareketlerinin Osmanlı toplumuna yeni bir düzen kazandırma arayışı içerisinde akla gelen kaynaklardan biri de Ahilik olur. Ahiliğin kültürel, düşünsel, inançsal ve iş üretim alanındaki tarihsel birikiminden yaralanmak, yeniden canlandırmak, geliştirerek çağa uyar duruma getirmek ve topluma yeniden kazandırmak, Ahiliği bir ekonomik-toplumsal-siyasal sistem olarak uygulamak düşünceleri doğar. Yandaş da bulur. Kimileri Bektaşilik'le, Masonluk'la ve Sosyalizm ile karmalaştırarak güne uyarlamaya çalışır.

Özellikle İttihat ve Terakki Partisi'nde Memduh Şevket (Esendal) Bey'in başını çektiği bir kanat Ahiliği siyasal sistem haline dönüştürmek doğrultusunda olur. ***"Mesleki Temsil Sistemi"***, bu görüşler doğrultusunda doğar. Bu akım, Cumhuriyet başlarına kadar sürer. Ama ne yazık ki, o çalkantılı dönemde yeterli ölçüde yandaş bulamaz ve kabul görmez. Tarihsel bir özlem olarak yeniden su yüzüne çıkmış bu düşünceler, Ahiliğin değerlerini bilenlerin bilinç altına yerleşerek unutulur gider.

Ahi kurumlarından XIX. yüzyıla pek birşey kalmaz. 1908 devrimine gidiş sürecinde *"Gedik Sistemi"* bile kaldırılır. Zaten Ahilik, çoktan Bektaşilik'le kaynaşmış ve Bektaşilik olmuştur. Bu yüzyılda Ahilik, yalnızca tarihsel bir anı olarak belleklerde yerini almıştır.

Jön/Genç Türk-İttihatçılar bu tarihsel anıdan yararlanmak isterler. Masonluk, Ahilik ve Bektaşilik'teki *"gizlilik öğesi"* cemiyetin kaçırmayacağı, oldukça önemseyeceği noktadır. Bu yönüyle Jön/Genç Türk ve İttihatçıların ilgisini çeker. Ta o günlerden günümüze kadar birçok yazar loncalar, Fütüvvetçilik, Bektaşilik ve Masonluk arasında benzerlik olduğu kanısındadırlar ve bu yana sürekli vurgu yapılmıştır.

Bektaşilik, Ahilik gibi tarikatların *"gizliliğe dayalı"* olmaları ve tasavvufun *"felsefe yapmaya izin veren yapısı"* Masonluğun buralarda yeşerme olanağı bulmasını sağlamıştır. Jön/Genç Türk-İttihat Terakki hareketinin aradığı da bu oluşumdur.[323]

Ahilik, Bektaşilik, Masonluk arasındaki benzerlik ile Ahiliğin iş-üretim alanındaki tarihsel birikimi cemiyet için kaçırılmaz bir durumdur. Özellikle, Ankara Ahi örgütü ve

323. O. Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991) s: 71, 250.

yönetimi özel olarak araştırma konusu edilir. Ahi yönetimine ait evraklar Ankara'dan İstanbul'a getirilerek incelenir. Cemiyetin görevlendirdiği Baha Sait Bey, 1910'lardan itibaren Ahilik'le birlikte Alevilik-Bektaşiliği de araştırma konusu eder. Fakat asıl Milli Mücadele yıllarının başlarında Ahilik oldukça "revaçta"dır.

b- İttihat ve Terakki Döneminde Anadolu'da Ahilik ve Alevilik-Bektaşilik Çalışmaları

II. Meşrutiyet dönemi aydınları ulusal değerlere ilgi duymuşlardır. Bu eğilimler çerçevesinde Ahilik ve lonca örgütü ile de yakından ilgilenmişlerdir. 1908 sonrasında Aydın milletvekili olarak Mebuslar Meclisi'ne giren Hacı Süleyman Efendi, *"Ahi örgütünün esnaf yaşamına zamanın koşullarına uygun değişikliklerle uygulanması"* amacıyla bir önerge sunar. Onun 1909 ortamında Ahi/Fütüvvet ilkelerinin esnaf yaşamına, iş-üretim alanına, üreticinin kooperatifleşmesine uygulanmasını istemesinin kökeninde *"demokratik sosyalizme duyduğu hayranlık"* yatmaktadır. Bu önergeler, Meclis Genel Kurulu'nca reddedilir.(324)

Hacı Süleyman Efendi 1912'de yeniden İttihat ve Terakki Partisi'nden Aydın milletvekili seçilerek parlamentoya girer. Lonca sistemine ilişkin çalışmaları parti genel merkezinde ses getirir.

İttihat-Terakki yetkilileri 1912-14 arası parlamentoda ticaret, iş ve meslek yaşamıyla ilgili geçmişte ve o günlerde varlığını sürdüren *"lonca sistemi"*nin gerekliliğinin bilincine varır ve araştırılmasını gerekli görürler.

324. Geniş bilgi için bkz: Doç. Dr. İsmail Görkem- Baha Sait Bey, Türkiye'de Alevi- Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 2000, s: 24 v. d.

Bu işle, Baha Sait Bey görevlendirilir. Baha Sait Bey, bu örgütün merkezi olan Ankara ve Kırşehir dolaylarını gezer. Ahilik'ten/Lonca örgütünden kalanları inceler ve rapor hazırlar. Raporu, ancak 1925'lerde kendisi bir gazetede yayınlayarak kamuoyuna mal edebilme olanağını bulur.(325) Bu çalışmalar daha sonraları ***"Mesleki Temsilcilik"*** adı verilen siyasal, kültürel ve ekonomik bir harekete dönüşür.

II. Meşrutiyet yıllarında bu çalışmaların etkisiyle esnaf örgütlerinin başına İttihatçı kâhyalar getirilir. 1910'lu yıllarda başlayan bu çalışmalar, İttihat ve Terakki Partisi'nin *"esnaf örgütlerini benimsediği uluslaşma süreciyle uyumlu kılmaya"* çalışması nedeniyle ve Baha Sait Bey'in de raporunun yarattığı etkiyle, daha sistemli olarak yürütülmeye başlanır.(326)

1914'de Ziya Gökalp'in bu konuyu parti genel merkezinde gündeme getirir. Özellikle, bu konuda israrcı olur. Baha Sait Bey'in de raporunun etkisiyle bu konuları ayrıntılarıyla araştırmak için bilim kurulları görevlendirilir.

26 Şubat 1910 tarihinde Esnaf Gemiyetleri Talimatnâmesi ile loncalar kaldırılmıştır. Böyle olmasına karşın, bu tarihten I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İstanbul'da 51 esnaf cemiyeti kurulmuştur. 1915 yılında bu cemiyetlerin tümü İttihat ve Terakki Partisi'nin çabasıyla Esnaflar Cemiyeti çatısı altında birleştirilmiştir.(327)

I. Dünya Savaşı'nın başından beri, *"iaşe"* konusunda kimi sonuçlar alınır. 1914 yılından itibaren partinin İstanbul

325. Bkz: Zafer Toprak - Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yay. Ank. 1982, s: 280. Rapor; 1925 yılında "Meslek Gazetesi"nin 19, 20, 21 ve 22. sayılarında "Eski Türkiye'de İş Teşkilatı/İttihat ve Terakki Tarafından Evvelce Ankara ve Havalisinde Yaptırılan Tetkikata Göre Ahilere Dair Elde Edilmiş Olan Malûmat" başlığıyla yayınlanmıştır. Bu yazıların yeni dilden yayımı için bkz: Görkem (2000), s: 61-75 arası.
326. Toprak (1982), s: 279 v. d.
327. Bkz: Toprak (1982), s. 280.

merkezinde esnaf kuruluşlarının yeniden örgütlendirilmesi ön plana çıkar. 1916 kongresinde bu konu karara bağlanır. 1917 kongresinde partinin siyasal programında bu konuda önemli değişiklikler yapılır.

Bütün bu düşünsel hareketlerin merkezinde 1912 seçimlerinde Diyarbakır milletvekili olarak İstanbul'a gelen Ziya Gökalp (1876-1924) vardır. İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyesi olan Gökalp, İstanbul'a geldikten sonra toplumsal, kültürel ve hukuksal konularla yakından ilgilenir. Partinin düşün adamı, ideologu olur. 1914'den itibaren *"Türk entelektüel yaşamı"*nda önde gelen biridir artık. Dernekler, kurumlar ve kuruluşlar üzerinde etkili biri konumundadır.

Tâlât Paşa'nın sadrıazamlığa geldiğinin ilk günlerinde, ki bu tarih Şubat 1917 olmalıdır. Bir *"kapalı kutu"* olan Anadolu'nun araştırılmasını ister. Tarihçi E. B. Şapolyo bu araştırma kurullarının oluşturulmasını şöyle anlatır:

"İttihat ve Terakki Partisi'nin lideri merhum Talât Paşa sadrazam olduğu ilk günlerde Parti Genel Meclisi'ni topluyor. Bu Meclis'te diyor ki:

Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur. Önce bunu tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız gerektiğine inanıyorum, demiş. Bunun üzerine Genel Merkezin hocası Ziya Gökalp:

"Biz siyasal bir inkılâp yaptık. Yani meşruti bir yönetim vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Oysa, en büyük inkılâp toplumsal inkılâptır. Toplumsal yapımızda, kültür alanında yapabileceğimiz inkılâplar en büyüğü ve en verimlisi olacaktır. Bu da ancak, Türk toplumunun morfoloji yapısı ile fizyoloji yapısını tanımakla olasıdır. Bunlar da toplumsal kurumlardır. Bunların başında Anadolu'nun çeşitli din-

sel inanışları, bunlardan doğan tarikatlar, sektler, Türkmen aşiretleri gelir... Bu kurumları incelemek üzere bilimsel yeterliliği olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim", demiştir.

Bunun üzerine parti genel merkezi Kızılbaş ve Bektaşileri incelemek üzere Baha Sait Bey'i, Ahilerin incelenmesine de Bursalı Mehmet Tahir ve Hasan Fehmi Hoca'yı, Ermenileri incelemeye de Esat Uras Bey'i göndermişlerdir. Bunlar raporlarını İçişleri Bakanlığı'na bildirmişlerdir." (328)

Böylece Ahilik konusu Bursalı Mehmet Tahir (Olgun) ile Hasan Fehmi (Turgal), Kızılbaşlık ile Bektaşilik Baha Sait Bey'e, Ermenilik ise Esat (Uras) Bey'e verilir.

Baha Sait Bey'in İttihat-Terakki merkezine Ahiliğe ilişkin sunduğu rapor 1914 yılından öncedir. Bu yeni görevlendirilmeyle karıştırılmamalıdır. Gerçi, arkadaşı Prof. Hilmi Ziya Ülken'in de Baha Sait'e Kızılbaşlık ve Bektaşiliği inceleme görevinin partice 1914-15 tarihinde verildiğini yazması[329] olayları biraz daha karmaşık kılmaktadır.

Ama şu bir gerçek ki, Gökalp 1914'lerden itibaren bu tür bir önerinin peşindedir. Görevlendirme ancak 1917'de gerçekleştirilebilmiştir. Gerçi bu ara ***"Türkiyât Cemiyeti/ Türkiyât Enstitüsü"***(1915), yayın organı ise ***"Milli Tetebbular Mecmuası"*** gibi birtakım araştırma kurumları kurulmuş ve F. Köprülü gibi bilim adamları ciddi yayınlarda bulunmuşlardır.[330]

Bu karardan sonra Baha Sait Bey Alevilik (Kızılbaşlık), Bektaşilik, Nusayrilik, Ahilik ve bir Alevi Türkmen

328. Bkz: Şapolyo (1964), s: 2 v. d.
329. Bkz: Ülken (1966), C: I, s: 423.
330. Görkem (2000), s: 12.

toplulukları olan Tahtacılarla Çepnileri böylece İttihat ve Terakki Partisi'nin özendirmesi ve görevlendirmesiyle araştırır ve önemli bulgular, gözlemler, saptamalar ortaya koyar.(331)

Yöntemi; *"katılımcı gözlem"* ile *"alan araştırması"* yapmak biçimine dayanır. Gözlem, görüşme, emik-etik yaklaşım yollarını uygulamıştır.(332) Raporları yayınlanmaz. Ancak kendi olanaklarıyla 1926-27 yıllarında ***"Türk Yurdu Dergisi"***nde yayımlama olanağı edinir. Sadece birikisini daha önceleri yayınlayabilmiştir.(333)

Bu ara Anadolu'nun toplumsal, kültürel ve etnik yapısını inceleyen başka çalışmalar da olmuştur.

Bunların ilki Ziya Gökalp'ın henüz Diyarbakır'da iken yaptığı bir çalışmadır. Gökalp, ***"Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler"*** adını taşıyan bu incelemesini İttihat ve Terakki Partisi'nin isteğiyle 1909 yılında yapmıştır. Kitabın sonuda *"Diyarbakır-Haziran 1909"* notu vardır (s: 166).

331. Bkz: Ülken (1966), C: I, s: 423.

332. Bkz: Prof. Dr. Orhan Türkdoğan - Alevi- Bektaşi Kimliği/Sosyo Antropolojik Araştırma, Timaş Yay. İst. 1995, s: 43-46 arası.

333. Baha Sait Bey, partinin görevlendirmesi nedeniyle Aleviler/Kızılbaşlar, Bektaşiler, Nusayriler, Ahiler, Tahtacılar ve Çepnilere ilişkin hazırladığı çalışmalarını parti yayımlamayınca, daha sonraları Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1926-27 yılları arasında "Türk Yurdu Dergisi"nde dağınık makaleler biçiminde kendi olanaklarıyla yayımlar. Daha sonraları oldukça gereksinim duyulan bu yazıların birçoğunu Nejat Birdoğan (Bkz: İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması (Baha Sait Bey), Berfin Yay. İst. 1994.), tümünü ise Doç. Dr. İsmail Görkem (Bkz: Baha Said Bey- Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 2000) yayımlarlar. Her biri bir özel araştırma olan yazıları şunlardır: "Ehl-i Hakk ve 'Atam Gök Anam Yer'" (1915), "Anadolu'da İçtimai Zümreler ve Anadolu İçtimaiyatı" (1918), "Memleketin İçyüzü: Anadolu'da Gizli Mabetler" (1919, "Türkiye'de Alevi Zümreleri/Tekke Aleviliği- İçtimai Alevilik" (1926), "Sufiyan Süreği/Kızılbaş Meydanı" (1926), "Sufiyan Süreği/Kızılbaş Meydanında Düşkünlük" (1926), "Anadolu'da Alevi Zümreleri/Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenleri Yahut Yan Yatır Süreği" (1926), "Anadolu'da Gizli Mabetler: Nusayriler ve Esrar-ı Mezhebiyeleri" (1927), "Bektaşiler I.- II.: Batınıler, Batınilerin Çöküşü, Babailer, Ahiler, Mevleviler, Hacı Bektaş Veli ve Muasırları" (1927).

Bu araştırmayı Gökalp, "yakın akrabalarından" Dr. Rıza Nur'a vermiştir. Kitap, Rıza. Nur'un kütüphanesinde 3343 numarayla kayıtlıdır.(334)

Tâlât Paşa, Hükümetin Osmanlı topraklarında yaşayan konar-göçer aşiretlere ilişkin bilimsel inceleme ve araştırma yapmak üzere *"Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdiriyeti Umumiyesi"*nin "gördüğü gereksinim" üzerine bir "bilim kurulu" oluşturur. Bu kurul çalışmalarını, *"Osmanlı ülkesinde bulunan aşiretler ve kabileler"* üzerinde yoğunlaştırır. İçişleri Bakanlığı'na bağlı bu genel müdürlüğün çalışmaları iki kitapla sınırlı kalır.(335) Bu kurumda o dönemler yönetici olarak çalışan Zekeriya Sertel çoğu Alevi olan *"aşiretler"* ve *"tarikatlar"* konusundaki çalışmanın "yayınlanmayan" sonuçları hakkında şu bilgiyi verir.

"O sırada Muhacirin ve Aşair Umum Müdürlüğü adı altında bir daire kurulmuştu. Genel müdürü Şükrü Kaya idi. Paris'teki öğrenimini tamamlamış, yurda yeni dönmüştü. Zeki ve bilgili bir gençti. İşin başına onu geçirmişlerdi. Ben de aşiretler şubesi müdürlüğüne atandım. Şükrü Kaya, bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir çalışma yapmak gerektiğini söyledi. Ülkede aşiretlerin sayısı ne idi? Gelenekleri, âdetleri nasıldı? Önce, bunları bilmek ve ona göre işe girişmek gerekti. Bu kuruluşta kaldığım iki yıl içerisinde biri aşiretler, biri de tarikatlar konusunda iki etraflı dosya

334. Kitabın yeni yayımı vardır. Bkz: Ziya Gökalp - Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İnceleme, Komal Yay. Ank. 1975. Bu kitaba ilişkin zayıf da olsa şu bilgi vardır. Bkz: Komal Yayınlarının kitaba eklediği "ÖNSÖZ", s: 12. Ayrıca kitaba ilişkin hiç de nesnel olmayan şu değerlendirmeler yer alır: "İnceleme 1909'da İttihat ve Terakki Partisi'nin isteğiyle yapılmıştır". İncelemede, "duygusal yargılara yer verilmiştir". "Yeterli bir araştırma değildir". Buna karşın, "son tahlilde Türk bilim adamlarına önemli bir miras bırakmaktadır". Kitap, "Kürt halkının dilinin, kültürünün varlığını ve bu varlığın XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumunu vermektedir".; Bu araştırmaya ilişkin bilgiler için ayrıca bkz: İsmail Beşikçi - Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yay. İst. 1970, 2. basım, s: 347; Barış Dünyası Dergisi, Sayı: 13, s: 241, Nisan 1963.

335. Görkem (2000), s: 13.

hazırladım. Aşiretlerin çoğu Alevi idi. Bu bakımdan Aleviliği ve tarikatları öğrenmek gerekti. Böylece iki koldan araştırmalar yaptım. Fakat sonradan bu araştırmaların ortaya getirdiği eserler ne oldu bilmiyorum. Oysa, yayınlayabilselerdi ortaya değerli iki eser çıkabilirdi." (336)

İttihat ve Terakki Partisi bu konuda çalışmalar yapması için başkalarını da görevlendirmiştir. Görev verilenlerden biri de Habil Adem'dir. A. Nesimi Fatinoğlu tarihsel değeri olan anılarında bu konuda şu bilgiyi verir:

"Habil Adem, daha sonra Emniyetin Aşiretler masasında Türkmenler bölümünde çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Emniyet'i özellikle Türkmen ve Kürt halklarının o dönemdeki durumlarını saptamak üzere Batı'dan, Almanya'dan uzmanlar getirtmişti. Ayrıca Habil Adem'e birçok kitapların da Türkçe'ye çevrilmesini vermişti. Bu kitaplardan yalnızca Türkmen Aşiretleri kitabı basılmıştır." (337)

İttihat Terakki'nin Anadolu'daki toplulukların inançsal, kültürel ve etnik yapısını incelemekle görevlendirdiği Baha Said Bey aslen Kafkasya'dan Anadolu'ya göçmüş Dağıstanlı bir Türk ailesinin çocuğudur.

1882'de Çanakkale'nin Biga'da doğmuştur. Çerkes kökenli olduğu sanılmaktadır. Fakat, etnik anlamda hiçbir zaman Çerkezcilik yapmamıştır. İleride Türkiye Cumhuriyeti'ne gönülden bağlı bir bilimci-aydınlanmacı Türk milliyetçisi ve yurtseveri örneği sergilemiştir.

Harp Okulu'ndan sonra, 1906 yılında Harp Akademisi'ni de bitirerek kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. Fakat askerliğe fazla ısınmadığından erken ayrılmış, kendini ilgi duyduğu sanat, bilim, düşünce alanında çalışmalara

336. Zekariya Sertel - Hatırladıklarım, Gözlem Yay. İst. 1968, s: 81 v. d.
337. Abidin Nesimi (1977), s. 111.

vermiştir. Kısa bir süre de ticaretle uğraşmıştır. Fakat 57 yıllık ömrünün 25 yılını -onun deyimiyle- *"Anadolu'nun iç yüzünü"* anlamak, incelemek, araştırmak, anlatmak ve yazmakla geçirmiş; Alevi- Bektaşi, Nusayri, Ahi, Tahtacı, Çepni toplumları ve kurumları hakkında günümüz araştımalarına da ışık tutan değerli ürünler vermiştir. O günlere kadar "kapalı kutu" olan Anadolu kültürü, Baha Sait Bey yoluyla aydınlığa ulaşmıştır. Baha Sait Bey, bu alanda bir ilk ve önemli adımdır.

Baha Sait Bey İttihat ve Terakki Partisi'nin merkez üyeliğini yapmış önemli biridir. Parti'nin aydınlar kadrosundandır. *"Milliyetçi, mefküreci ve vatansever örneği"* vermiştir. Daha sonraları Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, Milli Kongre, Karakol Cemiyeti, Türk Hava Kurumu gibi ulusçu yerlerde etkin çalışmalar içinde olması onun bu niteliğinin belirtisidir.

Siyasal, kültürel ve bilimsel çalışmalarının yanı sıra eğitim çalışmalarına da katılmış; Anadolu halkının eğitilmesine, ulusal bilinç düzeyinin yükseltilmesine, ulusal değerlerin topluma kazandırılmasına bir çağdaş Türk aydını olarak katkı sunmuştur.

Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal tarafından kendisine *"Aydınlanma Kurulları/ İrşad Heyeti"*nde görev verilmiş, Milli Mücadele'ye halkın desteğini sağlayabilmek için Anadolu'yu dolaşmıştır. Rusça, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca olarak beş dil bilmekte, ayrıca Urduca ve Çağatay Türkçesi'nde de *"üstad"* konumundadır. 1939 yılında ölmüştür.(338)

İttihat ve Terakki Partisi'nin ideologlarından ve aynı

338. Baha Said Bey'e ilişkin geniş bilgi için bkz: Görkem (2000), s: 1- 50 arası; Birdoğan (19949, s: 7-12 arası.

zamanda düşünceleriyle Cumhuriyet'e katkı sunmuş olan Ziya Gökalp, ***"Türkçülüğün Esasları"*** (1923) kitabında Ahiliği ve lonca örgütlenmesini ***"Mesleki Ahlâk"*** başlığı altında değerlendirir. İş-üretim alanına tarihsel birikiminden de yararlanarak çağdaş bir yapı kazandırmak ister.

Gökalp "Mesleki Ahlâk"ı değerlendirirken Bektaşiliğe gönderme yaparak, mesleksel ahlâkı bu inanç esasları üzerine oturtur. Anadolu Selçukluları döneminde kurulan Ahi örgütünün fütüvvet ilkelerine dayanarak zaviyeler biçiminde yaygınlık gösterdiklerini, Osmanlılar dönemindeki esnaf loncalarınınsa bu Ahi örgütlerinin devamı olduklarını belirtir.

Gökalp'e göre esnaf örgütü ilk dönemlerde dar ve küçük bir ekonomik yapı niteliği sergiler. Her kent kendine özgü bir esnaf loncası olarak örgütlenmiştir. Gelişmemiş ekonomik dönemlerde (Gökalp buna *"nahiyevi iktisat devresi"* diyor.) esnaf loncaları yararlı olmuşlardır. Ulusal iktisadi düzeye ulaşılınca bu loncalar yetersiz kalmış ve ayakbağı olmuşlardır.

Bu nedenle, Gökalp eski yapıdaki esnaf loncalarının yeniden diriltilmesini ve yaşatılmasını yanlış bulur. Onların yerine devlet merkezinde gelişmiş *"ulusal lonca"*ların kurulmasını gerekli görür. Her kentte bütün loncaların temsilcilerinin katılımıyla oluşmuş ***"iş borsası"*** adı altında bir "merkezi kurul" oluşturulmalıdır. Bu kurul, bütün loncaların ortak işlerini görür ve kentin ekonomik yaşamını düzenler. Her kentteki iş kollarının oluşturduğu federasyonlar ülke merkezinde bir üst kurul olarak konfedarasyon oluşturmalıdırlar. O zaman bütün meslek ve iş kesimleri örgütlenmiş bir iş-üretim ordusuna dönüşmüş olurlar.

Bu örgütlenme, mesleki ahlâka bir yaptırım gücü ka-

zandırır. Bir onur kurulu oluşmalıdır. Bu kurul, mesleki ahlâkın kurallarını koyar ve bağlılarını bu kurallarla düzene sokar. Bu tür örgütlenmenin bir başka yararı da aynı iş koluna bağlı kimseler arasında *"yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak"*, bunu örgütlü ve düzenli bir biçimde yürütmektir. Bu durum sonuçta topluma düzen getirir ve *"ulusal dayanışma"*yı güçlendirir.

Gökalp'in Ahilik incelemeleri ve bu alandaki önerileri 1917'de esnafların hazırladığı *"Mesleki Ahlâk Bildirisi"*nde ürün verir.(339)

İttihat ve Terakki merkezinden yönlendirilen bu çalışmalar 1917 yılında ***"Mesleki Temsil Programı"***nın hazırlanmasıyla hız kazanır. Hareketin temelinde *"kapitalistleşme sürecine giren"* Osmanlı toplumunda varlığı tehlikeye giren *"küçük girişimcilerin özlemleri"*ni karşılamak isteği yatmaktadır.

Çalışmaları Kör Ali İhsan, Kara Kemal ve Memduh Şevket (Esendal) Beyler planlamaktadırlar. İttihat-Terakki ile TBMM'nin oluşum yıllarında oldukça ilgi gören *"Mesleki Temsilcilik"* esasında üç temel kaynağa dayanır. Birincisi, Osmanlı toplumunda önemli bir yeri olan lonca sistemi; ikincisi, 1908 sonrası çok partili parlamenter sistemin başarısızlığa uğraması; üçüncüsü ise, Rusya'da yaşama geçirilen sosyalizm ve komünizmdir.(340)

c- Milli Mücadele Döneminde Ahilik Arayışı

"Türk Karl Marks'ı" olarak tanınan ve İttihatçıların *"Kör Ali Bey"* olarak lakap taktıkları Ali İhsan Bey'in

339. Bkz: Ziya Gökalp - Türkçülüğün Esasları, Varlık Yay. İst. 1963, s: 106 v. d.
340. Görkem (2000), s: 25.

"Anadolu'da Yeni Gün" gazetesinde 12 Ekim-1 Kasım 1920 günleri arasında bir programı yayınlanır. Bu programıyla topluma sosyalist bir yapı kazandırmak isteyen Ali İhsan Bey, Türk toplumunun inanç- tarikat geçmişini de değerlendirir. Alevi/Kızılbaş/Bektaşi çizgiye yer verir. Bu eğilimin baskı altında tutuluşunun nedenlerini belirler.

Bu gelişmeler içerisinde Osmanlı öncesi dönemde *"sanat ve ticarete ilişkin örgüt"* olan Ahiliği, niteliğini, etkinliğini, iş-üretim alanındaki önemini gözler önüne serer. Bu örgütün, Osmanlılar döneminde Bosna ve Hersek'e kadar "kol budak saldığı"nı belirtir. Ne var ki, Ali İhsan Bey diğerlerinin kısır görüşlülüğüne düşer. Ahiliği sadece "Ankara merkezli" ve "Sünni" bir örgüt olarak değerlendirir.(341)

Milli Mücadele başlarında Ankara yönetimi arayış içerisinde iken, Ahilik yönelmelere erek olarak gösterilir. Gideceği yolu arayan Ankara yönetimine Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey ***"Yeni Dünya"*** gazetesinde 14 Şubat 1922 'de yayınlanan ***"Ankara'nın Yolu"*** başlıklı yazısıyla Ankara'nın geçmişini ve Ahiliği inceler. Bu dönemin tam olarak aydınlanmamış olduğunu belirtir. Yazısında Ahiliği şu tümceleriyle sorgular.

"Ahiler Kimdir? Toplumsal organizasayonları nasıldır? Nereden nasıl gelmişler, amaç ve erekleri neymiş? Bunların hepsi de tarih sayfalarında bilinmez olarak kalmıştır. Şurası kesindir ki, Ahiler adında bir topluluk veyahut toplumsal bir tarikat bağlıları yıllarca buraları bir faaliyet merkezi olarak yapmış, birçok olayı görmüş geçirmişlerdir. Ahiler, sonradan dağılışlarını hızlandıran birta-

341. Geniş bilgi için Bkz: A. Cerrahoğlu (Kerim Sadi) - Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yay. İst. 1975, s: 398-407 arası; Tuncay(1978), s: 152-162 arası.

kım tarihsel nedenlerin ve etmenlerin eklenmesiyle çöküp gitmiş bir toplumsal varlığa, esaslı ve önemli bir örgüt yapısına sahip idiler." (342)

Bu yayınların yanı sıra Ahilik ile asıl Çorlulu bir çiftçi ailesinin çocuğu olan romancı Memduh Şevket (Esendal) Bey ilgilenir. O, 17-18 yaşlarında iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş eski bir İtthatçıdır.

Memduh Şevket Bey 1883'de Çorlu'da doğmuştur. Ölümü 1952'dir. II. Meşrutiyet'i, Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet dönemini yaşamıştır. Rumeli göçmenlerinden, çiftçi Kâhyabeyoğlu Mehmet Şevki Bey'in oğludur. 1906'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. İttihat ve Terakki içinde *"mesleki temsil"* temeline dayanan düşünceleri savunan Nail Bey, Kara Kemal, Muhittin Birgen ve Sadık Vicdani'lerden oluşan parti kanadı içerisinde yer almıştır. 1923-1926 arası ***"Meslek"*** gazetesini çıkarmıştır. Siyasal yaşamı boyunca esnaf örgütlenmesini, yani Ahiliği yeniden toplumun yaşamına kazandırmak istemiştir.(343)

1908 devrimiyle İttihatçılar parlamentodan çok sivil ve resmi kurumları, örgütleri ele geçirmeyi yeğlemişlerdir. Memduh Şevket Bey de esnaf birliklerini kurma işiyle görevlendirilmiştir. M. Şevket (Esendal) Bey'in Ahilik'e ilgisi ve Ahilik'le ilişkisi böylece başlamıştır. Esnaf kesimiyle ve birlikleriyle İttihat ve Terakki içerisinde asıl Ali İhsan (Kör Ali) Bey ilgilidir. Onun çevresinde parlamentoya, partiye ve bürokrasiye etki edebilen *"esnaf odalarına ve mesleki birliklere dayanan"* bir grup oluşmuştur. Bu grubun en etkin, önemli ve güçlü kişisi esnaf odaları birliğini yöneten Memduh Şevket (Esendal) Bey'dir.

342. Bkz.: Cerrahoğlu (1975), s:541 v. d
343. Bkz: Tahir Alangu - Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye ve Roman (1919-1930), Antoloji, İst. 1959, C: I, s: 125 v. d.

Ali İhsan Bey, Türk-İslam kaynaklı Ahi örgütünü ve özellikle I. Murat'tan önceki Ankara kentindeki *"Ahi Birliği"*ni incelemiş ve o yönetime uygun bir devlet yönetimi biçimi tasarlamıştır. Bu devlet, klasik devlet yönetiminden uzak, bir tür *"korporatif devlet"* biçimidir. Bu model; İspanya, İtalya ve Portekiz'deki uygulamalardan *"temelden"* ayrılmaktadır. Bu korporatif devlet, bir tür *"kooperatifçi sosyalist devlet düzeni"*dir.

Ali İhsan Bey ve arkadaşları İttihat ve Terakki'den ayrılarak, kooperatifler kurup, buna dayanan bir siyasal örgütlenmeye eğilimlidirler. I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu tür tasarı ve çalışmaları suya düşürür. I. Dünya Savaşı yıllarında bu grup, ***"İaşe Örgütü"***nü ele geçirirler. Bu yolla örgütlenmeye çalışırlar. Bunlara ***"İaşeciler"*** denir. Bunlar; ***"Mesleki Temsilcilik"*** savunucuları oldukları için, ***"Mesleki Temsilcilik"***le ***"İaşeciler"*** aynı anlamda kullanılır ve aynı eğilimin adı olurlar.

Savaş yıllarında, ***"İaşeciler"*** veya ***"Teşkilât-ı Mahsusa-i Ticariye"***ciler ürettikleri veya sattıkları malın maloluşu ile satışı arasındaki farkı "gelir" olarak alırlar. Bu gelir kaynağına dayanan bir vakıf kurulur. Böylece içinde; "milli"(ulusal) sözcüğü bulunan; *"milli mensucat", "milli iktisat", "milli kantariye", "itibar-ı milli..."* iktisadi ve ulusal kuruluşlar oluşturulur. Bu yolla Osmanlı ekonomisine, dolayısıyla Osmanlı politikasına belki biçim olarak değil ama, fiilen sahip olunur, yön verilir, egemen olunur.

Memduh Şevket Bey ve arkadaşları devlet kadrolarından çok esnaf odalarında, parti kademelerinde ve haber almada (***"Teşkilât-ı Mahsusa"***) görev alırlar. Darbe çıkışlarıyla ünlü Yakup Cemil Bey de bu gruptandır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Tâlât Paşa ekibinin ül-

keden kaçışıyla gerek partinin, gerekse ülkenin yazgısı Ali İhsan Bey ekibinin; yani Mesleki Temsilcilerin, Teşkilât-ı Mahsusa-i Ticariyecilerin, iç ve dış Teskilât-ı Mahsusacıların eline geçer.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmamız, Rusya'da devrim olması, Almanya'da Spartaküs, Avusturya'da Belakuncuların ayaklanmaları üzerine mesleki temsilcilerin sol kanadının bir bölümü kendilerini *"dünya devrimi"*ne verirler.

Bunların solculuğu *"Parvüsçü bir Komünistlik"*tir. Başka bir deyişle *"Türk ve İslam'ın önderliğinde bir dünya Komünizmi"* eğilimli harekettir. Merkezi temsilcilerin *"merkezi ve ılımlı kanadı"* ise, Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın çekirdeğini oluştururlar. Mahmut Şevket (Esendal) Bey bu merkezi grup içerisinde yer alır.

Merkezi Temsilciliği zaman zaman Mustafa Kemal'e açarsa da, M. Kemal o günkü koşullarda bu öneriyi zamansız bulur ve ileriki gelişmelerde düşünülebileceği kanısında olduğunu dile getirir.

Memduh Şevket Bey "bu kuruluşların temsilcisi" olduğundan Ankara Hükümeti'nce Azerbaycan'a elçi olarak, 1921'de de bu konuları incelemek için Moskova'ya gönderilir. Stalin'le görüşür. Bolşevik mesleki birlikleri olan ***"Profesyo Solhoz"***ları inceler. Ali İhsan Bey'in öğretisine yeni bir biçim vermeye çalışır.

Ötede Avrupa'daki sendikaları, işçi konseylerini, mesleki kuruluşları inceleyen Servet Erkin Bey, Ali İhsan Bey'in Mesleki temsilciliğini *"Kapitalist doğrultu"*da işler. Böylece Ali İhsan Bey'in *"Mesleki Temsil Öğretisi"* Memduh Şevket (Esendal) ve Servet Erkin'in temsil ettikleri iki kola ayrılır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu iki kol "ortak amaç" için birleşirler.

Ali İhsan Bey, Milli Mücadele'den sonra İttihat Terakki'den arkadaşı Cavit Bey ve ekibiyle anlaşmaya çalışır. Varılan nokta şudur: İki meclis olacaktır. Biri seçmenlerin temsilcisi Millet Meclisi; öteki ise, üretici güçlerin, yani meslekleri temsil eden korporatif meclisidir. Bu tasarının yaşama geçirilmesi için Ali İhsan Bey'le Cavit Bey "bir siyasal parti" kurma konusunda anlaşırlar.

Cavit Bey ekibi ile Ali İhsan Bey'in ekibi birkaç kez toplanırlar. Bir siyasal parti kurulması görüşü tartışılır. Katılanlardan Salih Cimcoz, Ahmet Nesimi ve daha birkaç kişi siyasal yaşamdan çekildikleri için bir siyasal partiye giremeyeceklerini belirtirler. Katılanların bir bölümü ise yeni bir partiye gerek olmadığı, CHP'ye girerek ona bu yönde bir program kazandırmayı önerirler. Memduh Şevket (Esendal) Bey bu görüştendir.

Katılanların bir bölümü ise, yeni bir parti kurulması önerisinde bulunan Cavit Bey'i desteklerler. Cavit Bey, yeni bir parti kurma yanlılarıyla sürekli toplantılar yapar. Bu toplantılara katılan Sabri (Toprak) Bey görüşmeleri Çankaya'ya iletir. Daha sonra İzmir suikastı nedeniyle Cavit Bey ve yeni parti kurma yanlıları ortadan kaldırılır ve etkinlikleri kırılır. Memduh Şevket Bey de öğretmenlikten alınarak, elçi olarak yurt dışına sürülür. Onun yargılamada kurtarılıp yurt dışına sürgününü İsmet Paşa sağlar. Servet Erkin Bey de öğretmenlikten alınarak Ticaret Bakanlığı'nda geri bir göreve atanır.(344)

Vâlâ Nurettin, arkadaşı ünlü şair Nazım Hikmet'le 19-21'in Ocağı'nda Ankara'ya gidişlerini ve Milli Mücadele'ye katılışlarını öykülerken Alman Spartakisleri'ne eğilim du-

344. Bu hareketin içinde biri olarak A. Nesimi Fatinoğlu'nun anı ve gözlemleri için bkz: Abidin Nesimi - Yılların İçinden, Gözlem Yay. İst. 1977, s: 244-250 arası.

yan birtakım kimselerden söz eder. Bunlar, Alman devrimcilerinden Karl Liebknecht ve Rose Luxemburg hayranıdırlar.

Bunlar arasında sonradan CHP Genel Sekreterliği yapacak olan Nafi Atuf (Kansu), akrabası ticaret okulu profesörü ve sonradan CHP'den milletvekilliği yapacak olan Mehmet Vehbi (Sarıdal) Bey, Eğinli Sadık Ahi (Mehmet Sadık Eti) ve bir grup "pos bıyıklı" işçi vardır. Alman Spartakist hareketi yanlısı bu sol grup Ahilik savunucusudurlar.

Eğinli (Erzincan-Kemaliye) bir eşraf ailesinin çocuğu olan Sadık Ahi, Anadolu Selçukluları döneminde oldukça etkin olan Ahilerden "doğrudan gelme" olduğunu savunur. Ahileri, bir tür *"doğu komünisti"* olarak kabul eder. Ahiliğin "sırları"ndan söz ederek, bu sisteme gençlerin ilgisini uyandırır. Nazım Hikmet'in üzerinde de oldukça etkili olur.(345)

Bu dönemki sol gençlik arasında Ahilik'ten esinlenen ve Ahilik düzenini amaçlayan oldukça azımsanamayacak bir kesim vardır.

Mehmet Sadık Eti (Sadık Ahi) daha sonraları Malatya Belediye Başkanlığı, CHP İl Başkanlığı ve 1950-54 arası yıllarda milletvekilliği yapacaktır.(346)

1920'de oluşturulan ***"Halk Zümresi"*** Ali İhsan Bey'in programından esinlenmiştir. İttihatçı yanı M. Kemal'i kaygılandırmış, o nedenle bu oluşum baltalanmıştır. Bu kez, bu hareket kendini ***"Mesleki Temsilcilik"*** olarak ortaya koymuştur. Gerçi Ali İhsan Bey, M. Kemal'e de ***"Mesleki Temsilcilik"***i benimsetmeye çalışmışsa da, başaramamıştır.(347)

345. Vâlâ Nurettin (Vâ-nû) - Bu Dünyadan Nazım Geçti, Cem Yay. İst. 1979, 3. basım, s: 60 v. d.; Mahmut Goloğlu- Cumhuriyete Doğru (1921- 1922), Ank. 1971, s: 49 v. d.; Tuncay (1978), s: 294.
346. Goloğlu (1971), s: 51 v. d.
347. Tuncay (1978), s: 154, 156, 158, 162.

Ahiliği çağrıştıran ***"Mesleki Temsil Sistemi"*** 1921 Anayasası ile Meclis'in gündemine getirilir. *"Büyük Millet Meclisi; iller halkınca meslek grupları temsil edilmek üzere, doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur"* biçimindeki komisyonca düzenlenmiş olan madde hükmü uzun süren bilimsel görüşme ve tartışmalara yol açar. ***"Mesleki Temsil Sistemi"*** milletvekiller arasında önemli ölçüde yandaş bulur.

Komisyon adına konuşan Balıkesir Mebusu Vehbi Bey; *"her sınıf halkı temsil edecek bir sistemin bulunmasına karar verildiğini, bunun için de 'Mesleki Temsil' usulünün getirildiğini"* anlatır. Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey "mesleklerin temsili sistemi"ni savunur. Adana milletvekili Zeki Bey bu görüşü destekler. Bu sistemin *"halkçılık"*la bağdaşacağı vurgulanır.

İzmir milletvekili Mahmut Esat Bey; "Mesleki Temsil Sistemi"nin ülkenin esenliği için gerekli olduğunu vurgular. Bu sistemi savunurken Ahiliği göz önüne getirerek, *"Türk tarihi önünde, tarihsel görevimi yaptığım kanısındayım. Mesleki temsil usulü Batı bilginlerince incelenip ve tartışıldıktan sonra kabul edilmiştir,"* der. Mahmut Esat Bey ayrıca; mesleklerin temsil sistemini benimsemekle ülkeye en büyük eserin bırakılacağını, tarihin *"bize haykırdığı bir tehlikenin ilacının bulunmuş olacağı"*, "ülkenin sahipleri"nin ancak bu yolla "ülkenin geleceği"ne egemen olabileceklerini, Anadolu halkının bunu beklediğini dile getirerek, Mesleki Temsil Sistemi'ni savunur.

Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey mesleklerin temsili sistemini över. Üstünlüğünü ve yararını dile getirir. Bursa milletvekili Muhittin Bey de mesleki temsil sisteminin üstünlüğünü ve gerekliliğini savunur. Sonuçta, ***"Mes-***

*leki Temsil Sistemi"*ni Meclis reddeder.[348]

d- Cumhuriyet Döneminde Ahilik Özleminin Düşünce, Sanat ve Edebiyat Yoluyla Dile Getirilmesi

Ahiliğin canlandırılmasını Cumhuriyet'in yöneticileri ve yol göstericileri -dönemin yoğun sorunları nedeniyle- sonraki gelişmelere bırakırlar. Türkiye giderek liberal ve kapitalist bir sisteme doğru ilerler. Ahilik türü ulusal değerler daha kolay kolay akla gelmez.

Yalnız, Cumhuriyet dönemi yazarlarından Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) bunun dışındadır. Tanpınar 1923'de Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiş, edebiyat öğretmenliği ve profesörlüğü yapmıştır. 1942-46 yılları arası Maraş milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. Yapıtlarında Anadolu'da gelişen Türk-İslam uygarlığının özellikleri ve değerleri üzerinde özenle durur. Bu değerlerin, Batı uygarlığı karşısında taşıdığı anlamı araştırır. Batılılaşma/çağdaşlaşma hareketi içinde geleneklerin önemini gözler önüne sergilemeye çalışır.

Tanpınar; 1949'da yayınlanan ***"Huzur"*** adlı romanında ve ayrıca ***"Yahya Kemal"*** (1963) ile ***"Beş Şehir"*** (1972) adlı çalışmalarında Anadolu'nun geleneksel değerlerini, özellikle bunlar içerisinde Selçuklu kalkınması ve uygarlığının biricik etkeni Ahiliği yeniden akıllara getirmeye çalışır.

Tanpınar'a göre, geleneksel Türk toplumu *"cemaat ideali"*ni gerçekleştirebilecek bir yapıya sahiptir. ***"Huzur"*** romanında kahramanı *"İhsan"*a bu görevi yükletir. Belki,

348. Meclisteki görüşmeler için bkz: Gologlu (1971), s: 57 v. d.

Batı toplumlarında cemaat idealinin gerçekleşmesi güç olabilir. Çünkü, onlar sınıf savaşımı geçirmişlerdir. Oysa, geleneksel Türk toplumu böylesi bir süreçten geçmediği için "daha başından beri özgürdür."

Ahmet Hamdi Bey, kendine esin kaynağı olarak gördüğü Yahya Kemal'e ilişkin monografik incelemesinde "cemaat ideali"ni Yahya Kemal (Beyatlı)'de de bulmaya çalışmış, *"medine/site/kent"* uygarlıklarını önemsemiştir.

Tanpınar orta sınıfı, burjuvaziyle eş değer görür. Türk toplumunda orta sınıfın oluşmayışını bu açıdan bir olumluluk olarak değerlendirir. Ortaçağ Türk toplumunun yapısını oluşturan *"esnaf loncaları"*, Tanpınar'ın gözünde bu "cemaat ideali"nin tipik örneğidir. Esnaf loncalarından "cemaat ideali"ne geçilmeyişini de *"tasavvuf düşüncesinin gösterdiği dönüşümlere"* bağlar. El emeğinin yüceliğine ve ruh eğitimi alanındaki değerine dayanan lonca ahlâkı yerini, *"yavaş yavaş tembelliğe ve dünyadan elini eteğini çekmeyi öğütleyen aşırı bir zühdiliğe"* bırakmıştır.

Esinlendiği Yahya Kemal'in lonca ahlâkının yıkılışında büyük payı olduğunu düşündüğü bu tür tasavvuf düşüncesini Ahmet Hamdi Bey şöyle anlatır: *"Kaç defa bana 'eğer tasavvuf ve Melamilik araya girmese idi tıpkı İngilizler gibi, işinde ve ibadetinde, çalışkan insanların cemaati olurduk' demişti"*.

Yahya Kemal'e göre bu; çalışkan, namuslu, işinde gücünde olan insandır. Buradaki "çalışkan insanlar cemaati" Yahya Kemal'in, dolayısıyla da öğrencisi ve izdaşı Tanpınar'ın *"ideal toplum"* anlayışını ortaya koymaktadır. Onlara göre, Türk-İslam loncaları düzeni *"ideal cemaat"*ın çekirdeğidir.

Tanpınar, ***"Beş Şehir"*** adlı kitabında Erzurum Ahile-

rini anlatırken *"emek"* kavramıyla neyi anladığına açıklık getirir. Ahileri; *"iş eğitimi almış, eli işlediği, yarattığı için nefsine saygı duygusu yerleşmiş, kişilikli ve kendine güvenir"* insanlardan oluşan bir topluluk olarak değerlendirir.

"Huzur" romanında Ahi nitelikli kahramanlarına; *"bunların hepsi manevi görevlerine inanmış, muayyen bir ruh düzeninden geçmiş, nefislerini eğitmiş (terbiye etmiş) insanlardı"*, diyecektir.

Tanpınar'da *"emek"* kavramı; *"ruh saltanatı"*, ya da *"iç âlem uygarlığı"* adını verdiği ahlâksal, dolayısıyla da ideolojik bir kavramdır. Tanpınar'da; emeğin, üretim biçiminin temel öğesi, ya da toplumsal üretim sürecinde değer yaratan etkenliği söz konusu değildir. O sadece emeği; insan ruhunu eğiterek belirli bir ahlâksal yapıyı oluşturan bir araç olarak görür. Bu nedenle Tanpınar, emeğin ahlâksal değeriyle yetindiği için, Ortaçağ Türk-İslam loncalarının amaçladığı idealleri benimser.

Tanpınar, kültürümüzü temellendirirken iç âlemin eğitimini amaçlayan bir açıdan yaklaşır. Ona göre; insan, uygarlığın felsefe dönemi diyebileceğimiz kesitinden çıkar çıkmaz bu uygarlık "sanatın yerine zenaatı" koyacak kadar folklorlaşmıştır (***"Yahya Kemal"***den).

Ortaçağ Türk-İslam loncaları kültürünün, sanatın yerine zenaatı koyarak "belirgin bir yetkinliğe" ulaştığını belirten Tanpınar'ın kanısınca geçmiş kültürümüzün yetkinliğini "iç âlem uygarlığı" (***"Huzur"***dan) adını verdiği ruh eğitimini sağlayan lonca ahlâkında, zenaatçıyı yarattığı yapıtta kendi kişiliğini yadsıyan inceliklerde aramalıdır.

Tanpınar "emek", "üretim" gibi kavramları maddi yaşamı bir bütün olarak kavrayıp açıklamak için kullanmaz. Onda bu kavramlar; ahlâksal bir ülküyü temellendirmeye

yarayan ideolojik kavramlar olarak kullanılmıştır. "Emek" kavramı; Tanpınar için toplumsal üretim sürecinde değer yaratan kategori değil, insan ruhunu eğitmeye yarayan ahlâksal bir kavramdır. Bu anlamda "emek", lonca ahlâksal sistemiyle bütünleşir.

Tanpınar örnek model olarak gösterdiği Ahiliğin tasavvufi yanının bilincindedir. *"Vahdet-i Vücutçuluğu"* özümsemiş bir insan ve toplum erekler. Roman kahramanlarına eski İslam mutasavvıflarının Vahdet-i Vücut felsefelerine benzeyen bir görüşü savundurur. Doğanın bütünü içinde erimek doğrultusunda bir panteizme varılır.(349)

Ahiliği roman konusu edenlerden biri de Cumhuriyet döneminin ünlü tarihi olaylar yazarlarından Kemal Tahir'dir. Tarihsel, ulusal ve toplumsal değerlerimizin bilincinde olan bu ünlü yazarımız ***"Devlet Ana"*** romanında Ahiliği tarihsel çerçevede işler ve Türk toplumu için idealize eder.(350)

Görüldüğü gibi Yahya Kemal ve İzdaşı Ahmet Hamdi Tanpınar'da ülküsel toplum Ahiliğin ortaya koyduğu toplumsal yapı ve düzendir. Cumhuriyet'in bu iki önemli yazarı Ahilik düzenini genç kuşaklara tanıtmak, benimsetmek düşüncesindedirler. Ahilik zemininde yeniden yapılanma ve uygarlaşma modelini Türkiye'nin gündemine getirmek istemişlerdir. Özellikle Tanpınar, Yahya Kemal'in görüşlerini de dayanak alarak bunu yapmaya çalışmıştır. Ama ne var ki, liberalizme ve kapitalizme bulanmış Türkiye'nin 1950 sonrası yönetim kadroları bu düşüncelere kör ve sağır kalmıştır.

349. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Ahiliği ve lonca sistemini "ülküsel cemaat" olarak niteleyen görüşlerinin ayrıntılı değerlendirmesi için bkz: Hilmi Yavuz - Felsefe ve Kültür, Çağdaş Yay. İst. 1975, s: 36-61 arası.

350. Bkz. Kemal Tahir - Devlet Ana, Bilgi Yay. Ank. 1975, 5. basım, s: 108 v. d.

12- Mason-Bektaşi Birlikteliği ve Yeni Osmanlı-Jön/Genç Türk-İttihat Terakki Hareketlerindeki Ortak Mücadelesi

Türkiye'deki Masonluk, Ahilik, esnaf loncaları, Fütüvvetçilik, Bektaşilik, Melamilik, Mevlevilik gibi Türk tarikat ve tasavvuf örgütleri yoluyla kurulduğu doğrultusunda bir görüş öteden beri egemen olmuştur. Özellikle, Masonluk'la Ahilik arasında benzerlik görülmek istenir.

Oysa, Osmanlı'da ve Türkiye'deki Masonluk Avrupa'dan alınmıştır. İlkin yabancılar, sonra da Hıristiyan azınlıklar aracı olmuşlardır. Türkiye'deki Masonluğun temeli bunlar yoluyla atılır. Ahilik Doğu'dan, Asya'dan gelmesine karşın, Masonluk Avrupa'dan Balkanlar yoluyla gelmiştir.

Masonluğa Anadolu değil, Balkanlar ve merkez İstanbul beşiklik etmiştir. "Türkiye'ye özgü" bir Masonluk veya bir *"Türk Masonluğu"* yoktur. Bu nedenle "Türk Masonluğu" yerine *"Türkiye'deki Masonluk"* demek daha olayın tarihine uygundur.

Türkiye'de ilk mason locası, İstanbul'da padişah III. Ahmet döneminde (1703-1730) kurulmuştur. Bu, dünyanın öteki ülkeleriyle hemen hemen aynı yıllara rastlar. Türkiye'nin ilk masonu olarak bilinense Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Sait Çelebi'dir. Sait Çelebi ailecek devşirme kökenlidirler. Avrupa ülkelerine elçiliklerle görevlendirilmiş, 1755'de bir süre sadrazamlık yaparak vezirlik payesiyle paşa olmuştur.(351)

Prof. İrene Melikoff, Bektaşilerin Masonluğa 1867'lerden sonra katıldıklarını, yalnız bu örgütlere eğilimlerinin

351. Bu konularda ayrıntılı bir araştırma için bkz: İlhami Soysal - Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, Der Yay. İst. 1988, 4. basım, s: 167 v. d., 217 v. d.

1839'da Tanzimat'ın ilanıyla başladığını belirterek daha gerilere götürür.

1867-69 yılları arasında Mısırlı prens Mustafa Fazıl Paşa'nın desteklediği Louis Amiable'nin *"saygıdeğer üstadlığı"* döneminde ***"Doğu Birliği"***ne Müslüman çevreler ilgi duyar ve katılırlar. 1869'da "Doğu Birliği"nin bir kolu olan ***"Grand Orient"***e bağlı olan ***"Şûrâ-yı Âl-i Osmani"*** doğar. Avrupadaki Müslüman sürgünlerden Mustafa Fazıl Paşa ve paraca desteklediği Namık Kemal ve Şinasiler katılırlar. Böylece Namık Kemal gibi Bektaşi-masonlar ilk Osmanlı mason locasının kuruluşunda bulunmuş olurlar.(352)

Masonluk'la Türk tasavvuf tarikatları ve örgütleri arasındaki benzerlik, ilişki, Masonluğun Türkiye'ye özellikle bu yolla girişi konusunda tartışmalar hâlâ sürmektedir. Doğallılkla Masonluk'la Alevi-Bektaşi temeldeki tasavvuf akımları ve örgütleri ilişkilendirilmek istenmektedir. Kaldı ki, bu görüşler henüz doğrulanmamış ve kesinlik kazanmamıştır.

Masonluk'la Ahilik, Bektaşilik, Melamilik, Mevlevilik gibi tasavvuf tarikatları arasında ilişki kurma genellikle şu noktalara dayanır:

- Gizlilik ve sır.
- Hoşgörü ve açıkgörüşlülük.
- Din ve mezheplere, dinler ve mezhepler üstü bir anlayışla bakmak.
- Liberalizm
- Tasavvufun felsefe oluşu nedeniyle düşünceye olanak tanıması.

Bu etkenler Masonluk'la tasavvufi tarikatlar arasındaki ilişkinin kurulmasına yol açmış ve bunları araç olarak

352. Melikoff (1998), s: 304.

kullanarak öteden beri Türkiye'de yayılma olanağı bulmuştur.

Osmanlı'nın son yüzyılı açısından konu değerlendirilirse, Masonluk Ahilik'le falan değil de en çok Bektaşilik'le dirsek temasındadır. O nedenle benzerlik açısından ilişki kurulmak istenirse, Ahilik'le değil de Bektaşilik'le ilişkilendirilmelidir. Alanın araştırmacısı Orhan Koloğlu haklı olarak Bektaşilerle Masonların *"aynı ülkü"*yü paylaştıkları, "liberalizm", "hoşgörü", gibi yargıları "ihtiyatla" karşılıyor. Bektaşilik ve diğer tasavvufi tarikatların "gizliliğe dayalı olmaları", "tasavvufun felsefe yapmaya izin veren yapısı"nın olması gibi nedenleri, Masonluğun yayılmasına "uygun ortam" olarak değerlendiriyor.

Kimi araştırmacılar Masonluğun özellikle Türkiye'de "kolaylıkla" yayılmasında tarikatlardan Bektaşiliğin *"özel rolü"* bulunduğu kanısını taşırlar. Harputuzade'de bu imayı görmek olasıdır. T. Zarcone de hem Bektaşi "babası", hem de mason "üstadı" olan Filozof Rıza Tevfik'de tasavvufla felsefenin aynılığı görüşünün bulunuşuna dikkatleri çekiyor. Melikoff da aynı kanıdadır.

L. Massignon ile A. Gölpınarlı loncalardaki Fütüvvetçilik'le Masonluk arasında "benzerlik" olduğu kanısındadırlar. Bektaşiliğin hazırladığı ortamda Avrupa Farmasonluğu Türk modelini yaratmıştır.

Batı düşüncesinin ve yaşama biçiminin Müslüman ve Doğu toplumlarına girmesi için "gizli cemiyet" ve "tartışma özgürlüğü" bulunan bir ortam gerekmiştir. Bunu da, Bektaşilik sağlamıştır. Bektaşilik heterodoksi niteliği nedeniyle Türklerin siyasal, kültürel ve inançsal tarihinde eşsiz bir rol oynamıştır. Özellikle, uzlaştırmacı ve barışcıl niteliğiyle diğer İslam tarikatlarından ayrılır. Koloğlu'nun vurguladığı

gibi Alevi-Bektaşiliğin bu ruhu *"aydın sufizmi"* denilen olayı yaratmıştır.

Bektaşilik'le Farmasonluk arasında doğrudan ilişki olup-olmadığı henüz kesinleşmemiştir. Yalnız *"Aydınlanma yüzyılının ruhu"* ile *"Bektaşi liberalizmi"* arasındaki "yakınlık" ortadadır. Bu iki eğilim arasında mistik, felsefi ve toplumsal açılardaki benzerlik yadsınamaz durumdadır.

Osmanlı ülkesinde ilk örgütlü Masonluğun ortaya çıkış döneminde, uygun ortamı Bektaşilik hazırlamıştır. Tarikatlar Mistisizmi sürdürürken, Masonluk; *"vicdan özgürlüğüne dayalı tümüyle hayırsever, felsefi ve ilerici bir kurum durumuna dönüşüp ereğini gerçeği aramak, evrensel ahlâkı, bilimleri ve sanatı araştırmak"* olarak belirlemiştir. Bektaşilik uzlaşmacı-bağdaştırmacı yolunu sürdürürken, diğer tarikatlar Mistisizmde kalarak varlıklarını yaşatmışlardır.

Genelinde Müslüman toplumun Masonluğa girişinin nedenleri akılları kurcalamıştır. Bu yeğleyiş Müslüman toplumlarında Masonluğu seçen kimselerin yalnızca tanrıtanımazlığına (ateistliğine) bağlanamaz. *Çünkü; "Müslüman masonların arasından tam ateistlerin çıktığını gösteren kanıtlar henüz ortaya konamamıştır."* Dine eğilimleri açıkça bilinen N. Kemal, R. Tevfik gibi ünlü Bektaşi masonlar en bilinen örneklerdir. Bu örnekleri çoğaltmak olasıdır.

Müslüman masonlar, Masonluğu yeğleyişlerine ilişkin eserlerinde, anılarında ve özel yaşamlarında hiçbir kanıt ve bilgi bırakmamışlardır. Bu da araştırmacıların işini zorlaştırmış, kesin bir yargıda bulunmayı güçleştirmiştir. Bu alanda en ünlenmişleri Mustafa Reşit Paşa, Namık Kemal ve Rıza Tevfik'tir. Üçü de zengin birer kültürel miras bırakmalarına karşın, bu konuya ilişkin herhangi bir ipucu bırak-

mamışlardır.

Oysa, üçünün de masonluğa girişinde, içinde bulundukları Osmanlı toplumunun *"büyük bunalımının rolü"* kesindir. Üçü de bu büyük bunalıma çözüm arayış sürecinde etkin olmak istedikleri, üçünün de kültür düzeylerinin yüksek olduğu, kimi kararlara vardıktan sonra Masonluğu seçtikleri görülmektedir.

Bir başka örnek de, Şiilik'ten gelen Cemalettin Afagani'dir. *"Belirli bir dini olamayan, bir Müslümandan çok Avrupalı gibi yaşayan"* biri olarak bilinir. Oldukça ileri düzeyde, din ve mezhepler üstü bir dünya anlayışına sahiptir. İslam dünyasında düşünce alanında akılcı ve çağdaşlaşmacı bir çığır açmıştır. İslam dünyasında oldukça etkin olan Muhammed Abduh ve Muhammed İkbal'ler onun bu çığırından yürüyeceklerdir.(353)

Kısaca; Masonluğu seçen Osmanlı aydınları tümüyle yüksek kültürel düzeye sahip, din bağnazlığından sıyrılmış, Batı yaşamını ölçü alan, akılcılık ve çağdaşlaşmacılık özlemleri taşıyan kimselerdir. Onların bu özlemlerini gerçekleştirmelerinde, Masonluğa geçişlerindeki rahat edişlerinde; Bektaşiliğin tutucu olmayan, olaylara, din ve mezheplere, dinler ve mezhepler üstü yaklaşan ve genel rahatlatıcı niteliği yardımcı olmuştur.

Masonluk, XVIII. yüzyılın başından beri Osmanlı ülkesinde localar kurmuştur. Bu ilk localar, ilk dönemlerinden itibaren derviş tarikatları ve dergâhlarla ilişkidedirler. (354)

Mason locaları Osmanlı yönetimince doğru-dürüst bir engelle karşılaşmamışlardır. Doğrudan değil, dolaylı olarak

353. Geniş açıklamalar için bkz: O. Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991), s: 70 v. d, 86, 249 v. d. Ayrıca Cemalettin Afgani için bkz: Tunaya (1991), s: 237 v. d.
354. O. Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991), s: 20.

engellerle karşılaşmışlardır. Pek az kimse mason olduğu için, soruşturmaya uğramıştır. Ancak soruşturma geçirmesine "muzır", "fesatçı", "eylemci" gibi başka faaliyetleri, ya da "Alevi", "Bektaşi" gibi başka nitelikleri neden olmuştur.

Doğallıkla bunun en açık örneklerine Abdülhamit döneminde rastlanılır.

Abdülhamit'in "hafiyeleri" birçok Alevi-Bektaşi babanın, dedenin sürgününe, kıyıma uğramasına neden olmuşlardır. Örnekler arasında şunlar sayılabilir:

Selanik'te Bektaşi şeyhi Hacı İsmail Baba ile dervişi Adana'ya sürülmüştür. *"Mason cemiyeti müfsidesine mensup olup halkı fesada ve ihanete sürükleyen"* Preveze'de Ömer Paşa Dergâhı şeyhi Sabri Trablusgarb'a sürülmüştür.

1875'de İstanbul Proodos locasına giren Rumelihisarı tekkesi şeyhlerinden Tevfik Bey Baba *"Alevilerle aşırı dostluğu"* ve *"ezan okuyan bir müezzini dövdüğü"* gerekçesiyle Trablusgarb'a sürülür ve Baba sürgünde ölür. Selanik'te masonlarla Bektaşilerin ortak kullandıkları Demiryolu istasyonu tekkesi hükümetin sürekli hedefi olur.(355)

Osmanlı ülkesinde, Masonluğa karşı yoğun bir eğilim olmuştur. Özellikle toplumun üst eğitim almış, kültürel düzeyleri yüksek, önemli görevlere kadar yükselmiş elit katmanı bu katılımda öncü olmuştur. Tasavvufi tarikatlar içerisinde ise, yine kültürel düzeyi yüksekliği ile öne çıkan Bektaşiler önde gelirler.

Bektaşiler Masonluğa "yumuşak" bakmış, hoşgörüyle yaklaşmış, genellikle benimser bir hava yansıtmışlardır. 1909'da yayınlanan ***"Bektaşi Sırrı"***nın yazarı Rıfkı Baba; Masonluğu, *"din özgürlüğüne kefil olan bir dayanışma ve yardımlaşma yolu"* olarak değerlendirir. Bektaşi kesiminin

355. Bkz: O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 40 v. d.

geneli de Masonluğa karşı hemen hemen bu anlayışta bir yaklaşım içerisindedirler.[356]

Masonluk, Arnavut Bektaşileri arasında da aşırı ilgi görür. Dönemin raporlarında bir milyon Arnavut Bektaşi-si'nin mason olmak için başvurduğu yazılırsa da,[357] o günkü nüfus içerisinde bu kadar Bektaşi olamayacağı ortadadır. Rakam oldukça abartılı olmakla birlikte, Arnavut Bektaşilerinin Masonluğu yoğun olarak yeğleyişlerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Arnavutluk, özellikle İtalyan Masonluğu'nun etki alanındadır. İtalyan mason locaları Arnavutluk'ta genellikle yoğun olarak Bektaşi kesimini içine çekebilmiştir. Arnavut Bektaşilerinin genele yakın bölümünü masonlaştırma olgusunu anlatan şu haber bu açıdan ilginçtir. ***"Rivista Massonica"*** dergisinde 15-31 Mayıs 1913'de Nikola İvanoj imzasıyla yayınlanan yazıda Arnavut Bektaşilerinin Masonluğu benimseyişleri şöyle dile getirilir:

"Akıllı ve zeki Arnavurt Müslümanlarının büyük kısmı dinlerinden kopmuş ve Bektaşi olmuşlardı. Buna İslamın Protestanlığı da denebilir. Hatta daha da fazlası söyleneerek; özgür düşünce, eşitlik ve kardeşlik yararına dini değiştirip yalınlaştırarak mason inancına oldukça yaklaştırdıkları ileri sürülebilir. Böylece onu idealize etmiş ve eski Asya Masonluğu temeline oturtmuşlardır.

Bugün, bu ve diğer kültürlü ve zeki, Müslüman ve Hıristiyan Arnavutlardan birçoğu modern evrensel Masonluğa bağlıdırlar. Ancak bu Arnavut masonları bugüne kadar, Arnavutluk ve Avrupa Türkiyesi'ndeki Türk, Yunan ve Romen localarına bağlılar. Çünkü Türkler ve özellikle

356. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 131.
357. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 213.

daha sonra Genç Türkler Masonluğu da tekelleştirmişlerdir." (358)

Arnavutluk'ta olduğu gibi Selanik ve İstanbul gibi Osmanlı ülkesinin diğer merkezlerinde de Masonluk Bektaşiler arasında rahat ve kolay tutunmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelenleri parti kadrolarının çoğu masondur. Yalnız Türkiye'deki Masonluğu "ihtilâlci", "siyonist" v. b. gösteren İngiliz çevreleri ard niyetlidir. Bu biçimde nitelemeleri amaçlıdır. 14.11.1911 tarihli ***"Daily Telegraph"*** gazetesinde yer alan bir İngiliz gazetecisinin şu yazısı bütün bu gelişmeyi doğru olarak şöyle tablolandırır:

"(...) Devrimden sonra İstanbul'da bir düzine kadar loca açıldı. Çok kişi kabulü için başvurdu. Bunlar arasında Yahudiler öndeydi. Kafalarında İngiliz farmasonlarından farklı bir düşünce olacağı belliydi. Kimilerinin kafasında vatana hizmet ve kendi servetlerini yapmak fikri vardı. Ancak çoğunluğunda masonik ideal bizdeki kadar inançlıydı. Son zamanlarda kimi yazarlar tarafından Türk mason localarının gizli toplantılarda kimi görevlilerin, gazetecilerin ya da kendilerine karşı olanların öldürülmesi ya da düşürülmesini buyuran Yahudi-mason mafyası olduklarına ilişkin aptalca ve çocukça iddialar ileri sürülmüştür. Bu tür siyasal cinayetlerin işlendiği yadsınamaz, ancak Masonluk'la hiçbir ilişkileri yoktur.

Halk arasında Farmasonluğa karşı büyük bir önyargı var. Farmasonlara Bektaşi diyorlar. Bektaşi, bir tür Müslüman farmasonudur. Bunlardan Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde yüz binlerce vardır. Batı farmasonlarından farkları şudur ki, locaları aynı zamanda ibadet yerleridir. Buraya kadın ve çocukları da kabul eder-

358. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 327.

ler. Yerin, onlarca önemi yoktur. Dua camide de başka yerde de yapılabilir. Bu da neden Arnavutluk'ta Müslümanlarla Hıristiyanların yanyana o kadar dostça yaşadığını açıklar.(...) Bektaşi, militan bir Müslümandır. (...) Bugün Arnavut haklarını savunmak için donatılmış iki hazır Arnavut çetesi tanıyorum ki, birini bir Bektaşi tekkesinin şeyhi, diğerini tekkenin ikinci adamı yönetiyor.

(...) Osmanlı Büyük Locası'nın Büyük Üstadı Faik Bey (İşkodra askeri valisi) Genç Türk partisinin en saygı değer kişilerindendir. Günümüzün en önde gelen politikacıları farmasonlar arasındadır.(...) Osmanlı farmasonları, üyeleri arasında ülkenin en iyi kişilerini bulunduruyorlar". (359)

Bu yazıda Osmanlı'da İslami Masonluk'la Bektaşiliğin işbirliği boyutu çarpıcı bir biçimde işlenmekle birlikte, 1908 devriminde Alevi- Bektaşi öğretisinin ve kurumlarının rolünü de açık biçimiyle ortaya serer.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 devrimini yapmasına karşın, yönetime gelmeyi düşünmemiş, özellikle sivil kurumlara egemen olmakla yetinmiştir. Hükümet ve Hükümet başı İttihatçı olmayan kimselerden oluşturulmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın muhalefet tarafından öldürülmesinden sonra partinin *"tam iktidar"* oluş dönemi başlar ve 1918'lerin ortalarına kadar beş yıl sürer.

İlk dönem parti, denetleme durumundadır. Cemiyet'in yönetimi *"sivil kanat"*ın elindedir. Masonluğun ulusal düzeyde örgütlenme çabaları da bu döneme rastlar. Ama, 1912'lerde "durgunluğa" girer.

Partinin tam iktidar döneminde yönetimde ağırlık *"askeri kanat"*ın elindedir. İşin ilginci İttihatçıların Sait Halim Paşa ile Tâlât Paşa mason sadrıazamlarının aralıksız beş yıl

359. Metin için bkz: O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 298 v. d.

yönetimde oldukları ve yine Cemal Paşa ile Cavit Bey gibi mason bakanların (nazır) çok etkin oldukları bu ikinci dönemde Masonluk oldukça *"durgun bir dönem"* geçirmiştir. Üstelik Masonluk'la hiç de bağdaşmayan *"Kutsal Cihat"*ların ilanlarıyla *"Panislamcılık"* tırmandırılmış ve *"Panturancılık"*a vardırılan *"Türkçülük"* bu dönem doruğa çıkarılmıştır. Kısaca; İttihatçıların *"tam iktidar dönemi"*, hiç de *"Masonluk damgalı"* olmamıştır.

Batı, ırk ve din farkı gözetmeden evrensel ilkeler taşıyan Masonluğu Osmanlı toplumuna sunmaya çalışırken, İttihatçılar yoluyla bu görüşün Osmanlı toplumunda işlerliğini denemeye çalışmışlardır.

Bunun yanında Batı'nın aynı dönemlerde insanlığa sunduğu *"Ulusçuluk"* ve *"Sosyaliazm"* gibi iki akımı daha vardır. Prof. Landau ve Dumont gibi yazarlar Masonluğun Jön/Genç Türk devriminin hazırlanmasında ve uygulanmasında rolü olmadığı kanısındadırlar.(360)

Ramsaur da Masonluğun 1908 devrimi öncesi ve sonrasında etkin olmadığı, dönemi hazırlayanların bir bölümünün Bektaşi olmalarına karşın mason olmadıkları kanısındadır. Ne var ki, başından beri masonlardan yararlanılabilineceği düşünülmüş ve o doğrultuda davranılmıştır.

Devrim, *"milliyetçi ve liberal düşünceli"* kimselerce başlatılmış ve yürütülmüştür. Bütün bunların, bu nitelikten ötürü mason oldukları söylenemez. Türk devrimi sadece bir *"mason-Musevi komplosu"* değildir. 1908 devriminin hazırlanmasında "masonlara daha çok hak tanımak" eldeki belgelerle bağdaşmaz. Devrimin *"gerçek hazırlayıcıları"* olan III. Ordu subaylarının hepsi mason değildir.

360. Bkz: O. Koloğlu - İtihatçılar ve Masonlar (1991), s: 351 v. d.

Mason olmayanlardan biri de Mustafa Kemal'dir. Selanik'teki bütün Jön/Genç Türklerin de mason olduğu söylenemez. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de gücünü *"Selanik dışındaki kırsal kesimden"* almıştır ki, Masonluk buralarda hiç de etkin değildir.

Avrupa'daki Jön/Genç Türklerin de çoğu mason değildir. Cemiyet içerisinde önemli yerleri olan Ahmet Rıza Bey ile Selanikli Dr. Nazım Bey hiçbir zaman mason olmamışlardır. *"Aşırı milliyetçi-Türkçü"* olan Jön/Genç Türklerin uluslararası bir örgüt olan Masonluğun boyunduruğu altına girmesi doğallıkla beklenemez.

Masonluğun bir süre Türkiye'de *"revaçta kalması"* o günlerin koşullarının bir gereği olmuştur. Jön Türk-İttihatçı devrimciler, devrim arifelerinde Masonluk etkeninden yararlanmak istemişlerdir. Masonluğa geçiş görevi yapan Bektaşilerin de çoğu mason olmamıştır. Çünkü, Bektaşilik de bir yerde *"ulusçu ve Türkçü"*dür.

Ayrıca, inanç ağırlıklı bir yanı da vardır. Derviş tarikatları içerisinde *"en Türk nitelikli"* olan Bektaşilik'tir. Bu nedenle, bu tarikat *"milliyetçi ve liberal düşünceli"* çevrelerin merkezi olmuştur. *"Milliyetçilik duygusuna sahip"* ve çeşitli "davalar peşinde" koşan kimseler, bu tarikat çevresinde toplanmışlardır. Bu nedenle mason olsunlar-olmasınlar Bektaşilerin Jön/Gnç Türk ve İttihat Terakki hareketinde, 1908 devriminde önemli etkinlikleri görülmüştür. (361)

Sina Akşin; İttihat Terakki-Masonluk ilişkisinin varlığına değinirken, bu genel kanıdan biraz ayrılır. Cemiyet'in *"istibdat ortamı"*nda çalışmalarını mason localarının "kolaylaştırdığını", Cemiyet'in birçok üyesinin mason olması

361. Geniş değerlendirmeler için bkz: Ramsaur (1972), s: 122-131 arası.

nedeniyle, locaların yandaş edinmede "elverişli ortam" sağladığını, İttihat Terakki'nin Masonluğu *"araç olarak"* kullandığını belirtir.(362)

Jön/Genç Türk-İttihatçı hareketin doktiriner niteliği yok denecek kadar azdır. Sosyalizm gibi doktiriner sistemlere yabancı kalmışlardır. Ulusçuluksa, toplumsal iç devinimin/gelişmenin bir sonucudur. Ulusçuluğu, bu nedenle benimsemişlerdir.

İttihatçı hareketin *"dinamiğini oluşturan bir ideoloji değil, bir özlemdir: Vatanı, devleti kurtarmak..."* Bütün bunlara 1876 Anayasası ve Meşrutiyetini geri getirmekle ulaşılacağı sanılmaktadır. Harekette, belirli bir sisteme bağlılık ve bilimsel bir dünya görüşü yoktur. Pragmatik yaklaşımlar amacı belirlemektedir. Bu nedenle Jön/Genç Türk-İttihatçı hareket dargörüşlülük ve kısırlıktan kurtulamamıştır. Dönemin gözde ideolojilerinden Sosyalizm'den bilgilerinin olmayışının nedenlerinden biri de budur.

İttihatçılara Osmanlı mirasından kalan *"İslamsal öğenin ağırlığı"* onları oldukça zorlamış, *"özgün siyasal bir formül"* ortaya koyamamalarına neden olmuştur.(363) İslama öncelik ve üstünlük tanımayan bir formülün Osmanlı toplumunda tutunamayacağı bilinmektedir.

Ötede, Tanzimat'la çağdaş dünyada yer edinebilmek için bir adım atılmıştır. Evrensel eşitlik, özgürlük, kardeşlik gibi düşünceler benimsenmiştir. Batılılaşma ve çağdaşlaşma bunların uygulanmasını gerektirmektedir. Öyle görünüyor ki, İttihatçıların Masonluğa yönelmelerinde *"süzgeç ve sığınak işlevleri"*nin yanı sıra buna bir *"çözüm arayışı"* da rol oynamıştır.

362. Akşin (1980), s: 59.
363. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 352.

Olguyu çok iyi gözlemleyen Prof. Şerif Mardin Jön Türklerin siyasal düşünce boşluklarını iki yolla kapamaya çalıştıklarını belirtir.

Birincisi; *"Bir yandan kendi dönemlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan düşüncelerin 'popülerize' edilmiş biçimlerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi görüşlerine katmışlardır."* Tarde'ye karşın Le Bon'un düşüncelerini yeğleyişleri buna en çarpıcı örnektir.

İkincisi ise; *"Jön Türkler uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikâyet ettikten sonra Abdülhamit döneminde devrimci (ihtilâlci) çevrelerin dışında geliştirilmiş kimi siyasal ve toplumsal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır."* Jön Türklerde görülen *"Türkçülük başlangıcı"* bunun en tipik örneğidir.(364)

Akılcılık, özgürlük, hoşgörü, insanlık ve kardeşlik gibi yalınlaştırılmış ve popülize edilmiş görüşler ilk anda İttihatçıların doktrin gereksinimini karşılamıştır. Bu ilkeler, Osmanlı'yı parçalanmak ve devleti kurtarabilmek için bir formül olabilmiştir. Bunları da İttihatçılar en yalın biçimiyle Masonluk ve Bektaşilik'te bulabilmişlerdir. Masonluk ve Bektaşiliğe yaklaşmalarının bir başka nedeni de budur.

XX. yüzyıla gidiş sürecinde Osmanlı aydınlarının örnek aldıkları Avrupa'da Sosyalim, Komünizm, Anarşizm gibi evrenselci ve aynı zamanda etniksel temelde bölünme yaratabilecek doktrinler modadır.

Osmanlı Devleti ise, çok etnikli ve çok uluslu bir yapıya sahiptir. Bu öğretiler (doktrinler), Osmanlı'nın parçalan-

364. Bkz: Mardin (1983), s: 24.

masına kolaylıkla yol açabilecektir. Bu nedenle İttihatçılar gibi Osmanlı aydınları ulusçuluğa yönelmişlerdir. Bektaşilik'le, diğer tarikatlara karşın ulusçu ve Türkçü olduğu için bağdaşılmıştır. Masonluğa *"İslami bir renk"* kazandırılmıştır. Bir *"İslam Masonluğu"* anlayışı doğmuştur. Bu, Batı'dan bağımsız bir tür *"yerli Masonluk"*tur.

İttihat ve Terakki, *"Masonluğu evcilleştirme operasyonu"*nu iki yılda tamamlamıştır. Localara ulemadan kimseler sokularak, dinci çevrelerden gelecek tepkilere *"paratoner olarak"* kullanılmıştır. Dinde reform düşüncelerini Selanik'te İttihatçılık başlamadan çok önceleri açıklayan Bektaşi Musa Kâzım Efendi'nin Şeyhülislamlığa getirilişi de bu açıdan özenle yapılan bir seçimdir.(365)

Bilindiği gibi Bektaşilik, Alevilik zemininde ortaya çıkmış bir inanç-kültür örgütlenmesidir. 1826 kırım ve yasaklamasından sonra Hacıbektaş'taki Çelebiler mürit içine çıkacak, Çelebi Kolu'nda Alevileşme eğilimi ve Alevilik'le kaynaşma süreci yaşanacaktır.

Balkanlar'da ve İstanbul'daki Babagan Kolu Bektaşilerinde ise, XIX. yüzyıl süresince Anadolu kırsalındaki Alevilerde ve Çelebi Kolu Bektaşilerinde uzaklaşma olacaktır. Zaten iki kesim arasında "toplumsal farklılık" vardır. Babagan Kolu Bektaşilerinin Farmasonluğa yönelmeleri bu ayrılığı daha da derinleştirecektir.

Gizlenmek zorunda bırakılan Bektaşiler özgürlükçülük, önceden konulmuş kurallara direnme, merkezi/siyasal/şeri dinsel otoriteye boyun eğmeme, liberalizm gibi düşüncelerde yakın buldukları akım ve çevrelere yanaşmışlardır. Farmasonların yanında kendilerine destek bu-

365. O. Kologlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 355 v. d, 371 v. d. İttihat ve Terakki atadığı şeyhülislamların mason ve Bektaşi olmasına özen göstermiştir. Hayri Efendi ile Musa Kâzım Efendiler en açık örneklerdir. Bkz: Tunaya (1989), C: III, s: 309.

luşları da bu yolla olmuş, bu ortak görüşler yakınlaşmayı sağlamıştır.

Farmasonların etkisi altında kalan Bektaşiler bütün evrimci ve devrimci düşüncelere açık aydın bir entelektüel rolü de oynayacaklardır. Bundan sonra Bektaşilerle Anadolu Alevileri arasındaki ayrılık daha da büyür.

Jön/Genç Türk ve İttihatçıların çoğu aynı zamanda mason ve Bektaşidir. N. Kemal, Abdülhak Hamit, Rıza Tevfik, Tâlât Paşa ve Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi bunların en tipik örneklerindendir.(366)

Gerçi ta başından beri Bektaşi ve mason çevrelerin de kendi aralarında siyasal çekişmelerden kaynaklanan sürtüşmeler yaşanmış, birbirlerini kıyıma dahi uğratmışlardır. Bu kesimler, genellikle yönetim kadroları olduğu için *"politik çıkar öğesi"* sürekli öne çıkmış, kimi kez Bektaşi ve mason nitelik gözönüne bile alınmamıştır. Bunun en tipik örneği Yeni Osmanlıcı Bektaşi ve masonlar arasında yaşanılır.

Bektaşi olan padişah Abdülaziz'in ölüm olayına yine bir Bektaşi olan Mithat Paşa'nın adı karışır. Mithat Paşa'nın öldürülmesinde de yine bir Bektaşi olan Mahmut Nedim Paşa'nın adı çevresinde spekülasyon yapılır.(367)

Bu tür siyasal sürtüşmeler Jön/Genç Türk ve İttihat-Terakki döneminde de görülür. Bu tür siyasal etkenden kaynaklanan sürtüşmeler bir bakıma doğaldır. Masonluk ve Bektaşilik etkeni, hiçbir zaman siyasal etkenin önüne geçip bir "salt birliktelik" yaratamamıştır.

Bektaşi ve mason çevrelerde az da olsa istibdatçı padişah Abdülhamit'in ve İngiliz emperyalizmiyle uzlaşan Hür-

366. Geniş açıklamalar için bkz: Ramsaur (1972), s: 132; Melikoff (1993), s: 26 v. d., 33, 108, 117, 232 v. d.; Melikoff (1998), s: 304 v. d.; Bozkurt (1990), s: 69.
367. Kâmil Paşa'nın Anıları (1991), s: 291.

riyet ve İtilaf Partisi'nin yanına geçenler olmuştur. Toplumsal olaylarda matematiksel saflaşmanın olamayacağı doğaldır.

Bütün bunlara karşın, *"özünü Bektaşilik'ten alan sufilik ruhu"* I. Abdülmecit'in saltanat yıllarında (1839-1861), sadrazam Reşit ve Mithat Paşa'ların liberal reformları içerisinde başlar. Jön Türklerdeki *"sufilik ruhu"* 1908 devriminden çok önceleri olgunlaşır. Bektaşilik ve Melamilik gibi tasavvuf akımları diğerlerine göre liberal reform hareketlerinde ve aydınlanma karşıtı akımlarla savaşımda daha çok öne çıkar ve diğer ilerici güçlerle bütünleşirler. Masonluk'la dialog da böylesi bir etkilenim içerinde doğar.

Yeniçerileri ve Bektaşileri etkileyen yasaklamalarda *"Osmanlı Farmasonluğu"* da nasibini alır. Farmasonların özel konumu, Bektaşiliğin bu dönemki özel konumunu izler. Nakşibendilerle Mevlevilerse II. Mahmut'un "lütfuna mazhar" olurlar. Sünni tarikatların bu lütuflandırılışı, Sünni Şazeli tarikatından olan II. Abdülhamit döneminde doruğa çıkar. Abdülhamit Bektaşi yayınlarına izin vermez. Buna karşın bir Bektaşilik dergisi olan ***"Muhibban"***ın 1917'de yazdığı gibi Pir Hacı Bektaş'ın Ocağı'na bağlananlar *"düşünce özgürlüğünü ve vicdan bağımsızlığı"*nı elden bırakmaz ve siyasal yeğleyişlerini (tercih) bu doğrultuda yaparlar.(368)

Varlığını gizli sürdürme zorunluluğu, kentlerde yaşayan Bektaşilerle mason örgütleri arasında yakınlaşma yaratır. Siyasal konum kazanmada Bektaşiler masonlardan önemli ölçüde etkilenirler. Hem Bektaşiler, hem de masonlar özgürlükçü ve sorgulayıcı bir dünya görüşüne sahiptir-

368. Bkz: Thierry Zarcone - "Bektaşiliğin Rönesansı: Batı Karşısında Bir Mistik İdeoloji", Nefes Dergisi, Sayı: 32, 33, 34, Haz.-Tem. 1996.

ler. Bu, etken yakınlaşmada ve birlikte harekette belirleyici olur. Ayrıca, iki kesim de hoşgörüye özel bir önem vermektedirler. Bütün bunların ötesinde, mason hareketi Bektaşilerden farklı olarak tanrıtanımazlığa (ateizme) daha yakın gözükmektedir.

Masonluk, Osmanlı aydınları ve asker-sivil bürokratları arasında yaygınlık gösterir. Fuat Paşa, Mithat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Tunuslu Hayrettin Paşa, Mevlevi Şeyhi Ataullah Efendi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Tâlât Paşa, Rıza Tevfik, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi gibi önemli adlar masondurlar. Bunların bir bölümüyse hem mason, hem de Bektaşidir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde Bektaşi hareketi ile mason hareketi arasında *"sıkı bir yardımlaşma"* ve *"bir iç içelik"* ortaya çıkar. Jön/Genç Türklerde buluşan Bektaşilik'le Masonluk, İttihat ve Terakki ile yönetime tırmanır.(369)

Fransa'da, Fransız devrimcileriyle ve Voltaire gibi Fransız filozoflarıyla XVIII. yüzyılda başlayan Bektaşilerin yakınlaşması ve etkileşmesi sonucu, bu aydınlanma XIX. yüzyıl Bektaşi hareketine yeni bir boyut kazandırır. Bu aydınlanmacı nitelik Bektaşiliğe yasallaşmanın önünü açar, öne çıkarır ve yönetici sınıf arasına katar.

Olgunun böyle bir boyut kazanmasında Bektaşi bir aileden gelen ve kendisi de bir Bektaşi-mason olan ünlü şair Namık Kemal'in(370) büyük rolü vardır. Daha sonraki kuşaktan aynı niteliği taşıyan Tâlât Paşa, Rıza Tevfik, Musa Kâzım Efendilerin bu yasallaşma, yönetime tırmanma sürecine önemli katkıları olur. Osmanlı'nın ünlü filozof şairi

369. Bkz: İlhan Selçuk - G. Şaylan - Ş. Kalkan - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Hasat Yay. İst. 1991, s: 135 v. d.
370. Bkz: Prof. Dr. İrene Melikoff - "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 60, s: 17, Aralık 1988.

Rıza Tevfik (Bölükbaşı)'in mektubunun metnini vererek, konuyu bitireceğiz. Rıza Tevfik Bey, döneminde Bektaşiliğin konumunu ve Bektaşi-masonların kimler olduğunu olayın içinden biri olarak şöyle açıklıyor:

"Bektaşiler gerçekten de diğer gizli mezheplere karşın en liberal dervişlerdir. Hiçbiri devlet dini olan Sünniliğin koşullarını yerine getirmeyi gerekli görmez. Türk imparatorluğunun başlangıç yıllarından beri bu mezhep diğerlerinin yanı sıra benimsenmiş ve saygı görmüştür. Yeniçerilerin hepsi Bektaşi'ydi. Bu ünlü askeri örgüt yozlaşmaya başladığında II. Sultan Mahmut tarafından tümüyle mezhebin sivil üyeleri ve şeyhleri de dahil olmak üzere ve yeniliklere karşı inatla ve terbiyesizce direndiklerinden ötürü ortadan kaldırılmıştır. Yine de, Türkiye'de çok Bektaşi vardır. Bektaşi babalarının (şeyhlerinin) ve dervişlerin çoğu okuma yazma bilmezler, ancak İstanbul'da ve diğer kültür merkezlerinde yüksek makamlarda görevli kültürlü Bektaşiler vardır.

Ben şahsen birkaç vezir, bir elçi ve bir hakim v. b. tanıyorum. En az iki Bektaşi şeyhülislam vardır. Birisi Musa Kâzım Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti lideri Tâlât Paşa'nın kabinesinde görev almıştır ve Tâlât Paşa, benim gibi hem Bektaşi hem de mason üstadıdır. Bu nedenle Bektaşi kardeşliği, Türkiye'de daha hoşgörü sahibi ve inançlara karşı daha özgür bir tavır benimseyerek bir idare için girişilecek herhangi bir siyasal ihtilâl ya da toplumsal devrimi sevinçle karşılayacak bir düşünsel yapıya sahiptir. İhtilâlci komitenin İstanbul'daki üyeleri arasında hayli Bektaşi vardı; hemen hemen bütün Bektaşiler komiteye amacını gerçekleştirmesi için yardımcı oldular." (371)

371. Mektubun metni ilkin şu kaynakta yayınlanmıştır. Bkz: Ramsaur (1972), s: 132.

Jön/Genç Türk-İttihatçı hareketi desteklemek Bektaşiliğin temel ilkelerinden midir? Doğallıkla bu soruya "evet" demek olası değildir. Daha doğrusu Bektaşi toplumu Jön/Genç Türk-İttihat Terakki programına; yani ulusçuluğa ve liberalizme; Abdülhamit'i devirip Osmanlı ülkesinde daha liberal, demokrat, hak ve hukukun anayasa ve yasalarla belirlendiği ve daha yaşanılır bir siyasal düzen kurma düşüncesine ve çabasına yatkınlık duydukları için bu harekete katılmışlardır demek daha doğru olmalıdır.

Bu yaşanılan süreçte görülen bir başka özellikte İttihat ve Terakki Cemiyeti derviş tarikatlarından hiçbiryle *"özel bir anlaşma"* içine girmemiş, yalnız onlardan *"amaç ve erek birlikteliği"* nedeniyle yardımlaşmış ve dayanışmıştır. Tüm hareket boyunca Bektaşiler, Melamiler ve Mevlevilerle ilişki bu boyutta ve nitelikte yürütülmüştür. Masonlarla olan ilişki de bundan farklı değildir.

Gözle görülür bir başka özellik de şudur. Osmanlı'nın son yüzyılında Bektaşilerdeki bu toplumsal konum yüksekliğini Alevi/Kızılbaşlarda görmek olanaksızdır. Genellikle Anadolu kırsalında yaşayan Alevi/Kızılbaşlar tarihin hiçbir döneminde Bektaşilerde olduğu ölçüde yüksek düzeyde bürokrat, aydın yetiştirememiş, ülke yönetimlerinden yararlanamamışlardır. Ama tepkisel nitelikte olarak toplumu değiştirme süreçlerine aktif olarak katılmışlardır. Özellikle bu farklılık, Bektaşilerle Alevilerin toplumsal konumlarında gözle görülür bir farklılığın doğmasına neden olmuştur. Jön/Genç Türk- İttihatçı hareket döneminde de somut olarak görülen budur.

BÖLÜM: VIII

BEKTAŞİ OLANLARIN TESPİTİNDE YÖNTEM VE YAKLAŞIMLAR VE BEKTAŞİ OLASILIĞI YÜKSEK OLAN KİMSELER

1- Bektaşi Geleneği İçinden ve Dışından Gelenlerin Tesbiti

Türkiye'nın Tanzimat sonrası gelişmeleri zaman zaman gözlem/objektif altına alınmıştır. Toplumsal ve siyasal gelişmelerin yanı sıra, bu gelişmelere bağlı olarak düşüncel, inançsal, yazınsal ve sanatsal gelişmeler de ilgi çekmiş, araştırma konusu edilmiştir. Çünkü Türkiye'nin Yakınçağ tarihinde Tanzimat dönemi ve sonrasında oldukça hızlı düzeyde toplumsal gelişmeler yaşanmıştır.

Batılılaşmayla iç içe olunan bu dönemde, Batılı değerler ve kültürel-düşünsel birikimler Osmanlı'nın özellikle dışa açık kent toplumlarına girmiş, oldukça toplumun yaşamında hızlı değişmelere yol açacak ölçüde etkide bulunmuştur.

Siyasal ve toplumsal yapıyı Batı'ya uyarlanmaya çalışılırken, aydınlarımız Paris, Londra, Cenevre gibi Avrupa'nın merkezlerinde görüp öğrendiklerini zevk ve heyecanla ülkelerine taşımış, öğrendiklerini toplumlarına kazandırmaya çalışmışlardır. Namık Kemal'lerle başlayan bu süreç XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar sürmüştür.

Aydınlarımız Batı'da demokrasiyi, laikliği, ulusçuluğu, liberalizmi, sosyalizmi tanımış, bu akımlara dayanıla-

rak üretilen düşüncelerin birer yandaşı olmuş, kendileri de bu çığırlarda düşünmüş, düşünce ve bilgi üretmiş, tüm bunları Türkiye toplumuna kazandırmaya çalışmışlardır.

Bu düşünceler kimi kez Tanzimat, kimi kez Yeni Osmanlı, kimi kez Jön/Genç Türk ve son olarak da İttihatçılık hareketi içerisinde kalınarak toplum yaşamına sokulmuştur. Çağdaşlık, laiklik, demokrasi ve ulusçuluk akımlarıyla örtüşebilen Bektaşilik bu dönem aydınların ortak inancı olmuştur.

Herhangi bir tarikata girmek, o inanç çığırında yetişmek aydınlar, devlet adamları, siyasal, düşünsel ve sanatsal çevreler arasında bir bakıma dönemin modasıdır. Liberal, demokrat, laik ve çağdaş düşünme rahatlığı içerisinde olan birçok aydın, yazar, düşünür, bilim adamı ve devlet-siyaset adamı Bektaşiliği yeğlemiş, bu düşünce-inancı konumlarına daha uygun bulmuşlardır. Birçoğu bir Bektaşi dergâhına gitmiş, buradaki tapınıma yönelik etkinliklere katılmış, dahası *"bir pirden nasip alıp yola girenler"* ve bu eğilimlerini oldukça ileri düzeye götürenler bile olmuştur.

Ne var ki, kaynaklar bu alanda oldukça yetersiz. Bilgi edinmemiz oldukça sınırlı. Bu dönem aydınlarının yazdıklarını, anılarını taramamıza karşın yeterli bir bilgi edinmemiz olanaksız olmuştur.

Dönemin ileri gelenleri etnik kökenlerini satır aralarında belirtmelerine karşın, mezhepsel-tarikatsal eğilimleri konusunda oldukça ağzı sıkı (ketum) kalmışlardır. Dergâh/tekke kayıtları da olmadığından, dergâh soykütüklerinin yalnızca postnişinleri kapsaması, bağlılarına (müritlerine) yönelik bilgi vermeyişi bizi bu kaynaktan da yoksun bırakmıştır.

O nedenle, kaynaklar arasında iğneyle kuyu kazmak

zorunda kaldık. Yetersiz de bulsak, edindiğimiz bilgilerle değerlendirmeler yapmak zorunda idik. Bulduklarımızı okurumuzla ve bilim çevreleriyle paylaşmaktan çekinmedik. Doğallıkla burda, bu alanda ilk araştırma yapmış olmanın verdiği zorlular da var elbette. Bu zeminde hareket eden sonraki araştırmalar daha başarılı olacaklardır.

Bu nedenlerle biz, 1991'lerde başlattığımız araştırmaya ara vermek ve zamana bırakmak zorunda kaldık. Çalışmamızı, 2001 yılının başlarında yeniden ele aldık. Bu ara hep bilgiler aradık. Yine de mükemmelliğe ulaştığımı düşünemiyorum.

Konuyu zaman zaman Alevilik-Bektaşilik uzmanlarıyla, eski Bektaşilerle, Bektaşilik kurumu/örgütü/tarikatı içerisinde gelen ve önemli yerler edinenlerle tartıştık. Onların bilgilerine başvurarak Osmanlı'nın son yüzyılı (yani XIX. yüzyılın tümü ve XX. yüzyılın başları) Bektaşi aydınları, düşün ve bilim adamları, edebiyat, sanat, devlet ve siyaset adamlarının kimler olduğunu ve gerek yol içerisinde, gerekse düşünce, bilim, edebiyat, sanat ve siyaset alanındaki etkinliklerini saptamaya çalıştık.

Yüz yüze görüşmelerimiz olduğu gibi, mektuplaşarak da sunduğumuz listede Bektaşi olanların belirlenmesi konusundaki yardımlarını istedik. Bu yolla, hem Bektaşi olan kimi adları saptadık, hem de bu kimseler, Bektaşiliğini kesin bildikleri adları vererek bize yardımcı olmuş oldular. Doğallıkla kimi araştırmaların Bektaşiler konusundaki belirlemeleri ile bizzat inceleme kapsamına giren dönemin aydınlarının yazdıkları anıları da adları belirlememizde bize yardımcı olmuş oldu.

Bektaşilerin Dedebabası Doç. Dr. Bedri Noyan bize gönderdiği mektubunda; araştırmamızın "güzel bir konu"

olduğunu belirttikten sonra şunu demektedir: *"Eski İttihatçılar ya mason veya Bektaşi olmayı düşünmüşler. Sonra bir bölümümüz birine, ötekiler de diğerine girelim, diye karar almışlardır."* Bu belirlemeden sonra kesin bildiği mason ve Bektaşilerin adlarını yazmaktadır.

Dedebaba şunların Bektaşi veya Mason-Bektaşi olduğunu belirtiyor: Yazar Bezmi Nusret Kaygusuz. Dr. Sadrettin Hattuza; 33. derecede masondur. Aynı zamanda Bektaşidir. Ayrıca İttihatçıdır. Pontus kıpırdanması sırasında komiteci bir kaymakam olarak Giresun'da görev yapmıştır. Diyarbakır'da ölmüştür. Namık Kemal Bey Bektaşidir. Rıza Tevfik Bey "kesin" Bektaşidir. Ayrıca; Ziya Paşa, Kâzım Nami Duru, Tunalı Hilmi, Tarihçi Ahmet Refik (Altınay), Atatürk'ün köşk başhekimi Dr. Hasan Ragıp Evrensel (Baba) Bektaşidirler.(372)

Günümüzün haklı olarak üne ulaşan Bektaşi Halife babalarından Turgut Koca gönderdiğim listedeki "kişilerin Bektaşilikle nisbetlerini tesbit etmenin" oldukça güç olduğunu belirtmekte ve haklı olarak çekincesini koymakla birlikte, *"eski Bektaşilerden duydukları"*na dayanarak "doğruya yakın olasılıkla" adlar üzerinde titizlikle durmuş; Bektaşi, Mason-Bektaşi ve Melami olanları belirterek bize göndermişti.

Halife baba Turgut Koca'nın bize gönderdiği mektubuna göre;(373) Yeni Osmanlı, Jön Türk ve İttihat Terakki hareketleri içerisinde yer alan veya bu akımlara yakınlık duyan dönemin belirgin kişilerinin tarikatsal konumu şöyledir:

372. Doç. Dr. Bedri Noyan Dedebaba'nın bize gönderdiği 02.X.1991 tarihli mektubu.
373. Sayın Halifebaba Turgut Koca'nın bize gönderdiği 24.X.1991 tarihli mektubu.

Bektaşi olanlar: Rahmi Bey, Dr. Nazım Bey, Dersim milletvekili Lütfi Fikri Bey, Kâmil Paşa, İstanbul milletvekili Ahmet Nesimi Bey, Ayan Meclisi başkanı Ahmet Rıza Bey, Draç milletvekili Esat Paşa, Ahmet İzzet Paşa, İstanbul milletvekili Rauf Ahmet Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Şeyhülislam Hayri Efendi (Ürgüplü), Mithat Şükrü Bleda, Çorum milletvekili Muhittin Bey, Hasan Rıza Paşa, Gümilcineli İsmail Bey, Dr. Rasuhi Bey, Nazır(bakan) Ali Rıza Paşa, Manyasızade Refik Bey, Hariciye (Dışişleri) Nazırı Rıfat Paşa, Avlonyalı Ferit Paşa, Yakup Cemil Bey, Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, Dr. İbrahim Temo, Naki (Yücekök) Bey, Hakkı Baha Bey, Mahmut Nedim Paşa, Çerkes Tunuslu Hayrettin Paşa, Ali Haydar Mithat, Asaf Derviş, Giritli Muharrem, Hersekli Ali Rüştü, Debreli Behçet Efendi, Dobrucalı Dr. İsmail İbrahim, Tunalı Hilmi Bey, Halil Muvaffak Bey, Refik Bey, Dr. Refik Nevzat, Şair Hüseyin Siret, Dr. Rifat, Milaslı (Asker) Murat, Saffet Lütfi Tozan, Veteriner Mehmet, Eczacı Raşit Tahsin, Kimyager Hüseyin, Bosnalı Veli, Sezayi Bey, Binbaşı Sabri Bey, Hasan Tosun Bey, Matlı Recep Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mustafa Ragıp, Kırımi Ali Rıza, Kara Kemal, Şemsettin, Selanikli Fazlı Necip, Recep Peker.

Mason-Bektaşi olanlar: Namık Kemal, Ali Suavi, Fuat Balkan Bey, Ali Fethi (Okyar) Bey, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Filozof Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Niğde milletvekili Hayri Efendi, İhsan Namık Bey, İzmirli Ali Şefik, Prens Sabahattin, Tâlât Paşa, Emin Paşa, Ethem Ruhi Balkan, Vali Cemal Bardakçı, Bursalı Hakkı Baha Bey, Dr. Miralay Mehmet Ali Baba, Kara Vasıf Bey.

Melami olanlar: Hafız Hakkı Paşa, Miralay Sadık Bey, Fevzi Çakmak Paşa, Ömer Seyfettin, Ahmet Rüştü Bey, Adliye Nazırı (bakanı) Necmettin Molla, Mustafa Asım Efendi, Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Hüseyin Vasfi Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Naili Efendi, Hoca Kadri Efendi, Damat Mahmut Paşa, Samipaşazade Sezai, Bezmi Nusret Kaygusuz, Menemenlizade Rıfat Bey, Cemal Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Saffet Paşa.

Mason olanlar: Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Maliye Nazırı (bakanı) Cavit Bey, Aydın milletvekili Veli Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Halil Paşa (Kut), Nuri Paşa (Killigil), Dr. Bahattin Şakir, İsmail Canpolat Bey, Şemsettin Günaltay, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Hüseyin Cahit Yalçın, Küçük Tâlât (Muşkura), Yusuf Akçura, Abdurrahman Şeref Bey, Dr. Rıza Nur, Hüseyin Kadri Bey, Kuşçubaşı Eşref Sencer, Cevat Abbas Bey, Mithat Paşa, Dr. Abdullah Cevdet, Beşir Fuat, Kâzım Nami Duru, Halil Şerif Paşa, Nuri Bey, Mehmet Reşit, Dr. Akil Muhtar Özden, Sait Halim Paşa, Hüseyin Haşim, Memduh Şevket (Esendal) Bey, Kâzım Nabi Bey, Edip Servet Bey.

Rüfai olanlar: Ziya Paşa.

Bedevi-Mason olanlar: Ahmet Bedevi Kuran.

Halifebaba Turgut Koca N. Özgentürk'le yaptığı bir söyleşide yakın yüzyılın ünlü Bektaşilerinin kimler olduğu sorusuna; Namık Kemal, Abidin Dino, Neyzen Tevfik, Şair Eşref, Kâzım Karabekir, Refik Saydam, Yahya Kemal (Beyatlı), Celâl Bayar, Adnan Menderes...oldukları yanıtını

verir.(374)

Günümüzün yaşayan Bektaşi Halifelerinden Ali Sümer sunduğumuz ayrıntılı listeye yanıt vererek, özellikle şu kişilerin Bektaşiliğini vurgular. Ona göre; *"Dönemin aydın, düşünür, yazar ve şairlerinden Atatürk başta olmak üzere Namık Kemal, Edip Harabi, Neyzen Tevfik, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ahmet Haşim, Nazım Hikmet, Sırrı Paşa, Tâlât Paşa gibi aydın kişiler İstanbul'da Babıali'den vakit buldukça Merdivenköy ve Sütlüce dergâhlarına feyz almak üzere gidip bu yola mensup olmuşlardır."* (375)

Bektaşi halifelerinden Emekli Albay Kemal Aydemir, araştırmacı yazarlardan Fürüzan Hüsrev Tökin ve Orhan Koloğlu ile de yazıştık. Bu adların Bektaşiliklerini netlikle belirlemenin olanaksızlığına dikkat çekerek, Namık Kemal, Rıza Tevfik gibi bilinen birkaç ad üzerinde durmuş ve Bektaşiliklerini vurgulamışlardır. Genellikle ad vermekten kaçınmışlardır.

Özellikle bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Bektaşi geleneğinden gelen bu üç Bektaşi ileri geleni kimi adların Bektaşiliğini kesin vurgularken, kimi adlar üzerinde de farklı tesbitlerde bulunmuşlardır. Örneğin Bezmi Nusret Kaygusuz'u B. Noyan "Bektaşi" olarak nitelerken, T. Koca "Melami" olarak belirtmektedir. B. Noyan Ziya Paşa'nın "Bektaşi", T. Koca ise "Rüfai" olduğunu saptar. Bu çelişen saptamalar başka kaynaklarda da sürmektedir.

Durum onu gösteriyor ki, işimiz hiç de kolay değil. Bu zorluk, bu alanda çalışacak başkalarını da bekliyor. Ama zor da olsa; bu zor ve ham konuya girip, az da olsa aydınlatmak zorundayız. Aydın olanın ve kendini geleceğe karşı

374. Nebil Özgentürk'ün Turgut Koca ile söyleşisi, Sabah Gazetesi- 24.03.1996.
375. Bektaşi Halifesi Ali Sümer'in tarafımıza gönderdiği 03.01.1997 tarihli mektubu.

sorumlu gören araştırmacı-incelemecinin görevidir bu.

Kendimizi bu nedenlerle; bu konuyu, -sınırlı da kalınsa- araştırmaya ve aydınlatmaya zorunlu görüyoruz. Bizim bırakacağımız kimi belirsizlikleri ise, bizden sonraki araştırmacıların aydınlığa kavuşturacağı ve bu alanda bir kapı aralayacağımız umudu, bizi bu ham konuyu araştırmaya cesaretlendirmiştir.

Alevi kökenli ve Alevi geleneğinden gelenlerle, Alevi-Bektaşi geleneğinin dışından gelenlerin, özellikle araştırmacıların tesbitlerini de önemsedik.

Alevi geleneğinden gelen ve Alevilik-Bektaşilik araştırmacılarından Mehmet Yaman *"Alevi ulusları"*nın adlarını sayarken Osmanlı'nın son dönemine ait Bektaşi olanlardan şunların adını verir: Cezayirli Hasan Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Kâzım Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Samih Rıfat Bey, Neyzen Tevfik, Şair Eşref, Muallim Naci, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şemseddin Sami Bey, Zeynep Kâmil Hanım, Filozof Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ahmet Rasim Bey, Prof. Mehmet Ali Ayni, Hersekli Arif Hikmet Bey.(376)

Yaklaşık bir Bektaşi listesini de ***"Cumhuriyet Gazetesi"*** yayınlar. Burada da şu adlar yer almaktadır:

N. Kemal, Resneli Niyazi Bey, Neyzen Tevfik, Rıza Tevfik, Muallim Naci, Şair Eşref, Abidin Dino, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Ahmet Rasim Bey, Tepedelenli Ali Paşa, Sadrazam Cezayirli Hasan Paşa, Dr. Hakkı Ragıp Evrensel, Dr. Refik Saydam, Şemseddin Sami Bey, Zeynep Kâmil Hanım, Ziya Paşa, Sadrıazam Tâlât Paşa, Akif Paşa, Kâzım Karabekir, Hayri Ürgüplü.(377)

376. Bkz: Mehmet Yaman - Alevilik, İst. 1993, s: 123.
377. 16 Ağustos 1995- Cumhuriyet Gazetesi eki.

2- Bektaşi Olma Olasılığı Olan Aydınlar ve Bunların Belirlenmesinde Yöntemsel Yaklaşım

Dönemin devlet yönetimine, siyasetine, toplumsal hareketlerine, bilim-düşün yaşamına, sanatına damgasını basan, yön veren, çığır açan, etkileyen ünlü Bektaşiler sadece bu kadar değil. Biz yalnızca Bektaşiliği kanıtlanmış olanların öz yaşam öykülerini, özellikle Bektaşilik yanlarını aydınlatmak amacıyla ele alıyoruz.

Dedebaba Bedri Noyan'ın yapıtında (s: 380) Bektaşiliklerini belirtmesine karşın, başka kaynaklarca da destekleyemediğimiz birçok ünlü var ki, onların da bu yanını belirterek vermek istiyoruz. Böylece ilerideki araştırmalara yol açmak düşüncesindeyiz. Mutlaka, ilerideki çalışmalar bu konuda bizden daha şanslı olarak kesin yargıda bulunacaklardır.

Mezhepler, tarikatlar ve tasavvuf uzmanı Abdülbaki Gölpınarlı bir kitabında Osmanlı'nın son yüzyılında siyaset-tarikat ilişkisine değinirken; *"İttihat ve Terakki erkânı bir yandan mason localarına kaydedilmiş, bir yandan Bektaşiliğe girmiş, bir yandan da üçüncü devre Melamiliğine intisap etmişti. Nerede, çevresine adam toplamış, sevilmiş birini duyuyorlarsa, onu içlerine almaya uğraşıyorlardı. Tâlât, Enver, Nesimi ve daha birçoğu Bektaşi olmuşlardı"*, biçiminde bir açıklama yapar.(378)

Sadrazam Tâlât Paşa ile İstanbul milletvekili Ahmet Nesimi Bey'in Bektaşiliklerini birçok kaynak ve kişiler doğrulamaktadır. Yalnız hiçbir kimse ve kaynak Enver Paşa'nın mezhepsel-tarikatsal yanına ilişkin bilgi vermemektedirler. Sanırım Gölpınarlı burada Jön/Genç Türk-İttihat-

378. Gölpınarlı (1985), s: 154 v. d.

çılara ilişkin pek özel düşünmeden genelleme yapmış olmalıdır. Enver Paşa'nın özyaşamını (biyografisini) uzun uzadıya yazmış olan Şevket Süreyya Aydemir bile, onun Gagauz Türklerinden olduğunu yazar, ama Bektaşiliğine ve masonluğuna ilişkin hiçbir belirlemede bulunmaz ve bilgi vermez.[379]

Öyle görünüyor ki, Enver Paşa o dönemler aydınlar ve siyasal çevreler arasında moda olan tarikat ve masonluk eğilimine ilgi duymamış ve uzak durmuştur. Biz de onun bu yanını göz önüne alarak; ihtiyatlı olup temkinli davranıyor ve bu kısa bilgiye dayanarak onun Bektaşi olduğu görüşüne varmaktan kaçınıyor, buna ilişkin tesbitleri zorunlu olarak bizden sonraki araştırmacılara bırakıyoruz.

Osmanlı'nın son dönemine damgasını basan asker-sivil bürokrat ve aydınların birçoğu geleneğin içinden gelen kişilerin belirlemelerinde *"Bektaşi oldukları"* saptansa da, biz başka kaynaklarca doğrulanmayan bu kimseleri "Bektaşi" olarak görmedik, o yolda bir belirlemede ve nitelemede kaçındık. Ancak kaynaklarca da doğrulanları, "Bektaşi" olarak niteleyerek kısa özgeçmişlerini verdik. Varsa, Alevi-Bektaşiliğini yansıtan ürünlerine değindik.

Bunların dışında tesbitlerde yer alanlar "Bektaşi" değil midir? Doğallıkla çoğunun Bektaşi olduğu düşüncesindeyiz. Bunlara ilişkin az çok bilgi de var. Ama, doyurucu değil. Bu listelerde yer alan adlardan çoğunun Bektaşi olduğunu düşünmemize karşın, haklarında bilgi, kanıt ve verilerin yetersizliği nedeniyle çürük tahtaya basmamak için, bu kimselerin "Bektaşiliklerini" belirlemekten ve savunmaktan kaçındık. Çünkü, ilkemiz bilimsel olmaktır.

Bilimsel olmak da, ölçülülüğü ve özenliliği, yani tem-

379. Bkz: Aydemir (1983), C: I, s: 177 v. d.

kinliliği gerektirmektedir. Ama şuna inanıyoruz ki; ileride ortaya konacak yeni bilgi, kanıt ve veriler bu kimselerin en az yüzde doksanı için çekinmeden "Bektaşi oldukları"nı söylememize ve savunmamıza olanak verecektir.

Bütün bunlara karşın bu dönem yaşamış çok önemli adlar tasavvufa eğilimli yanlarıyla, dinsel yaşama bakışlarıyla, Alevi-Bektaşiliği çağrıştıran kökenleri ve düşünceleriyle, az çok Bektaşiliklerini de akıla getirmişlerdir. Ama Bektaşilik niteliklerini belirtmemişler; tasavvufi inanç ve düşünceleri ile tutuculuk ve bağnazlıktan uzak, dine çağdaş yaklaşımlarını öne çıkarmışlardır. Bektaşiliklerine değinilmediği için, biz de bu yanlarını zorlamıyoruz. Ama, öne çıkardıkları Alevi-Bektaşiliği anımsatan tasavvufi eğilimlerine ve dinsel yaklaşımlarına biz de yer vererek bu kişiler ve incelediğimiz döneme ilişkin bir kanaat oluşturmak istiyoruz. Bu gruba girenlerin en belirgin örneklerinden birkaçı şunlardır:

Ziya Gökalp: 1876-1924 yılları arasında yaşamıştır. Diyarbakırlıdır. Türk sosyolojisi, felsefesi ve tarihi konularında yaptığı araştırmalarıyla çığır açmıştır. Anadolu'dan İstanbul merkeze sonradan gelmesine karşın, İttihat ve Terakki'nin merkez üyesi ve ideologu olmuştur.

Erken dönemlerde tasavvufun ve usçuluğun (rasyonalizm) etkisinde kalmıştır. Çocukluğunda amcası Hasib Efendi'nin özendirmesiyle İslam tasavvufuna (mistisizmine) bağlanmış, ileriki yıllarda toplumbilimsel çalışmalarıyla bu eğilimini geliştirmiştir.

Onun, tasavvufa bağlılığı yaşamı boyunca sürmüştür. *"Sünni dindarlığı ılımlı tasavvufla kaynaştırarak"* geleneğine bağlı kalır. Şiirlerinde Yunus Emre'den etkiler vardır.

Düşüncesini ve inancını; Türkleştirmek, İslamlaştırmak ve modernleştirmek üzerinde temelleştirir. İbadetin Türkçeleştirilmesini savunur. Laiktir. Halifeliğe karşıdır. Kaldırılmasından yanadır.(380)

Gökalp, Türk toplumu için "örf" ağırlıklı bir İslamiyet düşünür. Bu eski Türk dini ve kültürünün İslam içinde yer alması demektir. Asya'da yaşanılan *"Türk Müslümanlığı"*nı, Türkiye için düşünmüştür. Bu tür bir Müslümanlığı, bilindiği gibi Alevi-Bektaşiler yaşatmışlardır. Gökalp, adını koymasa da Türkiye için tasarladığı çağdaş İslamlık, Alevi-Bektaşiliktir.

Bütün bunların yanısıra, Dedebaba Bedri Noyan; Gökalp'in Bektaşiler de olduğu gibi ibadet dilinin Türkçe olmasını savunması gibi temel noktaları göz önüne alarak, bu düşünürümüzün Bektaşi olduğunu belirtir.(381)

Ziya Gökalp'in ailecek Alevi ve Türk/Türkmen oluşlarına ilişkin önemli ipuçları vardır. Dr. M. Rışvanoğlu, Fahrettin Kırzıoğlu'nun Diyarbakır'da lise tarih öğretmenliği yaptığı döneminde aile üzerine yaptığı çalışmanın sonuçlarını verir.

Bu çalışmada edinilen bilgilere göre; Gökalp'in ailesi, Musul yöresinden Diyarbakır'a gelmiştir. Yöre halkının *"Türkmen"* olarak adlandırdıkları topluluklardandır. Karakoyunluların yöredeki kalıntılarıdır. Saygın bir Alevi dede ocağı olan, Dede Kargın Ocağı'na bağlıdırlar. Alevidirler.(382) Kürtçülüğü vurgu yapan E. Pamukçu ve F. Bulut gibi yazarlar Ziya Gökalp ve ailesinin Zazaca konuştuklarını ve Zaza olduklarını yazarlar ki, böyle de olsa bu olgu Gökalp'in Türk ve Alevi oluşu gerçeğini değiştirmez.

380. Gotthard Jaschke - Yeni Türkiye'de İslamlık, Bilgi Yay. Ank. 1972, s: 14, 15, 16 v. d., 36, 42.
381. Bkz: Doç. Dr. Bedri Noyan - Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, 2. basım, s: 74 v. d., 223.
382. Dr. Mahmut Rışvanoğlu - Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültürü Yay. İst. 1975, s: 62.

Dr. Abdullah Cevdet Bey: 1869-1931 yılları arasında yaşamıştır. Arapkirli Üstad Ömer Oğulları'ndandır. Askeri tıbbıyeyi bitirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır. Mütareke yıllarında ***"Hürriyet ve İtilaf Partisi"***ne eğilim duymuştur. Latin alfabesini denemiştir. Doğu ve Batı edebiyat ürünlerini Türkçe'ye çevirmiştir. Özgür düşüncelidir. Toplumun genel kabullerine aykırı düşünceler savunmaktan kaçınmamıştır. Böylece, ülke çapında bir rönesans dönemi açmak için ilk çabaya girenlerdendir.(383)

Abdullah Cevdet, bir Osmanlı vatanseveridir. *"Kürt olduğu sanılan"* bir aileden gelmesine karşın, kendini *"Türk"* saymaktadır. Kültür sorunları çözümlenmeden siyaset yapılamayacağı düşüncesindedir. Modern görüşleri ve ilerleme düşüncesini *"Müslüman ruha"* sokmanın yollarını aramaktadır. Atatürkçü Cumhuriyet devriminin doğmasına yol açan düşünceler üretmiştir.(384)

Diyarbakır-Divriği arasında Atma aşireti yaşamaktadır. Bu aşiret, Dersim aşiretleri grubundandır. Bu aşiretin Diyarbakır ve dolaylarında yaşayan doğu bölümü Sünni, Malatya, Arapkir ve Arguvan dolaylarında yaşayan batı bölümü ise Alevi'dir. Arapkir'in ileri gelir ailelerinden olan Abdullah Cevdet, Atma aşiretindendir. Bu yöreyi çok iyi bilen ve dönemin olaylarını yaşayan Nuri Dersimi, Abdullah Cevdet'in Atma aşiretinden olduğunu yazar. Alevi olduğunu belirtmez ama, Aleviliğini çağrıştırıcı ifadeler kullanır.(385)

Dünya anlayışı ile Alevi-Bektaşiliği çokiyi yansıtan ve Atma aşiretinden gelen Dr. Abdullah Cevdet Bey'in Alevi

383. Ülken (1966), C: I, s: 387-405 arası.
384. Mardin (1983), s: 163-183 arası.
385. Bkz: M. Nuri Dersimi - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır, 1992, 4. basım, s: 59 v. d.

bir aileden olması büyük bir olasılıktır.

Mehmet Emin (Yurdakul) Bey: 1869'da İstanbul'da doğmuştur. Baba soyu, Terkos'un Zekeriya Köyü'ndendir. Annesi, Edirne köylerinden İstanbul'a gelmiş bir ailenin kızıdır. Mehmet Emin Bey Askeri Rüştiye'den sonra Mülkiye İdadisi (lise)'nde okumuş, ama bitirmeden ayrılmıştır. Hukuk Mektebi'nde okursa da, iki yıl devamden sonra burayı da bitirmeden ayrılır. Bundan sonra memurluk yapmıştır.

Mehmet Emin Bey'in babası, halk destanlarına ve aşık divanlarına meraklıdır. Okuma-yazma bilmeyen baba, oğluna bu tür kitaplar okutarak dinler. ***"Kerem ile Aslı", "Aşık Garip", "Battal Gazi",*** N. Kemal'in ***"Evrak-ı Perişan"***ı M. Emin Bey'in çocukluk yıllarında babasına okuduğu kitaplardır. Bu tür kitaplar, M. Emin'de halk edebiyatına ve Türk halk kültürüne yönelme başlatır.

Şii inançlı Şeyh Cemalettin Afgani'nin İstanbul'a gelmesi, İstanbul'daki Osmanlı aydınları arasında yeni bir dönem açar. Afgani, sohbet toplantıları ve konferanslarıyla birçok aydını etkiler ve kendilerine yeni bir yön çizmelerine neden olur. Afgani'den etkilenenlerden biri de M. Emin Bey'dir. M. Emin Bey, Cemalettin Afgani'yi kendine *"üstad ve mürşit"* olarak alır. Onun dünya ve ulus sorunlarına ilişkin değerlendirmeleriyle yeni bir ufuk kazanır. M. Emin Bey, düşüncelerinin büyük bir bölümünün ondan esinlenme olduğunu belirtmektedir.

"Beni o yoğurmuştur. Eğer ruhların sonsuzluğu ve ölmezliği varsa derim ki o; etlerini, kemiklerini Maçka mezarlığının topraklarına bırakmış ise, ruhunu da bana armağan etmiştir. Cemalettin bende yaşıyor..."

Mehmet Emin Bey, ilk Türkçe şiirlerini Cemalettin Afgani'nin sohbetlerine devam ettiği döneminde yazmıştır. Bu, 1897 Osmanlı-Yunan savaşı yıllarıdır. Şiiri; *"Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur"* dizesiyle başlayan ünlü şiirdir. ***"Türkçe Şiirler"*** adlı yapıtı 1899'da yayınlanır. En büyük destekçileri, Bektaşi inançlı Rıza Tevfik ile Ş. Sami Bey olur.

M. Emin Bey, Osmanlı-Türk edebiyatında yeni bir çığır açmıştır. *"Türkçe Şiirler'in şairi, bütün Osmalı şairleri arasında ilk kez tam bilinçli bir biçimde dilinin Türkçe, ulusunun Türk, ulus çoğunluğunun halk olduğunu anlamış ve bunu gür sesiyle haykırmıştır."*

Onu bu çıkışında destekleyenlerden biri de Kafkas kökenli Türk aydınlarından Gaspıralı İsmail Bey olur. *"İlk kez bir kaşık oğul balını yediren siz oldunuz"* türünden anlatımlarla M. Emin Bey'in edebi Türkçülüğünü destekler. Arnavut-Bulgaristan kökenli Bektaşi aydınlarından Fraşerli Şemsettin Sami Bey, Raif Paşazade Fuat Bey'ler onun şiirlerini *"gelecek edebiyatımızın yapısının ilk temel taşı"* olarak değerlendirirler.

M. Emin Bey, giderek Anadolu köylüsünün yaşamına yönelir. Bu yönelişi, onun açtığı çığıra yeni zenginlikler katar.

M. Emin Bey'i, bu ulusalcı tutumu Jön/Genç Türklere ve İttihatçılara yaklaştırır. Bir ara, *"devrimci bir örgüte"* üye olur. İttihat ve Terakki Partisi ile ilişki içerisine girer. 1907'de Erzurum'a atanarak başkentten uzaklaştırılır. 1908 devrimi günlerinde o Erzurum'dadır. Fakat asıl ünlenmesi ve önemli ürünler vermesi 1908'lerden sonra olur. ***"Türk Yurdu"*** ve ***"Türk Ocağı"***ndaki çalışmaları, ***"Türk Sazı"*** adını taşıyan ünlü yapıtı bu dönemine rastlar. Bu dönemin-

de artık, *"Türk şairi Mehmet Emin Bey"*dir.(386)

Mehmet Emin Yurdakul; *"halkçılığı", "ulusçuluğu", "Türkçülüğü"* ve *"Türkçeciliği"* ile Cumhuriyet'in kültürel temellerini atmıştır.

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey: 1874-1957 yılları arasında yaşamıştır. Mülkiye okulunu bitirip öğretmenlik yapmıştır. ***"Sevet-i Fünün"*** dergisinde *"edebi eleştirmen ve düşün yazarı"* olarak ünlenir. Siyasete de girer. II. Meşrutiyet yıllarında milletvekilidir. Felsefe, toplumbilim ve tarihe ilişkin ünlü yapıtları Türkçe'ye çevirir. Dilin, *"evrim"*le gelişeceği görüşündedir. TBMM döneminde *"meşruti devlet"* anlayışını savunur. Bu görüşleri, başına sorun açar. Halifeliğin kaldırılmasından yanadır. Sanat felsefesi ve edebi eleştirilere ilişkin yazılarında Taine'nin görüşlerine dayanır.(387)

Hüseyin Cahit Bey Alevi-Bektaşiliğin kültürel kaynaklarıyla yetişmiştir. Bu etken onun çocukluğunda bilincine yerleşir ve yaşamı boyunca düşüncelerine yön verir.

O, Hz. Ali'nin cenkleri, Battal Gazi destanı gibi Alevi-Bektaşilerce sevilen ve sürekli okunan kitapları okuyarak yetişmiştir. Alevi-Bektaşi kültürünü oluşturan bütün öykülerin çoğunu ailesinden dinlemiştir. Hallac-ı Mansur ve Nesimi'nin ölüm karşısındaki kararlı dirençlilikleri onun ülküsü olmuş, belki de İttihatçıların sert dilli bir eleştirmeni olmasının arkasında bu çocukluğundan beri özendiği Hallac-ı Mansur'ların, Nesimi'lerin dirençliliği vardır. Zaten yaşamına yön veren bu etkeni anılarında dile getirir:

386. Geniş bilgi için bkz: Prof. Yusuf Akçura - Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1981, s: 108-133 arası; Aydemir (1986), C: II, s: 467 v. d.
387. Ülken (1966), C: I, s: 201-215 arası.

"Tüm bu kitapların içinde üzerimde en derin etkiyi yapan Nesimi'nin Divan'ıydı. Bunun, tam anlayamayacağım içeriğiyle pek ilgisi yoktu. Yazarın kişiliğiyle ilgiliydi. Onun serüvenlerini babamın ağzından dinledim. Bütün bu öyküden aklımda tek şu kalmıştı: Diri diri derisini yüzmüşlerdi onun! 'Senin inandığın Tanrı benim ayağımın altındadır', demişti. Hatası buydu. Ve ayağının altında bir miktar para vardı! Uzun bir süre gece yatağıma gittiğimde diri diri derisi yüzülen bu büyük adamın öyküsünün yarattığı heyacan içinde uyuyacaktım. Zamanının en güçlü ve kötü adamlarıyla savaşmıştı. Korkusuzca düşündüğünü söylemişti. Onu yakaladılar ve meydana getirdiler. Ölümün karşısında bile susmadı. Gerçeği söylemekten vazgeçmeyi reddetti ve bu nedenle korkunç bir ölümü oldu." (388)

Gasprıski İsmail Bey: Kırımlı'dır. 1841'de doğmuştur. Zeki ve becerikli biridir. "Olağanüstü" yaratılışlıdır. "Türklüğe hizmeti bu olağanüstü yaratılışından" ileri gelmektedir. Moskova Askeri Akademisi'ni bitirmiş, ileri düzeyde Rusça öğrenmiştir. Ulusal duygu ve bilince akademide öğrencilik yıllarında ulaşır. 1871'e kadar Kırım'da Rusça öğretmenliği yapar. 1872'de Paris'e gider. İki yıl kalır ve Fransızca öğrenir. 1874'de İstanbul'a döner. İlk kez gazeteciliğe burada başlar. 1878'de Kırım'da Bahçesaray'a belediye başkanı olur.

Yazılarının tümünde *"ulusçuluk"* ve *"bütün Türkçülük"*ü işler. Ana teması bunlardır. Dilde *"tasfiyecilik akımı"*nın babalarındandır. Türk kadınının özgür ve erkeğine eşitliğinin amansız savunucusudur. Din sorununa önemle eğilir. Dağınık Türk uluslarının toparlanmasında, din ve

388. Hüseyin Cahit Yalçın - Edebi Hatıralar, İst. 1935, s: 8. Ayrıca bkz: Birge (1991), s: 68.

mezhep sorununun çözümüne ağırlık verir.

İslama bakışı, *"ulusal yaşama yararlılığı"* noktasındadır. Dönemlerinde İslam dünyasında etkin olan *"müceddidlerin davalarını amacına uygun"* bulur. Batı uygarlığının oluşmasında İslam'ın da payı olduğu kanısındadır. Bu nedenle, Batı uygarlığının kimi koşullarda benimsenmesini yadsımaz. Mezhep ayrılıklarına karşıdır. Mezhepleri yıkıcı ve dağıtıcı bulur. İslamın ilk dönemine ve saflığına dönmeyi amaçlayan *"Yeni İslamlık"*ı soydaşları arasında yaymaya çalışır. Çünkü, halifeler dönemlerini geçiren İslamlığın yaralar aldığı ve temel özünden uzaklaştırıldığı kanısındadır.

"Dilde, düşüncede, işte birliği" önerir. Dilde amacı, *"çok sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesi"*dir. Turancılık'tan uzak durur. O, *"bir dine inanan, bir dil ile konuşan Türkler"*den söz eder. Bunun adı onun dilinde *"Bütün Türkçülük"*tür. Türkçülük ve ulusçuluk düşüncesinin gelişmesinde İstanbul dönemi, yani Süleyman Paşa ve Şemsettin Sami Bey rol oynar, olgunlaşmasını sağlarlar. İsmail Bey, 1914'de Bahçesaray'da ölür.(389)

Ahmet Ağaoğlu: Rıza Tevfik'in bir polemik yazısında *"Şii"* olarak niteleldiği(390) Ağaoğlu Ahmet Bey 1869 yılında Azerbaycan'ın Şişe (Şuşa) kentinde doğmuştur. Karadağ yaylasının merkezi olan bu yöre Türk kültürünün, musikisinin ve Türk ulusçuluğunun beşiğidir.

Annesi yörede bir Türk oymağının kızıdır. Babası ulema sınıfındandır. Ahmet Bey yörenin geleneği olarak Fuzuli'leri, Molla Cami'leri, Hafız'ları okuyarak büyür. Arapça,

389. Bkz: Akçura (1981), s: 64-81 arası.
390. Bkz: Rıza Tevfik - Biraz da Ben Konuşayım, İletişim Yay. İst. 1993, s: 405.

Farsça ve Türkçe öğrenir. *"Müctehit"* olarak yetiştirilmek istenir. Lise eğitiminden sonra Petersburg'da *"politeknik"* okur. Göz sorunu nedeniyle yarı bırakır.

Müctehid olmak isteyenler Kerbelâ'ya, Meşhet'e eğitime giderlerken, o İsmail Gaspirinski'nin yolunu izleyerek Paris'e gider. Ahmet Bey, Azerbaycan Türkleri'nden eğitim için Avrupa'ya gidenlerin ilkidir.

Paris'te Fransızca öğrenir. Hukuk eğitimi alır. Ayrıca Darmesteter, Scheffer ile Meynard'ın doğu ulusları tarihi, kültürü ve dilleri derslerini izler.

Ahmet Bey, 1890'da Ahmet Rıza Bey'le tanışır ve önünde yeni bir siyasal ufuk açılır. Yine aynı yıllarda Paris'te derviş nitelikli Şii düşünür Cemalettin Afgani ile tanışır. Ondan etkilenir. Böylece Doğu'nun tasavvufi dervişan anlayışı ile Batı'nın araştırıcılığını birarada tanır. 1892'de Londra'da toplanan ***"Müsteşrikler Kongresi"***ne ***"Şii Mezhebinin Kaynakları"*** adıyla bir bildiri sunar. Hukuk doktorasını aldıktan sonra Fransa'dan ayrılır.

Azerbaycan'a döndükten sonra yayınlarıyla Farsçılığa karşı savaşır. Kurtuluşu, Türk birliğinin sağlanmasından ve Sünni-Şii ayrılığının kaldırılmasında görür. Diğer Kafkasyalı aydınlarla birlikte bu yolda çalışmalar yapar.

Kadın ve alfabe sorununa eğilir. Kadını, İslam'la girdiği girdaptan çıkarmaya çalışır. Toplumsal konumu gelişmiş Türk-Tatar kadınını idealize eder.

Farslığa karşı kültürel, Rus Çarlığı'na karşı ise yürütülen siyasal savaşım sonrası Kafkasya'da *"Türk ulusal bilinci"* gelişir. Rusya'nın baskılarının artması üzerine bölgenin birçok aydını gibi Ağaoğlu Ahmet Bey de 1908'lerin sonlarında İstanbul'a gelir.

"Türk Derneği"(1908), ***"Türk Yurdu"***(1911), ***"Türk***

Ocağı"(1912) gibi kuruluşların oluşmasında, yürütülmesinde ve çalışmalarında etkin görevler yapar. Ahmet Ağaoğlu, Cumhuriyet döneminde önde gelen aydınlarımızdandır.(391)

Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey: 1870'de İstanbul'da doğmuştur. Ailesi, şiir ve tasavvufla uğraşmış *"ulema sınıfı"*ndandır. Müftüoğlu ailesi, Bektaşiliği açık ve netlikle bilinen Şemsettin Sami Bey ailesi ile *"amca çocukları"*dırlar.

Ahmet Hikmet Bey eğitimini Galatasaray Lisesi'nde tamamlar. Dışişlerine memur olur. Konsolosluk yapar. Sonraları edebiyatla daha sıcak uğraşabilmek için, bu görevinden ayrılır. Galatasaray Lisesi'nde Edebiyat öğretmenliği yapar. Bunun yanı sıra edebi dergilerde öyküler yayınlar. ***"Servet-i Fünun"*** dergisi çevresinde yer alır. Yalnız, Kafkasya'da edindiği ulusçuluk eğilimine bağlı kalır. Meşrutiyet sonrası yıllarda Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in çizgisinde *"Türkçü"* bir edebiyatçı ve düşün adamıdır.(392)

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey: Türk yazarı ve devlet adamıdır. 1886-1966 yılları arasında yaşamıştır. Galatasaray Lisesi'nde okumuştur. Darülfünun'da Türk-İslam sanatları hocalığı yapmıştır. 1920'de Osmanlı Mebuslar Meclisi ve TBMM'ne milletvekili olarak girmiştir. 1920 ve 1925 yıllarında iki kez Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. 1932-1944 arası Bükreş Büyükelçiliği, 1946-1957 arası İstanbul milletvekilliği yapmıştır. Türk Ocakları'nın kurulması ve geliştirilmesinde önemli çalışmalar yapmıştır.

İyi bir hatiptir. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da yapı-

391. Geniş bilgi için bkz: Akçura (1981), s: 167-212 arası.
392. Bkz: Akçura (1981), s: 107 v. d.

lan mitinglerde yaptığı konuşmalarıyla halkın Milli Mücadele'ye katılmasını sağlamıştır. Yazı yaşamına ***"Fecriati"*** topluluğuyla başlamıştır. Türkçülük ülküsünün önde gelen savunucularındandır. Bu yanıyla ulusal edebiyat akımını etkilemiştir.

Tanrıöver entelektüel bir aileden gelir. Aile Osmanlı Devleti'nde yönetim, siyaset, bilim ve edebiyat alanlarında önemli mevki sahibidirler. Dolayısıyla Hamdullah Suphi, Sami Paşa ailesinin üyesidir. Yunan ihtilalinde Mora'da Türkleri savunan büyük babası Şeyh Necip Efendi mutasavvıf, bilgin ve şairdir.

Amcası Abdurrahman Sami Paşa, Osmanlı Devleti'nin ilk Maarif Nazırı'dır. Ayrıca Osmanlı edebiyatında ünlü bir addır. Konağı, Türkiye'de Batı fikirlerinin tartışıldığı ilk merkezlerden biridir. Bu konağı, entelektüellerin kavşak yeridir.

Babası Abdüllatif Suphi Paşa ise; iyi bir yönetici, ciddi bir tarihçi, eski eserler ve paralar (meskukat/nümizmatik) uzmanıdır. Arapça, Farsça, Fransızca ve Yunanca'yı çok iyi bilmektedir. Türkçe'de, *"üstat"* sayılan kimselerdendir. Maliye, Nafıa, Evkaf ve Maarif Nazırlıkları (bakanlık) yapmıştır.

Maarif Bakanlığı, sırasında ilk kız sanat okullarını o açmış, ilk tarım okulu ile ilk müzeyi de yine o kurmuştur. Amcası Sezai Bey'le ağabeyi Ayetullah Bey ailenin en bilinen entelektüel simalarıdır.

Ayetullah Bey yeni Osmanlı hareketini ilk başlatanlardandır. ***"Sergüzeşt"***in yazarı Samipaşazade Sezai Bey, Namık Kemal edebiyat okulunun önemli bir üyesidir. Avrupa'da sürgünde kalan Jön Türklerdendir. Bu yıllarında Jön/Genç Türk yayınlarına yazdığı yazılarıyla Türk

gençliğine özgürlük, meşrutiyet ve ulusal egemenlik düşüncesini aşılamış bir yurtsever ve özgürlükseverdir.(393)

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bektaşi olduğu savunulur.(394) Gerek Hamdullah Suphi, gerekse ailesinin Bektaşi olup-olmadıkları özel bir araştırma gerektirecek kadar önemlidir.

Mehmet Ali Ayni: 1869-1945 yılları arasında yaşamıştır. Mülkiye Mektebi mezunudur. Öğretmenlik, eğitim müdürlüğü, mutasarrıflık ve valilikler yaptıktan sonra İstanbul Darülfünun'un da öğretim üyeliği yapmıştır. Dinler tarihi profesörüdür. Tasavvuf konusunda yapıtları vardır. Uluslararası bir üne sahiptir. ***"Tasavvuf Tarihi"***(1930), ***"Türk Ahlakçıları"***(1939) ve ***"Milliyetçilik"***(1944) gibi önemli eserleri vardır. B. Noyan ve M. Yaman'a göre Bektaşi'dir.(395)

Celal Paşa: Osmanlı'nın son yüzyılında iki Celal Paşa vardır. Birincisi; 1844-1897 yılları arasında yaşamış, Şeyh Himmet Efendi soyundan Mehmet Paşa'nın oğludur. 1857'de Harbiye'yi bitirmiş, Osmanlı-Rus savaşına katılmış, Yunanlılara karşı savaşmış ve bu çarpışmalarda ölmüştür. Savaş tekniğini çok iyi bilen kahraman biridir.

İkincisi ise; *"Abdullah Celaleddin"* olan Celal Paşa'dır. 1846-1903 yılları arasında yaşamıştır. Ali Tevfik Paşa'nın oğludur. Özel eğitim yoluyla yetişmiş, dışişlerinde memurluğa başlamıştır. Humus, Urfa ve Hama'da mutasarrıflık yapmıştır.

393. Bkz: Akçura (1981), s: 201, 204; Samipaşazade'nin Jön Türklüğü, çalışmaları, düşünceleri, ailenin Batıcı yapısı, entelektüel çevrelerin merkezi oluşuna ilişkin geniş bilgi için bkz: Mardin (1983) s: 186

394. 16 Ağustos 1995 tarihli Cumhuriyet eki.

395. Noyan (1987), s: 385; Yaman (1993), s: 123.

Şair olan bu Celal Paşa'nın divanı vardır. Mevlevi olarak bilinir. Dedebaba Bedri Noyan'ın Bektaşi olarak sınıfladığı[396] Celal Paşa'nın hangisi olduğu veya ikisinin de Bektaşi olup olmadığı belirlenememiştir.

Süleyman Askeri Bey: 1905'de Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak bitirmiştir. 1908 döneminde Manastır grubu içinde çalışmıştır. 1909'da Bağdat'ta jandarma örgütünü kurmakla görevlendirilir. 1912'de Bingazi ve çevresi ile X. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na getirilir. M. Kemal'lerle birlikte İtalya'ya karşı Trablusgarb ve Bingazi'yi savunur. 1914'de albay olarak Basra fırkası komutanlığına getirilir. I. Dünya Savaşı'nda Basra cephesi komutanlığına atanır. Yerli Arapların İngilizleri destekleyerek ihanet etmeleri üzerine yenilgiye uğrayacağını anlayınca intihar eder. Dedebaba Bedri Noyan'a göre Bektaşi'dir.[397]

Vehip Paşa: 1877-1940 arasında yaşamıştır. Kurmay okulu mezunudur. Yemen ve Manastır'da çalıştıktan sonra, 1908'de Harp Okulu Komutanlığı (müdürlüğü) yapmıştır. Balkan Savaşı'nda tutsak olmuş, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Güney Grubu Komutanlığı yapmıştır. Milli Mücadele'ye ilgisiz kaldığından tutuklanmış, sonra İtalya'ya kaçmıştır. İtalyan-Habeş savaşında, Habeş ordusunu yönetmiştir. Dedebaba Bedri Noyan'ın Bektaşi olarak nitelediği Vehib Paşa'nın bu olup olmadığı belirlenememiştir.[398]

Akif Paşa: Tanzimat dönemi paşalarındandır. Bürokratik yazışma dilinin yalınlaştırılmasından yanadır. Dede-

396. Noyan (1987), s: 388.
397. Noyan (1987), s: 388.
398. Noyan (1987), s: 388

baba B. Noyan, Bektaşi olarak gösterir.[399]

Seyfi (Seyfullah) Paşa: 1852-1909 arası yaşamıştır. Dağıstan'dan göçerek gelmiştir. Harbiye'yi bitirmiştir. Osmanlı-Rus Savaşına katılmış, Harbiye'de ders vermiş, askeri ateşelik, konsolosluklar ve valilik yapmıştır. B. Noyan'ın Bektaşi olarak adlandırdığı[400] kimsenin bu olup olmadığı bilinememektedir.

Kâzım Karabekir Paşa: Asıl adı *"Musa Kâzım"*dır. 1882'de İstanbul'da doğmuştur. Ataları Selçuklu Türklerine, Oğuzlara dayanır. Babası ve dedesi Karaman'ın bir köyünde doğmuşlardır. Babası, paşalığa kadar yükselen bir askerdir. Eğitimini İstanbul'da yapmıştır. Harp Okulu'ndan sonra 1905 yılında Kurmay Mektebi'ni birincilikle bitirmiştir. Manastır'da III. Ordu emrine atanır. Bulgar ve Rum çeteleriyle savaşır. Bu sıralar önyüzbaşılığa yükselir. Gizli komiteye Manastır'da yüzbaşıyken girer. Daha sonları Harp Okulu'nda öğretim üyeliği yapar.

1908'den sonra Edirne'de II. Ordu'yu yönetir. İttihat ve Terakki'nin Edirne merkezinde çalışır. Milli Mücadele'de oldukça etkindir. 15. Kolordu Komutanlığı yapar. Cumhuriyet yıllarında Atatürk'le siyasal yolları ayrılır.

Cumhuriyet düzeninin getirilmesine karşın, halifeliğe sıcak bakar. Bu görüşte olanlarla ***"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"***nı kurar. Dine daha yatkındır. M. Kemal *"devrimci"*, K. Karabekir ise *"evrimci"* oluşlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. *"M. Kemal köktenci yöntemlere başvuran devrimci, Karabekir ise devrimleri demokratik yollarla*

399. Noyan (1987), s: 388, 16 Ağustos 1995 tarihli Cumhuriyet Gazetesi eki.
400. Noyan (1987), s: 388.

benimsetmek isteyen bir evrimcidir." Bu özellikleri, Milli Mücadele sonrası siyasal ayrılıklarından temel belirleyici etken olur.[401] Dedebaba B. Noyan ve Halifebaba T. Koca'ya göre Kâzım Karabekir Paşa Bektaşi'dir.[402]

Bezmi Nusret Kaygusuz: Yaşamını İzmir'de sürdürmüştür. Basından biridir. ***"Şeyh Bedreddin Simaviye"*** (1957) adıyla konusunda oldukça bilimsel bir çalışması vardır. Halifebaba Turgut Koca onu "Melami",[403] Dedebaba Bedri Noyan'sa "Bektaşi" [404] olarak nitelerler.

Besim Atalay Bey: 1882-1965 yılları arasında yaşamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Aksaray milletvekili olarak Meclis'e giren Besim Bey'in 1924 yılında yayınlanmış ***"Bektaşilik ve Edebiyatı"*** [405] adını taşıyan bilimsel bir çalışması vardır.

Alevi olmadığı kesin olmakla birlikte, Bektaşiliği bilinmemektedir. Yalnız, Dedebaba Bedri Noyan'ın eline geçen Besim Bey'e ait nefesler onun ileri ölçüde bir Hz. Ali aşıkı/bağlısı olduğunu, Alevi-Bektaşi yoluna gönülden bağlılık duyduğunu, bu felsefeyi çok iyi özümleyip yansıttığını gösterir. Belirtilen nefeslerden bir örnek:[406]

401. Uğur Mumcu (Haz.) - Kâzım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay. İst. 1990, 2. basım, s: 47, 159 v. d, 174, 175 v. d.
402. Bkz: Dedebaba Bedri Noyan'ın belirlemesi, Noyan (1987), s: 388; Halifebaba Turgut Koca'nın belirlemesi, 24 Ekim 1991 tarihli mektubu
403. 24.X.1991 tarihli mektubundan.
404. 02.IV.1991 tarihli mektubundan.
405. Kitabın yeni basımı için bkz: Besim Atalay - Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yay. İst. 1991, 2. basım.
406. Besim Atalay Bey'in Ali bağlılığına ilişkin nefesi için bkz: Doç. Dr. Bedri Noyan Dedebaba - Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay. Ank. 2000, C: III, s: 412 v. d.

Biz Ali Kuluyuz, Erenlerdeniz

İmân ile küfrü ayırmadan Hakk
Biz Ali'ye ikrâr verenlerdeniz.
Olmuşuz o Şâh'a bende-i mutlak
Biz Ali kuluyuz, erenlerdeniz.

Ezel'le ezeliz, ebed'le ebed
Kesretle kesretiz, Ahad'le Ahad
Böylece yaparız devr-i müebbed
Biz fenâfillâha erenlerdeniz.

Ölmeden ölmüşüz âlemde yekser
Iyânen göründü bizlere mahşer
"Lâ havf-ün aleyhim" denildi, bizler.
Gerçekler demini sürenlerdeniz.

Elest-ü bezminde sâki-i kudret
Sundu fazl-ı Hakk'la câm-ı muhabbet
Yok iken âlemde şerâb-ı işret
Postu meyhaneye serenlerdeniz.

Biz levh'i okuruz vech-i âdemde
Kevseri içeriz bir cur'a demde
Ey ***Besim*** *iyi bak, bizler âlemde*
Hakikat gülünü derenlerdeniz.

BÖLÜM: IX

MİLLİ MÜCADELE'DE ALEVİ-BEKTAŞİLER VE BU DÖNEMİN ÖNEMLİ BEKTAŞİLERİ

Bektaşiler Milli Mücadele'ye gidiş sürecinde ulusal bağımsızlık sözkonusu olunca ve arkalarından gidecek ciddi bir önder görünce; gerçek niteliklerini ortaya koyar, bağımsızlık ve yeniden yapılanmak için canla-başla çalışırlar.

Tire, Şahkulu Sultan, Eryek, Karaca Ahmet ve ***Özbekler*** gibi Bektaşi dergâhları işgalci güçlere karşı lahitler içerisinde silah depolar, Anadolu'daki ulusal güçlere ulaştırırlar. Anadolu'ya geçmek isteyen asker ve subayların gizli yollarla geçişini yine bu dergâhlar yürütür.(407)

Bağımsızlık Savaşı'nda Anadolu'ya geçenlerin saklandıkları ve Milli Mücadele'nin ilk gizli üslerinden biri, 1925'lerde Milli Mücadele'ye karşı emperyalizmle işbirliğine giren ve savaşım yürüten tekkelerle birlikte kapatılacak olan Merdivenköy ***"Şahkulu Sultan Dergâhı"***dır. Bu Bektaşi dergâhı, diğer Alevi-Bektaşi dergâhlarıyla birlikte ulusal bağımsızlık savaşımının önemli bir üssü olmuş, yararlılıklar göstermiştir.(408)

Hacıbektaş merkez dargâhı Pirevi'nde Çelebiler Kolu'nun başı ***Cemalettin Efendi*** ile Babagan Kolu'nun başı postnişin ***Salih Niyazi Baba*** M. Kemal'e her türlü yardımı

407. Bu konu daha önce tarafımızdan etraflıca incelenmiştir. O nedenle burada ayrıntıya girmedik. Bu konuya ilişkin çalışmamız için bkz: Baki Öz - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1995, 8. basım.

408. Bkz: Semavi Eyice- "İstanbul", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğ. Bak. Yay., C: V/2, s: 1214/76.

yapacakları sözünü vermiş ve sözlerinde durmuşlardır. Maddi (parasal) ve manevi yardım sağlamışlardır. Alevi-Bektaşi toplumunu Milli Mücadele'ye yönlendirmişlerdir.

Hacıbektaş Pirevi'nde oturan dönemin Bektaşi Tarikatı Çelebisi Cemalettin Efendi Milli Mücadele'nin yürütülmesi için M. Kemal'le görüştüğü gibi, hareketin Ali Fuat (Cebesoy) Paşa gibi diğer önderleriyle de yazışmış, ülkenin bağımsızlığı için ortak mücadeleye katılmıştır.

Hacıbektaş çelebisi Cemalettin Efendi'nin 20. Kolordu ve Kuvayi Milliye Genel Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya; 7 ve 20 Aralık 1919'da gönderdiği mektuplarında ülkeyi parçalama çalışmalarına üzüntü duyduklarını ve bu tutumlara kayıtsız kalamayacaklarını belirterek, bağımsızlık savaşını düşünen askeri hareketin arkalarında olduklarını belirtiyor. Çelebi, bu tutumuyla orduyu ve yönetici çevreleri cesaretlendirmiş ve ulasal bağımsızlık mücadelesine yöneltmiş olur.

Cemalettin Çelebi ile Ali Fuat Paşa, M. Kemal ve kurulunun Ankara'ya gelmesinden önceki günlerde sürekli yazışmaktadırlar. Alevi-Bektaşilerin Çelebisi Cemalettin Efendi, 7 Aralık 1919'da gönderdiği mektubunda Milli Mücadelecilerin yanında olduklarını açıklayarak şunları yazar:

"Vatan çaresiz ve perişanken siz ve arkadaşlarınız, vatanı kurtarmak için meydana atıldınız. Üçüncü Ordu eski müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) Hüseyin Rauf Bey'in etrafında toplanarak, bağımsızlık ve özgürlüğümüzü sağlamak yolunda Tanrı'nın takdirini ve ulusun hayranlık ve minnetine sahip olan kutsal bir emeği (işi) yürütüyorsunuz. Bu gerçek artık ulusça bilinmektedir.

Ben ve bütün din kardeşlerimiz, bütün varlığımızla siz-

lerin yanında yer almak ve her özveriyi kucaklamak çabasındayız".

Cemalettin Çelebi, 20 Aralık 1919 tarihli mektubunda ise, İstanbul Hükümeti'nin Hacıbektaş Dergâhı'na ikilik sokma çalışmalarına dikkat çeker. Milli Mücadele'nin içinde yer alacaklarını, ülkenin bağımsızlığı için çalışacaklarını belirtir. Alevi-Bektaşilerin dinsel önderi Çelebi şöyle diyor:

"Hazreti Pir'in yüce huzurunda ayrımsız bütün Babagan, Dedegan, Mühibban, Müridan, Müntesiban ve dünyamızdaki din kardeşlerimizle tarikatımızın mensupları, vatanı düşmandan kurtaracak, onu yüceltecek, kutsal amaçlarımızı gerçekleştirecek ulusal kongremizin başarısı için canımız pahasına çalışmaktayız. Yüce Tanrı bu kutsal emek (iş) ve hizmet yolunda ulusumuzu korumasında yoksun bırakmasın.

(...) Yeni fesatlar düzenlenmiş, (...) İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne bağlı Sinalı Hasan Efendi adlı bir kişiyi dergâhımıza Çelebi (olarak) gönder(il)miştir. (...)

Bu tehlikeli kişi Kırşehir dışına çıkartılmıştır. Bu kişi, kendisi gibi düşünenlerin varlığına dayanarak yine ayrılıkçı kışkırtmalarına devam etmektedir.

Vatanın geleceği ve kurtuluş mücadelemizin güvenlikle sürmesi için bu tehlikeyi, yüce şahsiyetinizin dikkat ve himmetine arz ederim."

"Mim Mim Grubu" Mütareke yılları İstanbulu'nda önemli çalışmalar yürütür. Bu gizli örgütte çalışanların çoğu Bektaşi Tarikatı'nın o dönemki önemli kimseleridir. Bir bölümü dergâh şeyhleridir. Kuzguncuk Mim Mim Grubu'nda Çamlıca'daki Bektaşi dergâhı şeyhi ***Ali Nutki Baba*** görev yapmaktadır.[409] Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun ***"Nur***

409. Kansu (1969), s: 242.

Baba"sı ve mürşidi olan bu Ali Nutki Baba topluluğuyla Kurtuluş Savaşı'na katılır.(410)

Mim Mim Grubu içerisinde görev yapan subaylardan biri de yakın yıllarda Halifebabalık yapan Turgut Koca'nın babası ***Hüseyin Kâzım Baba***'dır. Aynı zamanda bir Bektaşi şairi olan Kâzım Baba; 1881'de Prizren'de doğmuş, Harp Okulu'nu bitirmiş, 1953'de Balıkesir'de ölmüştür. Yakovalı Hacı Adem Baba'dan *"nasip"*, Salih Niyazi Baba'dan *"icazet"* almıştır. Horasanlı Suzi Veli soyundandır.(411)

Ülkenin her yanında ve her yöresinde emperyalist işgale karşı ulusal örgütlenmenin içerisinde Alevi-Bektaşi aydınları, babaları, dedeleri ve halkı yer alır, kurtuluş uğruna savaşım verirler.

Kurtuluş Savaşı'na katılan ve yararlılıklar gösteren Bektaşiliğin önde gelen babalarından, ***Ali Ulvi Baba*** ile ***Selman Cemali Baba***'lar da bu kervan içerisinde ön sıralarda yerlerini alırlar.(412)

Ekrem Ramazanoğlu Baba: Adana'da Fransızlara karşı ilk direniş örgütünü kurar. Emperyalizme karşı savaşım yürütür. Ayrıca bölgenin Nuseyri Alevileri ***"İntibah-ı Milli"*** direniş örgütünü kurarak savaşım verirler.

Asım Kiritlioğlu Baba: Bektaşi babasıdır. Denizli'de Kuvayi Milliye içinde büyük yararlılıklar göstermiştir.

Ali Naci Baykal Dedebaba: 1920'de Pirevi'nde Salih Niyazi Dedebaba'dan *"nasip"*, Halife Hacı Hüseyin Mazlumi Baba'dan *"babalık icazeti"* almıştır. Salih Niyazi Ba-

410. Bkz: Turgut Koca - Bektaşi Nefesleri ve Şairleri, Maarif Kütüphanesi Yay. İst. 1990, s: 738 v. d.
411. Koca (1990), s: 750 v. d.

ba, Tiran'a giderken "Dedebabalık" makamına "vekâleten" atanmıştır. Salih Niyazi Baba'nın ölümü üzerineyse "usül ve erkân" ile "asaleten" Dedebaba seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın posta ve şifre işlerini yürütmüştür. Milli Mücadele'ye katılmıştır. İleriki yıllarda Adana'da PTT Başmüdürlüğü, daha sonralarıysa teftiş kurulu başkanlığı yapmıştır. Günümüzün Dedebabası Bedri Noyan'a da *"mürşitlik"* etmiştir. 1960 yılında ölmüştür.(413)

Dedebabanın Bektaşiliğini ve Ali yoluna bağlılığının gösterir nefeslerinden bir-kaç örnek dize:(414)

Hazret-i Cafer-i Sadık Ulu'muz,
Müntehidir ona bizzat yolumuz
Etmeyen mezheb-i uşâka sulûk
Kalacaktır yarı yolda metrûk.

(...)

Al-i beyt-i Muhammediyye midir?
Hânedan-ı beni Umeyye midir?
Gafil olma seçiyorken yolunu,
Tanı artık sağını ve solunu

(...)

Hazret-i Şah-ı vilâyet kuluyuz,
Aşk-ı Haydar'la tamamen doluyuz.
Başka bir hisse bize nafiz olmaz.
Onadır secde-i şükrân ve niyâz.

413. Bkz: Noyan (1987), s: 380.
414. Nefeslerin tümü için bkz: Noyan (1987), s: 340 v. d.

Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey: Bektaşidir. İttihat Terakki döneminde "Teşkilat-ı Mahsusa" da görev yapmıştır. Milli Mücadele döneminde deneyimlerinden yararlanmak isteyen Mustafa Kemal tarafından gizli haberalma örgütünün başına getirilmiştir.

Dr. Hasan Ragıp Evrensel: 1881'de Köprülü'de doğmuştur. Küçük yaşta *"nasip"* almıştır. Bektaşi babasıdır. M. Kemal'in çocukluğundan beri arkadaşıdır. Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarında birlikte olmuşlardır. M: Kemal ölünceye dek köşkün *"özel doktorluğu"*nu yapmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra çeşitli devlet kurumlarının doktorluğunu yapmıştır. Almanca, Fransızca ve Rusça bilmektedir. Birçok enstrümanı çalmakta ve nefes okumaktadır. 1953 yılında ölmüştür. Atatürk'ü, *"Beni Türk hekimlerine teslim ediniz"* kanısına H. Ragıp Baba'ya olan güveni ve duygusal bağlılığının yönelttiği söylenir.(415)

Samih Rıfat Bey: Milli Mücadele'nin halk hatibidir ve bu ulusal mücadelede ön sıralarda yerini almış bir yurtsever aydındır. Cumhuriyet'in yapılanmasına *"Yaslı gittim, şen geldim"* gibi özlü ve ülkü taşıyan şiirleriyle katkı sunan şair Samih Rıfat Bey, Karaağaç tekkesi şeyhi Hüseyin Zeki Baba'dan *"el alarak"* Bektaşi Tarikatı'na girmiştir. Alevi-Bektaşi inancını dile getiren nefesleri vardır.(416)

Mustafa Zeki (Saltık) Bey: Dersim'in önemli Alevi dede ocaklarından olan Sarı Saltık evlatlarından Mustafa Zeki (Saltık) Bey de ulusal bağımsızlık hareketinde etkin

415. Noyan (1987), s: 382 v. d.
416. Noyan (1987), s: 386; Koca (1990), s: 734 v. d.

görev yapmıştır. Mustafa Zeki Bey 1881'de Hozat'ta doğmuş, 1903'de Harp Okulu'nu bitirmiş, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde savaşmıştır. Sıkıyönetim Mahkemesi üyeliği ve erzak kolları komutanlıklarında bulunmuştur.

Mondros Ateşkes'inden sonra Milli Mücadele'ye katılmış; Haymana, Bâlâ ve Keskin'de ulusal örgütü kurmuştur. Temsil Kurulu'nun Ankara'ya gelmesiyle, inzibat/koruma göreviyle Ankara'da bulunmuştur. Sivas ve Amasya İstiklâl Mahkemelerinde üyelik yapmıştır. M. Kemal'in isteğiyle Dersim milletvekili olarak TBMM'ne girmiştir. 1969'da ölmüştür.

Ahmet Muammer Tarlan ve Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan: Son dönemler önemli görevler yürüten; kültüre, sanata ve yönetime katkı sunan Bektaşi aileleri ve kişileri vardır. Ahmet Muammer Tarlan'ın ailesi bu gruptandır. Saray çevresinde yer alan bir Bektaşi ailesidir.(417)

Bu aileden Prof. Ali Nihat Tarlan 1898'de Manastır'da doğar. 1978'de ölür. Muammer Tarlan Baba'nın rehberliğiyle Konyalı Hüseyin Hüsnü Baba'dan *"el alarak"* Bektaşilik Tarikatı'na girer.(418)

Hasan Cemali Baba: 1839'da Tekirdağ'da doğan Hasan Cemali Baba, Nafi Baba'dan *"el almış"*tır. Sonraları *"icazet"* alarak *"baba"* olur. Tekirdağ Belediye Başkanlığı yapar. Kürsüye Bektaşi giysisi ile çıkışı dikkatleri çekmiştir.(419)

417. Koca (1990), s: 765.
418. Koca (1990), s: 791 v. d.
419.Koca (1990), s: 647 v. d.

BÖLÜM: X

OSMANLI'NIN SON YÜZYILINDA ETKİN VE ÜNLÜ OLAN BEKTAŞİLİĞİ KESİN ASKER SİVİL BÜROKRAT VE AYDINLAR

Çalışmalarımız sonucunda Bektaşiliğini "kesin" gördüğümüz kimseler olmuştur ki, onları da bu bölümde ele alıp değerlendirdik. Doğallıkla, ileri de yapılacak çalışmalar ve yeni kanıtlar bizim bu belirlememizi daha sağlamlaştıracak ve öngörümüz o ki, daha birçok adlar ekleyecektir. Doğallıkla, bunu gelecek gösterecektir.

NAMIK KEMAL:

Mehmet Namık Kemal, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin en tanınmış üyesidir. Ünü ve etkisi günümüze kadar süren düşünce adamı, şair, yazar ve gazetecidir. 1840 yılında Tekirdağ'da doğmuştur. 1888'de Sakız'da ölür. Soyu, I. Mahmut'un tanınmış veziriazamlarından Topal Osman Paşa'ya ve Anadolu derebeylerine dek uzanır. Mustafa Reşit Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'nda kurduğu, ülkeye diplomat kadrosu yetiştiren çeviri bürosunda Batı kültürü alanında yetişmiş kimselerle çalışır. İzleri hala bugüne kadar süren gazeteler çıkararak Osmanlı düşünce, kültür ve edebiyat dünyasına katkılar sunar.(420)

Namık Kemal, düşünceleriyle zaman zaman *"İslam dogmaları"*nın dışına çıkar. Şeriat ilkelerinin bozularak devletin zararına bir işleyişe girdiği kanısındadır. Erken

420. Petrosyan (1974), s: 58 v. d. , Ülken (1966), c: I, s: 130 v. d.

İslami dönemin, şeriatın esası olarak öne çıkarılmasından yanadır. İslam'ın o aşamasını *"cumhuriyet"* olarak değerlendirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyiş nedenlerinin *"doğal bilimlere göre"* açıklamasından yanadır.(421)

Namık Kemal ne padişahçı, ne de şeriatçıdır. İçine düştüğü anlam kargaşası onun yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Kayıtsız koşulsuz Doğucu olmadığı gibi, kayıtsız Batıcı da değildir. Tutucu eskilerle, öykünmeci yeniler arasında açılan uçurum ve tehlikenin bilincindedir. Özgürlük düşünürü olduğu kadar da, ilerleme düşünürüdür. Özgürlüklerin savunulmasında çığır açmış, kendisinden sonrakilere esin kaynağı olmuştur.(422)

Namık Kemal'i etkileyenlerin başında Şinasi gelir. Böylece eski şiir anlayışını bırakır. Asıl düşünsel ve siyasal savaşımı da ***"İbret"*** gazetesi ile başlar. Yönetimle sürtüşmesi sonucu sürülür. Avrupa'da iken, Avrupa'nın *"çağdaş edebi akımının ve romantizmi"*nin etkisinde kalır. Konularını Osmanlı-İslam tarihinden seçerek; tarih bilinci ile toplumu uyandırma yolunda ilk adımı atar. Uygarlıkçı, ilerlemeci, özgürlükçü ve aydınlanmacı bir düşünür örneği sergiler. Siyasal düzen anlayışında danışmacı (meşveret) dır. Anayasalı, meclisli Meşrutiyet yönetimi yanlısıdır.(423)

Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu açıktır. Birçok araştırmacı tarafından bu saptama kabul edilmiştir. (424)

Prof. İrene Melikoff'a göre; Namık Kemal'deki ***"sufi eğilim"*** ve Bektaşilik aileden gelmektedir. Ailesi de bu eği-

421. Petrosyan (1974), s: 110 v. d., 127.
422. Berkes (1973), s: 263-268 arası.
423. Geniş açıklamalar için bkz: Ülken (1966), c: I, s: 130-152 arası.
424. Bkz. Melikoff (1993), s: 232, Noyan (1987), s: 385 v. d., Bozkurt (1990), s: 69; Baki Öz - Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996, 8. basım; Çamuroğlu (1991), s: 104.

limdedir. N. Kemal, bir Bektaşi aileden dünyaya gelmiştir. Bektaşiliğini büyük olasılıkla ana tarafından almıştır. Annesi, Koniça eşrafından Abdüllatif Paşa'nın kızı Nesime Hanım'dır.

N. Kemal, yetişme dönemi olan on dokuz yılını dedesi Abdüllatif Paşa'nın yanında geçirmiştir. Vali olan dedesi Kars, Sofya gibi yerlere atanmış, N. Kemal de böylece ülkenin değişik bölgelerini görme-tanıma olanağı bulmuştur. Eğitimiyle dedesi ilgilenmiştir. Onun yönlendirmesi ile Arapça ve Farsça öğrenmiş, Osmanlı tarihi ile tanışmıştır.

Bütün bunların sonucu olarak Melikoff N. Kemal için şu yargıda bulunur: *"Kemal, genç yaşından başlayarak entelektüel gelişmesine damgasını vurmuş olan Bektaşi etkisini ailesinde ana tarafına borçludur."* (425)

Gerçi Şevket Süreyya Aydemir N. Kemal'in büyük babası ile büyükannesinin "Mevlevi" olduklarını, N. Kemal'in de 1845'lerde Afyon'da Mevlevi ayinlerine katılarak daha beş yaşında iken Mevleviliğe *"merak sardığı"*nı yazarsa da (426) o yaştaki bir çocukta tarikatsal bir biçimlenmenin olamayacağı ortadadır. Abdüllatif Paşa ve ailesinin de öteden beri Bektaşi oldukları, N. Kemal'inse Bektaşilik doğrultusunda bilinçlenip yöneldiği artık bugün araştırmacıların tümünün benimsediği bir olgudur.

Namık Kemal; şiirleri ve yazılarıyla Hz. Ali, Ehlibeyt ve Oniki İmam'a bağlılığını ortaya koyar. İlk şiirlerini, Sofya yıllarında yazmıştır. Bu şiir denemelerini içeren şiir defterlerinde klasik İran ve Arap yazarlarının etkisinde yazılmış *"gazeller"* ve *"nazireler"*i vardır. bunlar arasında oldukça yüklü *"Kerbela mersiyesi"* vardır. Yani, bu şiir-

425. Bkz. Prof. Dr. İrene Melikoff - "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 60, s: 17, Aralık 1988.
426. Aydemir (1983), C: I, s: 33 v. d.

lerinde Kerbela şehitlerine dökülen gözyaşları dile getirilmektedir. N. Kemal'in şiir defterlerinde Kerbela mersiyelerinin dışında Hz. Ali *"aşkıyla dolup taşan" "Şahımdır Ali"* türünde dizeler de görülür. Ayrıca Eşref Paşa'nın *"Aleviyiz"* tümcesiyle başlayan gazeline nazireleri de vardır. Kısaca Namık Kemal, çocukluğundan beri Alevi-Bektaşi düşüncesine, inancına hazırlanmıştır.(427)

Bektaşiler, 1826 kırımı ve yasaklamasıyla *"gizliliğe itildikleri"* dönemlerinde masonlarca desteklenirler. Avrupa'ya giden Bektaşi aydınları da diğer Osmanlı aydınları gibi Fransız devrimcilerinin ve masonların arasında yer bulurlar. Namık Kemal de bu çevrede bulunur.

Özellikle Yeni Osmanlıcı aydınlar Mustafa Fazıl Paşa'nın çevresinde toplanmış, onun maddi destekleriyle yaşamlarını sürdürmektedirler. Aynı biçimde M. Fazıl Paşa, N. Kemal'e Avrupa'da bulunduğu yıllarda parasal destekte bulunur.

Avrupa'daki gençliğin ve aydınların lideri konumundaki M. Fazıl Paşa ve diğerleri önce ***"Doğu Birliği"*** locasında toplanmışlardır. Bu durum, 1869'lara dek sürer. Daha sonraları bir başka Mısırlı olan Prens Said Halim Paşa ***"Şûrâ-yı Âl-i Osmani"*** adıyla Osmanlı locasını kurar. M. Fazıl Paşa dahil, tüm grup bu locaya girerler.

Bütün bunlara karşın N. Kemal bu localara değil de, ***"I Prodos"*** (ilerleme) adını taşıyan Yunan locasına girer. Bu loca, 1868'de İstanbul'da kurulmuştur. Locada Yunanlı Hıristiyanlarla birlikte, makam sahibi önemli Müslümanlar da yer almıştır.

1872 Ekimi'nde bu locada 19'u Türk 68 üye bulunmakta ve toplantılarında Türkçe konuşulmaktadır. Bu üye

427. Melikoff (1988)- a. g. m., Sayı: 60, s: 17 v. d.

Türkler arasında *"Kemal, Mehmet Namık, edebiyatçı"* adıyla Namık Kemal'in adı da yer almıştır.

Kısaca, N. Kemal Masonluğa Avrupa'da bulunduğu yıllarda girmiştir. Ancak Fransız locası değil, ***"Maşrık-ı Azam"***a bağlı bir Yunan locasıdır. İngiliz masonluğuna giren M. Reşit, M. Fazıl ve Mithat Paşaların tersine N. Kemal Fransız Maşrık-ı Azam'ına bağlı bir Yunan locasına girmiştir. İlk girişi Fransa'da iken olmalıdır. İstanbul'a döndükten sonra aynı Maşrık-ı Azamlığa bağlı bir Yunan locasına yeniden girmiştir.

Namık Kemal'in eğitiminde ve aile geleneğindeki *"dinsel ve sufi temel"* yaşamı boyunca kendisini duyurmuştur. Gençlik dizelerinde dile getirdiği Alevi-Bektaşi heyecan ve Ali-Ehlibeyt sevgisi, onu hep *"atalarının inancına bağlı"* kılmıştır.

N. Kemal'in ülküsü, Bektaşi geleneğindeki sevgi, hoşgörü ve gönül yüceliğidir. İlerleme, çağdaşlaşma gibi yeni düşüncelerine karşın, düşüncelerinin kökeninde hep o Alevi-Bektaşi öz yatar.(428)

Namık Kemal'in Bektaşiliğini yansıtan dörtlüklerinden örnek:

Git vatan Kâbe'de siyaha bürün
Bir kolun Revza-yı Nebi'ye uzat
Birini de Kerbela'daki Meşhed'e at
Kâinata o heybetinle görün.

428. Geniş bilgi için bkz: Melikoff (1988)- a. g. m., Sayı: 60, s: 18 v. d.; Melikoff (1998), s: 304.

MİTHAT PAŞA:

Mithat Paşa, köken olarak Tunalı bir ailenin çocuğudur. Dedesi Rusçuklu Hacı Ali, babası kadı Hacı Hafız Mehmet Eşref Efendi'lerdir. Aile, sonradan İstanbul'a göçer.

Mithat Paşa, 1822 yılında İstanbul'da doğar. Kur'an eğitimi alır. *"Hafız Şefik"* adı verilir. Bir ara, Tuna'ya gidilirse de yeniden İstanbul'a dönülür. Gidilen yerlerde ulemadan ders alır. Dışişleri Bakanlığı'nda görev alarak gelecekteki yolu çizilmiş olur.

1858'de Avrupa'ya gider. 1861'de Tuna (Niş) valisi olur. Örnek çalışma sergiler. Üstün niteliğini Niş Valiliği sırasında ortaya koyar. Kara ve demiryolları yaptırır. Tarım Kredi Kooperatifi, Emniyet Sandığı ve Ziraat Bankası'nın kurucusu Mithat Paşa'dır.

Kimsesiz çocuklar için yurtlar ve yetiştirme evleri yaptırır. Hastaneler ve tarım çiftlikleri açar. Vilayet merkezinde *"mekteb-i sutani"*, yedi sancakta da birer *"mekteb-i idadi-i mülkiye"* kurdurur. Aynı nitelikteki çalışmalarını Bağdat Valiliğinde de uygular. Aşiretleri bastırır. *"Modern Irak'ın gerçek kurucusu"* olur.(429)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet yönetiminin getirilmesi düşüncesi, medrese dışında yetişen Batıcı Yeni Osmanlılar'ın ürünüdür. Bu kesimden Tunuslu Hayrettin ve Mithat Paşa gibi aydın vezirler devletin başına gelmişlerdir. Mithat Paşa, 20 Ağustos 1876'dan 5 Şubat 1877'ye kadar sadrazamlık yapmıştır. Laik biridir. Dinle devlet ilişkilerinin sınırlandırılmasından yanadır.

429. Bkz: Aydemir - (1983), c: I, s: 45 v. d., 59 v. d., 92 v. d.; Shaw'lar (1983), c: II, s: 99 v. d.; Çetin Yetkin - Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler, Ümit Yay. Ank. 1996, 4. basım, s: 282 v. d.

II. Abdülhamit'e düzenleyerek sunduğu Kanuni Esasi (Anayasa) lahiyasında *"devletin resmi dini"*ne yer vermez. Devletin temel yasası olarak; *"şeriat değil, Kanunu Esasi"* olacağı anlayışını hazırladığı anayasaya yerleştirir. Meşihat ve Şeyhülislamlığı devlet örgütünün dışına çıkarır. Düşünceleriyle dönemini aşan bir kişi olduğunu kanıtlar.(430)

Böylece Mithat Paşa, Tanzimat'ı yapan ve yürüten aydın ve bürokrat kuşak ile Meşrutiyeti getirecek olan aydın ve bürokrat kuşağı üstün kişiliğinde birleştirir. Osmanlı Devleti, Mithat Paşa'nın kişiliğinde çalışkan, becerikli ve büyük bir devlet adamı kazanır.(431)

Mithat Paşa dönemin bürokratları ve aydınları içerisinde *"en Batılısı ve en az diplomat olan"*dır. Karı-Koca tarihçi Shaw'lar onu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal'e çok benzetirler.(432)

K. İriçek ***"Bulgaristan Prensliği"*** adı kitabında Mithat Paşa'nın, Bulgaristan'da Razgrad'ın kuzeyinde (32 km uzaklıkta) bir Kızılbaş/Alevi köyü olan Zavit (Zavet) Köyü'nde doğduğunu, ailesininse öteden beri bu köy halkından olduğunu yazar.(433) Mithat Paşa, bizzat bu köyde doğmasa bile ailesi bu Alevi/Kızılbaş/Bektaşi köyünün eski ve yerleşik halkıdır. Yani Mithat Paşa, doğrudan Alevi-Kızılbaş kökenli biridir. Bulgaristan Alevi-Kızılbaşlarındandır.

Niyazi Berkes'le İrene Melikoff, Mithat Paşa'nın Bektaşi olduğunu belirtirler. Ayrıca Melikoff, Mithat Paşa'nın mason oluşuna da dikkat çeker.(434) Buna karşın, Osmanlı masonluğu üzerine derin araştırmalar yapan Orhan Kol-

430. Bkz: Karal (1983), c: VIII, s: 301 v. d.
431. Aydemir (1983), c: I, s: 46
432. Bkz. Shaw'lar (1983), C: II, s: 102
433. Bkz: Ahmet Hezarfen - "Reşit Paşa'nın Deliorman Köylerine Zulmü", Cem Dergisi, Sayı: 85, s: 57, Aralık 1998.
434. Bkz. Berkes (1973), s: 141; Melikoff (1993), s: 108, 115.

oğlu; Mithat Paşa'nın *"masonluğunu belirtecek"* hiçbir kanıta ve belgeye rastlamadığını, 1881'de yapılan *"düzmece mahkeme"*sinde bir sürü suç yakıştırılmasına karşın, masonluğundan hiç söz edilmediğini belirtir.(435)

Mithat Paşa, Osmanlı'nın yetiştirdiği ender devlet adamlarından biridir. Ülkede yepyeni bir sistemin benimsenmesine öncülük etmiştir. Bu sistem, yürütülmemişse sorumlusu Mithat Paşa değildir. Abdülhamit'in kuşkularının ve bürokrasinin çekememezliğinin kurbanı olur. Göstermelik bir yargılamadan sonra, 28 Temmuz 1881'de Hicaz'ın Taif Kalesi'ne gönderilerek hapsedilir. Birkaç yıllık oldukça zor bir *"kalebentlik yaşamı"*ndan sonra İstanbul'dan gönderilen katiller yoluyla 24 Nisan 1884'de boğdurularak öldürülür.

ZİYA PAŞA:

Ziya Paşa, İstanbullu'dur. 1825'de doğmuş, 1880'de ölmüştür. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin başı ve en yaşlı üyesidir. Düşünce yanından çok, şiir yanı güçlüdür. Bu nedenle dönemin düşünce yaşamında N. Kemal ve A. Suavi kadar etkin olamaz.

İstanbul rüştiyesinde okumuştur. Sadaret mektupçuluğu kalemiyle memurluğa başlamıştır. Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. 1855'de Abdülmecit'in üçüncü katibi olmuştur. Batı edebiyatına ilgi duymuş ve öğrenmiştir. Reşit Paşa onu korursa da, Ali ve Fuat Paşa'larla geçinemez. Ali Paşa'nın kendisini saraydan uzaklaştırması üzerine Fransa'ya gider ve oradaki kadro ile ***"Hürriyet"*** gazetesini çıkarır. Ali Paşa'ya yergiler yazar. Abdülhamit döneminde Suriye, Konya, Adana valilikleri yapar.

435. O. Kologlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991), s: 162 v. d.

Baskı yönetimiyle savaşmak için Moliere ve Rousseau'dan eleştirici yapıtlar çevirir. ***"Tercih-i bend"*** ve ***"Terkib-i bent"*** gibi uzun manzumeleriyle dönemin ahlâksızlığını eleştirir. Liberal görüşleri vardır. Siyasal ve toplumsal anlayışı, *"toplumsal sözleşme"* esasına dayanır.(436)

Ziya Paşa, *"Hallac-ı Mansurcu"*dur. *"Ene-l Hakk"* felsefesine yer verir.(437) Türk şiiri olarak Alevi deyişlerini önerir. Ünlü ***"Şiir ve İnşa"*** yazısı tasavvufi içerik taşır.

Ziya Paşa Bektaşi'dir. Bu inanca bağlı biridir. Ehl-i Beyt aşığıdır.(438) İşte onun bu yanını yansıtan dizesi:

Beni reddetme evladın başıyüçün bâb-ı lütfundan
***Ziyâ**'yım, bende-i âl-i abâyım, ya Resûlâllah.*

Ziya Paşa, Şii/Alevi/Bektaşi inanç geleneğine bağlı kalarak *"Mehdi"* inancını taşır. İslam'ın bitmez-tükenmez sorunlardan kurtuluşunu *"Mehdi"*nin ortaya çıkışında görür. Şu dörtlüğü onun bu yanını kanıtlar:

Kandesin sen kande, çık ey mehd-i sahip zuhûr!
Millet-i İslamı pamel eyledi (çiğnedi) ceyş-i fütur (gevşeklik askeri)
Kalmadı İslam için bir yerde âram-ı huzur (rahatlık)
Kapladı mülkü serapa (baştan başa) leşker-i zülmu şürur (matem askeri)

436. Ülken (1966), c: I, s: 152; Petrosyan (1974), s: 59, 111 v. d.
437. Massignon (1994), s: 72
438. Noyan (1978), s: 388; Çamuroğlu (1991), s: 104.

MUSTAFA FAZIL PAŞA:

Mustafa Fazıl Paşa, Mısır derebeylerindendir. Mısır hidivi (genel valisi) Mehmet Ali Paşa'nın soyundandır. Mısır hidivlerinden İsmail Paşa'nın kardeşidir. Mısır'da geniş topraklar ve şeker fabrikaları vardır.

Eğitim ve maliye bakanlıkları yapan M. Fazıl Paşa, aynı zamanda Babıali'nin yüksek maliye meclisinin temsilcisidir. Ali ve Fuat Paşalarla uzlaşamayınca işinden ayrılarak Paris'e gider. Hidivlik sorununda Osmanlı sarayına ve Mısır yönetimine kırgındır.

Paris'teyken Abdülhamit karşıtı Osmanlı sığınmacılarını başına toplar. Onlara parasal destek sağlar. Sığınmacıları yönlendirerek muhalefet yapar. Padişaha, Osmanlı Hükümeti'nin yönetimi düzeltmesini öneren mektuplar yazar. Meşrutiyet düzeninin getirilmesini ister.

Başında Yeni Osmanlılık'la ilgisi olmamasına karşın, giderek cemiyetin içinde yer alır. İstanbul'a döndükten sonra Adalet Bakanı olur ve meşrutiyet savaşımını unutur.(439)

Mustafa Fazıl Paşa Paris'te Voltaire ile özel bir dostluk geliştirmiş, Osmanlı Bektaşi ve mason aydınların bu filozofun çevresine toplanmasında, Fransız devriminin aydınlanmacı düşüncelerini özümlemelerinde etkin rol oynamıştır.

M. Fazıl Paşa, bir Bektaşi aileden gelmektedir. Kendisi de Bektaşidir. Fransa'da Masonluğa da girmiştir. Önce *"Doğu Birliği"*, sonraları ise çevresiyle birlikte *"Şûrâ-yı Âli Osmani"* locasına girmişlerdir.(440)

439. Bkz: Petrosyon (1974), s: 62- 76 arası
440. Bkz: Ramsaur (1972), s: 128 v. d., Melikoff (1993), s: 232 v. d.; Melikoff (1998), s: 304; Melikoff - a. g. m., Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 60, s: 18 v. d.

BEKTAŞİ FRAŞERİ AİLESİ VE ŞEMSEDDİN SAMİ BEY:

Şemseddin Sami ve ailesi Arnavutluk'un Fraşeri'dendir. Arnavutluk ve Fraşeri bölgesi Bektaşilik merkezidir. Buraları XX. yüzyılın başlarında gezip inceleyen, özellikle bölgedeki Bektaşiliği araştıran Hasluck'un verdiği bilgilere göre Arnavutluk'ta Müslüman halkın onda dokuzu Bektaşi'dir.

Bektaşiler genellikle güneyde Toska bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Kuzeydeki Kega bölgesinde ancak halkın onda biri Bektaşi'dir. Epir'in de 40. enlemin güneyinde kalan bölgede Bektaşilik tutunmuştur.

Epir, Yanya ve Arnavutluk'ta Bektaşiliğin tutunmasında bir Bektaşi olan Tepedelenli Ali Paşa (1759-1822) temel rol oynamıştır. Bektaşi dergâhları kurularak örgütlenilmiştir. Engiri'de kurulan dergâhlar Ali Paşa'nın çalışmalarından çok öncelere dayanmasına karşın, Görice ve Fraşeri'deki tekkeler Ali Paşa döneminde kurulmuşlardır.

Arnavutluk'taki Bektaşilik Fransız Devrimi'nin etkisini taşır. Kardeşlik, eşitlik ve liberallik gibi öğretiye esas olacak ilke ve düşünceler Fransız Devrimi'nden esinlenilerek alınmış, Bektaşilik mayasıyla yoğrulmuştur.

Bektaşilik, Arnavutluk'ta yurtsever ve ulusçu bir nitelik sergilemiştir. Güney Arnavutluk'un Yunanistan'a bırakılmasının tartışıldığı 1880-1882'li yıllarda Bektaşiler karara karşı direnmişler, Abdül Bey Fraşeri'nin önderliğinde *"bağımsız bir Arnavut Devleti kurmak"* için ayaklanmışlardır.

Bölgede, Bektaşilik ve Bektaşi tekkeleri Balkan Savaşları sırasındaki kargaşalıkta çok büyük kayıp vermişler. Birçok Bektaşi tekkesi yerle bir edilmiştir. Kalanların mal-

ları ise, Epirli başı bozuklarca yağmalanmıştır. Bu aralar, Türkiye'ye yoğun göçler olmuştur.

Arnavutluk prensliğinde, güneydeki Malakastra Bektaşilik bölgesidir. Kroya ve Akçahisar'a Bektaşilik, Ali Paşa'nın etkisiyle yerleşmiştir. Buraların hepsinde yoğun olarak Bektaşi tekkeleri kurulmuştur. Premeti halkının dörtte üçü Bektaşidir. Tekkeleri vardır.

Ayrıca Ali Basdivan, Koniça, Leskovik, Başka, Kolonya ve Fraşeri halkının çoğu Bektaşi'dir. Buralar, Bektaşi tekkeleri ve Bektaşi yatırları/türbeleriyle donanmıştır. Fraşeri'de Şeyh Nasibi'nin türbesinin bulunduğu yerde Fraşeri Bektaşi tekkesi kurulmuştur. Yirminin üzerinde derviş barındıran büyük bir dergâhtır. Yörenin en saygı gören ve ziyaretçi çeken tekkesidir. Tekke, 1914'de yerle bir edilmesine karşın dervişler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Fraşeri'nin çevresinde de, birçok Bektaşi tekkesi vardır. Fraşeri, bu açıdan merkez özelliği taşır.(441)

İşte Fraşeri ailesi, böyle bir çevrenin ileri gelir Bektaşi ailesidir. Gerek Arnavutluk'ta gerekse Türkiye'de bilim, sanat ve siyasette çığır açıcı adlar yetiştirecektir. Yurtsever, ulusçu, aydın, entelektüel ve üretken bir ailedir. Şimdi, bu Bektaşi ailenin Türkiye'de etkinlik sağlamış olan üyelerini görelim.

Ünlü gazeteci, dilci, sözlükçü, yazar ve bilim adamlarımızdan Şemsettin Sami Bey, Balkan Savaşı'na değin Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Yanya ilinin Ergiri sancağına bağlı Pirmedi ilçesinde Dağlı bucağının merkezi olan Fraşer'de 1 Haziran 1850 tarihinde doğmuştur. Fraşe-

441. Arnavutluk'taki Bektaşiliğe ilişkin yerinde inceleme için bkz: Hasluck (Koca-Erginsay) (1991), s: 31-37 arası; Aynı kitabın bir başka çevirisi için bkz: Hasluck (Demirel) (1995), s: 44-59 arası; Haslok (Ragıp Hulisi-Akarsu) (2000), s: 19 v. d.

ri, aynı zamanda bir Bektaşilik merkezidir. Babası, Tımar beylerinden Fraşerli Halit Bey'dir. Ana soyu, Fatih döneminde Görice Tımar Beyi olan İmrahor İlyas Bey'e çıkar.

İlyas Bey, II. Murat döneminde Müslüman olmuş ve Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. İstanbul'un alınmasına katılmış, Fatih'in isteğiyle Yedikule'deki kiliseyi camiye çevirmiştir. Günümüzde, *"İmrahor Camii"* adıyla anılan cami budur.

Sami Bey, ilköğrenimini Fraşer'de yapmıştır. Anne ve babasının ölümü üzerine, büyük kardeş Abdül Bey aileyi 1861'de Yanya'ya taşır.

Sami Bey, Yanya'da müderris Yakup Efendi'den özel ders alır. Sekiz yıllık Zosimeés Rum Lisesi'ni yedi yılda, 1868'de bitirir.

Sami Bey, çağdaş eğitim yapan bu okulda Yunanca, Fransızca öğrenir. Ayrıca tarih, coğrafya, felsefe, matematik gibi dersler okur.

Özel öğretmenler yoluyla Fransızca'sını geliştirir. Yanya'nın medreselerinin ünlü müderrislerinden Arapça ve Farsça'yı öğrenir.

Sami Bey, bu eğitimlerden sonra vilayet Mektubi Kalemi'nde görev alır. 1871'de İstanbul'a gelerek Matbuat Kalemi'ne girer. Yazı ve yayın yaşamı böylece başlar.

1891'de Trablusgarb vilayet gazetesini yönetmek göreviyle Trablusgarb'a gider. Dokuz ay bu görevde kalır. İstanbul'a dönünce yazarlığını sürdürür.

O aralar sürgünde bulunan Ebüzziya'nın ***"Muharir"*** dergisini yönetir ve yayınlar. 1893'de ise, daha olgun bir gazete olan ***"Sabah"***ı çıkarır. Bu, bir yıl kadar sürer.

1877'de Sava Paşa'nın mühürdarlığı göreviyle Rodos'a gider ve beş ay bu görevde kalır. Döndüğünde, Rus Savaşı

başlamıştır. Abidin Paşa'nın başkanlığında kurulmuş olan ***"Sevkiyat-ı Askeriyye Komisyonu"***nda kısa bir süre katiplik yapar. Aynı yıl İstanbul'a döner.

Sami Bey ve ağabeyi Abdül Bey Arnavutluk topraklarının bir bölümünü komşu devletlere paylaştıran ***"Ayastefonos Antlaşması"***na (1878) büyük tepki gösterirler. Bu tepkinin önderliğini Abdül Bey yapmaktadır. Sami Bey de basın yoluyla Arnavutluk'un Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma yanlısı olmadığını savunur.

1879'da ***"Cemiyyed-i İlmiyye-i Arnavudiyye"*** adıyla bir dernek kurulur. Arnavutlar'ın kültürel kalkınmasını amaçlamaktadır. Sami Bey de bu derneğin üyesidir.

Latince Arnavut alfabesi ve gramerini yazarak, dernekte kendine düşen görevi yerine getirmiş olur.

Sami Bey, bu aralar sözlük ve kültürel kitap çalışmalarını yoğunca sürdürmektedir. Toplumu aydınlatmayı amaçlayan *"Cep Kütüphanesi"* serisini yayınlar.

Sami Bey, 1880'de Abdülhamit'in isteğiyle saraya alınarak ***"Teftiş Askeri Komisyonu"*** katipliğine getirilir. Aylığa bağlanır. Rütbelerle ödüllendirilir. Bu aylık, ömrünün sonuna dek sürer.

Sami Bey, bu döneminde kendini özellikle araştırmaya verir ve en olgun yapıtlarını bu döneminde üretir. Türk düşünce dünyasında ona önemli bir yer sağlayan ansiklopedik sözlükçülük dönemi başlar.

"Kamus-u Alem", "Kamus-u Arabi" ve ***"Kamus-u Türki"***lerini bu döneminde yazar ve yayınlar. 1893'de de bu komisyonun başkatipliğine atanır. *"Ulema Sınıf-ı evveli"* rütbesiyle onurlandırılır.

Sami Bey ömrünün sonlarına doğru önemli ölçüde sağlık sorunu olmasına karşın, Türklüğün ve Türk dilinin

ana kaynaklarından ***"Orhun Abideleri"*** ve ***"Kutadgu Bilig"*** üzerinde çalışır ve çalışmalarını yayınlar.(442)

Alevi-Bektaşi niteliği onun bu yolun temel taşı olan Hz. Ali üzerine eğilmesine ve Hz. Ali'nin özlü sözlerinin yer aldığı bir kitap yayınlamasına neden olur. 1901'de ***"Ali bin Ebu Talip"*** adıyla yayınlanan bu kitap, Hz. Ali'nin divanından seçmelerdir.(443)

Ş. Sami Bey, "büyük bir bilgin" olan ve aynı zamanda Bektaşiliğiyle tanınan Hoca Tahsin Efendi'ye "saygıyla bağlı"dır. Aynı zamanda onun gibi bir "bilim tutkunu"dur. (444)

Şemsettin Sami Bey Türk edebiyat ve düşünce çevresinin en çalışkan, "en velüd simalarından" biridir. Çalışmaları ve düşünceleri Jön/Genç Türkleri de etkilemiş, bu tür çevreler onu izlemiş, görüşlerinden yararlanmış, yazdıklarından bilgilenmişlerdir.

Sami Bey, Türkçe'nin "iyi" sözlüklerini hazırlamıştır. Bunları yaparken, edebi dile esas olarak gördüğü İstanbul Türkçe'sini kullanmıştır. Bu durum, Osmanlıca içerisinde Türkçe'nin öne çıkarılarak geliştirilmesi açısından önemli bir adımdır. "Türk" adının ve "Türklük"ün aşağılandığı, küçümsendiği bir kültür sürecinde, o Türk adını kitabına alarak cesurca bir adım atmış ve bu alanda çığır açmıştır.

Anadolu Türkçesi'nin unutulmuş ve bırakılmış sözcüklerine kitaplarında yer vererek, Türkçe'nin canlandırılmasına öncülük etmiştir. ***"Kamus-u Türki"***nin *"Önsöz"*ü

442. Şemsettin Sami Bey için şu çalışmalardan yararlanılmıştır. Bkz: Agah Sırrı Levent - Şemsettin Sami, Türk Dil Kurumu Yay. Ank. 1969, s: 39-44 arası; Ömer Faruk Akün- "Şemseddin Sami", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğ. Bak. Yay. C: XI, s: 411

443. Levent (1969), ş: 44, 95, 103; Akün - İsl. An. C: XI, s: 413, 415. Hz. Ali Divan'ından seçmeler olan bu kitap "Müntehabat-ı Divan-ı İmam-ı Ali" adıyla da bilinir. Bkz: Mehmet Tahir Efendi (1972), C: III, s: 145 v. d.

444. Akün - İslam Ans. C: XI, s: 316.

bir bakıma dilde Türkçülüğün bildirgesi olmuştur. *"Osmanlıca"* ve *"Çağatayca"* gibi adlandırmaların Türkçe'nin genel adı olmayacağını, çünkü Türkçe'nin bu adları oluşturan devletlerden daha önce olduğunu bu nedenle "Türk dili" veya "Türkçe" demenin daha doğru olabileceğini savunur.

"Kamus-ul Alem"e yazdığı *"Türk"*, *"Turan"* ve *"Turaniye"* gibi maddeleriyle Türklüğü Osmanlı alanının dışına ve İslam'dan önceki dönemlere dek taşırarak, bu alanda en iyi ve en genişçe bilgiyi verdiği gibi, bu alanda bir ilki de başlatır. Türkçülük alanında çığır açar. Bu yaklaşımları ona, Türkçülük tarihinde saygın bir yer sağlar. Edebiyatta halkın dilini ve duygularını esas değer olarak kabul eder.(445)

Sami Bey, Latin yazısının alınması yanlısıdır. Arnavutlar için yazdığı alfabe ve gramer kitaplarını Latin alfabesiyle yazmıştır. Bu çalışmalarını abartan kimi çevreler onu Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya çalışan Arnavut milliyetçisi olarak gösterip çirkin oyunlar oynamışlardır.

Sami Bey'i de üzen bu suçlamaların gerçekle bir ilgisi yoktur. Çünkü; Arnavutluk'un parçalanarak dağıtılmasının özellikle Rusya'nın işine yarayacağını bildiğinden, Arnavutluk'un bütünlüğünü ve bağımsızlığını korunmasını savunmaktadır. Arnavut alfabesini hazırlaması da onun bilim adamlığı, aydın bir insan oluşu ve Türk milliyetçisi oluşuna gölge düşürmez.

A. S. Levent bu duruma şu açıklığı getirerek Ş. Sami Bey'i bu çalışmasında haklı bulur. *"Arnavut aydınlarının bu amaçla açık bir dernek kurup hazırlığa giriştikleri sırada, Sami'nin böyle bir ulusal çalışmaya yabancı kalması kişiliğini, gölgeleyen bir kayıtsızlık olurdu. O da elbet bu çalış-*

445. Akün - İslam Ans. C: XI, s: 413-422 arası.

malara katılacak, ırktaşlarına yararlı olmak isteyecek, onlar için, az da olsa bir zaman ayıracaktı." (446)

Şemsettin Sami Bey yazı yaşamı boyunca Türk kültürüne hizmet etmiş, elliyi aşkın eser vermiştir. Türk kültürel ve etniksel ulusçuluğunun en büyük savunucusudur. Kendi etniğine ilişkin bir iki çalışma yapması yadırganmamalıdır. Arnavut aydınlarının ulusal bir alfabe yapma yolundaki çalışmalarının yoğunlaştığı bir sırada, dil uzmanı olan Sami Bey'in bu çalışmalardan kaçınması elbet beklenemez. Bu yolla soydaşlarına yardımcı ve yararlı olması doğaldır.

Sami Bey'in otuz dört yıllık yazı yaşamı boyunca arka arkaya verdiği eserleri Türklüğe yararlı olmuştur. Osmanlı dili sözünün bütün çevrelerce kabul edildiği ve işlendiği bir dönemde, *"o dilimiz Türk dilidir"*, demiştir. Türkçe'nin bağımsızlığını savunmuştur.

Meşrutiyet döneminde dil hareketlerine ışık tutmuş, Cumhuriyet döneminde dil devrimine yol açmıştır. Sami Bey, yaşamının son yıllarını büsbütün Türklüğe vermiştir. Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig ve diğer çalışmaları bu amacın ürünüdür. Yusuf Akçura'nın Sami Bey'i, Türklüğü ve Türkçeciliği ilk savunanlardan olarak göstermesi bu nedenledir.

Şemsettin Sami Bey, Türk kültürünün başlıca temsilcisidir. Türk edebiyatı tarihinde, daha da geniş olarak Türk kültür tarihinde önemli bir yer edinmeye hak kazanmıştır. Çocuklarına ve torunlarına da Arnavutça'yı değil Türkçe'yi öğretmiş, onları toplumda önemli yerler edinecek *"Türk aydınları"* olarak yetiştirmiştir.

Sami Bey, Türk tarihini Ortaasya'ya dek uzatır. Ortaasyalı Türkler'den söz ederken, *"hemcinslerimiz, soyumuz*

446. Levent (1969), s: 114 v. d., 118, 143 v. d., 146 v. d.

(ecdadımız)"; Türkçe'den söz ederken *"ulusal dilimiz/lisan-ı millimiz"*; giderek *"ne Arabız ne Acem; Türkoğlu Türk'üz"* diyen Sami Bey'i doğallıkla Türk'ten başka bir topluma, etniğe, ulusa yıkmak düşünülemez. O, tüm ailesiyle birlikte Türk ulusunun bir bireyi ve aydınıdır.(447)

Şemsettin Sami Bey'in aile çevresi geniştir. Hepsi üst düzeyde eğitim almıştır. Bir bölümü Arnavut milliyetçisidirler. Çoğu entelektüeldir. Bu özelliklerin yanı sıra aile tümüyle Bektaşi'dir.

Bilindiği gibi Sami Bey'in babası Halit Bey, Fraşerli Dursun Bey'in oğludur. Ataları Berat'tan Fraşer'e gelip yerleşmişlerdir. Halit Bey'le Emine Hanım'ın altısı erkek sekiz çocukları vardır. Konumuz açısından önemlileri şunlardır:

Abdül Bey: Sami Bey'in en büyük ağabeyidir. Babalarının ölümünden sonra, tüm kardeşlerini o büyütmüş ve yetiştirmiştir. İltizam işleriyle uğraşmaktadır. Arnavut milliyetçisi olarak bilinir.

1877 Rus savaşı sırasında Rumeli topraklarımızın parçalanarak Balkanlı devletlerce paylaşılmasına karşı çıkmıştır. Çete oluşturarak Yunanlılarla çarpışmış, Yanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na kalmasını sağlamıştır. ***"Berlin Kongresi"***nin (1878) Osmanlı'dan kopardığı Balkan topraklarının bir bölümünün Türkiye'ye bırakılmasını başarmıştır.

Bu tür aktif faaliyetlerinden kuşkulanan Abdülhamit Abdül Bey'i yakalatarak İstanbul'a getirtmiş ve ömür boyu kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. Ancak beş yıl sonra Gazi Osman Paşa'nın aracılığıyla kurtulur. İstanbul'da Belediye Meclis Üyeliği'ne getirilir. 11 Ekim 1892'de ölür. Me-

447. Bkz: Levent (1969), s: 149 v. d.

zarı, Merdivenköyü'ndedir. Bektaşilik yanıyla da bilinmektedir.(448)

Naim Bey: Sami Bey'in ağabeyidir. Arnavut milliyetçisidir. Maarif Bakanlığı (Nezareti) Encümen-i Teftiş ve Muayene Başkanlığı'nda bulunmuştur. Siyasetle uğraşmıştır. Arnavutça şiirleri vardır. 1900 yılında ölmüştür.(449) Bektaşi inanç ve adetlerini konu olan Arnavutça bir kitap yazmıştır.(450)

Mithat Bey: Abdül Bey ile Belkıs Hanım'ın, yani Sami Bey'in üvey oğludur. Babası gibi koyu bir Arnavut milliyetçisidir. Tiran'da kitapçılık yaptıktan sonra Amerika'ya gitmiş ve 1940 yılında orada ölmüştür.(451)

Mithat Bey, Bektaşilik yolunda herhangi birinden el almamış olmasına karşın, aileden gelen gelenek nedeniyle Bektaşi'dir ve kendini bu inancın bir bağlısı olarak görmüştür.(452)

Ali Sami Yen: Şemsettin Sami Bey'in Emine Veliye Hanım'dan doğan çocuklarındandır. Ali Sami Bey, Türk sporuna önemli hizmetlerde bulunmuş eski sporcularımızdandır.

İstanbul Mecidiyeköy'deki ***"Ali Sami Yen"*** stadyumu onun adına yapılmıştır. Tekel Genel Müdürlüğü de yapmış, 1952 yılında ölmüştür.(453)

448. Levent (1969), s: 45 v. d.; Noyan (1987), s; 380.
449. Levent (1969), s: 46 v. d.
450. Birge (1991), s: 192.
451.Levent (1969), s: 48.
452. Hasluck (Koca-Erginsoy) (1991), s: 63; Hasluck (Demirel) (1995), s: 65; Haslok (R. Hulisi-Akarsu), s: 19.
453. Levent (1969), s: 47

Reşit Bey: Şemsettin Sami Bey'in damadıdır. Kızı Samiye Hanım'la 1902'de evlenmiştir. Reşit Bey, 1919-1922 yılları arasında İstanbul Hükümetlerinde görev almıştır. Tevfik Paşa kabinesinde Maliye, Maarif, İaşe, Nafıa ve Evkaf Nazırlıkları yapmıştır. 1922-1949 yılları arasında ise Galatasaray Lisesi'nde tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1951'de ölmüştür.(454)

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA:

Ali Paşa, Kütahya Mevlevihanesine bağlı Nazif adlı bir dervişin soyundan gelir. Nazif, Kütahya'dan Rumeli'ne göçmüştür. Büyükbabası Tepedelen müteselliimi Muhtar Bey'dir. Babası, uzun uğraşlardan sonra Tepedelen müteselliimliğini edinmiş Veli Paşa'dır.

Ali Paşa 1744'de doğmuştur. Annesi Esmihan Hanım, maceralı bir yaşam içinde, çete vuruşmaları arasında oğlunu yetiştirir. İhtiraslı bir kadındır. Yetiştiği ortam ve annesinin ihtirasları Ali Paşa'nın yaşamını belirler. Bu etkiden ömür boyu kurtulamaz.

Ali Paşa, 1784'de Delvine mutasarrıfı olur. Bir yıl sonra, Yanya mutasarrıflığına atanır. Bu görevine ek olarak Tırhola mutasarrıflığı ile derbendler başbuğluğu verilir. Çete ayaklanmalarını bastırarak düzeni sağlar ve Osmanlı yönetimi açısından etkinliğini kanıtlar. Bölgede kendi adına etkinlik sağlar.

Savaşlarda Osmanlı Devleti'ne yararlılık göstermesi, onun bu merkezin iradesi dışındaki davranışlarına gözyumulmasına neden olur. Oğulları Muhtar ve Veli Beylere de üst düzeyli görevler verilir. 1802'de dağlı eşkıyanın ve özellikle Pazvandoğlu Ayaklanması'nın bastırılması için düzen-

454. Levent (1969), s: 47

lenen birliklerin seraskerliğine ve Rumeli valiliğine getirilir. Özellikle, Arnavutluk'taki Toskalılar onun buyruğundadır. Onunla birlikte hareket etmektedirler.

Ali Paşa, bütün olasılıkları gözönüne alarak Fransa ve İngiltere ile diplomatik ilişkiler yürütür. Bu devletlere temsilcilerini gönderir. Parga, Ergiri ve Gegalık'ı alması, buralarda kendi adına bir devlet egemenliği kurması siyasi muhalifleriyle mücadeleyi kızıştırır. Özellikle, İbrahim Paşa ve Yeniçeri-Bektaşi düşmanı Halet Efendi ile kıyasıya bir siyasi ve askeri mücadele sürdürür. Draç, Tiran, Peklin, Ohri ve Elbasan sancak ve yörelerini alarak egemenlik alanını genişletir ve bir devlet ülkesi kadar toprak edinir.

Bu durum, Osmanlı Hükümeti'nin Ali Paşa'ya olan kuşkularını daha da arttırır. Kendisinin ve oğullarının elindeki görevlerin bir bölümü alınır. Üzerine asker gönderilir.

Ali Paşa bütün bunlar üzerine 1820'lerde İngiliz ve Fransızlar'dan aldığı yardımla Yanya'yı güçlendirir. Mora, Adalar, Sırbistan, Eflak ve Boğdan'da genel bir ayaklanma başlatır. Rumların da desteğini alır. Yanya'da bir genel toplantı düzenler.

Osmanlı yönetimi, bunlar üzerine Ali Paşa'yı valilikten uzaklaştırır. Oğul ve torunlarının da rütbelerini alarak görevlerine son verir. Tüm aileyi, Tepedelen'de zorunlu oturuma çarptırır. Ali Paşa'nın egemenliğindeki topraklara saldırı düzenlenir. Bu yerler, teker teker Osmanlı merkezi güçlerinin eline geçer.

Ali Paşa, Yanya'ya çekilip savunmaya geçer. Savunma, iki yıl kadar sürer. Oğulları ve torunları Osmanlı güçlerine teslim olurlar. Bir manastıra çekilen Ali Paşa, Hurşit Paşa'dan İstanbul'la ilişkilerinden aracı olmasını ister. Halit Efendi, buna izin vermez. Aldatılmak istendiğini

gören Ali Paşa, 1822'de vuruşarak ölür. Kendisinin ve idam edilmiş çocuklarının başları İstanbul'a gönderilir.

Ali Paşa, XIX. yüzyılın önemli simalarından biridir. Zeki ve cesurdur. Balkan yarımadasının güneyinde devlet kurmaya girişmiş, önemli ölçüde başarılı olmuştur. *"Topçu"* adıyla düzenli bir askeri birlik kurmuş, küçük bir donanma hazırlamıştır.

Çevresine değişik etniklerden, kültürlerden ve inançlardan topluluklar toparlayarak küçük çapta bir hükümet kurmuştur. Büyük bir servet edinmiş, köyler-çiftlikler kurmuş, saraylar yaptırmıştır. Batı ve doğuda ün kazanmıştır. İhtiraslı ve intikamcı biri olduğundan, çokça düşman kazanmış, bu durum onun Osmanlı merkezi yönetiminin düşmanlığını üzerine çekmesine neden olmuş ve sonunu hazırlamıştır.(455)

1789'dan 1822'ye kadar Arnavutluk'u tam bağımsızca yöneten Epir veziri Tepedelenli Ali Paşa Bektaşi'dir. Egemen olduğu topraklarda Bektaşiliğin yayılmasını sağlamış, kendi gücünü de bu kesimden almıştır. Tarikatsal, siyasal ve toplumsal örgütlenmeyi Bektaşi Tarikatı bağlıları ve Bektaşi dergâhları yoluyla yapmıştır. Dergâhlar, o toprakların Türk kalması ve Türkleşmesi konusunda bir kilit görevi yapmışlardır. Ali Paşa bir Bektaşi babası olan Şemimi Baba'dan *"nasip"* alarak tarikata girmiştir. Şemimi Baba'ya, Kuruje (Akçahisar)'de bir dergâh kurmuştur. Şemimi Baba ve diğerleri On İki İmamcı anlayışta Alevi-Bektaşiliği bölgede yaymışlardır. Ali Paşa, bölgede Bektaşi Tarikatı'nın halk tarafından bilinen bir üyesidir.(456)

455. Geniş bilgi için bkz: Tarih-i Cevdet(1993), C: VI, s: 2673 v. d, 2679 v. d., 2697 v. d., 2715 v. d., 2720 v. d., 2765 v. d., 2844 v. d.; M. C. Baysun- "Tepedelenli Ali Paşa", İsl. Ans., C: I, s: 343-348 arası

456. Bkz: Birge (1991), s: 83; Noyan (1987), s: 380 v. d.

Arnavutluk, Yanya ve Teselya'da Bektaşilik egemen inançtır. Özellikle güney Arnavutluk, yani Toska bölgesi tümüyle Bektaşi'dir. Bu durumun, Ali Paşa yönetiminin etkinliğinin bir sonucu olduğunu bütün kanıtlar gösterir. Halkın da bu yörelerde inceleme gezisi yapan Hasluck'a verdikleri bilgiye göre; çoğu, 1826'da yıkılan Bektaşi dergâhları Ali Paşa tarafından kurulmuştur.

Günümüz Bektaşiliğinin en büyük kalesi Arnavutluk'tur. Güney Arnavutluk'un Müslüman nüfusunun onda dokuzu, kuzeyde Kega bölgesindeyse onda biri Bektaşi'dir.

Bu durum Ali Paşa'nın ürünüdür. Koniçe ve Fraşeri'deki önemli tekkelerin tümünü Ali Paşa kurdurmuştur. Malakastra'nın bir Bektaşi merkezi haline gelmesi Ali Paşa sayesindedir. Bektaşiliğin Ergiri'yi merkez edinmesi de yine Ali Paşa'nın katkısıyla olur. Ali Paşa, egemen olduğu Balkan topraklarını Bektaşi dergâhı ağıyla örer.(457)

Arnavutluk ve Balkanlar'da Bektaşiliğin yayılması Tepedelenli Ali Paşa'nın misyoner dervişlere verdiği destekle sağlanır. Ali Paşa'nın etkisinde kalan Rumeli ve Arnavutluk'un diğer yöneticileri de Bektaşilik'le ilişkiye girmiş, benimsemiş, desteklemiş ve yayılmasına yardımcı olmuşlardır.

Bektaşi-Müslüman olan Arnavutlar, din değiştirmiş Hıristiyanlar'dan oluşmaktadır. Epir'deki durum da aynıdır. Hıristiyan iken Müslümanlığa geçmiş ve Bektaşi olmuşlardır. Buralar, Ali Paşa'nın devlet kurmaya çalıştığı bölgelerdir. Dolayısıyla buralardaki Müslümanlaşma ve Bektaşileşme Ali Paşa'nın çabalarının sonucudur.

Kendi bölgesi Yanya ve Kroya'daki Bektaşi gücü de,

457. Haslucuk (Koca-Erginsoy) (1991), s: 31- 36; Hasluck (Demirel) (1995), s: 40-59arası; Haslok (Ragıp Hulisi- Akarsu), s: 25- 43 arası.

Ali Paşa'nın sayesindedir. İşkodro ve Epir'deki Müslümanlığa geçiş yine Ali Paşa-Bektaşi işbirliğinin sonucudur. Ali Paşa'nın temel gücü Bektaşi toplumudur.

Ali Paşa tarikat-dervişlik geleneğine sahip bir aileden gelmektedir. Babasının derviş olduğu söylenilmektedir. Kendisi de dervişlere içten inanmaktadır. İnançlı biridir. Yaşı ilerledikçe derviş tarikatlarına, özellikle Bektaşiliğe bağlılığı daha da artmıştır.

Bektaşi Tarikatı'nın hoşgörüsel yanıyla potansiyel siyasal gücü onun için önemsenecek bir niteliktir. Giderek tarikat ve dergâhlarla yardımlaşmaya ve siyasal birliğe dayanan bir ilişki gelişmiştir. Sarayında, pek çok dervişi ağırlamaktadır. Üzerinde *"el aldığı"* ünlü Buharalı Şeyh Şemimi'nin büyük etkisi vardır. Dergâhlara vakıflar vermiştir.

Zaman zaman özel bağışlarla da dergâh ve dervişlere yardımda bulunmuştur. Derviş ve babalar arasında diplomatik görevler verdikleri de vardır. Bu durum, bir siyaset ve yönetim adamı olan Ali Paşa'nın işinin bir gereğidir. Bu nedenle Bektaşiler ve dergâhlarla bağlantısı inanç boyutuyla da yürütülmüştür.

Araştırmacılar ve gözlemciler, Ali Paşa'nın *"Bektaşi olmakla övündüğünü"* söylerler. Ali Paşa'nın XX. yüzyılın başlarına kadar korunan Yanya'daki mezar taşında tarikatın *"oniki dilimli tac"*ı bulunmaktadır. Oğullarından Muhtar Paşa da kendisini açıkça *"Şii/Alevi"* ilan etmiştir.

Ali Paşa, Hıristiyanları ürkütmekten kaçınmıştır. Sorun yaşamamaları için onlarla uzlaşmıştır. Dinsel geleneklerine izin vermiştir. Pek çok Hıristiyan kilisesi onun izniyle yapılmıştır. Rum kökenli eşi için sarayında küçük bir Ortodoks kilisesi kurdurduğu bilinmektedir. Zatın egemen olduğu tüm yöreleri, Bektaşi tekkeleriyle donatmıştır. Buna

karşın, hiçbir cami yaptırmadığı da bilinmektedir.

XV. yüzyılda yaşanılan Şeyh Bedrettin Ayaklanması Balkanlar'daki tüm toplumsal, siyasal ve dinsel hareketlere sinmiştir. Balkanlar'daki bütün hareketlerde az çok Bedrettin olayının etkisi görülür.

Teselya, Yanya ve Arnavutluk'taki Bektaşi Tarikatı'nın yapılanmasında ve topluma önderlik etmesinde Bedrettin'in öğretileri ve hareketin o günlere kadar kalan yankıları bir ölçüye de etkili olmuştur. Bölgedeki bu temelden örgütleniş Tepedelenli Ali Paşa'ca siyasal amaçlar için kullanılmıştır. Bölgedeki toplumsal, siyasal, dinsel ve kurumsal yapılanış Ali Paşa-Bektaşi Tarikatı işbirliğinin ürünüdür.(458)

MAHMUT NEDİM PAŞA:

Mahmut Nedim Paşa, 1828'de İstanbul'da doğmuştur. Bağdat Valisi Vezir Mehmet Necip Paşa'nın oğludur. Sadaret mektupçuluğu kalemiyle memurluğa girmiştir. Trablusgarp valiliği yapar. 1867'de Bahriye Nazırlığı'na, 1871'de de sadrazamlığa getirilir.

Rus elçisi İgnaitef'in danışmanlığını yapmıştır. Bu yakınlığı nedeniyle "Rus yanlısı" olarak tanınmıştır. 1872'de Bektaşi olan Sultan Abdülaziz tarafından görevinden alınır. Bu ara, Şûrayı Devlet Başkanlığı yapar. 1875'de yeniden sadrazamlığa getirilir. Dönemi, dış siyasal olaylarla geçer.

Sultan Abdülaziz, 1875'de ikinci kez görevinden alarak Çeşme'ye sürer. II. Abdülhamit döneminde Musul Valisi, daha sonra İçişleri Bakanı olur. Bektaşi olan Mithat Paşa'yı yargılayan ve Kanuni Esasi'yi değiştiren kurullarda yer alır.

458. Bkz: Hasluck (Demirel) (1995), s: 40 v. d, 91 v. d, 104 v. d, 162, 178, 186, 195.

Mahmut Nedim Paşa'nın ilginç bir kişiliği vardır. Dönek biridir. Düşüncelerinde ve inanç eğiliminde olan kimselere hainlik edebilmiştir. Mahmut Nedim Paşa Bektaşidir. Sadrazamlığı döneminde Şeyhülislamlığa Bektaşi birini getirmiştir. Bu durum eleştiri konusu olmuş, her ikisi de *"rafizi", "kızılbaş"* ve *"mülhid"*likle suçlanmışlardır. Bilinçli bir mason tasfiyesi yapmıştır.

Kendisi Bektaşi olmasına karşın; aydın, mason ve Bektaşi kıyımına girişerek oportünist bir kişilik sergilemesi, onun "sultanın isteklerini gözü kapalı yerine getirerek makamını koruma" kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerle Yeni Osmanlıların yoğun eleştirisine uğramıştır. (459)

KAYMAKAM AHMET BEY:

Ahmet Bey, Trablusgarp muhasebecisi Hafız Hilmi Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Askeri rüştiyeden sonra Askeri Baytar okulunu bitirmiştir. Birçok tarikata girmiş, ama kuşkularından kurtulamamıştır.

Merdivenköy-Şahkulu Dergâhı postnişini Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'ya *"intisap ederek"* Bektaşi olmuştur. Selanik'te iken taburunun binbaşısı Mahmut Bey aracılığı ile *"Seyyid halifelerden"* Doyranlı İbrahim Efendi ile görüşmüş, sonunda üçüncü dönem Melamiliğin kurucusu Muhammed Nur'a bağlanmış ve ondan *"halifelik"* sanı almıştır.

Ahmet Bey, siyasetle de iç içe olmuştur. İttihat ve Terakki'ye ters düşmüş, bu nedenle Sivas'a sürülmüştür. Mütareke döneminde İstanbul'a dönerek Hürriyet ve Hilafçıların yanında yer almıştır. Sonunda Hicaz'a, oradan da Şerif Hüseyin'lerle birlikte Kıbrıs'a kaçmış, 1925 yılında Kıb-

459. Bkz. O. Kologlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991), s: 100 v. d., 220.

rıs'ta ölmüştür.[460]

ABDÜLHAK HAMİT TARHAN:

Abdülhak Hamit, 1852'de İstanbul'da doğmuştur. Tarihçi Hayrullah Efendi'nin oğludur. 1865'de Babıâli tercüme odasına girerek memurluğa başlamıştır. Paris sefaretindeki görevi sırasında Fransız edebiyatını incelemiştir. Poti, Golos ve Bombay konsoloslukları yapmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra Bürüksel sefiri olmuştur. 1918'de Ayan Meclisi üyesi, 1928'de ise İstanbul milletvekilliği yapmıştır. 1937'de ölmüştür.

Abdülhak Hamit, şiire batılı bir anlayışla nazım yeniliklerini getiren ilk şairdir. Tanzimat'la didaktisizme yönelen Türk şiirine gündelik yaşam, aşk, doğa, yurt ve ulus sevgisi, ölüm ve doğa ötesi konular onunla girer. Şiirde kendisine özgü bir dil kullanır. Türk edebiyatına birçok ürün kazandırmıştır.

Abdülhak Hamit; Osmanlı'nın son döneminde yetişen ünlü, özellikle edebiyat alanında etkin, Bektaşilik inancında ve Bektaşi-mason olan bir aydınımızdır.[461]

ŞANİZADE MUHAMMED ATAULLAH EFENDİ:

Ataullah Efendi, Türk bilginidir. 1771'de İstanbul'da doğmuştur. Süleymaniye Medresesinde tıp, mühendishanede matematik, astroni ve astroloji eğitimi alır. 1785 yılında müderris olarak ve *"ilmiye mesleği"*ne girmiş olur. 18-20'de vakanisvüsliğe atanır. II. Mahmut'un buyruğuyla, 18-08 sonrası olayların tarihini yazar. Dört ciltlik ***"Tarih-i Şanizade"*** böylece yazılmış olur.

460. Bkz: Gölpınarlı (1992), s: 325.
461. Melikoff (1993), s: 233; Melikoff (1998), s: 305.

Ataullah Efendi, sadece bir hekim değil, aynı zamanda ansiklopedik bir bilgindir. Tıp eserlerinin yanı sıra aritmetik, cebir, geometri, tarih ve askerliğe ilişkin değerli yapıtlar üretmiştir.

Şanizade döneminin en değerli hekimidir. Böyle olmasına karşın, bir türlü hekimbaşılığa getirilmez. Bektaşiliğe düşman ve aynı zamanda II. Mahmut üzerinde oldukça etkin olan devlet adamlarından Halet Efendi onun yükselmesini önlemektedir. Hatta vakanivüstlükten de uzaklaştırılır. Bu nedenle tarihi, 1821'lerin sonlarına kadarki olayları kapsar. Geri kalan beş yıllık olayların nüsvettelerini yerine vakanüvistliğe getirilen Esat Efendi'ye devreder.

Şanizade Arapça, Farsça, Fransızca ve Latince bilen, Avrupa'daki ünlü tıp kitaplarını Türkçe'ye çeviren, kendisi de dönemine göre oldukça ileri düzeyde tıp kitapları yazan bir bilgindir. Çiçek aşısının ülkeye sokulmasına önderlik etmiştir. Çağdaş tıbba açık biridir. Eski tıpla yeni tıp arasında zincirin bir halkası olma durumunu aşarak, doğrudan yeni ve çağdaş tıbba geçmiştir.

Ataullah Efendi'nin bilimsel yanının ötesinde, sanatsal yanı da vardır. Musikiye, resime ve şiire önem vermiş bir sanatçıdır. Şiirde *"Ata"* mahlasını kullanmıştır. ***"Divançe"*** adıyla bir şiir kitabı vardır.

Türkiye'de ilk kez *"meşveret"* (danışma/meclis) kurumunu tartışmaya açarak, demokrasi düşüncesinin doğmasına öncülük etmiştir. Ataullah Efendi, aydın ve bilginlerden İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında kurulan ***"Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi"*** üyesidir. Özgür ve bağımsız düşünceli bilim, sanat adamları ve düşünürler bu derneğin üyeleridirler. Ataullah Efendi, bu derneğe gelen öğrencilere fen dersleri verir.

1826 Yeniçeri ve Bektaşi kırımı sırasında Ataullah Efendi'nin Bektaşiliği ve derneğin niteliği dikkat çeker. Kendilerini çağdaş ve özgür düşünce ile Bektaşiliğe düşmanlığa endekslenmiş çevreler dernek ve bu bilim adamı hakkında padişahı kuşkulandırırlar.

Oysa bu dernek; yalnızca felsefe, şiir, edebiyat ve çağdaş bilimle uğraşan bir kuruluştur. Ataullah Efendi'nin Bektaşiliği suç gösterilir. II. Mahmut döneminde, Bektaşilerin en ünlülerinden olması nedeniyle padişah iradesiyle 1826 yılında İzmir'in Tire ilçesine sürgün edilir.

Bir bilim ve düşünce adamına bu yapılanın fazla olduğu düşüncesi ile kimi çevreler aracı olarak padişahtan bağışlanmasını isterler. Bağışlanır. Bağışlandığını bildiren padişah fermanının kendisine ulaştırıldığında, Ataullah Efendi bunu, "öldürülmesine ilişkin ferman" sanır ve 1826 yılında "beyin sektesi"nden ölür.(462)

HOCA TAHSİN EFENDİ:

Tahsin Efendi 1812'de doğmuş, 1880'de ölmüştür. Osmanlı bilim ve düşün adamıdır. Darülfünun (üniversite) müdürlüğü (rektörlüğü) yapmıştır. İlk eğitimini, Filat'ta yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek medrese eğitimini tamamlamış ve "icazet" almıştır. Reşit Paşa kendisini tanımış, beğenmiş ve Paris'e göndermiştir. Orada ***"Mekteb-i Osmani"*** öğrencilerine Arapça ve din dersleri vermiş, aynı zamanda sefaret imamlığı yapmıştır. Aynı yıllarda fizik, kimya gibi doğal bilimleri öğrenmiş, özellikle matematik ve astronomiye büyük ilgi duymuştur.

1868'de Fuat Paşa'nın cenazesiyle birlikte yurda döner.

462. Bkz: Mehmet Daniş Bey- Şamil Mutlu (Haz.) (1994), s: 78; A. Adnan Adıvar - Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabesi, İst. 1970, s: 133; Lewis (1984), s: 74, 86.

Darülfünun'a müdür olur. Cemalettin Afgani ile birlikte konferanslar verir. Halka açık fizik deneyleri yapar. Bu tür deneyler yapması, Şii kökenli Afgani'ye konferanslar verdirmesi, hatta Darülfünun'un açılış konuşmasını ona yaptırması ve Bektaşi olması nedeniyle ulema tarafından tepkiyle karşılanır. 1872'lerde Darulfünun da kapatılır. Türkiye'de Batı tarzında ilk psikoloji kitabını Hoca Tahsin Efendi yazar.(463)

Hoca Tahsin Efendi medrese eğitimli olmasına karşın, Bektaşi'dir. Dogmalara karşı düşünce özgürlüğüne dönük *"materyalist felsefe eğilimli"* bir Bektaşi'dir. Politikaya doğrudan girmez. Ama, inandığı kendine özgü şeyler vardır.

İslam ülkelerinin kalkınabilmeleri için; din dogmalarından kafalarını temizlemelerini, eğitim yoluyla çağdaş fen ve teknikleri benimsemelerini, bu yolla kafalarını aydınlatmalarını tek yol olarak görür. Şii Cemalettin Afgani'ye önem vermesi, özellikle Darülfünun açılış konuşmasını ona yaptırması hem kendinin, hen de Darülfünun'un sonu olur.

Tutucu şeriatçı kesim ve bunların başı *"büyük yalancı"* olarak ünlenen *"sofu"* Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi, bir *"fenler evi"* olarak açılan Darülfünun'a, bu kurumun *"panteist materyalist"* ve aynı zamanda Bektaşi olan müdürüne dayanamazlar. Üniversite kapatılır, müdür Hoca Tahsin Efendi açıkta kalır. Bu çevrelerin sabır gösteremeyişlerinin en büyük nedeni Tahsin Efendi'nin Batı düşünceli bir Bektaşi olmasındandır.(464)

463. Ülken (1966), c: I, s: 298-305 arası.
464. Bkz: Berkes (1973), s: 210 v d., 517.

SAMİH RIFAT BEY:

1874'de İstanbul'da doğmuştur. Şairdir. Rüştiye öğretimi görmüştür. Farsça, Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Memurlukla hayata başlamıştır. Bir süre edebiyat öğretmenliği yapmıştır.

II. Meşrutiyet'le idari görevlere getirilmiştir. Çanakkale mutasarrıflığından sonra, 1912'de Konya, 1913'de Trabzon valilikleri yapmıştır. Bir ara İçişleri Bakanlığı'nda müsteşar olmuştur.

Milli Mücadele'nin başlarında Anadolu'ya geçmiş, ulusal harekete katılmış, *"halk hatibi"* olarak çalışmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nda ilkin telif ve tercüme üyeliği, sonra da müsteşarlık yapmıştır.

T.B.M.Meclisi'ne Çanakkale milletvekili olarak girmiş ve 1932'de ölünceye dek bu ilin milletvekili olarak kalmıştır.

Ayrıca Türk dil kurultaylarına katılmış, Türk Dil Kurumu başkanlığı, Türk Tarih Kurumu'nun da üyeliğini yapmıştır. Birçok dergi ve gazetede yazmış, Servet-i Fünuncular a karşı olmuş; arı Türkçe'yi savunarak ulusal bilincin uyanmasına çalışmıştır.

Samih Rıfat Bey Bektaşidir. Karaağaç dergahı postnişini Hüseyin Zeki Baba'dan *"nasib almış"*, *"yola girmiş"* tır. *"Yaslı gittim şen geldim/Aç koynunu ben geldim"* şiiri bir Bektaşi *"mihman türküsü"*dür. Cumhuriyetin yapılanmasına yönelik yazılmıştır. Ayrıca Alevi-Bektaşiliğini yansıtan ve Ehl-i Beyt sevgisini dile getiren nefesleri vardır. Birkaç örnek:(465)

465. Samih Rıfat Bey'in Bektaşiliği ve nefeslerinden örnekler için bkz. Noyan (1987), s: 347 v. d., 386; Koca (1990), s: 320, 724, 734 v. d.; Yaman (1993), s: 37.

Kabul Etsin Erenler Kul Oldum Murtaza'ya

Ezelden aşıkım ben Muhammed Mustafa'ya
Feda olsun hayatım bütün Al-i âbâ'ya
Acır bi-şübhe onlar bu rûh-u bi-nevâ'ya
Kabul etsin erenler kul oldum Murtaza'ya

Ne sabrım kaldı artık, ne ârâm-ü karârım
Hüseyn'in âteşiyle yanar kalb-i nizarım
Tutar eflaki her şeb figaan-ü âh-ü zârım
Revândır seyl-i eşkim fezâ-yı Kerbelâ'ya

Gehi isyân edersem ne var savm-u salâtı?
Unuttum Ehl-i beyt'in gamından kainatı
Olur elbet müsâdif nigah-ı iltifâtı
Ali'nin ruz-u mahşer hazin bir âşinâ'ya

O müminlerle zâhid sen ol Cennet'te hemdem
Ki nesl-i Mustafa'yı kılar pâmal-ı mâtem.
Kolunda hırz-ı yâsin, dilinde ismi-l a'zam
Salar fiğ-i adavet sudûr-u "Heleta"ya.

*Budur **Samih** niyazım erenler serverinden*
Bana bir cura sunsun şarab-ı kevser'inden
Görüb resm-i sülükü Horasan erlerinden
Refik oldum hakikat yolunda evliyaya.

(...)

Ali'den Mürüvvet, Ali'den Kerem...

Nedir sende ey dil bu dağ-ı elem?
Günûn ehli çekmez felekten sitem
Mededhâh olanlar görür dembedem
Ali'den mürüvvet, Ali'den kerem...

Ali'dir vasiy-yi Resûl-u Hudâ
Anındır inâyet, anındır ata
Olan bârigâh-ı Ali'den cüda
Çeker tâ-be-mahşer azâb-u nedem

(...)

Yalandır bu varlık, bu sahn-ı şühûd
Muhammed Ali var cihan bivücûd
Ne lâzım taharr-i bûd-u nâbûd
Getir sâkiyâ sen hemân câm-ı cem.

(...)

Ne mümkün sevmemek Sâmih Hüseyn'i?
Kabul eyler mi insan böyle şeyni?
Rasûl-i Kibriyâ'nın nûr-u ayni
Muazzezdir benimçün Enbiyâ'dan.

Samih Rıfat'lar ailecek Bektaşidirler. Babası Ali Rıfat Bey, küçük kardeşi Cevat Rıfat (Atılhan), oğlu ünlü şair ve oyun yazarı Oktay Rıfat hem alanlarında ünlenmiş, Türkiye'nin entelektüel yaşamına katkı vermiş, hem de inançlarında ürün vermiş, çaba göstermişlerdir.

Macar Ali Rıfat Bey; 1848 Macar devriminde Türkiye'ye sığınmış, İslamlığı benimsemiş, Çamlıca Bektaşi dergâhına *"muhib olmuş"*tur. Türkiye'nin ilk operası ***"Bülbül"*** Ali Rıfat Bey'indir. Bektaşi dinsel töreni olan *"Cem ayini"*-ne batı müziğini Ali Rıfat Bey sokmuştur.

Samih Rıfat Bey'in küçük kardeşi Cevat Rıfat (Atılhan) Bey subay, siyasetçi ve gazeteci olarak ünlenmiştir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın da aynı zamanda yeğenidir. Tanınmış bir ailenin çocuğu olduğu için Harp Okulu'ndan sonra generallerin yanında karargâh subaylığı yapmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Mersinli Cemal Paşa'nın emir subayıdır. Mütareke'nin başlarında Zonguldak-Bartın hattında düşman güçlerinin karaya çıkmasını önlemiştir. 1919'da bu yörede *"halk hükümeti kurmuş, onun devlet başkanlığını ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığı'nı yürütmüş"*tür. Çaycuma'da bu hükümetin yayın organı olarak ***"İnkılap"*** adıyla bir gazete yayınlamıştır.

Askeri birlikleriyle Batı Cephesi'ne katılır. Böylece hükümeti tarihe karışır. Daha sonraları, İzmir'de ***"İnkılap"*** dergisini çıkarır. Bu dergi, İstanbul'da ***"Milli İnkılâp"***a dönüşür. Bir maneviyatçı sosyalist parti olan ***"Türk Muhafazakar Partisi"***ni kurar.(466)

466. Anılara dayanan geniş açıklamalar için bkz. Abidin Nesimi (1997), s: 126 v. d, 235 v. d.

MUALLİM (ÖMER) NACİ:

1850'de İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı *"Ömer"*dir. Bektaşiliğe geçişi nedeniyle bu adını bırakarak *"kurtulan"* anlamına gelen *"Naci"* adını almıştır. Babasının ölümü üzerine annesiyle Varna'ya göçerek yerleşmişlerdir. Hocalardan Arapça, Fransızca, hat ve edebiyat dersleri almıştır. İyi bir şairliğinin yanı sıra, iyi bir hattat, sülüs ve nesih yazıda ustadır.

1867'de Varna rüştiyesinde öğretmenlikle yaşama başlamıştır. Sonra mutasarrıflıklar yapmıştır. Said Paşa'nın özel katibi olmuştur. Onunla birlikte görev nedeniyle birçok yere gider. Said Paşa'nın 1882'de Dışişleri Bakanı olmasıyla, Muallim Naci de Dışişlerine geçer. Bir süre sonra asıl eğilim duyduğu işleri yapmaya başlar.

Ahmet Mithat Efendi'nin ***"Tercüman-ı Hakikat"*** gazetesinin edebiyat bölümlerini yönetir. Buradan ayrılınca Galatasaray Lisesi ile Hukuk Mektebi'nde edebiyat öğretmenliği yapar. 1891'de Osmanlı Devleti'nin resmi tarihçiliği göreviyle onurlandırılır ve II. Abdülhamit'in vakanivüstü olur. 1892 yılında ölür. Çok ürün veren bir şairdir.(467)

Muallim Naci, bir Bektaşi şairidir. 1887 yılında Rumeli Hisarı Bektaşi dergahında *"el alarak"* tarikata girmiştir.(468) Hz. Ali'nin özlü sözlerini derleyen ***"Emsâl-i Ali"*** adıyla bir kitap yayınlamıştır.(469) Bu, onun Hz. Ali'ye bağlılığının bir sonucudur.

Ehl-i Beyt aşığıdır. Ehl-i Beyt'e bağlılığını ve bu alandaki coşkusunu dile getiren şiirler yazmıştır. *"Peygamber soyuna bağlan ki seni bereketle doyursun. Çünkü Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'den oluşan Âl-i*

467. Bkz. Noyan (1987), s: 385; Mehmet Tahir Efendi (1972), C: II, s: 234 v. d.
468. Bkz. Koca (1990), s: 686 v. d.
469. Bursalı Mehmet Tahir Efendi (1972), c: II, s: 236.

Abâ'ya Hz. Ali bir bağış denizidir" anlamına gelen şu dizeler onundur:

Bende-i Âl-i Abâ ol kim eder Sirâb-ı feyz
Bende-i Âl-i Abâ'ya bahr-i insandır Ali

AHMET RASİM BEY:

1864-1932 yılları arasında yaşamıştır. Yazardır. Halka inmiş biridir. Yapıtları halen zevkle okunur. Darülşafaka'yı bitirmiştir. Gazetecilik yapmıştır. Tarihçi, şair ve müzisyen yanı da vardır. Popüler halk tarihçisidir. 1927'de İstanbul milletvekili olmuştur. Bektaşidir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da gördüğü zulmü çağrıştırması için oğlunun adını *"Mazlum Can"* koymuştur.(470)

BATRAKÇIZADE CAVİT (AKER) BEY:

1889'da Muğla'da doğmuştur. Jandarma subayıdır. Muğla'da, gazetecilik ve yazarlık yapmıştır. Şiirleri de vardır. Muğla'nın Milli Mücadele Tarihini yazmıştır. Karaağaç dergâhı postnişini Hüseyin Zeki Baba'dan *"nasip"* alarak Bektaşi Tarikatı'na girmiştir. 1961'de Aydın'da ölmüştür.(471)

HERSEKLİ ARİF HİKMET BEY:

Divan sahibi bir şairdir. Hersek valisi Zülfikar Nafiz Paşa'nın oğludur. 1839'da Mostar'da doğmuştur. Halk arasında bulunmayı seven biridir. Bektaşi şairlerden Namık Kemal, Ziya Paşa ve Kâzım Paşa'larla evinde her Salı *"sohbet toplantıları"* düzenlemiştir.

Evinde arakiyesi başında, haydariyesi sırtında oturma-

470. Noyan (1987), s: 380.
471. Noyan (1987), s: 380.

sıyla ünlüdür. Önceleri Kadiriliğe eğilim duymuşsa da, sonradan gerçek çizgisini bulmuş Karaağaç'ta Hasib Baba Bektaşi dergâhına bağlanmıştır. 1903'de İstanbul'da ölmüştür. (472)

ZEYNEP KÂMİL HANIM:

Mehmet Ali Paşa'nın kızıdır. 1845 yılında Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa ile evlenir. *"Kadınların seçilmişi"* olarak anılır. Bektaşilik sohbetlerine açtığı konağı sonradan İstanbul Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi'nin binası olmuştur.

Birçok hayratı vardır. Bugün Üsküdar'da adını taşıyan bir hastane bulunmaktadır. Zeynep Kâmil Hanım, Seyit Battal Gazi dergâhı postnişini Pir Mehmet ile Şücaeddin Veli dergâhı postnişini Mehmet Şücaeddin Babaları İstanbul'a çağırır. Konağında ağırlar. Tarikat çevresinden çok insan bu sohbet toplantılarına katılır. Cem törenleri düzenlenir. Kendisi ve birçok kimse bu Cem ayinlerinde *"nasip"* alarak Bektaşilik yoluna girerler. Bu törenler sırasında Bektaşilik "nasib"i alanlardan biri de Genç Abdal'dır.(473)

SAİR EŞREF:

Türk şairi Mehmet Eşref Bey Arapça, Farsça, öğrenmiş, kaymakamlık ve vali muavinlikleri yapmıştır. 1846-1912 yılları arasında yaşamıştır. Yazdığı taşlamaları ve yergileri nedeniyle 1901'de tutuklanarak yedi ay hapsedilmiştir. 1902'de yurtdışına kaçmış; Paris ve İsviçre'de bir süre kaldıktan sonra Kıbrıs ve Mısır'da yaşamıştır.

472. Noyan (1987), s: 381.
473. Bkz. M. Tevfik Oytam - Bektaşiliğin İç Yüzü, Maarif Kitabevi Yay. İst. s: 17 v.d; Noyan (1987), s: 388.

II. Abdülhamit'in kişiliğini ve baskıcı yönetimini yererek eleştiren kitaplar yayınlamıştır. 1908 devriminden sonra İstanbul'a gelir ve ***"Eşref"*** adlı haftalık mizah dergisini çıkarır. Şiirleri, halkça benimsenmiştir.

İzmir'de Ruhi Bey Baba'dan *"nasip"* almış, Bektaşi yoluna girmiştir. Emevi halifesi Yezid'le Abdülhamit arasında bağıntı kurarak yazdığı şu dörtlüğü ve daha birçok şiirleri onun Bektaşiliğini yansıtır.(474)

Her iki hün-riz'in asrında döküldü gerçi kaan
Kapladı yer yer zemini Hûn-u mazlûm-u şehit
Bunda ısrâr eylerim Allah'a versem hesap
Bir Hamid'e denk olur ancak iki tane Yezit...

(...)

Süvâr olmuş idi Pirim bir zamanlar esb-i divara
O divâr-ı harâbın şimdi yolda taşı dolmuştur
Şaşırmıştır tarıykı tâşı gördükçe Yezidiyan
Anınçün senk-i ta'rize hedef Bektaşi olmuştur.

Dr. SADREDDİN HATTUZA:

Ankaralı'dır. Babası da Bektaşi'dir. Salman Cemali Baba'dan *"nasip"* almış, Bektaşi yoluna girmiştir. Yurtsever biridir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda hizmet etmiştir. Giresun kaymakamlığı sırasında Pontuscularla savaşmıştır. Kars milletvekilliği, İzmir-Aydın Parti Müfettişliği, Diyarbakır'da I. Umumi Müfettişlik'te Sağlık Müşavirliği yapmıştır. 1945'de ölmüştür.(475)

474. Noyan (1987), s: 345 v. d., 383; Noyan (2000), C: III, s: 138; Koca (1990), s: 782.
475. Noyan (1987), s: 384.

KÂZIM PAŞA:

1809'da Koniçe'de doğmuştur. Tanzimat dönemi şairlerindendir. İyi bir eğitim alarak devlet hizmetine girmiştir. Harp sınıfına geçerek Feriklik düzeyine kadar yükselmiştir. Bektaşi'dir. Ağıtları, Bektaşi edebiyatının eşsiz örnekleridir. Bu alanda, Kerbela olayını işleyen ***"Kerbela Mersiyesi"*** adlı eseri ünlüdür. Ayrıca, ***"Malalid-i Aşk"*** ile ***"Divan"***ı vardır. Aynı zamanda taşlamacıdır. 1889'da İstanbul'da ölmüştür.(476)

Dr. REFİK SAYDAM:

1882'de doğmuştur. 1903'de Askeri tıbbiyeden yüzbaşı olarak çıkar. Tıp fakültesinde iç hastalıkları laboratuarı şefi olur. Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarına askeri hekim olarak katılır. Üst düzeyli görevler yapar.

1927'de Türkiye Verem Savaş Derneği'ni kurar. 1932'de Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları profesörü olur. 1943-46 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde rektörlük yapar. Alanında birçok kitap yazar. Sağlık Bakanlığı ve Başbakanlık yapar. Adana'da Fevzi Baba'dan *"nasip"* alarak Bektaşi yoluna girer. Özel yaşamında ve devlet hizmetlerinde namusluluğu ve dürüstlüğü ön plana çıkarmış bir Bektaşi devlet adamıdır.(477)

Dr. ZİYAEDDİN (ERDOĞRU) BABA:

Yozgatlı ünlü Çapanoğulları ailesindendir. Hekimdir. Çok bilgili ve kültürlü biridir. Gençliğinde Şehzade Ziyaeddin Efendi'ye "müzik arkadaşı" olmuştur. Güzel nefesleri vardır.

476. Noyan (1987), s: 384.
477. Noyan (1987), s: 386.

Babası Necmi Bey de Bektaşi Babası'dır. Ziyaeddin Erdoğru Baba Kurtuluş Savaşı'nda yararlılıkları olmuş, M. Kemal'in dostluğunu kazanmıştır. 1958'de ölmüştür.(478)

İSMAİL HAKKI KURTCEBE NOYAN:

1888'de Sivas'ta doğmuş, 1951'de Ankara'da ölmüştür. 1909'da Harp Okulu'nu, 1920'de Harp Akademisi'ni bitirmiştir. I. Dünya Savaşı'na ve Süvari Kolordu Kurmay Başkanı olarak Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. 1946-1948 arası Erzurum III. Ordu Müfettişliği, 1950-1951 yıllarında ise Orgeneral rütbesi ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı yapmıştır. 1922'lerde Denizli de Tevfik Baba'dan "nasip" alarak Bektaşi Tarikatı'na girmiştir.(479)

Dr. M. TALAT SİMER:

Bursa milletvekilliği ve Aydın bölgesi parti müfettişliği yapmıştır. Dedebaba Bedri Noyan'la birlikte Ali Naci Baykal Dedebaba'dan *"nasip"* almış, Bektaşilik yoluna girmişlerdir. B. Noyan Dedebaba'nın musahibidir. 1964'de ölmüştür.(480)

NECATİ TACAN:

Generaldir. Kara Kuvvetleri Komutanlığı yapmıştır. Uşakilik ve Halvetilik'ten sonra Bektaşiliğe bağlanmıştır. (481)

478. Noyan (1987), s: 382.
479. Noyan (1987), s: 386.
480. Noyan (1987), s: 386.
481. Noyan (1987), s: 387.

Dr. ŞÜKRÜ ŞENOZAN:

1873'de İstanbul'da doğmuştur. İzmir Sağlık Müdürlüğü'nden sonra Kastamonu milletvekilliği yapmıştır. Musikiye derin ilgisi vardır. Bestekâr ve iyi bir neyzendir. Tıp kitapları yazmıştır. İyi bir Bektaşi'dir.(482)

TEVFİK NEVZAT BEY:

1865'de İzmir'de doğmuştur. Birkaç dil bilmektedir. Edebiyat öğretmeniyken gençleri doğruluk, adalet ve özgürlüğe yöneltmiştir. İzmir'de ***"Hizmet"*** gazetesini çıkarmıştır. 1888'de Hukuk diploması almıştır. 1893'de Paris'e kaçmış ve gazetesini orada yayınlamıştır. Dönüşünde birkaç kez sürgün edilmiştir. Fransız Hükümeti kendisine nişan vermiş, *"Officier d'Academie"* olmuştur.

Şair Eşref'lerle Sultanahmet cezaevinde tutuklu iken öldürülmüş, buna karşın kendisini öldürdü süsü verilmiştir. Şair Eşref ve Bıçakçızade Hakkı Bey'lerle birlikte aynı törende İzmir'de Ruhi Bey Baba'dan *"nasip"* alarak Bektaşi yoluna girmiştir. Ateşli bir yurtseverdir.(483)

EDİP HARABİ:

1853'de İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı, *"Ahmet Edip"* tir. Şiirlerinde *"Harabi"* mahlasını kullanmıştır. Deniz subayıdır (Bahriye Binbaşısı). Gençliğinde Mehmet Hilmi Dedebaba'ya bağlanmış, ondan *"el alarak"* Bektaşi Tarikatı'na girmiştir. Hacı Bektaş dergâhı türbedarı Hacı Mehmet Baba'dan da *"babalık icazeti"* almıştır. Bektaşiliğini, çok açık olarak ortaya koymuştur. Bektaşiliğe bağlılığı içtendir.

482. Noyan (1987), s: 386.
483. Noyan (1987), s: 387.

Hece ve aruz vezniyle şiirler yazmıştır. Muhiddin Arabi ile Mevlana'nın yapıtlarını Türkçe'ye çevirmiştir. Kendi el yazısı ile bir ***"Divan"***ı vardır. Bir Bektaşi şair olan Namık Kemal'in hayranıdır. İslam tasavvufunu çok iyi bilmektedir. Felsefesi, *"Vahdet-i Vücut" (Varlık Birliği)* düşüncesine, yani *"tasavvufi bir panteizm"*e dayanmaktadır.

Son yüzyılın en rahat ve en çok şiir yazan, özgür düşünceli Bektaşi şairidir. Şiiri güçlü ve kişiseldir. Bektaşilik yolunda yazdığı nefesleri çok ünlüdür. 1916'da ölmüştür. [484] Deyiş ve nefeslerinden birkaç örnek:[485]

Ne çare zahide Kızılbaş olduk
Daima bade-i gülfam süzeriz.
Bezmimize mahbub bir saki bulduk
Anın için böyle sarhoş gezeriz
Bektaşiyiz yâ hû etmeyiz inkâr
Namımız söylenir dillerde her bâr
Bizlere bir mahbub olursa şikâr
Kırk kişi ile anı hemen.....
(...)
Zâhidâ şânımız "İnna fetahnâ"
Harâbi *kemteri serseri sanma*
Bir kılı bin yarar kâmiliz amma
Pir Bâlım Sultan'ın budalâsıyız
(...)
Bu tariykde mürşidi kâmil de ehlullâh
Bendegân-ı Murtazâ Bektaşiler de var imiş.

484. Bkz: Melikoff (1998), s: 305 v. d.; Koca (1990), s: 660 v. d.; Atilla Özkırımlı - Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı, Cem Yay. İst. 1985, s: 301-309 arası; Oytan, s: 492 v. d.
485. Noyan (2000), C: III, s: 135, 144

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU:

Yakup Kadri, Aydın-Manisa bölgesinde egemenlik süren Karaosmanoğulları soyundandır. 1889'da Kahire'de doğmuştur. İzmir idadisi (lise)nde okur (1903). Ailenin Mısır'a dönüşüyle eğitimini İskenderiye'deki Fréresler Fransız okulunda sürdürür.

Mısır'da 1906'larda Jön/Genç Türklerle tanışır. Onlara ilgi duyar. 1908'lerde yurda döner. İstanbul Hukuk Mektebi'nde okur. Bitirmeden ayrılır. Arkadaşı, Şehabettin Süleyman'ın aracılığı ile ***"Fecr-i Ati"*** topluluğuna katılır. ***"Servet-i Fünun"***da öyküler yazar.

1916'larda sağlık sorunu nedeniyle İsviçre'ye gider. Bektaşilik'le ilgisi de İsviçre'ye gitmeden önceki bu gençlik yıllarına rastlar. O sıralar Paris'ten yeni dönmüş olan Yahya Kemal'in etkisiyle Yunan-Latin kaynaklarına dayalı yeni bir sanat anlayışını benimser. Doğu mitolojisiyle ilgilenir. Tasavvufa (mistisizme) yönelir. Bu eğilim onu Bektaşi tekkelerine iter. Gözlemleri ve yaşadıkları ona ***"Nur Baba"*** romanını yazdırır.

1921'de Ankara'nın çağrısı üzerine Anadolu'ya geçer. İçbatı Anadolu Bölgesi'ne görevlendirilir. 1923-1931 arası Mardin, 1931-1934 arası ise Manisa milletvekili olarak parlamentoya girer

Yakup Kadri, Türk edebiyatına birçok ürün kazandırır. Bir grupla birlikte Türkiye'nin toplumsal sorunlarını işleyen ***"Kadro"*** dergisini çıkarır. Bu nedenle Prag, La Haye, Bern ve Tahran elçilikleriyle yurt dışında tutulur. 1955'de emekli olup, yurda döner. 27 Mayıs olayında Kurucu Meclis üyeliğine seçilir. 1961'de Manisa milletvekili olur.

1957'den beri ***"Ulus"*** gazetesinin başyazarıdır. 1962'de CHP'den ayrılır. 1965'de siyasal yaşamdan çekilir. Son

görevi, Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Başkanlığı'dır. 1974 yılında Ankara'da ölür.[486]

J. K. Birge, Yakup Kadri'nin bir zamanlar Bektaşi olduğunu yazarak, onun Bektaşiliğe ilgisini ve bağlanışını kabul eder.[487] Yakup Kadri Bey Bektaşiliğe oldukça gençlik yıllarında ilgi duymuş, dergâhlara gitmiş, şeyhe bağlanarak Bektaşi Tarikatı'na girmiştir.

Tasavvufa eğilimi, dergâhların mistik ve gizemsel dünyası, sanatçı duygusu taşıyan Y. Kadri'yi erken yaşlarda çekmiştir. Yakup Kadri, tasavvufa ve Bektaşiliğe bağlılığını 1921'de Yunus Emre'ye hayranlık biçiminde şöyle dile getirir:

"Gönlünde ibadetle sevgi birbirine karıştı. Her nereye baksan sana gülümsüyordu. Ve sen her neye baksan gülümsüyordun. 'Elhamdüillah" diyordun. Ben ise ömrümde bir dakika hamdettiğimi anımsamıyorum. Ben de aynı Tanrı'nın kulu değil miyim? Ben de aynı güneşle, aynı ayla, aynı ağaçla, aynı sularla çevrili yaşamıyor muyum? Gerçi ben sevgilimle değilim, fakat sevgilim bendedir. Yazık, evet sevgilim bendedir; ancak kalbime saplanmış bir hançer gibi... Ey pir, imdat, imdat!"

Yakup Kadri'nin Bektaşiliği ***"Nur Baba"*** ile ortaya çıkar ve tartışma konusu edilir. "Nur Baba" 1921 yılında ***"Akşam"*** gazetesinde yazı dizisi olarak yayınlanır. 1922'de de kitaplaştırılır. Yakup Kadri "Nur Baba" ile ya "lanetlenir" ya da "göklere çıkarılır".

"Nur Baba"da; bir Bektaşi tekkesi çevresinde, o tekkenin şeyhiyle evli bir genç kadın arasındaki aşk konu edi-

486. Karaosmanoğlu'nun öz yaşam öyküsü için bkz: Yakup Kadri Karaosmanoğlu - Nur Baba (Yayına hazırlayan: Atilla Özkırımlı), Birikim Yay. İst. 1977, s: 10 v. d
487. Birge (1991), s: 18.

nilir. Oysa; roman Bektaşi yaşayışına, Bektaşi dinsel törenlerine ilişkin yanlarıyla ilgiyi çeker. Yazar; bir sırrı, Bektaşi sırrını açıklamakla, Bektaşileri küçük düşürmekle suçlanır. Yakup Kadri, romanın başına kendini suçlayanlara uzun bir yanıt yazısı ekler.

Edebiyat tarihçisi ve eleştirmen, aynı zamanda Alevilik-Bektaşilik araştırmacısı olan Atilla Özkırımlı bu eleştirilerin doğruluk payı taşımadığı kanısındadır. Yalnız şu yargıda bulunur: *"Yakup Kadri, insanlardaki merak duygusundan ustaca yararlanmış, bir tarikatın gizlilik perdesini aralayarak romanını halkın ilgisini çekecek biçimde kurmuştur. Romanda kullandığı malzeme ise büyük ölçüde kendi gözlemlerinin ürünüdür"*

"Nur Baba"nın yazarı Y. K. Karaosmanoğlu Mustafa Baydar'ın 1970'de yazdığı mektubuna verdiği yanıtta olayı şöyle değerlendirir:

"Atatürk Nur Baba romanının kahramanını görmek merakında idi. Çünkü, bunun gerçekte mevcut bir Bektaşi Şeyhi olduğunu kendisine söylemişlerdi. Çankaya'da oturan Dr. Ragıb adında bir Bektaşi de onu şahsen tanıdığını söylemiş ve bulup Atatürk'e takdim etmek görevini üstüne almıştı.

Türk Dil Kurumu'nda da belirttiğim gibi, bu Kısıklı Dergâhı'nın şeyhi Ali Baba'ydı. Söz konusu romanımın etrafında yapılan polemiklerde hep bu adamın adı geçmiştir. Nedeni şu: Çünkü, ben yarı tasavvufa düşkünlüğüm, yarı Bektaşi sırrı denilen şeye karşı merakım güdüsüyle Tarikat'a girmek kararımı bu dergâhta gerçekleştirmiştim. Yani, Ali Baba'dan 'nasip' almıştım. Fakat, ilk günden itibaren, Ali Baba başta olmak üzere orada herkes ve her şey beni bir hayal kırıklığıyla etkilendirmekten öteye geçeme-

mişti.

Ali Baba tasavvufla hiç ilgisi olmayan, dahası okuyup yazması kıt bir adamdı. Kalıbının, çehresinin kimi niteliklerinden başka benim Nur Baba'ya benzer yanı yoktur. Nitekim, Atatürk onda Nur Baba'yı bulmak için hayli yoklama ve denemelerde bulunmuş, 'şarkı söyle, nefes oku' demiş, karşılığını alamamış ve beni yanına çağırıp onun işitemeyeceği bir sesle 'Yakup Kadri, bu senin anlattığın babaya hiç benzemiyor' diye adeta yakınır gibi olmuştu. İşte ben de bunun üzerinedir ki, Paşam demiştim, bu Nur Baba'nın ham maddesidir." (Milliyet Sanat Dergisi, Sayı: 111, 20. Aralık 1974)

Yakup Kadri; ***"Gençlik ve Edebiyat Hatıraları"***nda Bektaşi tekkesinde geçirdiği günleri, Nur Baba üzerinde çalışmalarını ve Yahya Kemal (Beyatlı), Çamlıca Bektaşi tekkesine götürüşü, Bektaşi sohbetlerine, ayine birlikte katılışlarını anlatır.

Bu anılarına bakılırsa Yakup Kadri'nin Bektaşilik ve Bektaşi tekkeleri ile ilgisi çok öncelere gider. Ama, "Nur Baba"yı yazmaya 1913'lerde başlamıştır. Romansa 1921'de yazdığı biçimde gazetede, 1922'de de kitap olarak yayınlanacaktır. Bektaşiliği anlattığı için ilginç bulunan bu roman, yine bu ilginçliğinin kurbanı alacaktır. Yakup Kadri Bey kitabına kendini savunmak amacıyla koyduğu ekte şu açıklamaları yapar.

"Nur Baba'ya vaki olan itirazların en birincisi bu kitabın bir sırrı açıklamış olmasıdır. Hangi sır? Onu ne ben biliyorum, ne de eleştirenlerim. Yalnız sağdan soldan işitiyorum ki, Bektaşi ayinlerini alenen tasvir ve hikâye etmekle hainane bir boşboğazlıkta bulunmuşum ve bu tarikat ehli tarafından bizzat bu ayinlere kabul edilmem nedeniyle hak-

kımda gösterilen güveni çiğnemişim. Eğer ortada hakikaten gizli tutulması lazım gelen bir şey olsaydı, ben de eleştirenlerim gibi pek fena bir harekette bulunduğuma kani olacak ve yazdığım bu eseri hiç değilse yayınlamaktan vazgeçecektim. Kaldı ki, Nur Baba'nın bundan dokuz yıl önce yazılmış olmasına karşın meydana ancak şimdi çıkabilmesinin biricik nedeni bir zamanlar benim de böyle bir ahlâki endişeye kapılışım, yani gerek cehalet, gerek saflık güdüsüyle hakikatte bir Bektaşi sırrı mevcut bulunduğuna inanışımdır.

Halbuki bir taraftan kişisel görgülerim, diğer taraftan bu tarikat hakkında yaptığım araştırmalar bana kanıtladı ki Bektaşi sırrı yalnız halkımın beyninde yer bulan esassız mefhumlardan biridir. Bu tarikat da diğer bütün tarikatlar gibi haddi zatında hiç bir perde ile örtülü değildir; düzenlenmiş eski kitaplarında erkân ve adâbının gizli tutulacağına ve gizli tutulması gerekeceğine dair hiç bir açıklık yoktur.

Bundan yaklaşık bir yüzyıl öncesine gelinceye kadar Cem ayinlerine zahirlerin bile iştirak ettiği ve Bektaşi babalarının halk arasında yola ilişkin açıklamalarda bulunduğu vaki idi. Fakat vakta ki Tanzimatı Hayriye cereyanı Yeniçeri ocağının kaldırılmasını gerektirdi ve o meşhur katliamlar oldu, Yeniçerilik'le her tarikattan çok ilgili olan Hacı Bektaş Veli ocağı da için için gizli bir korku ile sarsılmaya başladı. Bu korkuya yer yoktu denilemez. Bu olay sırasında İstanbul'da mevcut mürşit ve derviş birçokları kaçmaya mecbur oldu. Bazıları sürüldü, hatta bir kısmı da Yeniçerilerin başına gelen sona uğradı. İşte o zamanlardan beridir ki, Bektaşi dergâhları esrarengiz birer mahfil haline girdi. Bu mahfillerde bütün ayinler gizli kapaklı icra

edilmeye başlandı.

Mesela ilk Hıristiyanlar da bugünkü Bektaşiler gibi, putatapar Roma'nın yasaları hüküm sürdüğü yerlerde ibadetlerini gizli tutar, ayinlerini 'katakomp' tabir edilen mahzenlerde yaparlardı. İşaretler ve simgesel sözlerle tanırlardı. Bunun içindir ki Romalılar, uzun bir müddet bu yeni mezhep bağlılarını beğenilmeyen işlerle uğraşan büyücü veya sihirbaz türünden bir güruh olarak telakki etti ve yer altındaki o zavallı mabedlerini müthiş suikast tertibatı yapan birtakım fesat ve kötülük ocakları sandı.

Nitekim, bizde de ortaya Bektaşi sırrı diye bir şey çıkarıldığı günden itibaren cahil halkın ve zahirilerin Bektaşilik aleyhinde uydurmadıkları efsane, inanmadıkları yalan ve iftira kalmadı; Bektaşiler ne kadar gizlendi ise, haklarındaki kötü zan da o kadar arttı.

Bu kitapta yazılan şeyler, konumuz olan tarikata halkın lisanında dolaşan menkıbelerden daha ziyade şey mi getiriyor? 'Mum söndürmek'den 'çırılçıplak kucaklaşmalar'a kadar bütün o, birbirinden iğrenç, birbirinden müstehcen masallar Nur Baba romanında tasvir edilen kendinden geçme ve coşma sahnelerinden daha çok utanma nedenidir? Pekala biliriz ki tutucu sofular bu gerçek dışı telakkiler yüzünden Bektaşilere selam vermeyi bir küfür sayarlar ve Bektaşi ayağının bastığı yeri mekruh telakki ederler.

Bugün birçok aklı başında adamlar vardır ki, bunlar indinde her Bektaşi bir mülhid veya bir zındıktır. Nur Baba hiç değilse böyle bir kanaatla yazılmış bir kitap değildir ve halkın anlayışına göre var sanılan kimi kötü durumların tarikat erkân ve adabı ile hiç bir ilgisi olmadığını göstermek, Cem Ayinlerinin hakiki mahiyetini tayin etmek suretile denilebilir ki Hacı Bektaş Veli Ocağı'na hatta bir hizmet bile

etmiştir.

Eğer hizmet yarım olmuş ve eğer kitap bazı kimselerin arzu ettiği biçimde yalnız övgüyle yazılmamışsa, bu ne benim kabahatim, ne de tarikatin kusuru yüzündendir. Ancak bu tarikati temsil eden bazı kurumların -ülkemizdeki diğer birçok kurumlar gibi- ya cehil, ya kayıtsızlık veya genel yozlaşma yüzünden bozulup çığrından çıkmış olmasıdır ki Nur Baba romanına bir hiciv tavır ve edası vermiştir.

Kendi hakkımdaki bütün kötü sanılara rağmen derim ki, bu günkü günde bu tarikat gerek şeklen, gerek ruhen gelenekler dışına çıkmış ve büsbütün tanınmaz bir duruma girmiştir. Doğallıkla bu yozlaşmanın ülkenin genel durumu ile sıkı bir bağıntısı vardır; nasıl ki bugünkü Türk ailesi artık dünkü Türk ailesi değilse, bugünkü Bektaşi tekkeleri de dünkü Bektaşi tekkeleri değildir (diğer tekkeler için de aynı şeyi söylemek olasıdır, fakat konunun dışına çıkmamak için savımızı sınırlamak zorundayız).

Birçok yüce gelenekler buralarda tümüyle yanlış anlaşılıp yanlış uygulanmaktadır. Romanın kişilerinden birine ilk bölümde söylettiğim gibi 'meydan'ların erkân ve adâbı altüsttür; bu durumun biricik nedeni mürşitlerin en ilkel tasavvuf ilkesinden yoksun bulunmaları ve muhiplerin 'muhabbet'i sözlük anlamıyla dile getirecek ölçüde kör ve çiğ kalmış olmalarıdır. Bunların gözlerini açacak, bunların ruhlarına lazım gelen hususi irfanı verecek rehberlerin ise ayrıca rehbere gereksinimi olduğunu söylemek gereksizdir.

Gelenekten yetişmiş gerçek ve samimi Bektaşilerin, Bektaşi dergâhlarının bugünkü durumu karşısında içleri kan ağlamaktadır. Ben bunlardan biriyim ve yaraya parmağımı koymak sureti ile tedaviye nereden başlamak lazım geldiğini bu kitapta göstermeğe çalışıyorum.

Gerekir ki, iş yalnız hastalığın tanısıyla kalmasın, Hacı Bektaş Veli Ocağı'nın sadık hizmetçileri her tarafından dış dünyanın ham ruhları esen bu yıkıntıyı onarıp düzeltmeye çalışsınlar, ta ki günün birinde Yunus Emre gibi:

'... Çiğdik, piştik elhamdülillah!' diyebilelim.

'Nur Baba'ya edilen itirazların bir kısmı da, bu kitabın, Fransızların deyişlerinde olduğu gibi bir 'roman a clef' -yani gerçekten olan kimi olayları ve hayatta varolan kimi kişileri betimleyen- bir öykü olabilmesi olasılığına dayanıyor.

Güya Nur Baba filan mürşit imiş. Onun dergâhı filan yerde bulunuyormuş. Ziba Hanımefendi filan aileye mensup, herkesin bilip tanıdığı bir kadınmış. Nigar Hanım'ın gerçek adı şu imiş, Macit adlı kahramanımın asıl kişiliği bu imiş. Bütün bu zanlar, bu uydurmalar kesinlikle gerçek dışıdır.

Ben Bektaşi dergâhında ne Nur Baba gibi mürşitlere, ne de Ziba Hanımefendi tarzında muhibbelere rast geldim. Gerçek öyküleđiğim olay, gerek tasvir ettiğim kişi tümüyle hayal ürünüdür.

Eğer bunlar bazı kimselere hakikatte olmuş ve var gibi görünüyorlarsa, bunu bir romancı sıfati ile kendim için bir başarı olarak görürüm. Zira her hangi bir romancının ilk endişesi yarattığı tiplere kuvvetli bir gerçek çeşnisi verebilmektir. Bazı kudretli hikayeciler öyle kahramanlar yaratırlar ki insan, bunlara hayatta tanıdığı kimselerden daha çok tanıdık çıkar ve sokakta birini gördüğü veya bir mecliste bir kadınla tanıştığı zaman bu adam filan romanda okuduğum adama benziyor, bu kadın filan hikâyede tasvir olunan kadının aynıdır der.

Benim okuyucularım sürekli bu tür kuşkuya düşüyor-

lar ve bu kuşku içinde tanıdıkları bazı kadın ve erkeklerle Nur Baba hikayesindeki kadın ve erkekler arasında birçok benzerlikler ve uygunluklar buluyorlar. Onları, bu karşılaştırmaları yapmaktan alı koyamam.

Yalnız şunu söylemek isterim ki, Nur Baba'nın kendisi de dahil olmak üzere romanımın bütün tipleri gerçek değil, doğaldırlar; hiçbir tarihte, hiç bir yerde yaşamadılar. Fakat tarif ettiğim kurallar içerisinde var olup yaşamalarına olanak vardır. Esasen iyi romanla fena romanı birbirinden ayıran ayırıcı çizgi de işte bu imkandadır."

Kitabın sonuna konulan ekte saygın edebiyat tarihçilerinin Nur Baba'ya ilişkin değerlendirmeleri alınmıştır. Bir kanı yaratması açısından buraya alıyoruz.

Nihat Sami Banarlı: *"Bu telakkinin yalnız son çağlardaki bazı bozuk taraflarını Bektaşiliğin kendisi zannedercesine bu kuruluşu şiddetle hırpalamaya çalışmıştır" (s: 272).*

Niyazi Akı: *"Yakup Kadri 1915 yıllarında Bektaşi tekkesiyle, intisap gibi yorumlanan sıkı bir ilişki durumundadır. (...) Bundan başka Rıza Tevfik'in nefesleri, Besim Atalay'ın İkdam'da yazıdizisi biçiminde Bektaşilik hakkında yazdıkları ve Köprülü Fuat'ın incelemeleriyle o sıralarda Bektaşilik konusu edebiyatta bir moda haline gelmiş bulunmaktadır" (s: 273).*

Alman Prof. Otto Spres: *"Bektaşiliğin ruhsal yapının anlatıldığı 'Erenlerin Bağından' adlı yapıtı ise belli bir ölçüde Nur Baba'daki görüşlerin akımını yansıtmakta ve yazarın, mistik değerlere kesinlikle karşı olmadığını ortaya koymaktadır" (s: 277-278).*

(...)

"Bu tarikatın etkinliği konusunda bir fikir sahibi olabilmek için, 1911 yılında bile 14'ü İstanbul'da olmak üzere ülke çapında hala 1500 dergâhın bulunduğunu hatırlamak gereklidir. Bektaşi tarikatının en etkili olduğu dönem XIX. yüzyıl, bölge ise Balkan ülkeleridir. Bu dönemde Balkan ülkelerinde şu tarikatın yandaşlarının sayısının 60.000'e ulaştığı sanılmaktadır. Türkiye'de ise 2.9.1925 yılında çıkarılan bir yasayla Bektaşi dergâhları kapatılmış ve tasfiye edilmiştir. Tarikat mensuplarından birçoğu ise Türkiye'yi terk ederek, diğer İslam ülkelerine ve Balkan ülkelerine yerleşmişlerdir"(s: 280).

Yakup Kadri'nin kitaplarını yayıma hazırlayan ve aynı zamanda Alevilik-Bektaşilik uzmanı olan edebiyat tarihçisi Atilla Özkırımlı'ya göre; *"Nur Baba'yı salt Bektaşiliği anlatan belgesel bir roman, ne de mistik özellikler taşıyan bir aşk romanı olarak görmek doğru olur. Gerçi Yakup Kadri, Bektaşilik'le ilgili çoğu doğru sayılabilecek bilgiler vermekte, ayrıca tekke çevresinde gelişen bir aşkın öyküsünü anlatmaktadır, ama temelde bir çöküşün görünümünü çizmektedir. Bir kurumu değil, onun yozlaşmış biçimini eleştirmekte, Bektaşiliği özünden saptıranları sergilemektedir. Roman üzerine nesnel bir yargıya varabilmek, bu noktayı gözden uzak tutmamakla olanaklıdır."* (488)

Kendisinin de belirttiği gibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu gençlik yıllarında (1913 öncesi) Çamlıca Bektaşi dergâhı postnişini Ali Nutki Baba'dan nasip alarak Bektaşi Tarikatına girmiş ve bu dergâhın sohbetlerinde, Cem ayinlerinde bulunmuştur. Karaosmanoğlu, Bektaşi Tarikatı'ndan olduğunu, bu tarikata doğrudan girdiğini M. Baydar'a -yu-

488. Karaosmanoğlu (Haz. Özkırımlı) (1977), s: 16.

karıda alıntıladığım- cevabi mektubunda; *"Tarikat'a girmek kararımı bu dergâhta gerçekleştirmiştim"*, diyerek ve "Nur Baba" romanını savunurken de bizzat kendisi şu sözleriyle dile getirir:

"Gelenekten yetişmiş gerçek ve samimi Bektaşilerin, Bektaşi dergâhlarının bugünkü durumu karşısında içleri kan ağlamaktadır. Ben bunlardan biriyim ve yaraya parmağımı koymak sureti ile tedaviye nereden başlamak lazım geldiğini bu kitapta göstermeğe çalışıyorum." (489)

Ne var ki, Ali Nutki Baba'nın yetersizliği, dergâhın yozlaşma eğiliminde olması Karaosmanoğlu gibi usta bir romancının objektifine takılmış ve bu yozluk romancı abartısıyla öykülendirilmiştir. Nur Baba, bir gerçek yaşanılan değildir. Çoğunluk, yazarın düş dünyasının ürünüdür. Bunu kendisi de belirtir. Bektaşiliğin kendini değil, bozulma gösteren Çamlıca dergâhını konu olarak almıştır.

YAHYA KEMAL BEYATLI:

1884'de Üsküp'te doğar. Üsküp Belediye Başkanı, İbrahim Naci Bey'in oğludur. Üsküp ve Selanik İdadilerinden sonra İstanbul Vefa İdadisinde okur. Paris'e gider. Jön/Genç Türklerle tanışır ve onların çevresine girer. Paris'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okur. 1912'de yurda döner.

Darüşşafaka'da ve İstanbul Darülfünun'da tarih, edebiyat, uygarlık tarihi, Batı ve Türk edebiyatı okutur. Lozan görüşmelerine delege olarak katılır. 1923'de Urfa milletvekili olur. Birçok yerde elçilik yaptıktan sonra 1935-1942 arası Tekirdağ, 1943-1946 arası İstanbul milletvekilliği yapar. 1958'de ölür.

Verimli bir şair ve yazarımızdır. Önceleri şiirde Mual-

489. Karaosmanoğlu (Haz. Özkırımlı) (1977), s: 22.

lim Naci'yi örnek alır. Onda Tevfik Fikret, C. Şehabettin ve Abdülhak Hamit'in etkileri vardır. Batı sanatı ve düşüncesinin ana kaynaklarına inilerek tanıyıp benimsetilmesini savunur. Akdeniz uygarlığının ürünü gördüğü süssüz, yalın, sağlam sanat anlayışını ve dünya görüşünü benimsemiştir. Ulusal bağımsızlık savaşı döneminde, Ankara yönetimini destekleyen ve toplumu savaşıma yönelten yazılar yayınlar.

Yahya Kemal, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile birlikte Çamlıca'daki Bektaşi dergâhına devam etmiş, Bektaşi sohbetleri ve Cem ayinlerine katılmıştır. Bu sohbet ve dinsel törenlere, Bektaşi kültürüyle yetişen ünlü şair Nazım Hikmet'in annesi -kendisi de Bektaşi olan- ressam Celile Hanım da katılmaktadır.(490) Yahya Kemal Bey, özellikle yaşamının bu döneminde Bektaşi'dir. Bu inancını daha sonraki yıllarda sürdürüp sürdürmediğine ilişkin yeterli bilgimiz yoktur.

Yahya Kemal'i Bektaşiliğe yönelten, Çamlıca Bektaşi dergâhındaki etkinliklere ve Cem ayinlerine katılmasını sağlayan arkadaşı Yakup Kadri Bey'dir. İki yazarın da bu bağlılık ve faaliyetleri 1910'lardan sonra olur. Fakat ***"Nur Baba"***'ya malzeme olacak birtakım ilişkilere eğilimleri, ikisinin de bu çevrede fazla kalamamalarına neden olur.(491)

HÜSEYİN NESİMİ BEY:

Nesimi Bey hakkında oğlu Abidin Nesimi (Fatinoğlu)'nun verdiği bilgiye göre aile Girit-Hanyalıdır. Hanya'nın eşref ailesidir. Kastel Kadiri tekkesi şeyhi ailesidirler. Aile, Kadri olmasına karşın Ahmet Nesimi Bey Bektaşiliğe eği-

490. Bkz: İ. Mesut Erişen - K. Samancıgil- Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik ve Alevilik Tarihi, Ay Yay. İst. 1966, s: 340 v. d.
491. Bkz: Y. K. Karaosmanoğlu - Nur Baba (Haz. A. Özkırımlı), Birikim Yay. İst. 1977, s: 15.

lim duymuş, Resmo Bektaşi dergâhına bağlanmıştır. Kitaplarının önsözünde de bu Bektaşi bağlılığını açıklamıştır.

Nesimi Bey Galatasaray Sultanisinde (lise) okumuş, oradan Mülkiye mektebine geçmiş ve 1888'de bu okulu bitirmiştir. Nesimi Bey, edebiyata ve toplumsal konulara ilgi duymaktadır. Mülkiye'de öğrencilik yıllarında Jön/Genç Türk devrimci olaylarına karışır. Bunun sonucu olarak Taşkışla'da yargılanmış ve yönetimle ilgili görevlerde çalıştırılmamak koşuluyla eğitimini sürdürmesine izin verilmiştir.

Okul sonrası küçük memuriyetler üstlenmiş, Girit'e kaçarak orada öğretmenlik ve gazetecilik yapmıştır. Hanya'da bir halk üniversitesi açmıştır. Merkezi Hanya'da, şubesi de Paris'te olan ***"Girit Muhibbi İnsaniyet Cemiyet-i İslamiyesi"***ni kurmuş ve genel sekreterliğini yapmıştır. Dernek, sonradan Paris şubesi yoluyla İttihat ve Terakki'ye katılmıştır. Hüseyin Nesimi Bey'in İttihatçılığı böyle başlamıştır.

H. Nesimi Bey'in siyasal çalışmaları da olur. Hanya'da siyasal parti kurarlar. Dernekle parti iç içe yürür.

Nesimi Bey, Girit'e Yunanlılar'ın asker çıkarması üzerine İstanbul'a gelir. II. Abdülhamit'in Cuma Selamlığı töreninde arabasına bir ıslahat lahiyası atar. Bunun üzerine Nusaybin'e sürülür. Daha sonra oranın kaymakamı olur. Sonradan İstanbul'a dönerek yayın hayatına başlar.

Hüseyin Nesimi Bey, yerel yönetimlerin, mesleki kuruluşların ve kooperatiflerin yetkiyle donatılmalarından yanadır. *Bu görüşlere Batı literatürü yoluyla değil; İslami kaynaktan, Hüseyni Alevilik'ten, Ahilik'ten, Karmatilik'ten yararlanarak ulaşmıştır. Merkezi devlete karşı "cemiyet-i içtima"* görüşünü önerir.

Hüseyin Nesimi son dönemlerinde mülkiye kayma-

kamlığına döner. 1915'de Lice kaymakamı iken haber alma örgütü olan ***"Teşkilât-ı Mahsusa"***nın Şahin Giray çetesince düzenlenen bir suikastte öldürülür.[492]

MUSA KÂZIM EFENDİ:

Musa Kâzım Erzurumludur. Medrese eğitiminden yetişmedir. Önceleri Nakşibendi tarikatındandır.[493] O nedenle, B. Lewis onu Nakşibendi olarak niteler.[494] Oysa, o Jön/Genç Türk ve İttihat Terakki Cemiyeti ile ilişki içerisine girince Nakşibendilik'ten uzaklaşarak Bektaşi Tarikatı'na girmiştir. Nakşilik, onun aile çevresinden getirdiği ve gençlik yıllarının inancıdır. Bektaşiliği ise, araştırarak ve düşünerek ulaştığı tarikatıdır. Olgunluk döneminin bilinçli tercihidir.

İttihat ve Terakki'nin Şeyhülislamı Musa Kâzım Efendi, İslam konusunda ileri düzeyde bilgilidir. Ayrıntılarıyla araştırmıştır.[495] O nedenle Bektaşiliğe; bu araştırmalarından ve İttihat-Terakki Cemiyeti doğrultusunda siyasal bir eğilime katıldıktan sonra girmiştir. İttihat ve Terakki 1908'de bilim kurulu oluşturmuş, bunun içinde Musa Kâzım Efendi de yer almıştır. Parti'nin amacı meşrutiyet rejiminin *"İslami olduğu"* imajını yaratmaktadır.[496]

Osmanlı'nın son yüzyılında aydınlar ve elit kesim arasında bir tarikatın üyesi olma geleneği vardır. Döneme göre, bu bir ilericilik belirtisidir. Yükselebilmenin yolu dinci/İslamcı gözükmekte yatmaktadır. Bu kesimin karşısında tarikatçı-ilerici bağlamında kalan, daha çağdaş yeni bir aydınlar ve bürokratlar kuşağı yetişmektedir.

492. Oğlunun anılarında ayrılan bölüm için bkz. A. Nesimi - Yılların İçinden (1977), s: 23-31 arası.
493. O. Koloğlu- İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 314.
494. Lewis (1984), s: 404
495. Bayur (1952), C: II, Kısım: IV, s: 377, 380 v. d, 413 v. d.
496. Tunaya (1989), C: III, s: 308.

Musa Kâzım Efendi anılarında bu genel tutumu anlatırken, bir bakıma kendi konumuna da açıklık getirmiş olur. Dönemin gerçeğini yansıtan şu gözlemlerini dile getiriyor:

"Mürtekiplerin (kötü iş işleyen, rüşvet yiyen) büyükleri arasına geçen zatlar ayıplarını örtmek, günahlarını saklamak için daima namaz kılarlar; seccadelerini resmi makamlara bile taşıttırırlardı. Rahmetli Abidin Paşa (Kanun-u Esasi Komisyonu üyesi) başını seccadeden kaldırmazdı. Mabeynde ve Bab-ı Âli'de makbul ve beğenilir kişi olmak için mutlaka postnişin gürûhuna katılmak zorunluluğu vardı..." (497)

Musa Kâzım Efendi, Bektaşi ve masondur. İttihat ve Terakki'nin Bektaşi ve mason Şeyhülislamlarındandır.(498) Bu Parti, yönetimi süresinde iki Bektaşi şeyhülislamlığa atamıştır. Biri Hayri Efendi, diğeri de Musa Kâzım Efendi'dir. Musa Kâzım Efendi, 12 Temmuz 1910 ile 8 Mayıs 1916 tarihleri arasında iki kez şeyhülislamlık görevini üstlenmiştir. 1919'larda ölmüştür.(499)

Hz. Ali ve Ehl-i Beyt aşığıdır. Türk toplumunu, Hz. Ali düşüncesi çevresinde toplamayı amaçlar. Hz. Ali'nin soyu ve Kerbela şehitleri için yazdığı ünlü ***"Terkib-i Bend"***inde düşüncesi bu doğrultudadır. Bu sıcak düşünceyi bir dizesinde şöyle dile getirir:

Düştü Hüseyin atından dehşet-i Kerbela'ya
Cibril, ver haber ver, Cenab-ı Kibriya'ya!

497. Aktaran Berkes (1973), s: 305.
498. Bkz. Tunaya (1989), C: III, s: 217, 309; Rıza Tevfik'in bu konuda açıklama yapan mektubu için bkz: Ramsaur (1972), s: 132; Melikoff (1993), s: 133; Melikoff (1998), s: 305; Bozkurt (1990), s: 69; Kabasakal (1991), s: 75; O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 195 v. d.
499. Bkz: Jaschke (1973), s: 54.

Meşrutiyet yanlısıdır. Yazılarında ve resmi konuşmalarında sürekli Meşrutiyet düzenini savunmuştur.[500] Birçoğuna göre *"ilerici"*dir. Ama buna karşın, örtünmeyi ve çok eşliliği hoşgörüyle karşılar.[501] Dönemin İslamcı dergilerinin yazarları arasında yer alır.

ŞEYHÜLİSLAM HAYRİ (ÜRGÜPLÜ) EFENDİ:

1867'de Ürgüp'te doğmuştur. Medrese ve hukuk eğitimi almıştır. Bilim adamıdır. Yargıçlık yapmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Niğde milletvekili olmuştur. Evkaf ve Adalet bakanlıkları, devlet şurası başkanlığı yapmıştır. 1914'de şeyhülislam olmuştur. Medreseleri, çağın üniversitesine dönüştürmeye çalışmıştır. Evkaf'ı düzeltmiştir. 1919'da Malta'ya sürülmüş, 1921'de ölmüştür. Aynı zamanda Masondur.

Hayri Efendi Bektaşidir. Rıza Tevfik'in mektubunda belirttiği, İttihat ve Terakki'nin yönetimi döneminde şeyhülislamlıkla görevlendirdiği iki Bektaşi şeyhülislamından biri de Hayri Efendi'dir.[502]

FİLOZOF RIZA TEVFİK (BÖLÜKBAŞI) BEY:

Rıza Tevfik Bey, 1869 yılında, bugün Bulgaristan'a bağlı olan babasının kaymakamlık yaptığı Edirne'nin Cisr-i Mustafa Paşa kasabasında doğar. Asıl adı, Ali Rıza'dır. Babası, Debreli Hoca Mehmet Tevfik Efendi'dir. Mülkiye kaymakamlarındandır. Annesi ise, Kafkasya'da kaçırılarak İstanbul'da bir konağa satılan "kul cinsinden" Münire Hanım'dır.

500. Tunaya (1989), C: III, s: 376.
501. Tunaya (1991), s: 104 v. d.
502. Mektubun metni için bkz: Ramsaur (1972), s: 132.

Babası, görevden ayrılır İstanbul'a yerleşir. Burada ***"Allionce İsraelite" (Sion Musevi Okulu)*** öğretmenlik yapar. Rıza Tevfik ilk eğitimini bu okulda, babasının yanında alır. Fransızca ve İspanyolca'yı bu okulda öğrenir. Bir süre, Beylerbeyi ve Davutpaşa rüştiyesine gider. Babasının savcılık göreviyle İzmit'e atanmasıyla eğitimi bu aşamada yarım kalır.

Annesinin İzmit'te ölmesi üzerine, aile Gelibolu'ya gelir. Henüz on bir yaşında öksüz bir çocuktur. Gelibolu, tekke ve türbeleriyle geçmişi yansıtmaktadır. Rıza Tevfik, bu öğelerin etkisinde kalır ve bu günlerini çocukluk cenneti olarak niteler.

Baba, çocuğunu okutmak amacındadır. Onu, Ali Rıza Paşa'nın aracılığıyla 1882'de Galatasaray Sultanisi'ne (lise) parasız yatılı olarak yazdırır. Serbestliğe alışık olan Rıza Tevfik okulu bitirmeden ayrılır. Zevk aldığı Gelibolu'ya döner. Bir süre sonra okuma hevesine kapılan Rıza Tevfik, Gelibolu rüştiyesine gönderilir. Buradan diploma aldıktan sonra, 1886 yılında Mülkiye Mektebi'ne yazdırılır.

Bu okulda, özellikle Recaizade Ekrem'in öncülüğünde yeni bir edebiyatçı kuşak yetişmektedir. Okulda, dönemin otoriteleri öğretmendirler. Sonraları edebiyat, sanat ve politikada ünlenecek bir arkadaş kesimi vardır. Öğretmenler ve öğrenciler bir faaliyet içerisindedirler.

Rıza Tevfik burada Fransız Devrimi'ni hazırlayan filozofların, Darwin'in ve Büchner'in kitaplarını okur. Şiirler yazar. Öğrenci eylemlerine katılır. Tümüyle kendi yazılarıyla doldurduğu ***"Muavin"*** adıyla bir okul gazetesi çıkarır. 1890'da haklarında saraya yapılan jurnal sonucu, bir grup öğretmen ve öğrenciyle birlikte okuldan uzaklaştırılır.

Bu ara, babasının ölümü nedeniyle Gelibolu'ya dö-

ner. Kısa bir dönem, "ruhsal bunalım" geçirir. Öğretmeni Faik Bey'in önerisiyle 1891'de Tıbbıye-i Mülkiye'ye girer. Arkadaşlarına uyum sağlayamaz. Okuldan uzaklaştırılma durumunda kalır.

Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın aracılığıyla yeniden okuluna döner. Sirkeci'de bir kahvede öğrencilere özgürlük, adalet ve hükümet biçimleri üzerine konuşma yaptığı gerekçesiyle saraya jurnallenir ve bir ay tutuklu kalır. Bu kez, Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın yardımıyla hapisten kurtulur, ama okuldan uzaklaştırılır.

Birçok olaydan sonra, Tıbbiye Nazırı Zeki Paşa'nın aracılığıyla okuluna yeniden kabul edilir. Yaşamını düzene sokmak amacıyla akrabalarınca Darülmuallimat müdiresi Ayşe Sıdıka Hanım'la 1897 yılında evlendirilir.

Tıbbıyeyi otuz yaşına yakın, gecikmiş olarak 1899 yılında bitirir. Öğrenciliğinde, "kamuoyu üzerinde kötü izlenim bıraktığı" gerekçesiyle diplomasına "ihtiyaten" el konur. Ancak, bir süre sonra Cenap Şahabettin'in araya girmesiyle Karantina İdaresi'ne doktor olarak atanır.

Yönetimin hakkındaki düşüncelerini unutturmak ve eğilim duyduğu felsefe çalışmaları yapmak amacıyla Mısır'a giden bir gemiyle Avrupa'ya kaçmak ister. Saraya yapılan bir jurnalle Çanakkale'den geri dönmek zorunda kalır.

Bu olaydan sonra Karantina İdaresi'ndeki görevine ek olarak, İstanbul Gümrüğü Ecza-yı Tıbbiye Müfettişliği de verilir. Aynı zamanda ***"Cemiyet-i Tıbbiye"***ye üye seçilir. 1908'e kadar bu görevleri birlikte yürütür. Asker-sivil bürokrat, paşa, edebiyatçılara özel olarak edebiyat, Türk dili, felsefe ve estetik dersleri verir. 1903'de eşi ölür. 1904'de ikinci eşi Nazlı Hanım'la evlenir.

1907 yılında dostlarından Said Halim Paşa ile Man-

yasızade Refik Beylerin ısrarıyla, henüz gizli olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girer. Cemiyet'in etkin bir üyesi olarak çalışır. 1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilan edilince, Selim Sırrı (Tarcan) Bey ile birlikte at sırtında İstanbul halkına günlerce meşrutiyeti ve özgürlüğü övücü söylevlerde bulunur. *"Ateşli hatip"* olarak ünlenir. Aynı yıl, Edirne'den milletvekili seçilerek Mebuslar Meclisi'ne girer.

Söylevde ustalığını ve meşrutiyet-özgürlük savunuculuğunu 31 Mart olayı üzerine yine İstanbul'da Selim Sırrı Bey'le birlikte göstereceklerdir. 1909'da İngiliz parlamentosunun çağrılısı olarak Tâlât Paşa'nın başkanlığında bir grup mebusla Londra'yı ziyaret eder. Yönetimi seçimle ele geçiren İttihatçıların kısa zamanda akıl almaz zorbalıklara kalkışmaları, yapanı bilinmeyen cinayetler işlenmesi Rıza Tevfik Bey'in partiden soğumasına neden olur. Pervasız hareketleri de pek partinin hoşuna gitmez. Sürtüşmeler başlar. Muhalefet saflarına geçer.

1912'de muhaliflerin partisi olan ***"Hürriyet ve İtilaf Partisi"***ne girerek, siyasi savaşımını orada sürdürür. 1912'-de Mebuslar Meclisi'nin geçici olarak kapatılması üzerine açıkta kalır. Aynı yıl, Büyükada'da yaptığı bir seçim konuşması üzerine tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde bir ay hapsedilir. Ertesi yıl seçim bölgesi Gümülcine'de seçim çalışmaları sırasında İttihatçıların tuttuğu adamlarca kötü bir biçimde dövülür. Bu olaylar onu, İttihatçılığa karşı daha da bileylendirir. İkinci seçim de seçilemez ve geçici olarak siyasete ara verir.

Rıza Tevfik bu yoğun siyasal mücadelelerinin yanı sıra şiir, edebiyat, felsefe ve yayın-yazımla uğraşmaktan da geri durmaz. ***"Malumat", "Servet-i Fünün", "Ulum-u İktisadiye ve Ulum-u İçtimaiye", "İçtihad", "Edebiyat-ı***

Umumiye", "Bilgi", "Düşünce", "Yeni Gazete", "İktam", "Alemdar", "Tanzimat", "Türk Yurdu" ve ***"Rübab"*** gibi dergi ve gazetelerde siyasal yazılarının yanı sıra, şiir, dil, edebiyat ve felsefeye ilişkin yazılar yayımlar. Bu yayın organlarının kimisinin yayınında yer alır.

Rıza Tevfik, 1914-1918 arası siyasal faaliyetlerden uzaktır. Hekimlik görevinin yanı sıra Sait Halim Paşa ile Robert Koleji kütüphanelerinden yararlanarak kendini yetiştirir. İngilizce öğrenir ve felsefe bilgisini arttırır.

Çeşitli üst düzeyli eğitim kurumlarında felsefe ve edebiyat dersleri verir. Yeniköy'de Raif Ogan'ın kurduğu ***"Rehber-i İttihat-ı Osmani"*** özel lisesinde Türkiye de ilk kez felsefe dersi okutur. Bu dersler, daha sonra kitap olarak yayınlanır. Darülfünün Edebiyat Fakültesine felsefe müderrisi olur. Felsefe sözlüğünü hazırlar. Kimi eserlerinin hazırlığını bu dönem yapar.

Rıza Tevfik felsefeci olduğu kadar da şairdir. Gençliğinde Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit'e duyduğu hayranlık nedeniyle aruz tarzında yazmış ve çok beğenilmiştir. Fakat sonradan Bektaşi edebiyatına ve tekke şiirine eğilim duymuştur. Bu alanda ciddi biçimde uğraştığından, şiir tarzını değiştirmiştir. Eski halk şiirini ve Bektaşi edebiyatını canlandırmaya çalışmıştır. İlk olarak Türkçe edebiyata karşı folklor incelemelerine dayanan halk edebiyatını savunmuş ve bu alanda ürünler vermiştir.

Siyasal yaşama önce İttihatçıların yanında giren Rıza Tevfik giderek onların *"özgürlük düşüncesine ihanet ettikleri"* ve yeni bir *"baskı dönemi"* başlattıkları düşüncesine kapılır. Bu konuda Tevfik Fikret'le birlikte düşünür. Osmanlı Devleti'nin Balkan ve I. Dünya Savaşları'na sokulmasına karşı çıkar. Bunun için konferanslar verir, makale-

ler yazar. Bu nedenler onu İttihat ve Terakki Partisi'nden koparak Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne iter. Bundan sonra siyasal mücadelesini bu parti içerisinde yürütür.

Mütareke döneminde İstanbul Hükümetlerinden görev alarak yeniden politikanın içinde yer alır. 1918'de Tevfik Paşa Hükümeti'nde padişah Vahdettin'in isteğiyle Maarif Bakanı olur. Damat Ferit Paşa kabinelerinde iki kez Şura-yı Devlet Reisliği yapar (1919-1920). Aynı dönem Edebiyat Fakültesi'nde felsefe ve estetik dersleri de vermektedir.

1919'da Paris'te toplanan barış konferansına Osmanlı delegesi olarak katılır. 1920'de ***Serv Antlaşması'***nı imzalayan kurulda yer alır. Gerek Sevr'i imzalaması, gerekse Milli Mücadele'ye karşı tavır takınması ve ulusal vicdanı rencide edici yazılar yazması öğrencilerin tepkisine yol açar. Kimi öğretim üyeleriyle birlikte Nisan 1922'de Darülfünun'daki görevinden ayrılır.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılması üzerine, Kasım 1922'de ülkeden ayrılır. Mısır'a gider. Türkiye Cumhuriyeti tarafından *"Yüzellilikler"* listesine alınır. Böylece yirmi yıl sürecek olan sürgün yaşamı başlamış olur. Emir Abdullah'ın daveti ile Ürdün'e gider. 1928'de emekli oluncaya kadar burada kralın yanında görev yapar.

Bu tarihte Amerika'ya gider Türk ve Arap edebiyatı üzerine konferanslar verir, dergilerde makaleler yayınlar. 1934'den affediliş tarihi olan 1943'e kadar Lübnan sahilinde Cünye'de yaşamını sürdürür. ***"Serab-ı Ömrüm"***ü bu ara kitaplaştırır. 1943'de ülkeye döner. Yazı yaşamını sürdürür. 30 Aralık 1949'da İstanbul'da ölür.

Rıza Tevfik, yaşamı boyunca felsefeyle yakından ilgilenmiştir. Kullandığı *"Feylesof"* sanı ise hobi olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Bir felsefe öğretmeni olarak

bütün yaptığı batının kimi filozof ve düşünürlerini Türk okuyucularına tanıtmak ve felsefeyi geniş bir kesime sevdirmek olmuştur.

Rıza Tevfik, Türkiye'de felsefeyi öğretim haline getiren ilk kişidir. Aynı zamanda Bergson'u da Türkiye'de ilk tanıtan o olmuştur.

XX. yüzyılın ençok tartışılan düşüncesi *"Sosyalizm"* dir. Rıza Tevfik'e göre, sosyalizm batının sorunudur, ama Türkiye'nin değildir. Çünkü, Türkiye'de henüz sanayi yoktur ve sanayi toplumu oluşmamıştır. Bu nedenle, sosyalizm Türkiye'de sorun yaratmamaktadır. Ona göre, Türkiye'nin o dönemler sorunu *"Tutuculuk/İlericilik"* üzerinde toplanmaktadır. Toplumsal denge, bu etkenler üzerinde oluşur.

Rıza Tevfik, şiire Abdülhak Hamit'in etkisiyle başlamıştır. Yalnız, mizacı gereği hiçbir edebi akımın dar kalıplarına girmemiştir. Yalın Türkçe ile şiirler yazmıştır. Aşık tarzı ile Bektaşi şiiri geleneğinden ustaca yararlanarak, bu tarzın en güzel örneklerini verir. Günümüzde folklore dayanan edebiyat çığırını Rıza Tevfik açmıştır.

Rıza Tevfik Bey, Alevilik-Bektaşilik üzerinde derin araştırmalar yapar ve bu çalışmalarını yayınlar. Bunları; kimi eksiklikler ve yanlışlar içermesine karşın, hemen hemen ilk çalışmalar olduğu için doğal karşılamak gerekir.

M. Clement Huart'la birlikte Hurufilik üzerinde çalışmıştır. Fazlullah Hurufi, tarikatın özellikleri ve Anadolu'daki temsilcilerine ilişkin geniş bilgiler verir ve bunlardan şiir örnekleri sunar. Huart'la birlikte hazırladıkları ***"Textes Houroûfis"*** 1909'da yayınlanır. Bu kitabın ikinci bölümünü Rıza Tevfik Bey Fransızca olarak bizzat kendi hazırlamıştır.

Rıza Tevfik Bey; biraz da inançsal eğilimi gereği Bek-

taşilik, tekke edebiyatı, halk ozanları, folklor, aşık tarzına bağlı Türk halk edebiyatı, tasavvufun doğuşu ve Anadolu'-ya gelişi, tarikatlar, Bektaşilik ve Hurufilik, Vahdet-i Vücud gibi konularda kitaplar oluşturacak yoğunlukta makaleler yazmış ve çeşitli dergilerde yayınlamıştır. 1900'lerede başlayan bu çalışmalar, aynı yoğunlukta 1922'lere dek sürmüştür.(503)

Rıza Tevfik Bey Meşrutiyetçidir. Özgürlüklerin ödün vermez savunucusudur.(504) M. Kemal ve daha birçok aydını İttihat ve Terakki'den uzaklaştıran nedenler, Rıza Tevfik'i de uzaklaştırmış, ne var ki Rıza Tevfik Hürriyet ve İtilaf'ın aymazlık döngüsünden kurtulamamış, bu döngüde kaldığı için ulusal savaşıma ters düşmüş, ömrünün sonuna dek bu utancı taşımıştır. Çelişkilerle dolu kişiliği de, böylesi bir yaşam sürmesine yol açmıştır.

Rıza Tevfik; hem Bektaşi, hem de Masondur.(505) ***"Büyük Doğu"*** locasındadır. *"Üstadı azamlık"* makamına geçmiş, 33. dereceye ulaşmıştır.(506) Bektaşiliğiyle de ünlüdür. Bu alandaki yayınlarının yanı sıra ünlü Bektaşi şairi Edip Harabi'den *"el alıp"*, Bektaşi Tarikatı'na girmiş, Mehmet Lütfü Baba'dan da *"babalık icazeti"* almıştır.(507)

503. Geniş bilgi için bkz: Ülken (1966), C: I, s: 406-424 arası; Yrd. Doç. Dr. Abdullah Uçman - Rıza Tevfik, Kültür ve Tur. Bak. Yay. Ank. 1986, s: 7- 20 arası; Abdullah Uçman (Haz.) - Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile ilgili Makaleleri, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982, s: 5-15 arası; A. Uçman'ın yazısı; Rıza Tevfik (Haz. Abdullah Uçman)- Biraz da Ben Konuşayım, İletişim Yay. İst. 1993, s: 10-24 arası. A. Uçman'ın kitap ve R. Tevfik'e ilişkin değerlendirmesi. Uçman'ın üç yazında da R. Tevfik'e ilişkin verdiği tarihlerde farklılık vardır. Biz "Biraz da Ben Konuşayım"daki yazısında verilen tarihlerin doğruluğunu saptadık. Bu nedenle burada yer alan yazısındaki tarihlere bağlı kaldık.

504. Tunaya (1989), C: III, s: 119

505. Bkz. Ramsaur (1972), s: 132; Lewis (1984), s: 404; Melikoff (1993), s: 233; Melikoff (1998), s: 304 v. d.; Bozkurt (1990), s: 69; Ülken (1966), s: 407, 409; Uçman (1982), s: 9, 11, v. d.; Uçman (1986), s: 17 v. d, 19; Uçman (Rıza Tevfik) (1993, s: 18 v. d.

506. Bkz. O. Koloğlu- İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 335; Melikoff (1998), s: 304 v. d.

507. Noyan (1987), s: 382; Koca (1990), s: 784 v.d

TÂLÂT PAŞA:

Asıl adı, Mehmet Tâlât'tır. 1874 yılında Edirne'de doğmuştur. Babası, Batı Trakya'nın Kırcaali ilçesi, Çepelce Köyü'nde Ahmet Efendi'dir. Savcılık yapmaktadır. Annesi, Hürmüz Hanım'ın soyu Kayserilidir. Kök dedesi Yeniçeri olarak Edirne'ye gelmiştir. Edirne'de Karacalı Ali (Kırcaali) ilçe halkı *"Dağlı"* olarak adlandırılır. Bunlar, Anadolu'dan gelmiş öz be öz Türk aileleridir. Ana tarafından büyük annesi, Karaca Ali dağlık yörelerinden Dedeler Köyü'ndendir. Tâlât Paşa, baba ve ana soyu olarak Türk'tür.

Tâlât Bey, Edirne Askeri Rüştiyesi'ni bitirir. On sekiz yaşında Edirne Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nde katip olarak göreve başlar. Görevdeyken Fransızca'sını geliştirmek için bir yıl kadar ***"Alliance İsrailite"*** okulunda Türkçe öğretmenliği yapar.

Abdülhamit'e karşı eylemlere katıldığı gerekçesiyle üç yıl kalebentliğe çarptırılır. İki yıl sonra affa uğrar. 1898'de Selanik-Manastır arası gezici posta memurluğuna atanır. Daha sonraları Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nde katipliğe, 1903'de ise başkatipliğe getirilir. Bu aralar Selanik Hukuk Mektebi'ne yazılır. Okulu bitirmeden ayrılır.

Tâlât Bey, 1906'da ***"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"***nin kurucuları arasında yer alır. Bu cemiyet, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşir. Bir mason locasına girer. Abdülhamit'e karşı eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle Anadolu'ya sürülür. Yalnız, bu sürgünden Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yardımıyla kurtulur.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne milletvekili olarak Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne girer. Meclis'te Birinci Başkan Vekilliği'ne getirilir. Artık, İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişilerindendir. Giderek, Cemiyet'in ve

Parti'nin lideri olarak seçkinleşecektir.

1909 Temmuzu'nda Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nde İçişleri (Dahiliye) Bakanı olur. Ardından Sait Halim Paşa Hükümeti'ne Posta ve Telgraf Bakanı (nazırı) olarak katılır. Meclis'de İttihat ve Terakki Partisi başkanlığına seçilir. Kısa bir zaman sonra yeniden İçişleri Bakanı olur.

Parti, tam olarak iktidar olma amacındadır. Ne var ki, Balkan Savaşları'ndaki yenilgiler Cemiyet ve Parti'nin yeteri kadar halk desteği almalarını engellemiştir.

Talat Bey, İttihat ve Terakki'ye halkın bağlılığını çekebilmek için *"gönüllü olarak"* Balkan Savaşı'na katılır. Ne var ki, Kâmil Paşa Hükümeti döneminde ağır yenilgiler alınır, Edirne düşer, Bulgarlar Çatalca'ya kadar ilerler. İttihatçılar, Hükümeti düşürmek için *"Babıali baskını"* düzenlerler. Aralarında Enver ve Talat Beylerin de yer aldığı 1913 Ocağı'nda yapılan bu baskında Savaş (Harbiye) Bakanı Nazım Paşa öldürülür. Hükümet yıkılır.

İttihatçıların önerdiği Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığında/başbakanlığında yeni bir hükümet kurulur. Ne var ki, karşı kesim 15 Haziran 1913'de bir komplo düzenler. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa öldürülür. Komplo, başarıya ulaşamaz. İttihatçıların adayı Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükümet kurulur. İttihat ve Terakki'nin tam iktidar dönemi başlar. Talat Bey, İçişleri Bakanı olur.

Parti içerisinde başını Enver'le Cemal'in çektiği askerle, yine başını Talat Bey'in çektiği sivil kanat arasında iç çekişme vardır. Talat Bey; *"iaşeci"* Kara Kemal önderliğinde esnaf kesimini örgütleyerek, bu derneklerin başkan ve yöneticilerini gerektiğinde yararlanabileceği birer *"sivil İttihat ve Terakki militanı"* olarak yetiştirmiştir. Talat Bey; ge-

rek parti genel merkezinde, gerekse Mebuslar Meclisi'nde sivil güçleri geliştirmiş, askerileşmeye karşın bir sivilleşme yaratmıştır.

Sait Halim Paşa ile parti arasında görüş ayrılıkları doğar. Sadrazam görevden ayrılır. Bunun üzerine Talat Bey, 4 Şubat 1917'de vezir(paşa) rütbesiyle sadrazamlığa getirilir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez yönetici sınıfın dışından halktan biri, padişaha dayanmaksızın, yalnızca tabanı olan örgüte dayanarak sadrazam olmuştur.

V. Mehmet Reşat'ın ölümü, yerine Vahdettin'in geçişi sırasında Tâlât Paşa istifa eder. Fakat, 8 Temmuz 1918'de yeniden sadrazamlığa atanır. Ama, Mondros Bırakışması üzerine Tâlât Paşa istifa eder. 1 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki son kongresini yaparak ***"Teceddüd Fırkası"*** adını alır. Tâlât, Cemal, Enver gibi partinin ileri gelir kişileri yurt dışına çıkarlar. Osmanlı Devleti'ni nedensiz yere savaşa soktukları ve yenilmesine yol açtıkları gerekçesiyle önce ***"Yüce Divan"***da, sonra da ***"Savaş Divanı/Sıkıyönetim Mahkemesi"***nde yargılanarak mahkum edilirler.

Tâlât Paşa, Berlin'e gider. Adını değiştirerek yaşar. Türkiye'deki sıcak gelişmeleri özenle izler. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla, Türkiye'deki İttihatçılara kendi örgütünü kurdurmaya çalışır.

Anadolu'da bağımsız bir Türk Devleti'nin yaşayabilmesi için Ermeniler'le Sovyet Rusya arasında tampon bir bölgenin kurulmasını uygun görmektedir. Bu nedenle, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile ilişkiye geçer. Mustafa Kemal'le ilişki kurar, mektuplaşır. Ondan gelecek izinle Anadolu'ya geçmek tasarısındadır.

15 Mart 1921'de Sogomon Teyleryan adlı bir Ermeni militanınca Berlin'de vurularak öldürülür. Bunda emperya-

lizmin parmağı vardır.(508)

Hüseyin Cahit'e göre; Tâlât Bey ilk dönemler İttihat ve Terakki'nin pek göze çarpmayan şeflerinden biridir. Zaman geçtikçe, cemiyetin en köklü ve güçlü üyelerinden biri olur. Bunu yalnızca yeteneğine ve oynak zekasına borçludur. Başlangıçta diğerleri gibi deneysiz, dünya ve siyaset işlerini pek bilmeyen, yüzeysel bir siyasetçidir. Ama, *"inançlı ve ateşli bir devrimci"*dir. Üstün zekası onu yükseltir. Olayların içinde pişer. Genel yaşamı, dünyayı ve siyaseti öğrenir. Yola bir komiteci olarak çıkmasına karşın, *"gerçek bir devlet adamı"* olur.(509)

Almanya'ya kaçan İttihatçılarla yakın ilişkide olan Şekip Arslan'ın Tâlât Paşa'yı değerlendirişi önemli bilgiler içerir. Şekip Arslan'a göre; Tâlât Paşa, Mustafa Kemal'le *"iletişim içinde"*dir. Uzaktan M. Kemal'in siyasetini güder. Yani Anadolu'daki ulusal bağımsızlık savaşını desteklemektedir.

Bir aralar, Bolşevik şeflerine eğilim duymuştur. Radek'le samimi görüşmeler yapmıştır. Onlardan yardım ummuştur. Moskova'ya gitmeyi bile düşünmüştür. Fakat son döneminde, Bolşevik sevgisinden vazgeçmiş ve onlardan çekinir olmuştur. Sovyetler'in İslam dünyasına vadettiği özgürlük ve bağımsızlık sözlerinden ciddi olmadıkları, yeniden Çarlık Rusya'sının siyasetine döndükleri kanısına ulaşmıştır.(510)

"Teşkilât-ı Mahsusa"nın şeflerinden Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey'in Tâlât Paşa'ya ilişkin gözlem ve de-

508. Geniş bilgi için bkz: Mehmet Kasım (Haz.) - Tâlât Paşa'nın Anıları, Say. Yay. İst. 1986, s: 7-15 arası (M. Kasım'ın eklediği inceleme), s: 37 (Tâlât Paşa kendi kökenini anlatıyor); Aydemir (1983), C: I, s: 269 v. d.; C: II (1986), s: 528 v. d.; Halil Menteş'in Anıları (1986), s: 120 v. d.; Tunaya (1989), C: III, s: 247 v. d. 548 v. d.

509. Yalçın (1976), s: 174.

510. Şekip Arslan'ın değerlendirmeleri için bkz: Aydemir (1985), C: III, s: 510 v. d.

ğerlendirmeleri de ilginçtir. Ona göre, Tâlât Paşa 1921 yılında öldürülünceye kadar Berlin'de ***"Umum-u Alem-i İslam İhtilâli Komitesi"***nin başkanıdır. Padişah Vahidettin, İttihatçılardan en çok ondan çekinmektedir.

Tâlât Paşa ruhen demokrat yaratılışlı biridir. Yalnız, tutkuları vardır. Aşırı bir particidir. İttihatçılığı bir partiden çok, dinsel bir tarikat durumuna getirmeye çalışmıştır. Mason locasına kayıtlıdır. Bektaşi Tarikatı'na bağlıdır. Siyaset olarak Alman yanlılığı taşımasına karşın, *"Osmanlı birliği"* ve *"Türklük ülküsü"* onda yerleşmiş köklü bir ilkedir.

Osmanlı çok-ulusluluğunu tarihimizin bir gereği olarak görür. Egemen kesimin Türkler olmasını düşünür. Büyük bir imparatorluğa ulaşmak açısından, *"Turancılık"*a eğilim duyar.

Mütarekede İslam dünyasını, başını İngiltere'nin çektiği emperyalizme karşı savaşıma yöneltir. Tek görevin, Mustafa Kemal'in arkasından gitmek ve ülkeyi kurtarmak olduğunu telkin eder.

Kendine yakın siyasi çevresini M. Kemal'i desteklemeye ve Milli Mücadele'ye katılmaya çağırır. Tâlât Paşa, Berlin'de büyük sıkıntılar çekmesine karşın, ülküsünden hiçbir şey yitirmez.(511)

Mebuslar Meclisi ve Ayan Meclisi başkanı Ahmet Rıza Bey Tâlât Paşa'yı; *"zeki", "komite işlerini çok iyi bilen",* gördüğünü ve işittiğini *"çok ince kavrayabilen"* biri olarak niteler. Sadrazamlık ve bakanlıklarından çok, komiteci ve çete başkanı olarak kalması durumunda ülkeye daha yararlı olacağı kanısındadır.(512)

1912'den itibaren İttihatçılar'dan ayrılan Rıza Tevfik

511. Bkz. Tansu (1969), s: 176 v.d
512. Ahmet Rıza Bey'in Anıları (1998), s: 65 v. d

Bey de, İttihatçılar içerisinde en iyisi ve en mert olanının Tâlât Paşa olduğunu yazar.(513)

"Tutucu İslamcılığa" karşı olan Tâlât Paşa liberaldir. Yurtseverliği, her şeyin üstünde düşünür.(514) Mason ve Bektaşi'dir. 1903'de ***"Makedonya Rizorta"*** locasına girmiştir. Fakat masonlukla ileri bir ilişkisi olmamıştır. Dönemin koşulları gereği, bu alanda yararlanmak için üye olmuş olmalıdır.(515)

Tâlât Paşa'nın masonluğu ve Bektaşiliği kesindir. İttihat ve Terakki'nin bu önemli şefinin, İçişleri Bakanlıkları ve başbakanlığıyla (sadrazamlık), bütün bunların yanında imparatorluğu I. Dünya Savaşı'na sokuştaki rolüyle çok iyi bilinen ve halen tartışmaları süren Tâlât Paşa'nın Bektaşi Tarikatı'nın bağlısı olduğunu birçok araştırmacı saptamıştır.(516)

Tâlât Paşa, *"Al-i Âba bendesi"*dir. Ehl-i Beyt aşığıdır. Bektaşiliği, ulusal Türk tarikatı olduğu için yeğlemiş ve seçmiştir. Evrenselciliği, insanlar arasında sevgiyi, kardeşliği ve dayanışmayı amaçladığı için de mason olmuştur. Bu seçimini kendisi şöyle anlatır:

"Ben bir tarikat bağlılığı bakımından Bektaşi'yim. Ali Âba'nın muhibbiyim. Anadolu ve Rumeli'ni mutlak bir Türk yurdu yapan manevi hareketin içinde Bektaşiliğin özel bir yeri vardır. Bu gerçeği elbette bir gün gelecek, o güzelim diyarların nasıl evlad-ı fatihan vatanı oluşumuna gelebildiğinin gerçek içeriğini araştıranlar, yadsınması olanaksız

513. Rıza Tevfik (1993), s: 225
514. Tâlât Paşa'nın Anıları (1986), s: 201 v. d.
515. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 55 v. d.; Melikoff (1998), s: 304 v. d.
516. Bkz: Rıza Tevfik'in Tâlât Paşa ve daha birçok kişinin Bektaşi olduğuna ilişkin mektubu, Ramsaur (1972), s: 132; Lewis (1984), s: 400; Melikoff (1993), s: 233; Bozkurt (1990), s: 69; Tansu (1969), s: 177; O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 222 v. d.; Gölpınarlı (1985), s; 154; Kabasakal (1991), s: 75; Noyan (1987), s: 388; M. Dersimi -Hatıratım (1986), s: 85 v. d.

kanıtlamaya ulaşacaklardır.

Türk'ün dışındaki öğelerin tarihin bilinen devirlerinden, Anadolu'yu devralan Selçuklular'dan, yönetimi ele almalarıyla Anadolu'yu Türkleştiren Osmanlı Hakanlarının taşıdığı san olan Sultan-ı İklim-i Rum'a (Roma Topraklarının Sultanı) dayanılarak Rumeli olarak anılan; taşı, toprağı, suyu, havası ile bizden olan bu beldelerin gerçek anlamda Türklük özelliğini kazanmasında, Bektaşiliğin nasıl öncülük yaptığını çocuklarımız muhakkak anlayacaklardır.

İşte bu ulusal yapıdan dolayıdır ki, Bektaşi'yim ve Ali Abâ bağlısıyım (Bende-i Ali Abâ). *Hiçbir zaman bu inancımı saklamadım. Saklama gereği duymadım.*

Bana yapılan ikinci suçlama ise Masonluğumdur. Evet; Bektaşi olduğum gibi, aynı zamanda masonum. Nasıl ki Bektaşiliği ulusal bir yol olarak kucakladımsa, Masonluğu da uluslararası insansal sevgi ve kardeşliğin, tüm insanlık için mutluluk ve rahatı sağlayacak yolun, daha çok düşünsel aydınlatma kaynaklarından gördüm ve kabul ettim.

Böylesi uluslararası sevgi ve kardeşlik ulusunu layık ve erdemin onun kişiliğinde toplanmış olduğuna inanarak da, Osmanlı Masonluğunun Kemal-i Fahr ile kabul ettim ve gereğini yerine getirdim.

Bu sözlerimle ne Bektaşiliğin ve şu bu tarikatın, ne de Masonluğun veya şu bu cemiyetin savunma veya reddini yapıyor değilim.

Bizden sonra birbirlerinin erdemliliğin veya bayağılığını ararken konuları dayanak yapmak yerine, kişisel yeğlemeler dışına çıkmış niteliklerini esas alanlarını öneriyor, daha hoşgörülü ve her şeyi 'Nasıl bir vatan düşlemişti ve bu yolda neler yaptı' sonucuna bağlanmalarını

öneriyorum." (517)

CEMALETTİN AFGANİ:

1836-1897 yılları arasında yaşamıştır. Kökeni tartışmalıdır. Fars, Türk, Arap, Afgan olduğu üzerinde durulur. Ağaoğlu Ahmet Bey ***"Türk Yurdu"***nda (C: I) yayınlanan bir yazısında *"Azeri Türk"* olduğu, Maregalı bir aileden olarak Hemedan dolaylarından doğduğu ve ailesinin Afganistan'a göçtüğünü yazar. Yani onu Azeri Türkü olarak gösterir.(518)

Afgani, İstanbul'da bulunduğu yıllarda Türk soyundan olduğunu söylemiştir.(519) ***"Türk Yurdu"***nda (C: VI) yayınlanan bir risalesinin önsözünde Arap olduğu, dahası Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği belirtilir.(520) Yani Ehl-i Beyt' tendir. Seyyiddir. Gerçi birçok insan bu yola başvurup soykütüğü düzenletmiştir. O nedenle bu sava kuşkuyla bakılabilir.

İlk eğitimini Kabil'de yapar. Felsefe ve pozitif bilimlerle ilgilenir. Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca bilmekte, İngilizce ve Rusça'yı da anlamaktadır. Gezmeyi sevmektedir. Hindistan, Mekke ve sonra da Kahire'ye gider. Ezher bilginlerinden özel dersler alır ve dostluklar kurar.

1870'de İstanbul'a gelir. Devlet adamları ve aydınlarca çok iyi karşılanır, ***"Meclis-i Kebir-i Maarif"*** üyeliği verilir. Dinsel çevreler tepki gösterirler. Bu nedenle, Mısır'a gider. İngilizler'in isteğiyle 1879'da Mısır'dan uzaklaştırılır. Hindistan'a gider. Orada materyalizmi eleştiren kitabını yazar

517. Bkz: Cemal Kutay (Haz.) - "Bir Devir Aydınlanıyor. Tâlât Paşa'nın Gurbet Hatıraları", Tercüman Gazetesi - 01 Mart 1983'den aktaran Şevki Koca - Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı, Nazenin Yay. İst. 1999, s: 343 v. d.
518. Ülken (1966), C: I, s: 323.
519. Akçura (1981), s: 56
520. Akçura (1981), s: 55 v. d.

(1881). 1883'de önce Londra'ya gider. Oradan Paris'e geçer. Paris'te ***"Urvet ül-Vuska"*** adlı dergiyi yayınlar. Bu yolla İslam dünyasını uyandırarak, İngiliz etkinliğine karşı savaşıma hazırlar. 1892'de II. Abdülhamit, Afgani'yi Türkiye'ye getirttirir. Önce iyi karşılar. Afgani, sonradan Türkçülerle ilişkisi nedeniyle kuşkuları çeker.(521)

Cemalettin Afgani, bütün İslam dünyasının varlıklarını sürdürebilmeleri, Müslüman toplumlarının ulusal bilince sahip olmaları gereğine inanır. Bu alanda etkin olmuş, Batı Türklüğünde olduğu gibi Kuzey Türklüğünde de ulusçuluk düşüncesinin gelişmesine yardımcı olmuştur. İslam dünyasını gezerek konferans ve kitaplarıyla emperyalist Batı'nın niyetleri karşısında İslam ve Doğu toplumlarını uyandırmıştır.

Afgani; İslam'ın ümmet anlayışına karşılık, ulus anlayışını geliştirir. İslam'ın gerileyiş ve çöküşünü; ırk, ulus ve etnik ayrımını gözardı etmesine, İslam birliği adı altında yapay bir ümmetçilik yaratmak istemesine bağlar. Ona göre; İslam dünyası, ancak Müslüman kavimlerin bilinçli ulusçu olmalarıyla ulusları/ulusallıkları içerisinde ilerleyip gelişmeleriyle kalkınabilirler. İnsanlar birincisi dil ve etnik, ikincisi din bağıyla birbirlerine bağlıdırlar.

Bir ulus için dil ve etnik süreklidir, ama dinsel durum sürekli değildir. Toplumlar dinlerini değiştirebilirler. Bu nedenle din birliğinden (İttihad-ı İslam) çok, etnik ve ulus birliğini esas almak gerekir. Örneğin, bütün Türklüğün birleşmesi gibi. Onun görüşlerinin bu yanının etkisinde kalan Türk ulusal (milli) şairi Mehmet Emin (Yurdakul) olmuştur. (522)

521. Ülken (1966), C: I, s: 323 v. d.
522. Geniş bilgi için bkz: Akçura (1981), s: 55-59 arası; Shaw'lar (1983), C: II, s: 199 v. d.; Karal (1983), C: VIII, s: 542 v. d.

Köken olarak İranlı, inanç olarak Şii olan[523] Cemalettin Afgani; tutucu İslamcı çevrelerce *"zındıklık", "Rafizilik", "Dehrilik", "gavurluk"* ve *"Şiilik"*le suçlanır.[524] Bütün bunlara karşın o, İran ve Türkiye'de Meşrutiyet düzenini getirmek için savaşmış ve aydınları yönlendirmiştir.[525]

Cemalettin Afgani Masondur. 1876 yılında Mısır'da ***"Kevkeb-i Şark/ Doğu Yıldızı"*** locasına girerek mason olmuştur. 1878'de bu locanın üstadı olur. Onu, birçok arkadaşı izleyerek bu locaya katılırlar. Afgani, locanın gizliliğinden yararlanarak devrimci amaçları uğruna kullanır. Bu yıllarda, Mısır'da 29 loca vardır.[526]

Cemalettin Afgani, Osmanlı aydınlarından birçoğunu etkilemiştir. Onun İslamcı düşüncede açtığı batıcı, modernleşmeci ve akılcı çığır günümüzde dahi birçok bilim adamı ve aydınca sürdürülmektedir.

Dr. İBRAHİM TEMO:

Temo, Arnavut kökenlidir. 1865 yılında Arnavutluk'un Struga kasabasında doğmuştur. Asker kökenli bir ailedendir. Eğitim için İstanbul'a gelir. Önce Ahırkapı Tıp İdadisi'ne (lise) girer. Oradan Kuleli Askeri İdadisi'ne (lise) geçer ve eğitimini orada sürdürür. 1887'de Askeri Tıp Mektebi'ne girer. Başarılı öğrencidir. Dereceler alır. 1892'de okulunu bitirir.

İdadi (lise) yılları onun ve arkadaşları için *"düşünsel uyanma"* dönemidir. Namık Kemal'in ***"Rüya"***sını okuyarak yetişirler. Alevilik-Sünnilik tartışması yaparlar. Abdülhamit rejimine karşı direnmeye hazırlanırlar.

523. Berkes (1973), s: 211; Mardin (1991), s: 15.
524. O. Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991), s: 90 v. d.
525. O. Koloğlu - Abdülhamit Gerçeği (1987), s: 206 v. d.
526. Koloğlu (1987), s: 153, 159; O. Koloğlu - Abdülhamit ve Masonlar (1991, s: 70, 167.

İshak Sukuti Diyarbakır'lı şair Hamit Amidi'nin şiirlerini ve diğer doğulu yazarların yapıtlarını getirir. İbrahim Temo ise Namık Kemal'le Ziya Paşa'nın yapıtlarını, Rumelili şair ve yazarların, Bektaşi ve Mevlevilerin Türkçe gazel, nefes ve deyişlerini, yabancı postaneler yoluyla Avrupa'dan gelen Jön/Genç Türklerin, İran özgürlükçülerinin ve Şii inançlı, aynı zamanda Şiilik/Çaferilik içerisinde de bir çizgi sahibi Ali Şefkati'nin yapıtlarını sağlar ve öğrenci kesimine okutur. Böylece, bir düşündaş arkadaş grubu oluşmuş olur.

İbrahim Temo, Tıbbiyedeki birkaç arkadaşıyla birlikte 1889 Mayısı'nda İttihat ve Terakki Partisi'nin ilk çekirdeği olan ***"İttihadi Osmanlı Cemiyeti"***'ni kurarlar. Temo, Brindizi ve Napoli'de mason locaları üzerinde yaptığı incelemelerden ve edindiği deneyimlerden yararlanır.

Yeni örgütün ilkeleri bu deneyim ve bilgiler çerçevesinde oluşturulur. Örgüt; çalışanlarını Tıbbiyenin dışındaki diğer okullarda ve medrese öğrencileri arasında, hatta tekke ve kahvehanelerde sürdürerek kısa zamanda genişler ve güçlenir. Saray, örgütün faaliyetlerinden ancak 1892'lerde haberdar olacaktır.

Büyük örgüt adamı Temo, 1895 Kasım'ında Romanya'ya kaçar. Yaşamını, hekimlik yaparak sürdürür. Türkiye'ye, Türklere, Müslümanlara ilgi ve bağlılığını oradan da sürdürür. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İstanbul'a dönerse de, aradığını bulamaz. Bir süre memurluk yapar. **"Osmanlı Demokrat Fırkası"**nı kurar.

Partinin 1911'de **"Hürriyet ve İtilaf Partisi"**ne katılmasından sonra, yeniden Romanya'ya döner. 1920'de Romanya'da ***"Halk Partisi"***nden senatör olur. Atatürk'e karşı özel bir sevgi ve bağlılığı vardır. ***"Atatürk'ü Niçin Seve-***

rim" adıyla 1937'de bir kitapçık yayınlar. 1945'de Romanya'da ölür.(527)

İbrahim Temo, Bektaşi'dir. Anılarındaki açıklamaları da bu yanını ortaya koymaktadır. Öğrencilik yıllarında Bektaşi yayınlarını okuduğunu, nefes ve deyişlerini öğrendiğini, Alevi-Sünni tartışmalarına katıldığını kendisi belirtir.(528) Bu bağlılık ileriki yıllarda da sürmüştür. Örneğin, 1901'de Macaristan'da bir Bektaşi olan Gülbaba'nın türbesini ziyareti, Gülbaba'yı *"mübarek zat"* olarak nitelemesi (529) onun Bektaşi inancından oluşunun bir sonucudur.

İbrahim Temo'nun Bektaşi olduğunu, Bektaşi Halifebabalarından Turgut Koca da belirtir.(530)

İbrahim Temo'nun aynı zamanda mason olduğunun belirtileri de vardır.(531)

RESNELİ NİYAZİ BEY:

Niyazi Bey, 1883'de Resne'de doğmuştur. Arnavut kökenlidir. Öğrenime Manastır Mülkiye'de başlamasına karşın, Askeri Rüştiye'ye geçer. Liseyi, Manastır Askeri İdadisi'nde okur. Sonraları, İstanbul Harbiye'ye girer. 1896'da teğmen olarak bitirir. Makedonya'da III. Ordu'nun emrine verilir. Yanya Kolordusu'na atanır.

Askeri okullara geçmesinde Bursalı M. Tahir Efendi'nin rolü olmuştur. Niyazi Bey üzerinde ilk uyarıcı etkiyi Tahir Efendi ve İdadideki öğretmenleri yaparlar. Namık Kemal'in vatan şiirlerinin etkisiyle yetişmiştir. Arnavut kökenli olmasına karşın, saf ve idealist bir Osmanlı'dır. Enver Bey Selanik'te birlikleriyle dağa çıkarken, Niyazi Bey de

527. Geniş bilgi için bkz: İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları (1987), s: 5 v. d., 9 v. d, 15 v. d., 50 v. d., 241 v. d., 253; Petrosyan (1974), s: 174 v. d.
528. İbrahim Temo'nun... Anılar (1987), s: 9.
529. İbrahim Temo'nun... Anıları (1987), s: 138 v. d.
530. Halifebaba Turgut Koca'nın bana gönderdiği 24 Ekim 1991 tarihli mektubundan.
531. O. Koloğlu - İttihatçılar ve Masonlar (1991), s: 328.

önyüzbaşı olarak Resne'de dağa çıkar, çete savaşına başlar ve Meşrutiyet'in yeniden getirilmesi için savaşır. Bu adsız kahraman, 17 Nisan 1913'de Arnavutluk kıyısındaki Avlonya'da bir Arnavut kurşunuyla öldürülür.[532] Ünlü *"hürriyet kahramanı"* Niyazi Bey Bektaşi'dir.[533]

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK:

M. Kemal'in (1881-1938) Bektaşilik niteliğini tüm ayrıntılarıyla bir başka çalışmamızda ele alıp incelediğimiz için burada yinelemiyoruz.[534] Yalnız şu bilgi ve belgeyi eklemekle yetineceğiz.

Osmanlı'nın son yüzyılının ünlü yazarlarından Kılıçoğlu Hakkı Bey'in M. Kemal'e ilişkin bir gözlemi çok ilginçtir. Bilindiği gibi Kılıçoğlu Hakkı Bey, Türkiye'de Latin yazısını ilk savunan aydınlarımızdandır.

Kılıçoğlu Hakkı Bey, M. Kemal'in çocukluğunu ve gençliğini yakından bilmektedir ve Selanik günlerinden kalma arkadaşlıkları vardır. Selanik'te M. Kemal'in ailesinin bağlılık ve saygı duydukları bir Bektaşi şeyhi vardır: Şeyh Rıfat Efendi.

Şeyh Rıfat Efendi, orada kendi adıyla anılan Bektaşi dergâhının şeyhidir. Kılıçoğlu Hakkı Bey'in de kayınbabası olan bu Bektaşi şeyhi, Zübeyde Hanım'ın evliliğinde aracı olacak kadar aileyle yakınlığı vardır. M. Kemal idadi (lise) ve Harp Okulu yıllarında, yaz tatillerinde Selanik'e geldiğinde, Şeyh Rıfat Efendi'nin Bektaşi dergâhına devam etmektedir.

Kılıçoğlu Hakkı Bey'in Atatürk'ün öz yaşamına (biyografisine) ilişkin ilk kaynaktan bilgiler veren yazar Falih

532. Bkz: Resneli Niyazi Bey'in Anıları (1975); Aydemir (1983), C: I, s: 492 v. d.
533. Bektaşi Dedebabası Bedri Noyan'ın tespiti için bkz: Noyan (1987), s: 388; Ayrıca bkz: 16. Ağustos. 1995 tarihli Cumhuriyet eki.
534. Bkz: Baki Öz - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996. 8. basım.

Rıfkı Atay'a yazdığı mektubunda Atatürk'ün bu yanı şöyle dile getirilir:

"Ailecek pek yakındık. Zübeyde Mollayı ikinci defa kocaya veren benim büyük kaynatam Şeyh Rıfat Efendi'dir. Mustafa Kemal tatillerde Selanik'te sılaya geldiği vakit büyük kaynatamın tekkesine gelir, ayin günlerinde dervişler halkasına katılarak, huuu huuu diye kan-ter içinde kalıncaya kadar döner, dururmuş." (535)

İBRAHİM TURAN BABA:

Hacı Bektaşlı'dır. 1896'da doğmuştur. Pirevi'nde on iki hizmette bulunmuştur. I. Kolordu Doğu Cephesi'nde ve Kâzım Karabekir Paşa'nın yanında Milli Mücadele'de sonuna kadar çalışmıştır. Hacı Bektaş Belediye Başkanlığı ve Kırşehir milletvekilliği yapmıştır. Pirevi'nin restorasyonu ve müze olarak açılmasında çok emeği geçmiştir. Ali Naci Baykal Dedebaba'dan *"icazetli baba"*dır. 1964'de ölmüştür. (536)

Dr. EKREM HAYRİ ÜSTÜNDAĞ:

Eski Sağlık Bakanlarından. 1926'larda Dr. Esat Gimcoz'la birlikte Narlıdere'de Muhittin Baba'nın evinde Selman Cemali Babadan *"nasip"* almış, Bektaşilik yoluna girmiştir. Rehberi, bir başka Bektaşi olan avukat Fevzi Akeren Baba'dır.(537)

NEYZEN TEVFİK (KOLAYLI):

Neyzen Tevfik, 1879'da Bodrum'da doğmuştur. Bolu'nun Müstahkimler bucağından Abdurrahman'ın kızı Emine

535. Falih Rıfkı Atay - Çankaya, Bateş Yay. İst. 1980, s: 31 v. d.
536. Noyan (1987), s: 387.
537. Noyan (1987), s: 387 v. d.

Hanım'la Bafralı Kolaylıoğulları'ndan Hafız Hasan Fehmi Efendi'nin çocuklarıdır. Babası kültürlü, aydın düşünceli ve sanata eğilimli biridir. Jön/Genç Türklere eğilim duymuştur. Öğretmendir.

Neyzen Tevfik, aydın ve özgür düşünceli bir aile ortamında yetişmiştir. Ney ustası olan Tevfik, neyle çocukluğunda tanışmış, onun "Neyzen Tevfik" olmasında, bu ney çalmadaki uluslararası düzeydeki ustalığı belirleyici etken olmuştur.

Gizemli bir yaşamı vardır. Halen adından söz edilir. Sohbet ve içki maslarının ortak konusudur. Herkes ondan bir şeyler anlatır. O, *"söylence kişisi"*ne dönüştürülmüş bir insandır. *"Bohem hayatı"* yaşamıştır. İzmir İdadisi'nde (lisesinde) okur. İzmir günlerinde neye olan ilgisi onu İzmir Mevlevihanesine çeker.

Ülkenin çeşitli eğilimlerindeki aydınlarını burada tanıma olanağı bulur. İstanbul'a gider. Yenikapı ve Galata Mevlevihanelerine devam eder. İzmir'deki havayı bulamaz. Namaz, oruç gibi ibadetleri yapmadığı için dışlanır. İstanbul'da Mehmet Akif (Ersoy) Bey'le tanışır. Mehmet Akif, onun birçok ileri gelir kimselerle ve vezirler gibi saray yöneticileriyle tanışmasına önderlik eder. İstanbul'daki ilk ünlenmesini sağlar, hocası ve mürşidi olur.

İstanbul'a medrese eğitimine gelmiştir. Fakat buradaki eğitim onu sarmaz. Öğrencilerle bağdaşamaz. Ney çalar. Medrese öğrencileri onu şeriata karşı gelen kişi olarak Şeyhülislama şikayet ederler. Gerçi, özgür düşünceli ve Bektaşi Musa Kâzım Efendi'nin onu derslerine kabul edişiyle ve korumasıyla medrese eğitimi bir süre daha sürürse de buradan ayrılır. Musa Kâzım Efendi onu, şair Şeyh Vasfi ve ünlü yazar Ahmet Mithat Efendilerle tanıştırır.

İstanbul'da Neyzen Tevfik'in önünde yeni bir ufuk açılır. Bu da Bektaşilik'tir. Kendisine uygun bir dünya ve inanç anlayışını Bektaşilik'te bulur. 1902'de Sütlüce Bademli Bektaşi dergâhı postnişini Münir Baba'dan *"nasip"* alır. Ve ikrârlı bir Bektaşi muhibi, dervişi olur. Artık Bektaşi Tarikatı'nın bir üyesidir. *"Meşrebim Molla-yı Rumi, mezhebim Bektaşi'dir,"* dizesiyle kendisi de bu tarikatsal bağlılığını belirtir.

Neyzen Tevfik, Abdülhamit'in baskıcı yönetiminden nefret etmektedir. Rejimle sürtüşmelidir. Bu nedenle İstanbul'dan kaçar. Mısır'a gider. Mısır serüveni yedi yıl sürer. Mısır'daki özgürlük yanlısı Jön/Genç Türklerle dostluk eder. Kahire'deki Kaygusuz Sultan Bektaşi dergâhında kalır. Meşrutiyet devrimiyle Türkiye'ye döner ve İstanbul'a yerleşir.

1910'da İstanbul'da Cemile Hanım'la evlenir. Evliliği kısa sürer. İkinci bir evlilik yapmaz. I. Dünya Savaşı sırasında askerlik yükümlülüğünü yerine getirir. Ahmet Muhtar Paşa'nın yanında mehterbaşılık yapar. Neyini Sultan Reşat da dinler ve çok hoşlanır. Mütareke yıllarında Ankara'ya gider.

1921'den itibaren koyu bir Anadolucu ve Milli Mücadelecidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'le tanışır. Atatürk, Neyzen Tevfik'in neyini dinler ve çok beğenir. Neyzen Tevfik, Atatürk'ten kendisine nüfus cüzdanı çıkarmasını ister. Gerekçesini de şöyle açıklar: *"Biat edecek hükümet bulamadım. İlk defa senin hükümetine biat ediyorum"* der. Atatürk'ün ölümünde, -hiç ağlamayan Neyzen Tevfik- hüngür hüngür ağlamıştır.

Osmanlı dönemini acımasızca eleştiren Neyzen, Cumhuriyet'in toplumsal sorunlarına ilgisiz kalır. Neyzen

Tevfik, 1930'lu yıllarda Konservatuvar'da görevlendirilir. Görevi, kendisine Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ sağlamıştır. Yardım ereği güdülmüştür. Üstündağ'ın yerine İstanbul valiliğine atanan Lütfi Kırdar, başkasının yazdığı eleştirici ve yerici şiiri Neyzen Tevfik'in olduğu bahanesiyle Konservatuvar'daki görevine son verir. Yaşamının son yıllarını iş adamı Nuri Demirağ'ın korumasında geçirir. 1953'de ölür.

Neyzen Tevfik'in ilginç bir kişiliği vardır. Kurallara gelemeyen aşırı özgürcü bir yapısı vardır. Yalın dille çok güzel şiirler, nefesler, taşlamalar, yergiler yazmıştır. Dini bile eleştirmekten kaçınmamıştır. Sorgulayıcı biridir. Mehmet Akif'le bir Bektaşi şair olan Eşref'in etkisindedir. O da, Fikret Mualla'yı etkilemiştir.

İttihat ve Terakki'nin önderlerinden bir Bektaşi olan Sadrazam Tâlât Paşa'dan ve öğretmeni yine bir Bektaşi olan Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'den istibdat rejiminin mağduru olarak ilgi ve yardım görmüştür. Böyle olmasına karşın, olup bitenlerden İttihat-Terakki'yi ve yöneticilerini sorumlu tutacaktır.

Neyzen Tevfik, tasavvufçular gibi düşünür. Özgün kişiliğiyle Hallac-ı Mansur'a benzetirler. *"Vahdet-i Vücutcular"*a yakın bir anlayıştadır. Tasavvuf düşüncesi ile yoğun olarak ilgilendiği ve tasavvuf söylemi ile konuştuğu dönem 1921'lerdir. Bu yıllarda, *"Ene-l Hak"* anlayışına yaklaşır. Düşünceleri ve tutumu yeterince seçik değildir. *"Vahdet-i Vücud"*la, *"Vahdet-i Mevcud"* arasında bocalayıp durur. Tanrı'nın evrende gözüktüğünü kabul eder. Onu, dört dörtlük bir tasavvuf insanı görmek yanıltıcı olur.

Yaşamda tutarlı, düşüncede tutarsız bir görünüm sergiler. Bunda, 1920'lerden beri akıl hastanesine yatacak öl-

çüde ruhsal sağlık sorunu olmasının da payı vardır. Tutarlı bir kişiliği, ama tutarsız bir dünya görüşü olmuştur.

Yaşamının hiçbir döneminde, belirli bir dünya görüşünün insanı olmamıştır. Hiçbir zaman kişi ve kuruluşlara bağlanmamıştır. Bu yanı onun övüncüdür. Erdem, utanma, namus gibi kavramlar onun gözünde olumluya açılan kapının anahtarlarıdır. Olumsuzlukları, kişilik ve kişiler düzleminde ele alır. Bu nedenle de, toplumsal kökenine inmez, inemez. Doktoru ve dostu Rahmi Duman'ın belirttiği gibi; *"Belli kristalize bir inancı vardı denemez. İyiliğe, doğruluğa ve Batı uygarlığına düşkünlüğü dışında."*

"Azâb-ı Mukaddes" adlı kitabı 1924 yılında yayınlanır. Şiirleri daha sonraki yıllarda derlenerek yayınlanmıştır.(538) Neyzen Tevfik'in, *"Ali aşkı"*nı dile getiren dizelerinden bir örnek:(539)

Çıkmıyor bir an ciğerden derd-i sevda hançeri
Pençe-i aşkın esiri olduğum günden beri
Tâ Süveydâ-yı dilimde hecr-i yârın ahkeri
Merhâmet et hâlime her şey'e âgâhım Ali
Var mı senden başka söyle, ilticâhgâhım Ali.

İşte benden yüz çevirdi âşinâlar büsbütün
Bir enisim kalmadı endişeden başka bugün
*Dest-girim, **Neyzen**-i bi-çâreyi bir dem düşün*
Nûr-u çeşmim ol İmâmeyn-i güzin başı içün
Merhamet et halime her şey'e âgâhım Ali
Var mı senden başka söyle ilticâhgâhım Ali?

538. Neyzen Tevfik'e ilişkin bilgiyi şu değerli ve bilimsel çalışmadan yararlanarak çıkardık. Bkz: Mehmet Ergün - Neyzen Tevfik ve "Azab-ı Mukaddes"i, Tunca Yay. İst. 1983. Bektaşiliğine değinen yerler için bkz: s: 28, 157 v.d. 333, 337, 379, 384. Ayrıca Bektaşiliği ve yola girişi hakkında bkz. Noyan (1987), s: 385.
539. Noyan (2000), C: III, s: 260 v. d.

VAHİD LÜTFİ SALCI:

Vahid Lütfi Bey, 1875'de İstanbul'da doğmuştur. Kökenleri, ilk Osmanlı Türklerine kadar gider. Yüksek eğitim sırasında II. Abdülhamit'e karşıtlığı nedeniyle 1899'da tutuklanır. Dokuz ay tutukevinde kaldıktan sonra, Elazığ'a sürülür. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla özgürlüğüne kavuşur ve İstanbul'a döner. Küçük memurluklar ve müzik öğretmenliği yapar. Yazarlığı, musikişinaslığı, şiiri ve folkloru iş edinir.

İlk yazısı henüz öğrenci iken, 1898'de İstanbul'da yayınlanan ***"Musavver Terakki"*** gazetesinde çıkar. Daha sonraları birçok dergi ve gazetelere yazılar gönderir. Yazıları ve kitapları genellikle folklor, musiki ve Bektaşilik üzerinedir. ***"Türk Gizli Musikisi"*** ile ***"Türk Gizli Oyunları"*** kitapları oldukça önemlidir.

Müzik ve folklore ilgisi onun Anadolu ve Rumeli'de uzun zaman halk-tekke musikilerini inceleme, Bektaşi dergâhları ve babalarıyla ilişki içerisinde olma olanağı vermiştir. Aruz ve hece vezniyle şiirler de yazan V. Lütfi Salcı Bektaşi akidelerini benimsemiş, bir Bektaşi aydınıdır. 1950'de ölmüştür.(540)

ALİ CEMAL BARDAKÇI:

Ali Cemal Bey, 1889'da Balıkesir'in Burhaniye ilçesinde doğmuştur. 1909'da Mülkiye Mektebini bitirmiştir. Çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptıktan sonra, 1919'da Ankara Emniyet Müdürü olmuştur. Temsil Kurulu'nun Ankara'ya geldiği dönemler, emniyet müdürü olarak kurulun ve M. Kemal'in güvenliğini sağlamıştır.

1920'de Çorum halkının Kuvayi Milliye karşıtı bir du-

540. M. Halit Bayrı- Araştırmacı Bir Alevi Aydını Vahit Lütfi Salcı, Yol Dergisi, Sayı: 8, s: 97- 101 arası, Kasım- Aralık 2000.

rum takınması üzerine Ali Cemal Bey'i, M. Kemal Çorum mutasarrıf vekilliğine atamıştır. 1924'de Denizli Valisi olmuştur. Şeyh Sait Ayaklanması üzerine 1925'de hassas bölge olduğu için Cemal Bey Diyarbakır Valiliği'ne getirilmiştir.

1928'de Elazığ, 1931'de Çorum, 1933'de Konya valiliklerine atanmış, 1938'de emekli olup gazetecilik ve serbest yazarlık yapmıştır. Tasavvuf ve Alevilik-Bektaşilik konularını işleyen kitap çalışmaları yapmıştır. Alevi-Bektaşi'dir.

Dersim bölgesini ayaklanmadan uzak tutmak için aşiretler arasında çok çalışmış, uyarmıştır. Yöreye, Cumhuriyet'in olanaklarını götürmeye ve yöreyi Cumhuriyet yönetimiyle barışık kılmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Dersim halkı kendisine sıcaklık duyar ve Alevi olduğu kanısını taşırlar.(541)

MEHMET ALİ HİLMİ DEDEBABA:

Şahkulu postnişinliği yapmıştır. Ünlü bir Bektaşi'dir. Divan sahibi şairdir. Merdivenköy Şahkulu Sultan dergâhını 1826 yıkımından sonra asıl uyandıran, ünlendiren ve rayına oturtan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba (öl. 1907) olmuştur. Hilmi Dedebaba 1856'da Hasan Baba'dan *"nasip"*, Turabi Ali Dedebaba'dan da *"Bektaşi halifeliği"* almıştır. Bir süre Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda *"Dedebabalık"* yapan Hilmi Dedebaba 1869'da Çelebi Feyzullah Efendi tarafından postnişin olarak atanır. Hilmi Dedebaba, Şahkulu'nda *"mücerredlik erkânı"*nı uygular ve burayı bir Bektaşi külliyesine dönüştürür.(542)

541. Bkz. Dersimi (1992), s: 190, 192, 193 v.d., 199, 208; Ebubekir Pamukçu - Dersim Zaza Ayaklanması'nın Tarihsel Kökenleri, Yön Yay. İst. 1992, s: 112 v. d.

542. Geniş bilgi ve değerlendirmeler için şu iki çalışmamıza bakılabilir. Baki Öz (1997), s: 326-336 arası.; Baki Öz - Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001, s: 203-226

ALİ RIZA SUN:

Eski Şura-yı devlet başkanlarındandır. Bektaşidir.

NACİ KUM:

1896'da Seydişehir'de doğmuştur. Soyunda başka Bektaşiler de vardır. Üsküplü Süleyman Turabi Babadan *"nasip"* almış, rehberliğini Yalvaçlı Tevfik Baba yapmıştır. Salih Niyazi Dedebaba'dan *"icazet"* alarak *"baba"* olmuştur. Öğretmenlik yapmıştır. Tahtacılar, Türkmenler ve Yörükler üzerindeki çalışmaları günümüz çalışmalarına da ışık tutmuştur.

HAŞİM BEY:

1814-1868 yılları arasında yaşamıştır. Bestekârdır. Birçok nefesler bestelemiştir. Mezar taşında, *"Tarik-i nazenin müntesiplerinden"* diye yazar.

ESAT CİMCOZ:

İzmirlidir. Tıp doktorudur. Narlıdere de Selman Cemali Baba'dan *"nasip"* almıştır. Rehberliğini Hüseyin Hüsnü Edikut Baba yürütmüştür.

ASIM KERİMİ BABA:

1851'de İstanbul'da doğmuştur. Posta müdürlükleri yapmıştır. İyi bir Bektaşi şairidir. 1920'de ölmüştür. Mezarı o zamanlar dergâh olan evinin bahçesindedir.

FEVZİ AKEREN BABA:

Avukattır. İzmir'de ölmüştür. Selman Cemali Babadan *"nasip"* almıştır.

ŞEYH BABA MEHMET SÜREYYA:

İstanbul'da doğmuştur. Osman Haşim'i soyundandır ve bu dergâhın son şeyhidir. Çamlıca Bektaşi dergâhı şeyhi Nur Baba'ya bağlanmış, bu babanın oğlu Ali Nutki Baba'-dan da, *"babalık icazeti"* almıştır. Şiirleri vardır. Bektaşiliği savunma amacını taşıyan ***"Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşiyye"*** ve ***"Bektaşiler"*** adlarında kitapları vardır.

Kaynakça

Abu-Manneh, Prof. Dr. Butrus - "1826'da Nakşibendi-Müceddidi ve Bektaşi Tarikatları", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ensar Neşriyat, İst. 1999.

Adıvar, A. Adnan - Osmanlı Türkleri'nde İlim, Remzi Kitapevi, İst. 1970.

Ahmad, Feroz - İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yay. İst. 1984.

Ahmet Rasim - İki Hatırat Üç Şahsiyet (Haz. İbrahim Olgun), Çağdaş Yay. İst. 1976.

Ahmet Cevdet Paşa - Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi), Üçdal Neşriyat, İst. 1993, C: VI.

Ahmet Rıza Beyin Anıları - Arba Yay. İst. 1988.

Akün, Ömer Faruk - "Şemseddin Sami", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğ. Bak. Yay., C: XI.

Akçura, Prof. Yusuf - Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 1981.

Akşin, Doç. Dr. Sina - Jön Türkler İttihat ve Terakki, Gerçek Yay. İst. 1980.

Akşin, Doç. Dr. Sina - "Jön Türkler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. C: III.

Akşin, Doç. Dr. Sina - "Bugünkü Türk Ulusçuluğu", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 5, Bahar 1978.

Alangu, Tahir - Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye ve Roman (1919-1930), Antoloji, İst. 1959, C: I.

Algar, Prof. Dr. Hamit - "Bektaşi ve İran: Temaslar ve Bağlantılar", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ensar Neşriyat, İst. 1999.

Atay, Falih Rıfkı - Çankaya, Bateş Yay. İst. 1980.

Atalay, Besim - Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yay. İst. 1991.

Ateş, Prof. Tokktamış - Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, Say Yay. İst. 1982.

Avcıoğlu, Dogan - Milli Kurtuluş Tarihi, İst. 1974, C: I-II-III.

Aydemir, Şevket Süreyya - Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, Remzi Kitapevi, İst., C: I (1983), II (1986), III (1989).

Babinger, Prof. Dr. F. - Köprülü, Prof. Dr. Fuat- Anadolu'da İslamiyet (Çev.: Ragıp Hulisi, Yayına Haz.: Mehmet Kanar), İnsan Yay. İst. 1996.

Bayrı, M. Halit - Araştırmacı Bir Alevi Aydını Vahit Lütfi Salcı, Yol Dergisi, Sayı: 8, Kasım-Aralık 2000.

Baysun, Prof. Dr. M. Cavit - "Tepedelenli Ali Paşa", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğ. Bak. Yay. C: I.

Bayur, Prof. Dr. Yusuf Hikmet - Türk İnkılabı Tarihi, TTK Yay. Ank C: I, Kısım: II (1983), C: II, Kısım: IV (1952).

Berkes, Prof. Niyazi - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay. İst. 1973.

Beşikçi, İsmail - Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yay. İst. 1970, 2. basım.

Birdoğan, Nejat - İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması (Baha Sait Bey), Berfin Yay. İst. 1994.

Birge, John Kingsley - Bektaşilik Tarihi (Çev. Reha Çamuroğlu), Ant Yay. İst. 1991.

Bozarslan, Mehmet Emin - Halifelik ve Ümmetçilik Sorunu, Ant Yay. İst. 1969.

Bozkurt, Prof. Dr. Fuat - Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön Yay. İst. 1990.

(Bölükbaşı), Rıza Tevfik - Biraz da Ben Konuşayım (Haz.: Abdullah Uçman), İletişim Yay. İst. 1993.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi (Haz. F. Yavuz - İ. Özen) - Osmanlı Müellifleri, Meral Yay. İst. 1972, C: I.- II.- III.

Cem, İsmail - Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay, İst. 1971, 2. basım.

Cemal Paşa - Hatıralar (Haz. Behçet Cemal), Çağdaş Yay. İst. 1977.

Cengiz, Halil Erdoğan (Haz.) - Enver Paşa'nın Anıları, İletişim Yay. İst. 1991.

Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi) - Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yay. İst. 1975.
Clayer, Nathalie - "Arnavutluk Bektaşi Tarihi", Nefes Dergisi, Sayı: 23, Eylül 1995.
Çamuroğlu, Reha - Günümüz Aleviliği'nin Sorunları, Ant Yay. İst. 1992.
Dede, Abdulrahim - "Batı Trakya'da Bektaşilik ve Bektaşilik Hakkında Arşiv ve Kütüphanelerimizde Bulunan Yazma Eserleri", Hacı Bektaş Veli, Hacı Bektaş Veli Turizm Derneği Yay. Ank. 1977.
Demirel, Yücel (Haz.) - Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, Arma Yay. İst. 1991.
Dersimi, Mehmet Nuri - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır, 1992, 4. basım.
Dersimi, Mehmet Nuri - Hatıratım, Stokholm, 1986.
Dierl, Anton Jozef - Anadolu Aleviliği, Ant Yay. İst. 1991.
Dumont, P.- Haupt, G. - Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, Gözlem Yay. İst.
Dumont, Prof. Dr. Paul - "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Üzerine Yayımlanmamış Kaynaklar", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 3, Güz 1977.
Duru, Kazım Nami - İttihat ve Terakki Hatıralarım, İst. 1957.
Ergil, Doç. Dr. Doğu - Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi Yay. Ank. 1981.
Ergün, Mehmet - Neyzen Tevfik ve "Azab-ı Mukaddes"i, Tunca Yay. İst. 1983.
Erişen, İ. Mesut - Samancıgil, Kemal - Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik ve Alevilik Tarihi, Ay Yay. İst. 1966.
Eröz, Prof. Dr. Mehmet - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bak. Yay. Ank. 1990.
Ernest Edmondson Ramdaur, Jr. - Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yay. İst. 1972.
Ertürk, Hüsamettin (Yazan: Samih Nazif Tansu) - İki Devrin

Perde Arkası, Ararat Yay. İst. 1969. 3. basım.
Esatlı, Mustafa Ragıp - İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve "Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?", Hürriyet Yay. İst. 1975.
Eyice, Semavi - "İstanbul", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. C: V/2.
Eyuboğlu, İsmet Zeki - Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik), Yeni Çığır Yay. İst. 1980.
(Fatinoğlu), Abidin Nesimi - Yılların İçinden, Gözlem Yay. İst. 1977.
Fığlalı, Prof. Dr. Ethem Ruhi - Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Selçuk Yay. İst. 1991, 2. basım,
Fırat, Mehmet Şerif - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, 3. basım.
Goloğlu, Mahmut - Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Ank. 1971.
Gölpınarlı, Abdûlbaki - Tasavvuf, Gerçek Yay. İst. 1985, 2. basım.
Gölpınarlı, Abdûlbaki - Melamilik ve Melamiler, Gri Yay. İst. 1992.
Görkem, Doç. Dr. İsmail - Baha Sait Bey, Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 2000.
(Günaltay), Mehmet Şemseddin - Hurâfattan Hakikate, Hurâfeler ve İslam Gerçeği (Haz.: Doç. Dr. Ahmet Gökbel), Marifet Yay. İst. 1997.
Gündüz, Dr. İrfan - Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri, Seha Yay. İst. 1989.
Güven, Gül Çağalı (Haz.) - Belgelerle Mısır, Ermeni, Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, Kâmil Paşa'nın Anıları, Arba Yay. İst. 1991, 2. basım.
H. Von Moltke - Türkiye Mektupları, Remzi Kitapevi, İst. 1969.
Hafız, Dr. Nimetullh - "Yugoslavya'da Bektaşi Tekkeleri", Cem Dergisi, Sayı: 12, Mayıs 1992.

Hafız, Dr. Nimetullah - "Yugoslavya'da Bektaşi Tekkeleri", Hacı Bektaş Veli, H. B. V. Tur. Der. Yay. 1977.
Halil Menteş - Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteş'in Anıları, Hürriyet Vakfı Yay. İst. 1986.
Hammer-N. Yorga - Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Üçdal Neşriyat, İst. 1983, C: XIX.
Hanioğlu, Doç. Dr. Şükrü - Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yay. İst. 1985, C: I.
Haslok, F. R. - Bektaşilik Tetkikleri (Çev.: Ragıp Hulisi, Yeni yazıya çevirip sadeleştiren: Doç. Kâmil Akarsu), Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 2000.
Hasluck, Frederick William - Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı (Çev. Turgut Koca- A. N. Erginsoy), İst. 1991.
Hasluck, F. W. - Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik (Çev.: Y. Demirel), Ant Yay. İst. 1995.
Heyd, Dr. Uriel - Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Kültür Bak. Yay. Ank. 1979.
Hezarfen, Ahmet - "Reşit Paşa'nın Deliorman Köylerine Zulmü", Cem Dergisi, Sayı: 85, Aralık 1998
Hüda, Prof. M. Hüseyin - "Balkanlar'daki Alevi ve Bektaşilerin Sosyolojisi", Ehl-i Beyt Dergisi, Sayı: 19, 1998.
İbrahim Temo - İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yay. İst. 1987.
Jaschke, Prof. Gotthard- Yeni Türkiye'de İslamlık, Bilgi Yay. Ank. 1972.
Kabasakal, Dr. Mehmet - Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, (1908-1960), Tekin Yay, İst. 1991.
Kara, Mustafa - Tekkeler ve Zaviyeler, Dergâh Yay. İst. 1990, 3. basım.
Kara, Dr. Mustafa - "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Tasavvuf ve Tarikatlar", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. C: IV.
Karal, Prof. Dr. Enver Ziya - Osmanlı Tarihi, TTK Yay. Ank.

C: VII (1977), C: VIII (1983), 2. basım.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri - Nur Baba, (Baskıya hazırlayan: Atilla Özkırımlı), Birikim Yay. İst. 1977 (ve kitabın sonuna konulan ekler).
Kars, H. Zafer - Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Kaynak Yay. İst. 1984.
Kâzım Karabekir - İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, Tekin Yay. İst. 1990.
Kiel, Prof. Michiel - "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar" - Hacı Bektaş Veli, Hacı Bektaş Turizm Derneği Yay. Ank. 1977.
Kissling, Prof. Dr. Hans Joachim - "Osmanlı İmparotorluğu'nda Tarikatların Sosyoloji ve Pedogoji Açısından Rolleri", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 20, Ağustos 1985.
Koca, Turgut - Bektaşi Nefesleri ve Şairleri, Maarif Kütüphanesi Yay. İst. 1990.
Koca, Şevki - Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı, Nazenin Yay. İst. 1999.
Koca, Şevki - Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler, Nazenin Yay. İst. 2000.
Kocadağ, Burhan - Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi, İst. 1987.
Koloğlu, Orhan - Abdülhamit Gerçeği, Gür Yay. İst. 1987, 2. basım.
Koloğlu, Orhan - Abdülhamit ve Masonlar, Gür Yay. İst. 1991. Koloğlu, Orhan - İttihatçılar ve Masonlar, Gür Yay. İst. 1991.
Kasım, Mehmet (Haz.) - Tâlât Paşa'nın Anıları, Say. Yay. İst. 1986.
Kuran, Ahmet Bedevi - İnkılap Tarihimiz ve "Jön Türkler", İst. 1945.
Kuran, Ahmet Bedevi - İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İst. 1948.
Kuran, Ahmet Bedevi - Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp

Hareketleri ve Milli Mücadele, İst. 1959.
Kurdakul, Necdet - "Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 60, Aralık 1988.
Kutay, Cemal - Bilinmeyen Tarihimiz, İst. 1975, C: I-II-III-IV.
Kutay, Cemal (Haz.) - "Bir Devir Aydınlanıyor. Tâlât Paşa'nın Gurbet Hatıraları", Tercüman Gazetesi - 01 Mart 1983.
Kutlay, Naci - İttihat Terakki ve Kürtler, Komal- Fırat Yay. İst. 1991.
Küçük, Murat (Röportaj) - "Osmanlı'dan Günümüze Arnavutluk'ta Bektaşilik", Cem Dergisi, Sayı: 64, Mart 1997.
Küçük, Murat - "Balkanlar'da Milliyetçilik ve Bektaşiler", Cem Dergisi, Sayı: 87, Şubat 1999.
Levent, Agâh Sırrı - Şemseddin Sami Bey, TDK Yay. Ank. 1969.
Lewis, Prof. Dr. Bernard - Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yay. Ank. 1984, 2. basım.
L. Montogu -Türkiye Mektupları (1717-1718), Tercüman Yay. İst.
Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arka Yay. İst. 1988.
Mardin, Prof. Şerif - Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yay. İst. 1983.
Mardin, Prof. Şerif - Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler III), İletişim Yay. İst. 1991.
Mardin, Prof. Dr. Şerif - "Tanzimat ve Aydınlar", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst., C: I.
Mardin, Prof. Dr. Şerif - "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. 1985, C: II.
Mardin, Prof. Dr. Şerif - "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", Tanz. Cumh. Türkiye Ans., İletişim Yay. İst. C: VI.
Massignon, Louis - Hallac-ı Mansur (Der.: Prof. Dr. Niyazi Öktem), Ant Yay. İst. 1994.

Mehmet Daniş Bey - Şamil Mutlu (Haz.)- Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmut'un Edirne Seyahati, Mehmet Daniş Bey ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İst. 1994.

Melikoff, Prof. Dr. İrene - Uyur İdik Uyardılar, Cem Yay. İst. 1993.

Melikoff, Prof. Dr. İrene - Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay. İst. 1998.

Melikoff, Prof. Dr. İrene - "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 60, Aralık 1988.

Minorski, V. - "Turan", İslam Ansiklopedisi, Mil. Eğ. Bak. Yay. C: XII.

Movako, Muhammed - "Arnavutluk'ta Bektaşi Edebiyatı" (Çev. Prof. Mürsel Öztürk), Hacı Bektaş Veli Dergisi, Sayı: 10, Yaz 1999.

Mumcu, Prof. Dr. Ahmet-Üçok, Doç. Dr. Coşkun - Türk Hukuk Tarihi, Ank. Üni. Hukuk Fak. Yay. Ank.

Mumcu, Prof. Ahmet - Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkilap Yay. İst. 1984.

Mumcu, Uğur (Haz.) - Kâzım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay. İst. 1990, 2. basım,

Noyan, Doç. Bedri - "Bektaşilik", Cem Dergisi, Sayı: 1, 2, 3, 4, 1991.

Noyan, Doç. Dr. Bedri - Veli Baba Menakıbnamesi, Can Yay. İst. 1993.

Noyan, Doç. Dr. Bedri - Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, 2. basım.

Noyan, Doç. Dr. Bedri (Dedebaba) - Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay. Ank., C: I (1998), II (1999), III (2000).

Odyakmak, Nevzat - Bektaşilik, Mevlevilik, Masonluk, İnkılap Kitabevi, 1988.

Okyar, Fethi - Üç Devirde Bir Adam (Haz. Cemal Kutay),

Tercüman Yay. İst. 1980.
Oruç Beg - Oruç Beg Tarihi, Tercüman Yay. İst.
Ortaylı, Prof. Dr. İlber - İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı, Hil Yay. İst. 1983.
Ortaylı, Prof. Dr. İlber - "Alevilik, Nusayrilik ve Bâb-ı Âli", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ensar Yay. İst. 1999.
Oytam, M. Tevfik - Bektaşiliğin İç Yüzü, Maarif Kitapevi Yay. İst.
Ömer Seyfettin - Ameli Siyaset (Haz. Sakin Öner), Göktuğ Yay. İst. 1974.
Öz, Baki - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. 1. Baskı (1990), 4. Baskı (1995), 8. baskı (1996).
Öz, Baki - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can Yay. İst. 1996.
Öz, Baki - Atatürk'ün Düzeni, Can Yay. İst. 1996.
Öz, Baki - Aleviliğin Tarihsel Konumu, Der Yay. İst. 1995.
Öz, Baki - Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Can Yay. İst. 1996.
Öz, Baki - Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997.
Öz, Baki - Dünya'da ve Türkiye'de Alevi- Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001.
Öz, Gülağ - Yeniçeri-Bektaşi İlişkileri ve II. Mahmut, Uyum Yay. Ank. 1997.
Özgül, Vatan - "I. Dünya Savaşı Öncesinde Balabanlılar, Osmanlı Topluluğu ve İttihat-Terakki ile İlgili Bazı Belgeler", Hacı Bektaş Veli Dergisi, Sayı: 16. Kış 2000.
Özkırımlı, Atilla - Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı, Cem Yay. İst. 1985.
Özturan, C. Parkan (Haz.) - Beşir Fuat'ın Mektupları, Arba Yay. İst.
Öztürk, Doç. Dr. Yaşar Nuri - Tarihi Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yay. İst. 1990.

Pamukçu, Ebubekir - Dersim Zaza Ayaklanması'nın Tarihsel Kökenleri, Yön Yay. İst. 1992.
Petrosyan, Yuriy Aşatoviç - Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Bilgi Yay. Ank. 1974.
Resneli Niyazi - Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, Çağdaş Yay. İst. 1975.
Rışvanoğlu, Dr. Mahmut - Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültürü Yay. İst. 1975.
Savcı, Prof. Bahri - "Türkiye'nin Tehlikede Kurumu: Laiklik", Yüzüncü Yıl Armağanı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1959.
Selçuk, İlhan - Şaylan, G. - Kalkan, Ş. - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Hasat Yay. İst. 1991.
Sencer, Muzaffer - Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yay. İst. 1971.
Sencer, Muzaffer - Dinin Türk Toplumuna Etkileri, May Yay. İst. 1974.
Sencer, Muammer - Osmanlılarda Din ve Devlet, Erk Yay. İst. 1974.
Sertel, Sabiha - Roman Gibi (1919-1950), Cem Yay. İst. 1978.
Sertel, Zekeriya- Hatırladıklarım, Gözlem Yay, İst. 1977, 3. basım
Sertoğlu, Murat - Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Sağlam Yay. İst.
Sezgin, Abdülkadir - Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik, Sezgin Neşriyat, İst. 1990. 2. basım.
Sezgin, Doç. Dr. Ömür - Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yay. Ank. 1984.
Shaw, Prof. Dr. Stanfort J. - Shaw, Prof. Dr. Ezel Kural- Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yay. İst. 1983, C: I. II.
Soysal, İlhami - Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, Der Yay. İst. 1988, 4. basım.
Soysal, İlhami - "Mezhepler/Tarikatlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. 1983, C: V.

Steinhaus, Kurt - Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander Yay. İst. 1973.

Şaylan, Doç Dr. Gencay - "Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği", Cum. Dön. Türkiye Ans., İletişim Yay. C: VII.

Şapolyo, Enver Behnan - Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964.

Tahir, Kemal - Devlet Ana, Bilgi Yay. Ank. 1975, 5. basım.

Tanilli, Doç. Servet - Anayasalar ve Sayasal Belgeler, İst. 1976.

Tansel, Dr. Selahattin - Yavuz Sultan Selim, Milli Eğ. Bak. Yay. Ank. 1969.

Temren, Doç. Belkıs - Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bak. Yay. Ank. 1994.

Timur, Prof. Dr. Taner - Osmanlı Çalışmaları, V Yay. İst. 1989.

Togan, Prof. Zeki Velidi - Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderum Yay. İst. 1981.

Toprak, Zafer - Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yay. Ank. 1982.

Toprak, Zafer - "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. C: I.

Toy, Erol - Meclisler ve Partiler (Denemeler), İst. 1990.

Tökin, Fürüzan Hüsrev - Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yay. İst. 1965.

Tunaya, Prof. Tarık Zafer - Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı Yay. İst., C: I (1984), C: II (1986), C: III (1989).

Tunaya, Prof. Dr. Tarık Zafer - Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi Yay. Ank. 1981.

Tuncay, Doç. Dr. Mete - Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Bilgi Yay. Ank. 1978.

Tuncay, Doç. Dr. Mete - "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909- 1912) Selanik'te Yahudi Sosyalizmi", Toplum ve

Bilim Dergisi, Sayı: 3, Güz 1977.
Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan - Alevi-Bektaşi Kimliği/Sosyo Antropolojik Araştırma, Timaş Yay. İst. 1995.
Uzunçarşılı, Prof. İsmail Hakkı - Osmanlı Devleti'nin İlmeye Teşkilatı, TTK. Yay. Ank. 1965.
Uzunçarşılı, Prof. Dr. İsmail Hakkı - Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, TTK Yay. Ank. 1988, C: I
Uçman, Abdullah (Haz.) - Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982.
Uçman, Yrd. Doç. Dr. Abdullah - Rıza Tevfik, Kültür ve Tur. Bak. Yay. Ank. 1986.
Üçok, Doç. Dr. Bahriye - İslam Tarihi (Emeviler- Abbasiler), Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 1976.
Ülken, Prof. Hilmi Ziya - Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk Yay. İst. 1966, C: I.- II.
Ülman, A. Haluk - "Atatürk Milliyetçiliği Anlayışı Üzerine Bir Deneme", Yüzüncü Yıl Armağanı, Siyasal Bil. Fak. Yay. Ank. 1959.
Vâlâ Nurettin (Vâ-nû) - Bu Dünyadan Nazım Geçti, Cem Yay. İst. 1979, 3. basım.
Varlık, Bülent - "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", Tanzimat'tan. Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst., C: I.
Yalçın, Hüseyin Cahit - Edebi Hatıralar, İst. 1935.
Yalçın, Hüseyin Cahit - Siyasi Anılar (Haz. Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İst. 1976.
Yaman, Mehmet - Alevilik, İst. 1993.
Yavuz, Hilmi - Felsefe ve Kültür, Çağdaş Yay. İst. 1975.
Yerasimos, Stefanos - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yay. İst. 1975, C: II.
Yetkin, Prof. Dr. Çetin - Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler, Ümit Yay. Ank. 1996, 4. basım.

Yücekök, Dr. Ahmet - Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yay. İst. 1971.
Yürükoğlu, R. - Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, Alev Yay. İst. 1990.
Zarcone, Thierry - "Bektaşiliğin Rönesansı: Batı Karşısında Bir Mistik İdeoloji", Nefes Dergisi, Sayı: 32, 33, 34, Haz. - Tem. 1996.
Ziya Gökalp - Türkçülüğün Esasları, Varlık Yay. İst. 1963.
Ziya Gökalp - Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyalojik İncelemeler, Komal Yay. Ank. 1975.
Zürcher, Erik Van - Milli Mücadele'de İttihatçılık, Bağlam Yay. İst. 1987.
Meydan Laureusse Ansiklopedisi, Sabah Yay. 24 cilt.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. 6 cilt.
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. 10 cilt.
Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), Kaynak Yay. 4 cilt.
İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 13 cilt.